

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

**A veszprémi káptalan a középkorban.
A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai**

Doktori (PhD) értekezés

készítette: Karlinszky Balázs Péter

Témavezető: Dr. Szovák Kornél DSc

Történettudományi Doktori Iskola
Vezető: Dr. Fröchlich Ida DSc
Egyháztörténeti Műhely
Vezető: Dr. Szovák Kornél DSc

Piliscsaba, 2013.

Tartalomjegyzék

1. Bevezető	3
1.1. Célkitűzés, források	3
1.2. A veszprémi káptalan a történeti irodalomban	6
2. Az 1082-es hamis birtokösszeírás keltezése	17
3. A birtokszerzés módja és korszakai	25
3.1. Dinamikus birtokgyarapodás 1317-ig	28
3.1.1. A birtokszervezet kialakulása 1275-ig	28
3.1.2. A királyi adományozás korszaka 1275–1317	33
Exkurzus: Az 1276-os veszprémi dúlás és következményei a birtokállományra..	37
3.2. A püspöki és káptalani birtokok különválasztása	42
3.3. A birtokállomány változásai a 14. századtól	47
3.3.1. Lassú gyarapodás 1320-tól	47
Exkurzus: Kamarahaszna mentességre vonatkozó adományok	51
Exkurzus: A számadáskönyv mint kontroll	53
3.3.2. Oltárokkal és szőlőkkel kapcsolatos jogügyletek a 15. század második felétől	56
4. A birtokok elhelyezkedése és hasznosításuk	61
4.1. A birtokok térbeli megoszlása	61
4.2. A birtokok súlya a településhálózatban	64
4.3. A birtokok fekvése, gazdasági ágak	67
Exkurzus: A veszprémi káptalan malmai a számadáskönyv időszakában	71
5. A birtokigazgatás személyzete	76
5.1. A káptalan gazdasági szervezete	76
5.2. Dékánok	80
5.3. Divisorok	84
5.4. Birtokigazgatók	84
5.5. A kanonokok gazdasági hivatalviselésének jellemzői a számadáskönyv alapján..	87
Exkurzus: Egy gazdálkodó kanonok: noéi Borhi Balázs	91
5.6. Officiálisok	93
6. A veszprémi káptalant illető tizedjövedelmek	99
6.1. A tizedjövedelmek fajtái	100
6.2. A tizedjövedelmek bérbeadása	106
7. A veszprémi székeskáptalan jövedelmei a késő középkorban	111
7.1. A jövedelmek fajtái és nagysága	111
Exkurzus: A veszprémi székeskáptalan tagjainak száma	122
7.2. A kanonokok jövedelmi viszonyai	124
8. Adattár: A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai	130
9. Források és felhasznált irodalom	213
Függelék 1.: A veszprémi székeskáptalan dékánjai 1495-ig	223
Függelék 2.: A veszprémi székeskáptalan gazdasági tisztségviselői a számadáskönyv alapján	229
Függelék 3.: A veszprémi székeskáptalan középkor végi birtokai és tizedkerületi központjai	231

1. Bevezető

1.1. Célkitűzés, források

Dolgozatom célja, hogy összefoglalja a veszprémi székeskáptalan középkori birtokállományára, birtokszervezetére, a birtokirányításban működő egyházi és világi személyekre vonatkozó adatokat, illetve kísérletet tegyen a káptalan középkor végi gazdasági potenciáljának meghatározására. A munka alapját a kritikai vizsgálat alá vett forrásokból összeállított adattár alkotja azon településekre vonatkozóan, amelyekben a veszprémi kanonoki testületnek a káptalan 1552-ben történt megszűnéséig rész- vagy egész birtoka volt. Ezek alapján kísérlem meg bemutatni a középkori veszprémi székeskáptalant mint földesurat, vagyis a dolgozat első fele az egyes települések birtoktörténetei alapján összeállított általános információkat és következtetéseket tartalmazza. Ezt követi a káptalani birtokok Adattára.

A káptalani birtokok összeállításánál két pillérre támaszkodtam. A középkor első feléből az 1082-re datált, de kutatások alapján eddig 1275 és 1327 közé keltezett, Szent László neve alatt fennmaradt összeírás tartalmazta a veszprémi székesegyház – nem a püspökség! – birtokait. A dolgozat elején ezt a keltezésében bizonytalan, félévszázadnyi periódust kísérlem meg szűkíteni, s ezáltal meghatározni azt a körülbelüli intervallumot, amikor a birtokösszeírás elkészítésére ténylegesen sor kerülhetett. A középkor végéről származik a veszprémi székeskáptalan birtokainak másik, teljesnek tekinthető összegzése. Ez az ismert forrás a káptalan 1495 és 1534 között vezetett számadáskönyve, ami alapján összeállítható a kanonoki testület középkor végi birtokállománya. Az e két forrás, az 1082-es hamis összeírás és a számadáskönyv közötti időszak tekintetében, a bekövetkező változások nyomán követésében pedig a káptalan fennmaradt magánlevéltárában lévő oklevelek adatai nyújtottak segítséget.

A veszprémi székeskáptalan azok közé a középkori egyházi testületek közé tartozik, amelyeknek majdnem egészében fennmaradt a levéltára. A káptalani magánlevéltárban őrzött körülbelül 1800 darab oklevélnek azonban csak egy része vonatkozik a kanonoki testületre. A másik, kisebbik része mintegy 700 oklevéllel a káptalani levéltárban letétként elhelyezett püspöki magánlevéltár.¹ A fennmaradt mintegy 1100 káptalani oklevél többsége azonban birtokjogi természetű, és a kanonoki testületnek az egyes településekhez kapcsolódó jogait, az ott folytatott birtokperек során keletkezett dokumentumokat jelenti. Ezek alapján megkísérélhető az egyes birtokok káptalani birtoklástörténetének összeállítása.

¹ Lukacsics, 1930. 31.

A nagy mennyiségű oklevél közötti eligazodáshoz több mankó áll rendelkezésre. Elsődleges segítséget az 1780 körül összeállított levéltári elenchuskötet jelenti, amely birtokok szerint látta el sorszámmal és vette lajstromba az okleveleket.² A kötet minden dokumentumhoz kapcsolódóan pár soros latin nyelvű regesztát tartalmaz. Ezek a regeszták ugyan a terjedelmesebb ítéletlevelek esetében csak a döntés tényét rögzítik, a bennük foglalt további oklevelek egyes részleteit és perfázisokat azonban nem, de a dokumentumok közti tájékozódást még így is nagyban megkönnyítik. Az elenchus használatát némileg bonyolítja, hogy összeállítói azokat az okleveleket, amelyek több birtokra vonatkoznak, valamennyi településnél számba vették. Ez praktikusán azt jelenti, hogy pl. az 1082-re keltezett, fizikailag egy darab oklevelet jelentő birtokösszeírás a benne szereplő mintegy 70 település miatt azok neve alatt is megtalálható az elenchusban. A 20. század elején történt levéltári revízió során ezért Lukcsics József a fellelt, meglévő okleveleket azok eredeti helyénél keresztrel jelölte meg a kötetben,³ s azóta a dokumentumok megléte az akkori állapothoz képest csak jelentéktelen mértékben módosult. (Jellemzően inkább fogyott, mint gyarapodott.)

További segítséget az országos levéltár diplomatikai fényképtárának digitális változata és újabban annak internetes közzététele jelentett,⁴ amelynek rekordszintű ellenőrzése az elmúlt években volt munkahelyi feladatunk. A diplomatikai fényképtár hatjegyű numerikus („DF”) jelzetei mögött ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a régi jelzet szerinti hiányzó sorszámok a levéltári elenchus felépítéséből adódnak s nem az oklevelek eltűnéséből. Ez a revízió alkalmat nyújtott arra is, hogy elkészítsük az egyes oklevelekhez kapcsolódó publikációk – forrásközlések és regeszták – listáját is. Ebből kiderült, hogy a káptalani magánlevéltár okleveleinek közel 70%-a valamilyen formában forráskiadványokban már megjelent, vagy kiadásra előkészített kéziratként éppen a levéltárban hozzáférhető. A hiány döntő része a 15. és 16. századra tehető, azonban a káptalani számadáskönyv kiadásával a korszak vége sem teljesen ismeretlen a levéltári kutatásra nem vállalkozók előtt.

A korai, az első világháború előtt készült forráskiadványok használata során óvatosságra kényszerül a kutató. Ezek ugyanis jellemzően nem tettek még különbséget a püspöki és káptalani levéltárakból származó oklevelek között. És mivel, mint láttuk, a püspöki levéltár anyagát a káptalani levéltárral együtt, abba besorolva „annak integráns részeként”, a birtokrend szerint őrizték, így utólag sokszor nem különböztethető meg, és csak a püspöki és

² VÉL C/1 (cap.) Elenchus II.

³ Lukcsics, 1930. 1.

⁴ CDH 2003., 2008., 2010.

káptalani birtokok ismeretében állapítható meg, melyik oklevél keresendő ma a káptalani, és melyik a püspöki levéltár anyagában.⁵

Az egyes birtokok történetének gerincét a káptalani levéltárban előforduló oklevelek alapján megbízhatóan föl lehet vázolni. Mivel céлом nem az egyes birtokok történetének – sok esetben újbóli – megírása, hanem pusztán a források alapján a lényeges változások nyomon követése volt, így az Adattárba is elsősorban ezek kerültek. Az egyedi jelenségekből kirajzolódó általános birtoktörténet rekonstruálása alkotja a dolgozat következő fejezetét: mely időszakban jutott a testület birtokokhoz, kik voltak az egyes adományok donátorai, hol és milyen módon igyekezett a testület birtokainak számát gyarapítani. Ennek során röviden kitérek arra is, hogy mikor kerülhetett sor a püspöki és a káptalani birtokok különválasztására, figyelembe véve azt, hogy az 1082-es hamis oklevél már kifejezetten a kanonok saját birtokait összegezte. Feltételezésem szerint továbbá az általános birtoktörténet nem statikus, hanem, figyelembe véve az egyházi holtkéz elvét, a lassú gyarapodás képét mutatja. Az általános birtoktörténetet követően az egyes birtokok elhelyezkedését, a teljes birtokállományhoz mért súlyát határozom meg a centralitási pontoknak a kanonoki birtokokra történő kivetítésével, majd az egyes gazdasági ágakat mint jövedelemforrásokat tekintem át.

A disszertáció következő fejezetében a birtokigazgatásban részt vevő választott vagy kinevezett tisztségviselőket veszem számba. Fennmaradt káptalani statútumok híján középkori analógiákhoz, más káptalanok történeti monográfiáihoz és az újabb, egyházi középréteg vizsgálatokhoz, illetve a veszprémi káptalan 17–18. századi statútumaihoz kell fordulni. Ezzel párhuzamosan szükséges volt a káptalani tagok névsorának összeállítása is, amely terjedelmi okokból máshol lát majd napvilágot. Nem szabad megfeledkezni ugyanakkor a Katolikus Lexikon hasábjain legutóbb megjelent, jelenleg létező egyetlen veszprémi kanonoki névsorról sem, ami jelentős mértékben megkönnyítette munkámat.⁶

A dolgozat következő fejezetében az egyházi birtokosok kiemelt jövedelemforrását, a tizedeket vizsgálom meg. Ismeretes, hogy a dézsmából a káptalanok különféle módon

⁵ A MOL Diplomatakai Fényképtárában a püspöki magánlevéltár alkotja az U401-es, káptalani pedig az U402-es fondot. Nagy mennyiségű veszprémi vonatkozású oklevelet a Codex Diplomaticus IX/7. kötetében Beke Kristóf veszprémi egyházmegyes pap bocsátott Fejér György rendelkezésére. (CD IX/7. Anecdota a Christophoro Beke eruta ac Historia Cathedralis Ecclesiae Wesprimiensis inserta) A 19–20. század fordulóján négy kötetben látott napvilágot – a magyarországi egyházmegyéek közül egyetlenként – a veszprémi egyházmegyének a vatikáni levéltárakban fennmaradt, a középkori pápasággal fennállt kapcsolataira vonatkozó oklevéltára. (MREV.) Nagyobb mennyiségű veszprémi káptalani levéltári oklevél került a Hazai Okmánytárba és a területi érintettség miatt a zalai okmánytárba is. (HO, ZO) A 20. század második felétől kezdődően megjelent forráskiadványok között már több olyan is előfordul, amelyik szinte kizárólag a püspöki és káptalani levéltár okleveleit teszi közzé. (VR, VO, VOSuppl), illetve természetesen nagyobb számban fordulnak elő oklevélközlések az országos jellegű, kronológiai alapon szerkesztett okmánytárakban és regesztakötetekben. (AOKl, Dreska, RA, ZsO)

⁶ Kredics–Solymosi, 2010.

részesültek: egyházmegyénként eltérő arányban kaptak részt a főpásztornak járó tized negyedéből, továbbá teljes tizedkerületeket vagy egyes birtokok teljes tizedét is megkaphatták a püspöktől. Ezen túlmenően saját birtokaik döntő többségében is élvezték a teljes tizedet, tehát praktikusán ahol kilencedet szedtek, ott a tized is a kanonokokat illette. A fejezet második részében pedig felvázolom a számadáskönyv, tehát középkor végi adatok alapján a tizedekből származó jövedelmek kezelésének módját.

A dolgozat utolsó fejezetében pedig összegzésképpen a számadáskönyv adataira támaszkodva kísérletet teszek a káptalan késő középkori, egy adott évben befolyó valamennyi jövedelmére nagyságrendjének meghatározására. Ennek során az eltérő jövedelemfajták értékét forintra váltva megpróbálom meghatározni a veszprémi székeskáptalan vagyoni helyzetét: mire volt elég az összjövedelem, mit nyújtott a kanonokoknak a birtokállomány, milyen életet biztosítottak a bevételek a káptalannak mint testületnek, illetve az egyes kanonokoknak, s hol kell elhelyeznünk az egyik legősibb hazai püspökség mellett működő székeskáptalan lehetőségeit a középkor végi Magyar Királyság vagyoni viszonyai között.

1.2. A veszprémi káptalan a történeti irodalomban

A veszprémi székeskáptalan gazdasági szervezetének vizsgálata előtt célszerű áttekinteni az eddigi szakirodalmat. Az egyes egyházmegyék és ezen belül a kanonoki testületek történetének feldolgozása hazánkban módszeresen a 19. század második felében kezdődött meg. Ez sok esetben alapkutatásokat, archontológiákat és prozopográfiákat – püspök- és kanonoknévsorokat –, püspökéletrajzokat foglalt magában, kiegészítve ezeket olykor forrásközlésekkel, okmánytárakkal. Veszprém esetében némileg más volt a helyzet. Az egyházmegye és a káptalan életében bő évszázados cezurát jelentett a török kor, ami után az egyházmegyét gyakorlatilag újjá kellett szervezni. Ez két szempontból jelentett hátrányt a történetírás tekintetében. Más, szerencsésebb helyzetű egyházmegyék, amelyek kívül estek a török hódítás területén, jelentős történeti összegzésekre vállalkozhattak a folytonosság megléte révén. Az újonnan alakult, csak a 18–19. századtól létező egyházmegyék pedig többnyire eltekintettek a történeti előzmények számbavételétől és így elkészülhetett a későbbi kutatások alapját jelentő monográfiájuk. Veszprém esetében az éles korszakhatár miatt a történeti visszatekintések sok esetben a 18. vagy egy-két esetben a 17. század közepétől kezdődtek. A püspöki székváros 1552-ben történt első török foglalását megelőző időszakról a források egy része ugyan megmaradt, de ezek kellő hozzáértés híján szinte teljesen kiaknázatlanul várták a levéltárban sorsuk jobbra fordulását egészen a 20. század legelejéig.

A középkori hazai káptalanok kutatása a 19. század második felében indult meg s lendülete a 20. század közepéig tartott. A zömmel egyházi szerzők tollából születő munkák szerkezete általában hasonló volt. Az adott káptalan megalakulásától kezdve kronologikus rendben vizsgálták az intézmények történetét, amelyet a szerzők korában zártak le. Ezt követte legtöbbször a kanonokok kötelességeinek, az egyes dignitások feladatainak leírása, olykor a káptalan jövedelmeinek és birtokainak vizsgálata, majd a káptalanok birtokainak összegyűjtése következett, s a munkát a legtöbb esetben a kanonokok névsora, s ahol lehet, rövid életrajza követte. A monografikus intézménytörténetek mellett a történeti feldolgozásokban 1945 előtt és után is külön szerepet kapott a jellemzően inkább a székes-, mint a nagyobb társaskáptalanoknak a hazai írásbeliségben és jogszolgáltatásban betöltött hiteleshelyi feladatának vizsgálata. A kanonoki névsorokat megelőző fejezetek a ma kutatója számára is hasznosíthatók, de az életrajzokat tartalmazó adattári részek a források feltárása és közzététele következtében kiegészítésre szorulnak.⁷

Az egyháztörténet-írás és ezen belül a káptalanok kutatása a második világháborút követően lendületét veszítette. Kivételként Mályusz Elemérnek az egyházi társadalomról, s azon belül a káptalanok személyzetéről írt munkáját kell megemlíteni. Az 1980-as évek második felétől új lendületet kapó egyháztörténeti kutatás részben folytatta a hagyományokat (pl. a kalocsai székeskáptalan), részben új megközelítéseket is hozott. Ez utóbbiak közül Köblös József és Fedeles Tamás társadalomtörténeti-szociográfiai háttérű, valamint Kubinyi András és Solymosi László összegző-feldolgozó munkái kiemelendők.⁸ Ugyanakkor néhány résztanulmány és forrásközlés kivételével a káptalanok és az egyházi nagybirtokok gazdasági viszonyainak, birtokaiknak, uradalmaiknak gazdaságtörténeti feldolgozása – nyilvánvalóan az ezekre vonatkozó közvetlen források alacsony száma miatt – még megvalósításra vár.⁹

A veszprémi egyházmegye történetének programszerű feldolgozása a huszadik század első felében indult meg. A püspökség élén a századfordulón a kultúra iránt fogékony Hornig Károly állt, aki, felismerve a vatikáni levéltár megnyitásával a történetírás számára feltáruló

⁷ Fedeles, 2005. 23–45. munkájában összegzi a külföldi és a hazai káptalanok kutatástörténetét. Tájékoztató jelleggel néhány a hazaiak közül: Bedy, 1938., Bunyitay, 1883., Juhász, 1941., Kollányi, 1900., Leskó, 1907., Lukcsics, 1927., Vágner, 1896. Alapvető munkának számít a hiteleshelyek kapcsán: Érdújhelyi, 1899., Eckhart, 1913. Egy-egy középkori kanonoki testület életének gazdaságtörténeti feldolgozása azonban egyetlen született: Érdújhelyi, 1903. Nem középkoriak ugyan, de ehelyütt megemlíthető még Bojt, 1935., valamint Gerendás, 1934.

⁸ Mályusz, 1971., Udvardy, 1992., Köblös, 1987. és 1994a., Fedeles, 2003., 2005. és 2009., Kubinyi, 1999., Solymosi, 1989. és 1998a., valamint RCS. Önálló témaként kiemelhető még a különböző káptalanok kanonokjainak egyetemjárását vizsgáló tanulmányok sora: Tonk, 1979. Kristóf 2002., G. Tóth, 2007., Körmendy, 2007.

⁹ Feldolgozások: Fügedi, 1981., Holub, 1943., Kalász, 1932., Kerezsy, 1910., Kovács, 1987., Lukcsics, 1923.; forráskiadások: BC, Bortizedjegyzék, Szk, Urbárium.

lehetőségeket, tevékeny részt vállalt az ott őrzött anyag feltárásában és megjelentetésében.¹⁰ Őt követte Pfeiffer János egyházmegyes pap, aki a püspöki aula egyik első, alacsony presztízsű munkatársaként, püspöki levéltárosként már 1923-tól, majd pályafutása során mindvégig, így élete alkonyán nagyprépostként maga is folytatott történeti kutatásokat. Megjelent munkái mellett tudományszervező tevékenységét érdemes mégis kiemelni. Megindította „*A veszprémi egyházmegye múltjából*” című kiadványsorozatot, amelynek keretében 1949-ig 13 kötet látott napvilágot.¹¹ A biztató előkészületek után azonban az összegzés elmaradt. Mire ugyanis erre sor kerülhetett volna, az egyháztörténet-írás számára kedvezőtlenre fordultak a körülmények. A történeti kutatások ugyan szerényebb keretek között, a püspöki palota falain belül és jórészt az asztalfióknak folytatódhattak, de sem az egyházmegye, sem a káptalan közel ezer éves működésének történeti összefoglalása nem készült el.¹²

A veszprémi székeskáptalan történetét egészében vagy azt korszakokra bontva taglaló munka sem született eddig. Ha számba vesszük a hazai székeskáptalanok történeti feldolgozásait, úgy azzal kell szembesülnünk, hogy az egyik első egyházmegye, a veszprémi püspökség és a székeskáptalan is mostoha helyzetben van a történeti összegzések terén. Számos feldolgozás született ugyanis az ország káptalanjaira vonatkozóan mind a 20. század közepén bekövetkező változások előtt, mind a század utolsó évtizedeiben ismét lendületet kapó egyháztörténeti kutatások révén.

A veszprémi székeskáptalanról általánosságban tudható információkat Solymosi László összegezte nemrég a Magyar Katolikus Lexikon hasábjain.¹³ Először a káptalan történetét ismertette, majd a hiteleshelyi tevékenység megindulására és az egyházmegye területi felosztására, a főesperességek számbavételére tért ki. A testület személyi összetétele kapcsán megkülönböztette a székeskáptalani és a Mindenszentek egyházának veszprémi prépostságait,¹⁴ és 36 főben állapította meg a kanonokok számát, kiemelve a humanista

¹⁰ Mecénási tevékenységének egyik eredménye a MREV I–IV. Erről bővebben: Karlinszky, 2012.

¹¹ Tudományszervező munkájáról, tanítványai műveiről az általa összeállított egyházmegyei történeti névtárban a saját magáról szóló bejegyzésben részletesen ír. Pfeiffer, 1987. 172–174.

¹² Bánáss László püspök (1945–1949) a világháborút követően, 1946 márciusában kezdeményezte az egyházmegyei Egyháztörténeti Bizottság létrehozását. (VÉL A/44 1357/1946. Az adatot munkatársamnak, Varga Tibor Lászlónak köszönöm.) A munka házon belül folytatódott, aminek eredménye az 1975-ös egyházmegyei névtárban megjelent egyházmegye-történeti és plébániatörténeti összefoglalók voltak.

¹³ Kredics–Solymosi, 2010.

¹⁴ A veszprémi káptalan harminchat tagja között a középkor végén négy prépostot találunk. A káptalan élén a nagyprépost állt. A másik veszprémi prépost, a veszprémi várbeli Mindenszentek egyház társaskáptalanának prépostja a kispréposti címet viselte, s méltósága a 14. század óta összekapcsolódott a veszprémi székesegyházi

korszaknak könyvhasználatban és -készítésben tükröződő műveltségét. A szócikk kitér ezek mellett a veszprémi székesegyházi iskolára, és a kanonokok 1417-es püspökválasztó gyűlésére.¹⁵ A szócikk második, hosszabb részét a káptalan kanonokjainak a 11. századtól napjainkig tartó névsora alkotja, ami a káptalani történeti monográfia híján jelenleg a legbővebb összeállításnak tekinthető.¹⁶

Részkérdéseket tárgyaltak a speciálisan káptalani levéltár anyagából közzétett forráskiadványok előszavai, bevezetői. 1953-ban jelent meg a püspöki és káptalani levéltárak 1301–1387 között keletkezett valamennyi oklevelének regesztáját tartalmazó kötet. A forráskiadvány elsősorban a birtoktörténet számára tartalmaz hasznos információkat. Közreadója, Kumorovitz L. Bernát is tisztában volt azzal, hogy míg a püspökség birtokainak vázlatos történetét egy tanulmányban már összegezték,¹⁷ addig a káptalanra vonatkozóan ilyen feldolgozás nem készült. A bevezetőben megállapította, hogy a 13. század végére különültek el egymástól a püspök és a káptalan birtokai.¹⁸

Az önálló kötetben, a kézirat lezárását követően fél évszázaddal később megjelent *Veszprém város okmánytára* című kötet bevezetője rendkívül szűkszavú. Oka ennek az, hogy a kötet szervesen kapcsolódott közreadója, Gutheil Jenő szintén hanyattatott sorsú középkori várostörténeti összefoglalójához. A párhuzamosan készülő feldolgozás és forráskiadás közül először csak *Az Árpád-kori Veszprém* című feldolgozás jelent meg, az is csak Gutheil halála után másfél évtizeddel, s mivel akkor nem volt remény az okmánytár kiadására, a kézirat gondozója, Kredics László jobb híján a függelékben közreadta az Okmánytár okleveleinek regesztáit.¹⁹

főesperességgel. A dignitárius kanonokok közé sorolták továbbá az egyházmegye területén lévő két világi társaskáptalan fejt, a felsőörsi és a hántai prépostokat.

¹⁵ A Korai Magyar Történeti Lexikon a testületről csak érintőlegesen szól a veszprémi püspökséget tárgyaló bejegyzésben. Mindösszesen hat főesperességét említi meg, illetve önálló tételként a veszprémi székesegyházi „(káptalani) iskoláról” jelent meg egy rövid megjegyzés. Solymosi, 1994a., Solymosi, 1994b.

¹⁶ A névsor elkészítésében a szócikk társszerzője elmondása szerint a rövid határidő miatt csak néhány forráskiadvány és feldolgozás áttekintésére volt lehetőség, így az összeállítás nem lehetett teljes. Nem kerültek bele a 19. századi forráskiadványok máshol azóta meg nem jelent vagy fel nem dolgozott adatai, illetve nem kerülhetett sor a ki nem adott levéltári forrásanyag átnézésére sem. A dolgozat további részében a kanonokokra vonatkozó külön hivatkozás nélküli adatok a katolikus lexikon kanonoki névsorából származnak.

¹⁷ Holub, 1943.

¹⁸ Szerinte a káptalani birtokok kialakulása három lépcsőben ment végbe. Már az 1009-ben kiadott adománylevelé is felsorolt néhány birtokot, majd az 1082-es dátum alatt fennmaradt összeírás már jóval részletesebb listát közölt a Szent Mihály-székesegyház javairól. A harmadik ütembe azok a birtokok tartoztak, amelyek adományozásáról vagy cseréjéről már oklevél is maradt az utókorra. VR 5–11. pp.

¹⁹ Gutheil több következtetését azóta meghaladta a kutatás, de a szerző úttörő érdemét a város, és ehhez kapcsolódóan a püspökség és a székeskáptalan középkori történetének összefoglalásában nem lehet elvitatni. A kanonoki testület püspökségtől független birtokossá válását a 13. század első harmadára tette a kanonokok önálló és testületi telek-, malom- és házbirtoklásával párhuzamosan. Megállapította a kanonoki ülések helyszínét (Szent György-kápolna), kísérletet tett a városrészek, a szegek kialakulása kapcsán a város középkori földrajzi képének vázolására. Fontos megállapítása volt a káptalan nagyprépostjának a várbeli Mindenszentek-egyház prépostjától,

A *Veszprém város okmánytára. Pótkötetben* közölt források egy része szintén a káptalan történetére is vonatkozik. A káptalan birtokainak története szempontjából jelentős lépés volt, hogy a kötetbe Veszprém város modern kori területén lévő, korábban önálló településekre – így például a káptalan részbirtokában lévő Bogárföldére, Csatárra, Jutasra, Kádártára, Kemecsére, Rátótra – vonatkozó oklevelek is bekerültek.²⁰

Középkori gazdaságtörténeti forrásaink két értékes darabja a veszprémi káptalan 1495–1534 között vezetett számadáskönyve és a veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. Előbbiben Solymosi László bevezetője a székeskáptalan korszakbéli gazdasági szervezetéről tudható információk összegzésének is tekinthető. Bemutatta a káptalani gazdasági tisztviselők megválasztásának rendjét és az egyes hivatalok feladatkörét. A testület birtokszervezetét is tisztázta: három uradalom és egy ezektől területileg elkülönült, önállóan kezelt birtok szolgáltatta a káptalan jövedelmeit. Rávilágított a birtokok hasznosításának mikéntjére, a jövedelmek, s ezen belül elsősorban a tized- és malomjövedelmek bérbeadására; a bevételek szétosztásának módjára és az egyes káptalani tagok részesedések nagyságának arányára. Ezzel párhuzamosan tisztázta és 36 kanonokban állapította meg a káptalan létszámát.²¹

Az urbárium természetéből adódóan inkább a püspök jövedelmeire koncentrált, azonban néhány település tizedéből az összeírás tanúsága szerint a káptalan is részesült, illetve Tagyon birtok tizedeit például csak az éneklőkanonok élvezte. A közreadó Solymosi László fontos birtoktörténeti megállapítása a két Peremarton nevű település elválasztása. A Veszprém megyeit a káptalan, a Somogy és Tolna megye határán, a mai Somogyacsa területén található pedig a püspök birtokolta.²²

Solymosi a Veszprémhez kapcsolódó nagyobb forráskiadásként az 1515. évi egyházmegyei zsinat határozatait is közrebocsátotta.²³ A forrás a püspök és az egyházmegye előljáróinak, kanonokjainak határozatait tartalmazza. A kiadvány bevezetője részletesen bemutatta a gyűlés megszervezésének hátterét, az abban közreműködő püspökök és kanonokok személyét, és összegezte a liturgikus életre és a hit gyakorlására vonatkozó zsinati határozatokat. Ezek betartatása a „hivatalból” a káptalan tagjának számító és a püspöki

a káptalan kisprépostjától történő megkülönböztetése, s felhívta a figyelmet arra is, hogy a Mindenszentek-prépostság a középkor végén egyesítve volt a székesegyházi főesperességgel. Az egykori káptalani *studium generale*-t pedig olyan jogi főiskolának tartotta a szerző, amelynek esetleges egyetemmé történő fejlődését az 1276-ban történt dúlás akasztotta meg. Gutheil, 1977. passim.

²⁰ A *Pótkötet* előszava szerint annak összeállítói két irányban bővítették Gutheil munkáját. Egyrészt gyűjtésükbe olyan oklevelek is belekerültek, amelyek nem veszprémi levéltárakban maradtak fenn, a bővítés másik iránya pedig a főszövegben említett területi alapon történt. VOSuppl 4–8.

²¹ Szk VII–XVI. A forrás jelentőségére: Solymosi, 1998b.

²² Urbárium, különösen 11. (Peremarton), 43. (Tagyon).

²³ Zsinati könyv, a bevezető tanulmány: uo. 11–42.

székhelyen időző hat főesperes és a vidéken működő harminc alesperes feladata volt az egyházmegyében. Az úrnapi körmenet alkalmával a baldachin körbehordozásában közreműködő személyek sorrendjének szabályozása a dignitárius kanonokok rangsorát határozta meg.²⁴

Veszprémtől függetlenül került sor egy 1444-ben tartott Somogy megyei nádori közgyűlés anyagának közzétételére. A Borsa Iván által publikált regeszták okleveleinek jó része a káptalani magánlevéltárban található.²⁵ Az okleveleknek a kanonokokra vonatkozó személyi adatai mellett az érintett káptalani birtokokra vonatkozóan is több adalék olvasható a forrásközlésben és a hozzá kapcsolódó tanulmányban.

A veszprémi káptalan középkori történetére vonatkozóan egyetlen összegző tanulmány készült. Lukcsics József itáliai kutatásait, valamint az említett számadáskönyv és a közreműködésével készülő *Egyháztörténeti emlékek* forrásait feldolgozva foglalta össze a káptalan 16. századi történetét. A római oklevéltár anyagából a káptalan, illetve a Somogy és Zala megyei plébánosok között a tizedek negyedére vonatkozóan folyó pereskedést emelte ki. A számadáskönyv alapján Lukcsics megyék szerint vette számba a kanonoki birtokokat és különböztette meg a jövedelmek, köztük a tizedekből és a malmokból származó bevételek fajtáit. Részben a számadáskönyv narratív részeiből, részben az ETE adataiból, valamint Békefi Remig balatoni egyházakat és várakat összegyűjtő munkájából állította össze a testület 1526 és 1552 közötti történetét.²⁶ Tanulmánya végén összeállította a káptalan tagjainak névsorát egy 1550. évi oklevél²⁷ és a számadáskönyvben szereplő, 1556-ban, Veszprém török elfoglalását követően Sopronban készített jegyzék alapján.

²⁴ Zsinati könyv 27., 49. A szinódust Beriszló Péter püspök (1512–1520) idején tartották, aki egyike volt a korszak jellegzetes, a katonáskodásban is tevékeny szerepet betöltő főpapjainak. A káptalanban ekkor olyan humanista műveltségű kanonokok dolgoztak, mint Statileo János örsi prépost, későbbi erdélyi püspök, vagy a fennmaradt jogi kódexéről is ismert Nágocsi Gáspár. A bevezető szót ejt az ifj. Vitéz János püspöksége (1489–1499) utáni időszakról, amikor az egymást gyorsan váltó (Szatmári György, Frangepán Gergely), vagy székhelyén kevés időt töltő püspökök (Isvalies Péter) helyett jobbra – külföldi származású – helynökeik (Tommaso Bellorusso, Vincenzo Baldo) kormányozták az egyházmegyét.

²⁵ A káptalan panaszt emelt több somogyi és zalai birtokán a kárára elkövetett hatalmaskodások ügyében. Ennek eredményeképpen több per indult meg, feltételezhetően azért, hogy az egyes károk kivizsgálása és némelyik kereset esetleges elutasítása ne befolyásolja károsan a többi panasz megítélését. A testület képviselőiben több kanonok adta elő ekkor panaszát, illetve működött közre eskütétel formájában a perek későbbi szakaszában. Borsa, 2000.

²⁶ A tizednegyedekről: Lukcsics, 1908. 4–11, a számadáskönyv adatairól: 11–17, az 1526 utáni időszakról: 17–27. Lukcsics a káptalan birtokait illetően pontos számot nem tudott megadni, mivel a számadáskönyv adatai csak a Veszprém központú birtoktestre vonatkoznak. Az 1526 utáni korszakból kiemelte Veszprém 1538. évi ostromát – ETE III. no 338. (317–318.) –, illetve a káptalan ingóságainak, a székesegyház kincseinek két részletben történő eladását és elmenekítését. 1543: VÉL C/1 (cap.) Veszprém eccl. et capit. 81. Kiadása: Csete, 1867. és ETE IV. no 260. (299–300.). 1544: VÉL C/1 (cap.) Veszprém eccl. et capit. 82.

²⁷ VÉL A/7 fasc. 4. no 31. *Catalogus episcoporum Veszprimensium ab Anno 1009.* (Az adatot ismét Varga Tibor Lászlónak köszönöm.) A dokumentum feltehetően 1630 körül keletkezett egy korábbi, 1550. körüli jegyzék alapján.

Pákay Zsolt a káptalan 18. századi történetéről készített tanulmánya bevezetésében a testület középkori birtokviszonyait is röviden összegezte.²⁸ Munkájának alapja a káptalani számadáskönyv volt, azonban az ebből gyűjtött adatait oldalszámok nélkül közölte, és a legtöbb esetben sajnos egyéb levéltári hivatkozásai is hiányosak. Sommásan megállapította a káptalan birtokszerzési módjait – adomány, végrendelet, csere, vétel, kárpótlás – és a testület birtokai közé számító településeket, de hivatkozást ebben az esetben sem használt. A dignitárius kanonokok csoportjában tévesen feltételezett egy mindszei és egy örsi főesperest is, akik valójában prépostok voltak. Előbbi a veszprémi Mindenszentek-társaskáptalan korábban említett prépostja, aki valóban főesperes volt, bár elnevezésében nem „mindszei”, hanem székesegyházi, illetve a felsőörsi prépost, akinek azonban nem volt főesperesi joghatósága.

Több korszakon átívelő, több forrást feldolgozó, de csak egyetlen esperesi kerület vizsgáló tanulmányt készített Holub József. Zala vármegye monográfiájának első kötetében a megye feletti püspöki joghatóság kapcsán bemutatta a forrásokból általa összeállított Zala vármegyei főesperesi archontológiát.²⁹ Külön fejezetben foglalta össze továbbá a zalai tizedekre vonatkozó adatokat.³⁰ Ebben bemutatta a megye területén található tizedkéseket, illetve a tizedfizetés alóli mentességet élvező különféle jogállású csoportok – nemesek, prediálisok, hospesek – jogvitáit. Megemlítette a zalai plébánosoknak a tizedekből származó tizednegyedek megosztásával kapcsolatban a káptalannal szemben többször fellángoló perét. Nem vizsgálta ugyan a jogvita és a kanonokok tizednegyeddal kapcsolatos jogainak eredetét, de számba vette a perek valamennyi feltárt mozzanatát, így értelemszerűen teljesebb képet adhatott erről Lukcsicsnál.

A veszprémi székeskáptalanra vonatkozó kisebb lélegzetű tanulmányok, közlemények általában egy-egy levéltári forráshoz kapcsolódnak. Fejérpataky László 1886–87-ben tette közzé azt a jegyzéket, ami a székesegyház inventáriumát tartalmazza az 1429–1437 közötti időszakról.³¹ Az összeírt kincsek művelődéstörténeti jelentőségén túl a leltár közzétevője is felismerte azt, hogy a műtárgyak adományozóinak neve fontos adalékul szolgálhat a káptalan névsorának összeállításához. A jegyzékből megállapítható továbbá a székesegyházi oltárok száma is. Az inventárium ezen kívül párhuzamba állítható egy valamivel korábbról származó

²⁸ Pákay, 1940–1941. 293–295.

²⁹ Holub, 1929. 346–351.

³⁰ Holub, 1929. 355–404.

³¹ Fejérpataky, 1886–1887. Első közlemény 553–575, második közlemény 173–192. Eredetije: VÉL C/1. (cap.) Veszprém eccl. et capit. 68. (DF 201633)

másik inventárium könyvjegyzékével, illetve a század végéről fennmaradt könyvkölcsönzési „naplóval”, valamint a káptalan egy évszázaddal későbbi, már említett ingóságeltárával.³²

A 15. század végéről származó könyvkölcsönzési „napló” bejegyzéseit Solymosi László vizsgálta. A tanulmány függeléke két részből áll. Első felében a forrás szövegét közli, majd a kölcsönző kanonokokról közölt rövid életrajzokat. Ebben a tanulmányban tisztázta először a korábban említett 36-os középkori kanonoklétszámot is. Solymosi a Fejérpataky által közzétett székesegyházi inventárium könyvjegyzékének keletkezését egyúttal 1435-re pontosította.³³

Az egyes forrásokon és az azokhoz kapcsolódó tanulmányokon túlmenően néhány fontosabb részkérdést érintő közleményt is érdemes számba venni. Ezek a tanulmányok témájukat tekintve nagyon változatosak, kisebb jóindulattal azonban néhány nagyobb témakör meghatározhatónak látszik. A veszprémi „egyetem”, „főiskola” vagy káptalani iskola egyetlen forrásbeli említése alapján többen egyetemenként határozták meg az 1276-ban elpusztított káptalani iskolát.³⁴ Békefi Remig 1896-ban külön tanulmányban foglalkozott a problémával. Megállapítását, mely szerint „a veszprémi iskola sem keletkezésekor, sem később nem volt egyetem (*studium generale*), hanem székesegyházi iskola, melyben a szabad mesterségeken (*artes liberales*) kívül a jogot is tanították” több helyen is megismételte.³⁵

A veszprémi káptalan birtokaira vonatkozóan Csánki Dezső történeti földrajzi munkája újabb kutatások helyett összegezte a Lukcsics József által felvázoltakat, hiszen műfaját tekintve kiadványának tulajdonképpen célja sem volt több.³⁶ A kanonoki testület Veszprém megyei birtokviszonyaihoz újabb megközelítéseket szolgáltatott Éri Istvánnak a hatvanas évek végén megjelent írása.³⁷ Ebben a megye 1488. évi adólajstromának vizsgálata alapján tágabb összefüggésekbe helyezte a káptalan megyén belüli birtokviszonyait. Másfél évtizeddel később Solymosi László szentelt egy nagyobb lélegzetű tanulmányt és

³² A korábbi könyvjegyzék: Fejérpataky, 1886–1887, Első. közlemény 575–576; VÉL C/1. (epp.) *Litterae mancae* 48. (DF 283120); a 15. század végi könyvkölcsönzési „naplóról” a következő bekezdésben lehet olvasni, jelzete: VÉL C/1 (cap.) Veszprém eccl. et capit. 91. (DF 201629). Az 1543–1544-es jegyzékekre lásd a 26. lábjegyzetet.

³³ Solymosi, 1989.

³⁴ Katona tom I. Praefatio, CD V/2. 347–348., VO no 35. (65.)

³⁵ Békefi, 1896., Békefi, 1907. 10. Feltehetően Gutheil Jenő nyomán – Gutheil, 1961. – él ma is a helyi köztudatban az országban első, veszprémi egyetem képe. Békefi megállapításait Solymosi László 1994-ben és 2010-ben megerősítette Solymosi, 1994b. és Solymosi, 2010. Békefi és Gutheil között köztes álláspontot képviselt Tölgyesi József, aki szerint a veszprémi *studium generale* „meghaladta a *studium-jelleget*, de jogilag semmiképpen nem egyetem” volt. Tölgyesi, 1996. 107.

³⁶ Csánki II–III. Lényegében erre, illetve Holub József kéziratban maradt zalai településtörténeti gyűjtésére (Holub, 1933.) támaszkodott aztán a Veszprém Megyei Helytörténeti Lexikon és valamennyi településtörténeti összefoglalás is. A 20. század végén megújuló településtörténeti monográfiák közül több olyan készült, amely a birtoktörténeti vonatkozások miatt a veszprémi székeskáptalanra is kitér. Ezek összegyűjtése és összevetése az egyes birtokok történetére vonatkozóan további vizsgálat tárgy kell, hogy legyen.

³⁷ Éri, 1969.

forrásközlést ugyanezen adóösszeírásnak, több helyen pontosítva Éri adatait.³⁸ A forrás elemzése során összeállított táblázatok felsorolták a megye egyházi birtokosait az általuk bírt településekkel, így köztük a veszprémi káptalant, a veszprémi prépostot és a veszprémi oltárigazgatót.

Veszprém város középkori földrajza, az egyes városrészek elhelyezkedése, a településen található templomok, így a székesegyház és a számos kápolna pontos lokalizálása többször foglalkoztatta a történészeket és a régészeket. Békefi Remig a Balaton környékének egyházas helyeit feldolgozó monográfiája első fejezetét a püspöki székhelyen működő templomoknak szentelte. Szintén Békefi tisztázta az egyes veszprémi városrészek földesuraságát is, így a káptalannak tulajdonította a Várhegytől keletre fekvő Sárszeget, illetve a Szent Iván-szeget, valamint említést tett a káptalan Szent Margit-szezen található fürdőjéről.³⁹

Korompay György, miután a városról egy évtizeddel korábban monográfiát adott közre, egy 1969-ben megjelent áttekintő várostörténeti tanulmányában megkülönböztette a középkori településkonglomerátum egyes szegeinek püspöki, káptalani vagy szerzetesrendi földesuraságát, illetve kísérletet tett a szegek helyének azonosítására.⁴⁰ A veszprémi székesegyház építéstörténetével foglalkozó Tóth Sándornak ugyanabban az évben megjelent írása a középkori veszprémi telkek kiosztását vázolta egy 1471-es, váralján történt kanonoki telekcseré alapján.⁴¹ Kralovánszky Alán másfél évtizeddel későbbi tanulmányának a célja Veszprém középkori történetével kapcsolatban a helyi és országos közhagyományban gyökeret verni látszó vélekedések pontosítása volt.⁴² Felvázolta a város történeti és régészeti irodalom alapján megrajzolható középkori képét, valamint egy térképet is szerkesztett a viszonyok szemléltetésére. A korábbi irodalomban megjelenteket aztán Hungler József összegezte Veszprém „településtörténeti” monográfiájában.⁴³ Gutheil okmánytára és az ezt kiegészítő pótkötet ugyan ekkor még csak kéziratban léteztek, azonban Hungler hivatkozásai alapján a püspöki és káptalani magánlevéltár számos oklevelének adatait hasznosította – a visszaemlékezések szerint éppen a kéziratok gondozója, Kredics László segítségével. Az

³⁸ Solymosi, 1984a.

³⁹ Békefi, 1907. 3–62. A székesegyház felszerelése kapcsán magyar nyelven közölte az 1276. évi pusztításkor az ingóságokban okozott károkat, illetve az 1429–1437-es leltár egyházi tárgyait, valamint az 1543–1544-ben Veszprémből elmenekített felszerelések jegyzékét. Veszprém történetéről 1912-ben több szerző készített egy kiadványt, amelyben középkori részt Békefi készített. Ebben megismételte korábbi kutatási eredményeit mind a püspökség, mind a vár és a város, valamint a káptalani iskola és a városbeli templomok, kápolnák és oltárok kapcsán. Békefi, 1912.

⁴⁰ Korompay, 1969. Megemlítette a káptalan tagságának 22-ről 36-ra történő emelkedését a 15. század során. Szerinte egyébként a káptalan gazdasági ereje meghaladta a püspökét.

⁴¹ Tóth, 1969.

⁴² Kralovánszky, 1984.

⁴³ Hungler, 1988.

egyres városrészek elhelyezkedésének tekintetében Solymosi László három évtizeddel későbbi tanulmánya és az ez alapján készített térkép némileg pontosabb képet mutat.⁴⁴ Szintén Tóth Sándor azonosította először a káptalani ülések helyszíneként a székesegyháztól északra található Szent György-kápolnát.⁴⁵

A veszprémi káptalan 36 tagja közül négy viselt préposti címet. Az örsi és hantai prépostok veszprémi kanonoki stalluma közötti kapcsolat különösen az utóbbi kollegiális egyház esetében nem tekinthető rendszeresnek, de általánosságban elmondható, hogy a két társaskáptalan vezetője a veszprémi kanonokok közé tartozott.⁴⁶ A káptalan személyi összetételére vonatkozóan – a katolikus lexikon szócikke mellett – a Körmeny József által a Vatikáni Titkos Levéltár anyagából összeállított okmánytár is tartalmaz néhány adatot.⁴⁷ A pápai kinevezésekhez kapcsolódó illetékek lefizetéséről fennmaradt annata-kötetekről készített regeszták számos veszprémi egyházmegyei vonatkozású bejegyzésről, így oszlopos-, vagy mesterkanonoki kinevezésekről tudósítanak. A káptalan nevesebb tagjai közül a 15. század végén, a 16. század elején élők aránylag jól ismertek a szakirodalomban. Róluk rövid életrajzokat Solymosi László közölt már említett, könyvkölcsönzést tartalmazó forráspublikációja kíséretében. Többségük azonban Nágocsi Gáspár⁴⁸ és Vetési László⁴⁹ kivételével nem Veszprémben ért karrierje csúcsára, így az életükkel, munkásságukkal foglalkozó tanulmányok, szócikkek is csak érintőlegesen, pályájuk egyik állomásaként tárgyalják veszprémi kanonokságukat.⁵⁰

⁴⁴ Solymosi, 2000 és VOSuppl. Veszprém középkori városrészei. Solymosi tisztázta a püspöki Szent Tamás-szeg és a hozzá kapcsolódó egyik veszprémi piactérnek a Várhegytől délre történő elhelyezkedését.

⁴⁵ A várhegy topográfiai adottságai ugyanis nem tették lehetővé, hogy a megszokott elrendezés szerint a káptalani kolostornégyyszögben a székesegyháztól keletre építsék fel az üléstermet, ezért kerülhetett a káptalani ülések színtere a templom melletti kápolnába. Tóth, 1967. 170–171.

⁴⁶ Hegedüs, 1994. és Bedy, 1934. A préposti címen és a kanonoki javadalmon túl egyik munka sem vizsgálja a veszprémi káptalan és a prépostságok kapcsolatát. Ez mit sem von le a feldolgozások értékéből: mindkettő felvázolta a prépostságok történetét, birtokainak állományát és összeállította a káptalanok tagjainak az oklevelekben előforduló sorát.

⁴⁷ Annatae. A forrásközlés mellett egy tanulmányban is összegezte kutatásainak eredményeit, amelyben kigyűjtötte és életrajzszerűen közölte veszprémi egyházmegyei egyháziakra vonatkozó adatokat: Körmeny, 1986.

⁴⁸ Solymosi, 1989. 108–109., Erdő, 1996. 78–79.

⁴⁹ Ritoókné, 1996. 90–93.

⁵⁰ Néhány veszprémi kanonok az ismertebbek közül: a 13. században veszprémi nagyprépost volt a Bolognában kánonjogi doktorátust szerzett Miklós fia Pál, aki később esztergomi nagyprépost, majd pécsi püspök lett. Alsáni Bálint esztergomi kanonoksága mellett a veszprémi káptalan tagja volt, s később ő is főpásztori címet kapott. A 15. században elsősorban a humanista körökben mozgó pályafutása ismert és kutatott, közülük megemlítendő a prímást és veszprémi püspököt is adó Vitéz család több tagja, vagy Balbi Jeromos, Beriszló Péter, Bozkovics László, Isvalies Péter, Karai László, Statileo János, Verancsics Antal stb.

Pannonhalma somogyi tizedjogával kapcsolatban a székeskáptalan jövedelmeire a bencés rendtörténetben vannak utalások.⁵¹ A Szent Márton hegyi bencések 1238-ig ugyan háborítatlanul szedték a tizedet és az utána járó negyedeket Szent István rendelkezése nyomán, de IV. Béla döntésétől kezdve a tizednegyedek ügyében egymásnak ellentmondó ítéletek születtek. A pereskedés végül a 16. század elején a káptalan javára dőlt el, de a plébániahálózat 18. századi újjászervezését követően szükségessé vált a kérdés újbóli rendezése. Részben érintette a veszprémi káptalannak járó tizednegyedek kérdését a jövedelem alapjául szolgáló jogcím eredetét tisztázó tanulmány.⁵² Ez főként veszprémi egyházmegyei források alapján tette egyértelművé, hogy a plébánosoknak a tizedből származó részesedésüket kellett megosztani a káptalan tagjaival, utóbbiak megélhetésének biztosítása végett.

A veszprémi székeskáptalanra vonatkozó irodalom csekélynek tehát semmiképpen sem tekinthető. Látható azonban, hogy a feldolgozások elsősorban egy-egy rész kérdés többszöri megtárgyalását jelentik, és vannak olyan témakörök, amelyeket az eddigi irodalom nem érintett. Ilyen hiány például a káptalan tagjainak prozopográfiai vizsgálata, és a jelen dolgozat tárgyát képező birtokigazgatás, birtok- és gazdaságtörténet. A sok rész tanulmány összegzését szolgáló káptalantörténeti monográfia összeállítása, és az egyházmegye történetjének egy-egy vagy több kötetben történő közreadása is várat még magára.

⁵¹ PRT V. 107–111. A veszprémi püspökök somogyi főpásztori joghatóságával és tizedjogával újabban Kristó Gyula, Solymosi László és Zsoldos Attila foglalkozott. Kristó, 1988., Zsoldos, 1998. Solymosi, 1999. Idézi: Zsoldos, 2008.

⁵² Rácz, 2000. A kérdéskörrel érintőlegesen Mályusz Elemér is foglalkozott az egyházi társadalomról szóló monográfiájában. Mályusz, 1971. 48–52.

2. Az 1082-es hamis birtokösszeírás keltezése

A veszprémi Szent Mihály egyház javainak első fennmaradt összeírása egy Szent László király által kiadott, 1082-re keltezett oklevélben található.⁵³ A dokumentumot a kanonokok a későbbiek folyamán az uralkodókkal többször is átírták és megerősítették, így 1350-ben és 1407-ben, majd a török kiűzését követően 1693-ban.⁵⁴ Szükség is volt a másolatokra, ugyanis az összeírást több birtokperben is felhasználták, amely így az állandó használat miatt a pusztulás veszélyének volt kitéve. Az oklevél szövegének többszöri átírása mellett számos peres eljárás során hivatkoztak a dokumentumra, jobbra az abban foglalt egyes településekre vonatkozó adatokra, így tartalmi említésként több mint két tucat átírásban maradt ránk az összeírás vagy annak legalább egyes részei. Mivel az ebben felsorolt adatok egyrészt nagy mennyiségűek, másrészt a 18. századig nem maradt fenn a veszprémi káptalan birtokainak hasonló térbeli és mennyiségi összegzése, érdemes az oklevelet és annak keltezését alaposabb vizsgálat alá vonni.

Az összeírás rendkívül részletes. 38 faluról és 30 prédiáról tartalmaz adatokat, amelyeken a kanonoki testület 136 ekealja és 800 holdnyi földet, 212 szőlőt, 31 malmot és 6 malomhelyet, 59 rétet, 10 erdőt, 11 „szérűskertet”, 9 üres telket, 4 halászhelyet és kb. 700 vegyes jogállású szolgálónépet birtokolt.⁵⁵ Egy ilyen alapos és minden fekvőségre kiterjedő összegzés véleményem szerint nem készülhetett pusztán szóbeli hagyományokra alapozva. Mivel sok esetben az összeírt javak szám szerint is megegyeznek az okleveles forrásokban fennmaradtakkal – adományokkal, vásárlásokkal –, így a dokumentum összeállításához valamilyen leltárnak, inventáriumnak, vagy ha másnak nem is, egy gondosan fenntartott levéltárnak kellett alapul szolgálnia.

Az oklevél hitelességét illetően korán, már a 19. század második felében felmerültek kétségek.⁵⁶ Az oklevél 20. század végi mértéktartó tudományos publikációját megelőzően

⁵³ DHA no 81. (228–240.). Legutóbbi kiadása a korábbi közlések összegyűjtésével: VO no 3. (22–27.).

⁵⁴ 1350: CD IX/1. no CCCCXXV. (800–801.), HO IV. no 133. (172–173.); 1407: ZsO II. 5484., 1693: VÉL C/1. (cap.) Veszprém eccl. et capit. 97.

⁵⁵ Vö. VR. 8. pp.

⁵⁶ Formai és tartalmi okokra hivatkozva már a 19. század végén bebizonyosodott annak a szövegében szereplő dátumnál későbbi, 13. század végi, 14. század eleji összeállítása. Fejérpataky László az oklevelet kiállítása alapján a hamisítványok közé sorolta (Fejérpataky, 1885. 12.), Pauler Gyula szerint (Pauler, 1893. II. 756.) az oklevél kiállításának módja és írásképe 13. századbeli. Szentkirályszabadja említése Szent István ereklyéjének 1083. évi oltárra emelése előtt anakronizmus, ahogy *Bela rex magnus* említése is csak IV. Béla okleveleiben fordul elő III. Bélával kapcsolatban. Karácsonyi János az általa összeállított hamis oklevelek jegyzékében (Karácsonyi, 1902. no 41.) már Paulerre hivatkozik. Azóta többen tettek kísérletet az oklevél összeállításának keltezésére. Szentpétery regesztáiban annyival bővítette elődei észrevételeit, hogy a dokumentum keletkezésének *ante quem*-jét 1327-re tette, mivel egy akkori perben már használták az összeírást. RA no 21. Az 1327-es oklevél kiadása: ZO I. no 180.(248–253.) Összefoglalóan: DHA no 81. (235–236.)

ugyan Gutheil Jenő okmánytárában az összeírás keletkezésének *terminus post quem*jét is meghatározta. 1275-ben adományozta ugyanis IV. László az abban felsorolt Szerente várföldet a veszprémi székesegyháznak kárpótlásként az onnan elvitt és pénzzé tett ékszerekért.⁵⁷ Így az összeírás keletkezésének ideje az 1275–1327 közötti periódusban keresendő.

Gutheil Jenő módszerét követve az alábbiakban kísérletet teszek az oklevél keletkezésének évét az eddigieknél pontosabban meghatározni. Hipotézisem a következő. Az összeírás tartalmazza valamennyi, az összeállítás készítésének pillanatában a káptalan tulajdonában lévő földbirtok nevét. 1.) Azok a birtokok tehát, amelyek okleveles forrásokkal dokumentálhatóan a 13. század vége előtt a káptalan tulajdonában voltak, de a hamis összeírásban nem szerepelnek, az összeállítás elkészülte előtt kikerültek a kanonoki testület birtokai közül. A *terminus post quem* tehát meghatározható, ha a birtokjogi oklevelek között vannak olyanok, amelyekben valamilyen módon – eladás, csere, adomány, per eredményeképp – birtokok kerülnek ki a káptalan földesurasága alól. A hamisítás *terminus ante quem*jeként két tényezőt kell figyelembe venni. 2.) Mint láttuk, Szentpétery legkorábban 1327-ből ismert olyan oklevelet, amelyben az 1082-es összeírásról szó esett. A birtokjogi oklevelek számbavételével elképzelhető, hogy esetleg más korábbi, 1327 előtti birtokjogi perben is felhasználták az összeírást. Minél korábbi év esetében sikerül ezt kimutatni, annál korábbi időszakra tehetjük annak létrejöttét. 3.) Másik esetben az nyújthat támpontot, ha egy-egy, a hamis összeírásban említett birtok esetében pontos dátumhoz tudjuk kötni annak a káptalan földesuraságába kerülésének időpontját. Vagyis olyan birtokokat keresünk, amelyek okleveles forrásokkal alátámasztható módon kiindulásként 1275 és 1327 között kerültek a káptalan birtokai közé.

1.) Olyan birtokok, ahol 1275 és 1327 között szűnt meg a káptalan földesurasága

A Tihanyi-félszigettől nyugatra található Örvényest, Aszófőt, és Udvarit, valamint a Füredtől keletre fekvő Arácsot nem említi az 1082-es összeírás, noha a 13. század első harmadától II. András adományából⁵⁸ birtokos volt ezekben a káptalan. 1277-ben a kanonokok aztán elcserélték udvari és arácsi birtokaikkal együtt az örvényesit is a püspök mindszentkállai birtokaira.⁵⁹ Ezek alapján nem meglepő, hogy a falvak kimaradtak az előbbieken alapján 1277 után összeállított hamis összeírásból.

⁵⁷ VO no 29. (59–60.)

⁵⁸ VO no 13. (36–38.). Az egyébként hamis oklevél 1276. évi átírása: VO no 38. (69.)

⁵⁹ VO no 40. (72–73.) Ezt követően a káptalan legközelebb 1337-ben bírt földekkel a településen, amikor itteni telkeit elcserélte a tihanyi apátsággal a Veszprém megyei Szőlös és Gelemér apátsági részére: ZO I. no 218. (322–324.)

A Fejér megyei Soponyán 1224-ben és 1263-ban részesült a veszprémi székesegyház adományban.⁶⁰ Ugyan az előbbi esetben említett adomány sorsáról nem tudunk, utóbbi esetében az adományozó asszony rokonsága 1294-ben megegyezett a káptalannal.⁶¹ Az egyezés értelmében a végrendelkező jóvoltából a kanonokoknak juttatott öt település közül kettőn, köztük a soponyain a család került ismét birtokba. A káptalan itteni birtokjogára a későbbiekben nincs adatunk. Ezek alapján megállapítható, hogy mivel 1294 után nem volt Soponya a kanonokok birtokában, s a település hiányzik a Szent László neve alatt fennmaradt összeírásból, a hamisításnak ezt követően kellett megtörténnie.

A zalamerényei birtoktest szomszédságában fekvő Orosztonyt sem írták össze a *Ladislaianum* készítői. A káptalan itteni birtokai, úgy tűnik, két periódushoz köthetőek. 1309-ben a valamikor korábban itt végrendeletileg a káptalanra hagyott birtokokat a végrendelkező Petrics comes egy távoli rokona, Kristóf fia István váltotta meg a káptalantól.⁶² Ennek értelmében 1309 után a káptalan nem volt a településen birtokos egészen 1340-ig, amikor az 1309-es ügylet záradékának megfelelően Kristóf fia István földjét a káptalannak eladta.⁶³ Ezek alapján feltételezhető, hogy az összeírás, amelyben Orosztony nem szerepel vagy Petrics comes végrendelete előtt készült, vagy, és inkább ez látszik valószínűnek, 1309 után, amikor a kanonokok nem voltak orosztonyi telkek birtokában.

2.) Olyan jogügyletek 1275 és 1327 között, amelyekben felhasználták az összeírást

Maros birtokon – a mai Siómaroson – 1311-ben a veszprémi kanonokok a Szent László-féle összeírás bemutatásával tiltakoztak az ellen, hogy a településen birtokos Péc nembeliek osztályt végezzenek. Kumorovitz veszprémi regesztagyűjteményének datálása azonban nem fogadható el, mivel a kanonokok Druget Vilmos nádor (1333–1342) előtt jelentették be tiltakozásukat, s az oklevél pontos keltezése is valójában az 1341. évből való.⁶⁴

3.) Olyan birtokok, amelyek 1275 után és 1327 előtt kerültek a káptalan birtokába

1295-ben Egyed túri (Somogy m.) pap a veszprémi káptalannak adományozta saját itteni birtokrészét: földjét, 2 szőlejét, házhelyét és malmát.⁶⁵ Ezzel nagyjából megegyezik a hamis összeírásban a településnél felsorolt 2 szőlő, 1 Illés nevű szőlőműves és családja, valamint 70

⁶⁰ 1224: VOSuppl no 32. (72–73.), 1263: VOSuppl no 68. (123–124.)

⁶¹ VOSuppl no 105. (166–167.)

⁶² VR 45.

⁶³ VR 331.

⁶⁴ VR 50. A *Collectio Diplomatica* középkori adattárában már a helyes, 1341-es dátum szerepel.

⁶⁵ VÉL C/1. (cap.) Túr 2. (DF 200728)

hold föld.⁶⁶ Ha más birtoka nem volt a káptalannak a településen, akkor az 1082-re keltezett összeírás csak Egyed pap adományát követően keletkezhetett.

1296-ban Óvári Konrád mester⁶⁷ Benedek veszprémi püspökkel és a káptalannal szemben elvesztett perében Papvására (Pathvására) és Nosztori (Nosztre) birtokokat a bírságpénz meg nem fizetése fejében a két, összesen 250 márka értékűnek becsült falut a püspök és a káptalan részére iktatták.⁶⁸ Az 1082-es összeírásban egyik birtok sem szerepel – ez alapján feltételezni kellene, hogy az összeírást a perbeli döntés, vagyis 1296 előtt kellett összeállítani. Mivel azonban sem Papvására, sem Nosztori esetében nem mutatható ki biztosan a káptalan középkori földesúri joga, így vélhetően azért nem kerültek bele az összeírásba, mivel a perbeli döntés után a 2 falu nem a káptalanhoz, hanem a püspökhöz került.⁶⁹

1314-ben a tihanyi konvent előtt a veszprémi káptalan képviselője megegyezett több szentkirályszabadjai nemessel, akik átadták szabadi Boch eddig visszatartott hagyatékát a testületnek. Az örökség több tagban 103,5 holdnyi földet tett ki úgy, hogy egy része 3 hold káptalani földdel érintkezett.⁷⁰ Az 1082-es összeírás szerint Szent Mihály egyházának a településen 1 ekealja földje volt szolgálonépekkal.⁷¹ Mivel egy ekealja föld körülbelül 120 holdnak felel meg,⁷² így feltételezhető, hogy az örökség kiadása után készült az összeírás.

1317-ben Gál hantai prépost adományozta lélekváltságként endrédi (Somogy m.) és szörcsöki vásárolt birtokait a káptalannak.⁷³ A vásárolt birtokok Endréden 18, 12 és 10, azaz összesen 40 holdat tesznek ki – éppen annyit, amennyit az 1082-es összeírásban a két Endréd közül az egyikben bírt a káptalan.⁷⁴ Az összeírás ugyanakkor Szörcsökről nem szól. Az oklevél előbb említi a szörcsöki, s ezt követően az endrédi adományt, amelyeket egyrészt a veszprémi egyház hetes papjainak (*sacerdotibus ebdomadariis*), másrészt rajtuk keresztül a

⁶⁶ DHA no 81. (240.), VO no 3. (26.)

⁶⁷ Pályafutására: C. Tóth, 2001.

⁶⁸ VÉL C/1 (cap.) Pathvására 1–6. (DF 200740 – kiadása: RA 4049. –, 200742 – regesztája: RA 4050. –, 200743, 200745 – kiadása: RA 4058. és 4064. –, 200746, 200747.) Márton alországbírónak a bírságból járó hányadból történő kifizetése áthúzódott a következő évre, amint azt a budai káptalan oklevele tanúsítja: VÉL C/1 (cap.) Pathvására 7. (DF 200750).

⁶⁹ A püspök és káptalani közötti birtokmegosztásról egy 1298-ban keletkezett oklevél már tényként szól. BTOE I. no 307. (332–341), VR 5–6. pp. Ez utóbbi, illetve Papvására és Nosztori esete alapján 1296–1298 között kellett megtörténnie a püspöki és káptalani birtokok szétválasztásának.

⁷⁰ VR 70.

⁷¹ DHA no 81. (237.), VO no 3. (23.) Kissé árnyalja a képet, hogy 1326-ban újabb 13 hold szántót kaptak a kanonokok Szabadiban egy végrendelet révén: VR 168.

⁷² Bogdán, 1978. 164.

⁷³ VR 85.

⁷⁴ DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.)

káptalannak tett.⁷⁵ Ha így történt, akkor a hamis összeírás elkészítésére csak ezt követően, vagyis 1317. július 25. után került sor.

Szintén 1317-ből származó adat maradt fenn Raposkára vonatkozóan. A Tapolcai-medencében fekvő település Hegymagas területéből vált ki.⁷⁶ A győri káptalan előtt 1317. augusztus 15-én emelt panaszt a káptalan a Lőrinte nembeliekkel szemben egy raposkai és szőlősi hatalmaskodással kapcsolatban.⁷⁷ A birtokösszeírásban az újonnan kivált Raposka még nem, csak Hegymagas szerepelt.⁷⁸ Ez alapján feltételezhető, hogy a Raposka elnevezés még nem vált általánossá, s a korábbi birtokokat tartalmazó, az összeírás alapjául szolgáló valamilyen dokumentum („levéltári elenchus?”) még nem vette át az új birtokjogi helyzetnek megfelelő terminust, mivel az még nem mehetett át a kanonoki köztudatba.

Összegezve tehát megállapítható, hogy a konkrét okleveles források alapján többé-kevésbé pontosan meghatározható az a jelenleginél lényegesen rövidebb periódus, amikor a birtokösszeírásra sor került. Kimutatható az is, hogy ez az összeírás jellemzően a káptalan birtokait tartalmazza a somogyi települések kivételével, ahol a rendelkezésre álló adatok szerint a püspöki és káptalani javak elválasztása ekkor még nem következett be. Megállapítható, hogy a Szent László-féle oklevelet 1309 után kellett kiállítani, mivel a benne már nem szereplő, korábbi káptalani birtokok közül Örvényes, Aszófő, Udvari, Arács, Soponya és Orosztony 1309-ig került ki a káptalan földesurasága alól. Az endrédi adománynak az összeírásban történő megjelenése alapján azonban ennél később, 1317 nyara után kellett az oklevelet összeállítani.⁷⁹

Az 1317–1318-as évek egy másik szempontból is lényegesek lehetnek. Még 1313-ban Kéki István veszprémi püspök győri és nyitrai társával együtt elnyerte az uralkodótól székvárosa megyéjének ispáni címét. A világi és egyházi hatalom összekapcsolása I. Károly

⁷⁵ Elképzelhető, hogy a szörcsői rész, amelynek vonatkozásában később káptalani birtokjogról nem tudunk, került a hetes papok, az endrédi pedig a káptalan birtokába. Erre csak a székesegyházi alsópapság, a prebendáriusok vizsgálata deríthet fényt. Mivel a zágrábi prebendáriusi testület szabályozáshoz hasonló dokumentum Veszprém esetében nem maradt fenn, ezért analógiák alapján feltételezhető, hogy a szörcsői adomány a kanonokokat helyettesítő hetes papok, a prebendáriusok ellátására szolgált. Ezek száma általában alatta maradt a kanonokokénak s egy tucat körül mozgott; Veszprémben a számadáskönyv adatai szerint a középkor végén 9 volt. Cevins, 2003. 61., Szék XIII.

⁷⁶ Vö. ZsO VII. 1762., Holub, 1933, Raposka.

⁷⁷ VR 86. Az oklevél ugyan csonka, ám a Lőrinte fia Tamás ellen 1318 elején meginduló pereskedések Kumorovitz véleménye szerint ezen oklevéllel, illetve az abban foglalt panasz tételével indultak meg 1317-ben.

⁷⁸ DHA no 81. (238.), VO no 3. (25–26.)

⁷⁹ Egy 1318-ban lélekváltsággént tett barnagi adomány nem részletezi a rendelkezésben érintett javakat: HO IV. no 99. (128–130.) A káptalan képviselője ekkor Veszprémi Márton fehérvári főesperes, őrsi prépost volt, akinek szintén 1318-ra tehetjük végrendeletét – VO no 17. (42–43.) –, amelyben alsóőrsi vásárolt javairól intézkedik a káptalan javára. Mivel mindkét településen birtokban volt már ekkor a káptalan, így sajnos egyik 1318-as donációban foglaltakat sem lehet összevetni az ekkorra keltezhető Szent László-féle összeírással.

király azon egyházpolitikájának eleme volt, amellyel Csák Máté tartományát igyekezett a Duna bal partján tartani – ehhez megfelelő hatalommal bíró szövetségeseket az egyháznagyokban talált. A főispánság adományozásával Károly szövetségeseket nyert az ország nyugati felében, így az 1315–1316-os években nem kellett kétfrontos háborúba kényszerülnie, s hátát biztosítottak tudva törhette le a tiszántúli tartományurakat.⁸⁰ 1317 őszére azonban – a Kőszegi Andrással történő leszámolás után – mindössze Csák Máté maradt a színen a horvát-szlavón végeket nem számítva. Az ellene folytatott hadjárat még a főpapok és az uralkodó egységében valósult meg. 1317. október 24-én I. Károly, négy nappal azután, hogy Csák Mátét egy oklevélben már hű emberének mondta, Komáromnál ígéretet tett a püspököknek, hogy az egyház javak és jogok elfoglalóival vagy visszatartóival szemben tett egyházi intézkedések és fenytékek esetén az eljárás alá vont személyeket nem fogja védelmezni.⁸¹ 1318 márciusában aztán az ország főpapjai szövetségre léptek egymással az után, hogy Károly a Csák Mátéval kötött formális hűségnyilatkozat után beérte az esztergomi érsekség javainak visszaadásával, de a báró uralta országrészen fekvő nyitrai püspökség javait hallgatólagosan, a tényleges erőviszonyoknak megfelelően a király már a báró kezén hagyta. A szövetség (*foedus*) az országgyűlés összehívásán túl arra irányult az ország állapotának orvoslása mellett, hogy az egyház javait és szabadságát megóvja.⁸² 1318 nyarán aztán kenyértörésre került sor a püspöki kar és Károly között. Július elején már Nagymartoni Pál intézkedik győri ispánként, míg 22-én vagy 23-án maga a király vonult Győrbe és vette el azt a székhelyétől távol tartózkodó Kőszegi Miklós győri püspöktől.⁸³ November 22-én pedig már XXII. János pápa intette az uralkodót, hogy védje meg a győri püspök jogait, s egyúttal a váci és a veszprémi püspököket, valamint a győri Szent Adalbert egyház prépostját rendelte Miklós püspök mellé jogvédőül.⁸⁴ A királlyal történő nézeteltérés jó alkalom lehetett a veszprémi káptalannak is arra, hogy valós és lappangó birtokjogait összegyűjtse és egy autentikusnak tűnő formában, oklevélben rögzítse.

1323-ban a királyi udvar Visegrádra költözésével és az új királyi kettős pecsét „üzembe helyezésével” Károly megkezdte tényleges uralkodását, s ezzel párhuzamosan saját és elődei addigi birtokpolitikájának felülvizsgálatát. Ezt talán helyesebb királyi birtok-visszavételi politikának nevezni, akinek ugyanis nem volt birtokában okleveles bizonyíték birtoklása jogcímeire, könnyen elveszthette javait. Az új kettőspeccet pedig nem is minden korábbi

⁸⁰ Horváth, 2005. 16–18.

⁸¹ VR 87., AOKl IV. 606.

⁸² Engel, 1988. 120–123.

⁸³ Vajk, 2011. 425–426.

⁸⁴ AOKl. V. 307. és 308.

adományt erősített meg. A veszprémi káptalan 1323 májusa és júliusa között több, az új királyi kettőspecséttel ellátott privilégiumot kért és kapott korábbi birtokjogaira.⁸⁵ Törekvésüket támogatta, hogy Henrik szepesi prépost, Tamás esztergomi érsek kancellárja személyében Károly egyik régi híve került az év februárjában a veszprémi püspöki székbe, aki 1323 nyarától a veszprémi püspököt régtől megillető királynéi kancellári hivatalt is viselte. Befolyása azonban valamennyire mégis csak korlátozott volt: a megerősítő oklevelek között nem található a püspök veszprémi főispáni jogát biztosító 1313-as éppen I. Károly által kiadott dokumentum. Az új, kettőspecséttel ellátott adományokban rendszerint a korábbi uralkodók vagy királynék okleveleit írták át. Csak találgathatunk, hogy ha létezett ekkor már az 1082-re keltezett összeírás, miért nem mutatták azt ekkor be birtokjuk igazolására a kanonokok. Annál is inkább rejtélyes, mivel számos birtok esetében – pl. Nagyberény, Csaba, Paloznak – csak 1082-nél későbbi, általában 13. század végi oklevelekkel igazolták az egyes falvakhoz fűződő birtokjogukat.⁸⁶

Mindezek alapján arra kell gondolnunk, hogy 1323-ban még nem állt a veszprémi kanonokok rendelkezésére az összeírás – vagy ha mégis, azt ekkor még nem használták fel. Kéki István veszprémi püspök 1298 és 1309 között a káptalan prépostja volt, majd 1309-től választott, 1310-től pedig megerősített püspöke is.⁸⁷ Testvére, Egyed 1312-ben kanonok, 1316–1318 között örkanonok volt.⁸⁸ A káptalan nagyprépostja pedig az a Pósa volt 1312-től,⁸⁹ aki 1323-ban János szentendrei főesperessel, későbbi utódával együtt a királyi udvarban az új pecséttel ellátott adományokat kérte. Ha Kéki István püspöksége idején készült volna az összeírás, úgy a püspök kapcsolatrendszere miatt joggal gondolhatnánk, hogy az összeírást prépostja vagy testvére révén a káptalan is ismerhette. Mivel az egyik 1323-ban bemutatott oklevél között sem szerepelt a hamis összeírás, így feltételezhetjük, hogy annak elkészítésére ezt követően, 1324 és 1327 között kerülhetett sor.⁹⁰

⁸⁵ Az első oklevél még általánosságban fogalmazta meg a káptalan jogigényét több zalai településre: 1323. május 23: VR 130. A később kiadott privilégiumok szerint már konkrét oklevelekkel támasztották alá a kanonokok követelésüket: 1323. május 28.: VR 131. = VOSuppl no 135. ((205–207.), VR 132. = VOSuppl no 132. (200–202.), VR 133. = VOSuppl no 133. (202–203.), VR 134. = VOSuppl no 134. (204–205.), 1323. június 26.: VR 136–137., 1323. július 18: VR 139. = VOSuppl no 136. (207–209.)

⁸⁶ Az új adománylevelek kieszközölője minden bizonnyal a több oklevél kérelmezőjeként említett a János szentendrei főesperes (1318–1323) volt, aki 1324-től a veszprémi prépostságra (1324–1343) lépett elő. Egyúttal a királyné alkancellárja is volt, s bejáratosságát az udvarba mutatja egy 1327-ben kiadott oklevél, amelynek tanúnévsorában felsorolták a jelen lévők között: MES III. no 172. (111.)

⁸⁷ 1309: „*venerabili et discreto viro domino Stephano electo et preposito*” – DL 103254.; 1310. okt. 4: VR 48.,

⁸⁸ 1312: VR 55.; örkanonok: 1316. febr. 1.: VO no 72. (111–112.), 1318. V. 26: VO no 74. (115–117.)

⁸⁹ 1312. IV. 24: VR 55.; utoljára 1323. VI. 26-án olvashatunk róla: VR 136. János 1324. XI. 3-án már nagyprépost: VR 155.

⁹⁰ Az ördög ügyvédjeként meg kell azonban jegyezni azt is, hogy az 1318-as évnél keresve sem lehetne jobb alkalmat találni annak elkészítésére. Talán azért nem használták fel azt 1323 előtt, mert nem volt rá alkalom, 1323-ban pedig még az új püspök, a Károly által kinevezett Henrik nem mert ekkor még előállni vele az

Érdemes végül megvizsgálni azt a dokumentumot, amely szerint először vették hasznát a hamis birtokösszeírásnak. 1327 végén Magyar Pál gimesi várnagy a zalai uralkodói szolgálónépek felkutatására kiküldött királyi megbízott több zalai falut, így Ábrahámot, Csopakot, Örsöt, Paloznakot és Szőlöst vissza akarta venni az udvar számára. Az aktusnak a káptalan ellentmondott, s december 14-én az országbíró előtt jogaik igazolására már be is mutatták a Szent László nevére hamisított összeírást.⁹¹ Magyar Pál tevékenysége nem volt előzmények nélküli. Az 1320-as évek közepére-második felére tehető az elidegenített udvarnokföldek visszavételére irányuló királyi politika megindulása.⁹² Ennek korai előzményeként 1318-ban, amikor éppen a veszprémi püspök szentendrei birtokát cserélte el a király a Nivegy-völgyi uralkodói népekre, az oklevél külön kiemelte, hogy a IV. Béla uralkodása óta eltelt idő során az udvarnokszervezet földjeinek terhére „tett királyi adományokat, mivel az ilyen conditionariusokat, akik conditiójukból kifolyólag a király napi élelmezését tartoznak biztosítani, az ország szokása szerint s a királyoknak, valamint az ország báróinak és nemeseinek a határozatából elidegeníteni s conditiójuktól elvonni nem szabad és nem is lehet”.⁹³ 1327-ben pedig ismét a veszprémi egyház volt érintett az egyik első birtok-visszavételi vizsgálatban. Sajnos azonban az 1327-es eset, éppen előzményei miatt, nem visz közelebb a hamisítás dátumának megállapításához: mind az 1318-as, mind az 1324 és 1327 közötti lehetőség nyitva marad.

uralkodónál. 1327-ben annyiban lehetett más a helyzet, hogy a megyei ispáni tisztet 1326–1327-ben viselő Henrik püspök – VR 163., 164., 166., 175.: egyik esetben sem az uralkodó nevezte így... – esetleg tágabbnak érezhette mozgásterét és így előkerülhetett az addig a káptalan levéltárában gondosan őrzött hamis dokumentum.

⁹¹ ZO I. no 180. (248–253.), VR 183. és 184.

⁹² Kis, 2010. 169–171.

⁹³ VR 96.: „*cum tales conditionarii, qui cottidiana alimenta ex officio sue conditionis deferre et ministrare tenentur regie maiestati, iuxta consuetudinem et statuta regum, baronum et nobilium regni Hungarie alienari et removeri a suis conditionibus non debent, neque possint.*”

3. A birtokszerzés módja és korszakai

A veszprémi egyházmegye az egyik legkorábbi alapítású hazai egyházmegye volt. Joghatósága kiterjedt Veszprém, Zala, Somogy, Fejér és Pilis megyékre is, amelyekből Somogy kivételével, amelyet Szent István a pannonhalmi bencés monostornak juttatott, tized is megillette. Az egyházmegye alapítások természetéből adódóan a püspökség a fenntartására szolgáló birtokadományokból kezdetben uralkodói kegyből részesült. Ezek szántóföldeket, réteket, erdőket, halastavakat, malmokat jelentettek, amelyeken előbb különféle szolgáltatásokra kötelezett szolgálónépek, később jobbágyok laktak. Mivel az egyházmegye alapítólevele nem maradt fenn – Szent István 1009-es oklevele valójában adománylevélnek tekinthető inkább, amely a püspök joghatóságát jelölte ki négy dunántúli vármegye felett –, ezért az egyházmegye kezdeti birtokaival kapcsolatban csak utólagos rekonstrukciók végezhetők.⁹⁴

A kanonokok közös élete (*vita communis*), az együttlakás a 12. század végétől kezdett felbomlani, így a káptalanok saját jövedelmeikre lettek utalva. János veszprémi püspök 1184–1188 között tett adománya, amellyel több egyháza jövedelmét engedte át káptalanjának, még a – bizonyos mértékű – együttélés jeleire utal. Az adomány ugyanis az oklevélben felsorolt egyházak évi jövedelméből 17 márkát juttatott a kanonokok számára úgy, hogy abból 8 azok étkezésére, 9 pedig italára, s további 10 márka pedig házuk kijavítására szolgált.⁹⁵ Ez párhuzamosan zajlott a kanonokok összességének önálló jogi személlyé, testületté – és ezzel jogi értelemben cselekvőképessé – történő válásával, amelyet pedig a hiteleshelyi tevékenység és pecséthasználat szélesebb körűvé válásával lehet kapcsolatba hozni. A veszprémi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenységének megindulása is a 12. század közepére tehető. 1181-ből származik a testület első hiteleshelyinek tekintett kiadványa.⁹⁶ Ez szintén kapcsolatba hozható az önálló birtokszervezet iránti igénnyel, hiszen a feladat ellátásához – a tevékenységből származó kezdetben minden bizonnyal még csekély jövedelem mellett – javakkal is kellett rendelkeznie a kanonokoknak. A testületté válás egyúttal a belső szabályzatok, státútumok megalkotásának igényét is előre vetítette.⁹⁷

⁹⁴ A korai egyházmegyei birtokokat úgy lehetne összeállítani, ha számba vennénk valamennyi középkori püspöki és kanonoki birtokot. Ebből a birtoklistából az egyes birtokok története alapján ki lehet azokat szűrni, amelyek későbbi adomány, (végrendelet, vásárlás, csere stb.) útján pontosan meghatározható időben kerültek a két testület tulajdonába. A fennmaradó birtokok feltételezésem szerint az egyházmegye alapításának korabeli birtokviszonyait tükröznék. Dolgozatomban a kanonoki testület birtokainak meghatározására teszek kísérletet, de hasonló módszerrel a püspök javai is elkülöníthetők.

⁹⁵ VO no 8. (31–32.)

⁹⁶ VO no 7. (30–31.)

⁹⁷ A káptalan birtokai a 12. század elején-közepén kezdtek tehát kialakulni.

A káptalanok, s ezen belül a veszprémi káptalan kialakulását követően hamarosan saját birtokállománnyal is rendelkezett. A földesúrrá váló kanonoki testületek javait kezdetben a megyéspüspök hasította ki az „egyházának juttatott” saját birtokaiból és egyéb, például a tized javadalmakból.⁹⁸ Már a 11. századból is, de a 12. századtól sorozatosan vannak adatok arra, hogy a káptalanok, beleértve a veszprémit is, magánszemélyek adományai révén, végrendeleti hagyatékokból és cserék útján is önállóan, mint testület jutottak fekvőségekhez. Kezdetben elsősorban a püspökök dotálták a székvárosukban liturgikus és hivatali szolgálatot teljesítő papságot. Vagyonuk gyarapodásával a kanonokok idővel birtokok vásárlására is gondolhattak, s ezekhez, mint a többi birtokos személy vagy testület, igyekeztek meglévő birtokaik közelében jutni. A feldolgozásokban két leggyakrabban említett birtokadomány 1156-ban Mór (Martyrius) esztergomi érsek adománya, amellyel hetven falu tizedét juttatta káptalanának,⁹⁹ illetve Guden királyi *miles* végrendelete, amely kifejezetten a veszprémi egyház *fratereire*, kanonokjaira hagyta paloznaki javait, s nem a püspököknek juttatott szőlőket.¹⁰⁰

A különböző birtokadományok és vásárlások révén az egyes káptalanok jövedelmei két nagyobb csoportra oszthatóak. Az esztergomi érsekség jövedelmi viszonyainak elemzése alapján Fügedi Erik kimutatása szerint a legjelentősebb tételt az egyházi jövedelmek jelentették, amelyek a primás bevételeinek felét-kétharmadát tették ki a vizsgált időszakban. Egyházi jövedelmeken elsősorban a tizedből, illetve annak bérbe adásából befolyó jövedelmeket kell érteni. A földesúri jogon szedett jövedelmek tették ki a bevételi oldal maradék, kisebb hányadát; ezek jóval differenciáltabbak voltak az egyháziaknál. A dézsma mellett jelentékeny összeget az érsekség földesurasága alá tartozó jobbágyok cenzusa, földbére jelentett, amely azonos nagyságrendű volt a földesúri jogon szedett összes többi jövedelemmel. Ezek a *munera* (ajándékok), *servitium* (munkajáradék), kilencedek, vámok, révek és egyéb bérletek voltak. Elképzelhető, hogy más egyházi birtok esetében is voltak olyan speciális, csak az adott birtokosra jellemző bevételek, mint amelyet Esztergom esetében az uralkodót illető urburából történő részesedés jelentett.¹⁰¹

A megyéspüspököknek járó tizedekből a székeskáptalanok is részesedtek, aminek szabályozása egyházmegyénként különböző arányokban a 13. század folyamán történt meg. Általában a tizedek negyedrészt, a „tizednegyedet” kapták a kanonokok. A IV. lateráni zsinat rendelkezését követően azonban, feltételezhetően a korábbi szokással ellentétben, a vidéki

⁹⁸ Érdújhelyi, 1903. 31.

⁹⁹ CD II. sine no 140–143. (RA 84.)

¹⁰⁰ DHA no 78. (225–226.)

¹⁰¹ Fügedi, 1981.: a földesúri bevételekre 125–142, az egyháziakra 144–150.

kápolnákat és jövedelmeiket nem lehetett többé a kanonoki prebendákhoz csatolni. E rendelkezés alól a káptalanok szinte megszületése után azonnal igyekeztek maguknak mentességet szerezni. Éppen Róbert veszprémi püspökhöz (1209–1226) kapcsolódik az a kérvény, amely III. Honorius pápa jóváhagyásával végül is gyakorlattá lett. Az egyházmegyei kápolnák – amely terminusba a plébániák éppen úgy beletartoztak, mint a kisebb templomok és kápolnák is – jövedelméből, amely a megyéspüspöknek járó tized negyede után járt a lelkészeknek, ezentúl a kanonokok is részesedtek. Ez az arány egyházmegyénként változott: az ún. magisztrátus-jogon¹⁰² szedett jövedelem Veszprém esetében a tizednegyed felét jelentette, de Győr esetében például a káptalan a tizednegyed 3/4-ét, míg a helyi pap 1/4-ét, tehát összesen a tized 1/16-át élvezhette. A kanonokok részesülhettek továbbá az egyházmegyei tizedekből a már említett módon úgy is, hogy a főpásztor átengedhette káptalanának az egyes tizedkerületekből vagy az egyes helységekből származó teljes jövedelmet. Veszprém esetében ilyen tizedkerület volt például a zalai Szeptnek- vagy Rigyáckés *cultellus*.¹⁰³

A veszprémi székeskáptalan birtokainak vizsgálatakor szem előtt kell tartanunk azt a szempontot, hogy valamennyi birtokos, legyen az személy vagy testület, mindig, így a középkorban is érdekelt volt birtokainak számának bővítésében. A nagyobb birtoktest nagyobb jövedelmet, így kényelmesebb életet biztosított, és a rendelkezésre álló források ésszerűbb felhasználását is jelenthette. A források alapján a birtokszerzés tekintetében kirajzolódó kép nem egy statikus birtokállományé, hanem egy a lehetőségekhez mérten folyamatosan, kisebb-nagyobb intenzitással történő bővülésé. A birtokok számának gyarapodása értelemszerűen a középkor első felében, nagyjából a 14. század elejéig – I. Károly uralmának stabilizációjáig – dinamikusabb tendenciát mutat, majd ezt követően lassabbá válik. Ezek alapján két nagyobb periódus különböztethető meg, amelynek határát az 1317–1327 között keletkezett Szent László neve alatt fennmaradt birtokösszeírás jelenti.¹⁰⁴

¹⁰² A magisztrátus jogra bővebben lásd Rácz, 2000.

¹⁰³ „*Capitulum ecclesie Weprimiensis in Rygyachkees perpetuo habet puram decimam*” – Szk 24. A tizedekbe tartozó falvak felsorolása: MREV IV. no 110. (128–131.) Részletesebben lásd a tizedekről szóló 6. fejezetben.

¹⁰⁴ Egyházi testületek működése esetén ugyan a hagyományos beosztás a főpásztorok regnálási éveivel kötődik, de Veszprémben a 15. század második felétől gyakoriak a püspökök és káptalan között a birtokvitákban is kiütköző ellentétek. (Például Kádárta és a szomszédos Gelemér, Lánc és Papvására kapcsán folyamatosak az egymás kárára okozott hatalmaskodások. 1461: VO no 146. (231–232.), 1464: VOSuppl no 244. (422–423.) VO no 149. (235–236.) VOSuppl no 245. (423–424.) VOSuppl no 246. (424–425.), stb.) Egy társaskáptalan vagy szerzetesrendi közösség életét szabályozó statútum vagy regula ugyan egyértelműen a prépost vagy apát gondjaira bízta a közösség életét, s az egyes előljárók működését jól körülhatárolhatóan meg lehet ragadni, addig a székeskáptalanok – legalábbis a veszprémi esetében – a nagyprépostok szerepe is elhanyagolhatónak látszik a

A két nagyobb korszakon belül az egyes birtokszerzések módját vizsgálva alapvetően négy metódus különböztethető meg: adomány és végrendelet révén történő gyarapodás, birtokvásárlás, csere, illetve a kárpótlás során vagy peres úton szerzett javak. E négy metódus, illetve az abban szereplő felek – adományozók, végrendelkezők, illetve a kárpótlásként birtokadományt tevők személye – vizsgálatával már megkísérelhetünk tendenciákat felvázolni a káptalan birtokszerzési politikájával kapcsolatban.¹⁰⁵

3.1. Dinamikus birtokgyarapodás 1317-ig

Bár a Szent László-féle összeírás legkorábban 1317 körül történt elkészítése korszakhatárnak tekinthető, az addigi birtokgyarapodásban részt vevő személyek alapján két további kisebb periódus különböztethető meg. Az uralkodók és családjuk részvétele, s különösen a királynék adományozási kedvének megélénkülése alapján egy korai és egy későbbi időszak bontakozik ki, amelynek határa IV. László uralkodásának első éveire tehető.

3.1.1 A birtokszervezet kialakulása 1275-ig

A káptalan és a püspökség birtokainak elkülönítése a 13. század utolsó harmadára tehető. Kezdetben tehát csak nehezen választhatók szét a két intézmény, a káptalan és a püspökség földbirtokai. Az okleveles források hiánya miatt az előbbit illető birtokok száma csak találgatható az alapján, hogy a Szent László-féle összeírásban említett 70 település esetében maradtak-e fenn azok korábbi adományozására vonatkozó adatok. Amennyiben ismerünk olyan adatot, amelyben egy-egy birtok a káptalan részére történő adományozás, vásárlás, esetleg valamely kár ellentételezéseként felmerült kárpótlás történik s korábban a településre vonatkozóan nincsen más adat a kanonokok itteni birtoklására, úgy azt jobb híján elfogadhatjuk a káptalani földbirtoklás kezdeteként.

Számos település kapcsán azonban nem tudjuk pontos évszámhoz kötni a káptalani földesuraság kezdetét. Mivel nem maradt fenn a veszprémi püspökség alapítólevele, így nem tudjuk azokat a birtokokat sem pontosan meghatározni, amelyek már kezdetben az egyházmegye javadalmazására szolgáltak, és amelyekből a 13. század végén megtörtént a káptalan és püspöke között az osztozkodás. Ezen települések köre úgy szűkíthető, ha a Szent László-féle birtokösszeírásban szereplő települések sorából kivesszük azokat, amelyekre vonatkozóan tudunk adománylevélről vagy vásárlásról. Ez a módszer azonban meglehetősen

birtokigazgatásban és szerzésben. Így a külső, egyes személyekhez kötődő periodizálás helyett a birtokszerzés volumenének tendenciája alapján lehetséges a korszakhatár felállítása.

¹⁰⁵ Hasonló módszerrel vizsgálta a 13. századtekintetében az esztergomi érsekség birtokainak gyarapodását Kis Péter: Kis, 2000.

pontatlan, hiszen egy birtok esetében a források hallgatása nem jelenti feltétlenül azt, hogy az már kezdettől, az egyházmegye alapításától fogva annak birtoka lett volna. Célszerű először számba venni tehát azokat a javadalmakat, amelyek esetében maradt fenn okleveles forrás 1275-ig.

A korszakból *vásárlásról* hét esetben maradt fenn adat, és egy kivétellel mind az 1230-as évek utáni. Az első vásárlásra azon a zalai Merenyén került sor, ahol már a 13. század második felében is úgy tudta a hagyomány, hogy a települést Adelhaid királyné, Szent László felesége adományozta a kanonokoknak, tehát birtokjoguk a településre vonatkozóan ekkor már biztosan létezett.¹⁰⁶ További két esetben, 1251-ben és 1258-ban veszprémi vásárlásról van szó, ahol a püspök és a káptalan kezdetektől fogva birtokos volt.¹⁰⁷ Újabb két adásvétel a csak 14. századtól két településre bomló Pécselyen történt. 1244-ben a későbbi Nagypécselyen 2 malomért, 1251-ben pedig a későbbi kispécselyi részen fizettek földekért a káptalan tagjai.¹⁰⁸ A két fennmaradó esetben, az 1232-ben a somogyi Nagyberényben¹⁰⁹ és 1235-ben a Veszprém megyei Gyipóton¹¹⁰ viszont nincs nyoma korábbi káptalani birtoklásnak, így feltételezhetően ez a két adásvétel jelentette annak kezdetét. Bár utóbbit a 14. század közepétől az Essegváriak bírták, a somogyi birtokok központja azonban a török megjelenéséig a későbbiekben adományokkal többször kikerekített Nagyberény lett. A hét vásárlásra a testület egyébként több mint 149 ezüstmárkát fordított.

Cseréről a korai időszakban nem maradt fenn forrás. Mint a későbbiekben látni fogjuk, ez majd azokat a korszakokat fogja inkább jellemezni, amikor a káptalan igyekezett meglévő szórt birtokainak elhelyezkedését ésszerűsíteni.

Kárpótlásképpen vagy perbeli egyezség révén összesen hat esetben jutottak a kanonokok fekvőségekhez: magánszemélyektől három, az uralkodótól ugyancsak három esetben. 1217-ben egy adósság fejében kapott a káptalan az általa már korábban is bírt Paloznakon porciót,¹¹¹ s ugyancsak birtokban volt már a testület 1263-ban Lác esetében,¹¹² ahol a kapornaki konventtel, illetve 1266-ban Gelemér területén pedig egy helyi nemessel támadt vitája.

A három, II. Andrástól kapott kárpótlás 1217 és 1222 között keletkezett. Az uralkodó ekkor a szentföldi hadjárata költségeinek fedezésére vitt el a veszprémi székesegyház

¹⁰⁶ VÉL C/1 (cap.) Merenye 3. (DF 200662)

¹⁰⁷ VO no 19. (44–45.) és VO no 60. (98–99.)

¹⁰⁸ PRT X. 15. (521) és VÉL C/1 (cap.) Kispécsely 1. (DF 200647)

¹⁰⁹ VO no 47 (83–85.)

¹¹⁰ VÉL C/1 (cap.) Gyipodt 1. (DF 200631) Tévesen, 1335-ös dátum alatt: VR 274.

¹¹¹ VOSuppl no 26. (68.)

¹¹² VOSuppl no 56. (109.), VO no 22. (47–48.)

kincstárából ékszereket, köztük Gizella királyné koronáját. Az egyik oklevél ugyanakkor biztosan utólagos hamisítvány, összeállítása 1276 körüli időpontra tehető. Az 1217. és 1222. évi oklevelek közti viszonyt Szentpétery Imre vizsgálta. Szerinte az előbbi az adományról tett korábbi ígéret, míg utóbbi a tényleges adomány.¹¹³ Ezek alapján végül nem három, hanem egy hiteles királyi kárpoztlásképpen tett uralkodói adományt vehetünk számba.

Évszám	Települések (mansio)
1217. ¹¹⁴	Paloznak (5), Vászoly (3), Pécsely (5), Ábrahám (3)
1222.a. ¹¹⁵	Paloznak (4), Vászoly (3), Pécsely (4),
1222.b. (1276) ¹¹⁶	Csaba (7), Maros (3), Nagypécsely (6), alia villa Pécsely (3), Szőlős (9), Ábrahám (11), Udvari (3), Örvényes (8), Aszfő (1), Arács (7), Paloznak (6), (Kis)Berény (2)

Ábrahám és Pécsely esetében az 1217 és 1222-ben kelt adománylevelek jelentik első forrásunkat a káptalan birtokjogára vonatkozóan, míg Vászoly és Paloznak esetében korábbi forrásaink is vannak a kanonokok helybeli földesuraságára.

A korszakbeli birtokhoz jutás legnagyobb részt azonban *adományok* vagy végrendeletek¹¹⁷ formájában történt. Összesen 21 ilyen esetről tudunk, amelyeknek több mint felét, 12-t

¹¹³ RA I. 340.

¹¹⁴ VO no 12. (35–36.)

¹¹⁵ VO no 14. (38–39.)

¹¹⁶ VO no 13. (36–38.)

¹¹⁷ A földbirtokokhoz, fekvőségekhez jutás egyik jellemző módja a végrendeletek útján történő birtokszerzés volt. A hazai végrendelezési gyakorlat kialakulása együtt járt az írásbeliség elterjedésével, és korai magánjogi írásbeliségünk fennmaradt emlékei is jellemző módon valamely egyház megadományozása céljából született oklevelek. Erre már egész korai, 12. századi példákat is láthatunk, de az egyik legkorábbi, 1079-ből származó és a kanonokok létezéséről is megemlékező oklevél, Guden paloznaki adománya is a végrendeletek közé sorolható.. (A végrendelezésre bővebben: Fügedi, 1994. 519–520., Csukovits, 2011. 372.) Az oklevelek szóhasználata alapján ugyanakkor nehezen választhatók el egymástól a lélekváltságként – *pro remedio anime sue* – és a kifejezetten végrendeletben hagyományozott javak. Lélekváltságként, az adományozó biztosabb üdvözülése érdekében a donátorok még életükben rendelkeztek az egyház részére történő adományokról, míg egy végrendelet természetéből adódóan a végrendelező halála után lépett életbe. E kettő egyike sem keverendő össze a *mortuarium* címén, lélekváltságként az egyháznak juttatott adományokkal. Ez utóbbi már elsősorban ingóságokat, s jellemzően nem földbirtokot jelentettek. Az egyházi mortuarium egyébként a lelkeszkedő papság – plébánosok, templomigazgatók – jövedelmét gyarapította, míg a földesúri mortuarium esetén egyre inkább az ingóságok kerültek előtérbe a 13–14. századtól kezdődően. (A mortuariumra: Solymosi, 1987.)

Az általános gyakorlat mellett a veszprémi egyházmegye területén élő világiakra vonatkozóan két intézkedés is született. 1381-ben I. Lajos rendelkezett úgy, hogy a szabad kondíciójú emberek veszprémi egyház földjével elegyesen fekvő birtokaikat szabadon az egyháznak hagyassák. A privilégiumot 1430-ban Novai Péter olvasókanonok kérésére Zsigmond is megerősítette. (1381: VR 754., 1430: VÉL C/1 (cap.) Veszprém eccl. et capit. 36. (DF 201248))

A végrendeletek másik csoportját az elsősorban a kanonokok, s olykor a püspök által a székeskáptalanra hagyományozott javak alkotják. Kezdetben az egyháziak vagyonuk fölött nem végrendelezhettek, azok haláluk után az egyházra szálltak. Később az 1279. évi budai zsinat szabályozta az egyháziak végrendelezését. Ez az egyház földjeinek érintetlenül hagyása mellett az egyes papok által életükben szerzett, vásárolt és örökölt javak tekintetében biztosított szabad rendelkezési jogot a klerikusoknak. (Szeredy, 1883. 1611.) A veszprémi kanonokok szabad végrendelezési jogára vonatkozóan is több oklevél maradt fenn. 1271-ben, tehát a budai zsinatot megelőzően Favus veszprémi prépost 100 hold vásárolt veszprémi földjét adományozta rokonainak szolgálataikért. (VO no 27. (56–58.)) A 14. századtól egyre gyakoribbá válnak a kanonok részéről is a végrendelezés szabadságára utaló törekvések. 1416-ban Londonban kelt Zsigmondnak azon mandátuma,

magánszemélyek tettek. További 4 adomány köthető uralkodókhoz, 2 a püspökökhöz, illetve 3 pedig magukhoz a kanonokokhoz. Az egyik legkorábbi magánadomány a 11. századból származó, korábban már idézett Guden-féle végrendelet. Paloznakra és ezúttal Vászolyra vonatkozóan 1174-ben kelt egy újabb végrendelet.¹¹⁸ Majd egy évszázaddal későbbi Benedek veszprémi comes végrendelete Ireg és Zamárdi – utoljára a Szent László-féle összeírásban előforduló – birtokokról, valamint Kál és Kálóz prédiuumokról, utóbbi esetében pedig a Pét vizén lévő 2 malomról szól.¹¹⁹ Nem maradt adat a káptalan birtokjogára Kustány esetében sem egy 1243-ban tett adományon kívül.¹²⁰ Szintén nincs későbbi forrásunk erre vonatkozóan Jenőt illetően sem, ahol 1257-ben és 1263-ban kapott adományokat a káptalan.¹²¹ 1263-ban Froca asszony tett adományt halála utánra fajszi, jutasi, soponyai, feketefalubeli (*villa Nigra*) és paloznaki birtokairól.¹²² Az öt település közül Soponyán már 1224 előtt birtokos volt a káptalan, ahogy amint láttuk, Paloznokon is. Fajszon és Jutason a későbbiekben is birtokos volt a testület, míg Fekete 1294-ben Soponyával együtt Froca leszármazóinak kezébe került vissza.¹²³

Uralkodói adományhoz köthető a későbbi zalai birtokközpont Merenye kanonoki kézbe kerülése. Mint láttuk, 1203-ban már úgy vásárolt itt földet a káptalan, hogy a korabeli hagyomány szerint Adelhaid királyné jóvoltából már birtokos volt a településen. Még ha oklevelekkel ezt nem is tudjuk alátámasztani, a hagyománynak az uralkodói eredetű birtokszerzést illetően lehetett alapja. II. Andrásához köthető továbbá a Billegére vonatkozó adomány, amelyet a későbbi elmondások szerint fiának, a későbbi IV. Béla születésének idején, 1206–1207 körül tehetett a káptalan javára.¹²⁴ Ugyancsak ő tett adományt elhunyt felesége, Gertrúd királyné lelki üdvéért Sólyban.¹²⁵

amelyben meghagyta a veszprémi püspököknek, a püspökség kormányzóinak és ezek várnagyainak, hogy a kanonokokat szabad végrendelkezésükben ne háborgassák. (VO no 123. (191–192.) Ezt később Rozgonyi Simon püspök, majd 1500-ban VI. Sándor pápa erősítette meg (MREV IV. no LXXXIV. (97.)) A levéltári elenchus Rozgonyi rendelkezését hibásan 1400-ra keltezte.) A folyamat végén, amely annak ellenére fenyegetett az egyházi vagyon elaprózódásával, hogy lelkiismereti kötelezettségként az egyház javára fordítandó kegyes adományok tételét is kikötötte, az 1515. évi veszprémi zsinat áll. A szinóduson tehát már az egyház javainak védelme érdekében kellett a főpásztori ellenőrzést és jóváhagyást bevezetni a papi végrendeletek kapcsán. (Kollányi, 1890. 88–116.)

¹¹⁸ VOSuppl no 12. (49–51.) 1239-ben is végrendelkeztek ezúttal a hantai prépostság javára – CD IX/7. Anecdota... no XVI. (656–657.) –, majd 1263-ban is érintett volt a település egy másik testamentumban: VOSuppl no 68. (123–124.)

¹¹⁹ VO no 6. (29–30.) Kálra és a későbbiekben nem káptalani birtok Kozmadamján nevű településre vonatkozó adomány 1199-ből: VOSuppl no 18. (58.) Ugyancsak Kálra – és Ecsér valamint Vindornya nevű helyekre – vonatkozik Atyusz nembeli Sol comes végrendelete: VOSuppl no 35. (76–79.)

¹²⁰ CD IX/7. Anecdota no XVIII. (659–660.)

¹²¹ VÉL C/1 (cap.) Jenő 1. (DF 200653) és VOSuppl no 67. (123.)

¹²² VOSuppl no 68. (123–124.)

¹²³ VOSuppl no 105. (166–167.)

¹²⁴ VO no 24. (50–51.)

¹²⁵ VOSuppl no 30. (71.)

A veszprémi püspökök adományából került Maros a káptalan tulajdonába. Az adományról okleveles forrás csak közvetetten számol be: a Szent László-féle összeírás szerint Máté püspök adományozta a települést a veszprémi Szent Mihály egyháznak.¹²⁶ János püspök (1181–1199) adományaként került a káptalan kezelésébe továbbá Fehéregyház, Túr, Kortó, Szepetnek, Kér, *Buccoy*, Gyermely, Szentendre, Ősi és Erek egyháza 1184–1188 között.¹²⁷ Elképzelhető lenne az is, hogy tényleges birtokadományról vagy a birtokok ideiglenes átengedéséről szólt az oklevél, azonban valószínűbb, hogy a plébániát illető tizednegyedek adományozásáról van szó, mivel a későbbiekben az említett birtokok Túr és a préposti Ősi kivételével nem voltak kanonoki birtokok. Az is tudható, hogy valamennyi felsorolt birtok – Szentendre és Szepetnek kivételével – a korszak végi urbárium szerint is a püspöki birtokok számát gyarapították.

Kanonok részéről történő adományozásra három példa maradt fenn. 1131-ben Fila veszprémi kanonok adományozta alsóörsi birtokait kanonoktársainak,¹²⁸ míg Csombkesziben 1174–1178, illetve 1247-ben jutott a káptalan adományhoz kanonokja révén.¹²⁹

Ezek alapján megkísérelhető a káptalan 1275 előtti birtokainak összeállítása, a későbbiekkel történő összevetés végett megyék szerinti csoportosításban. Az eddigiekben felvázolt kép további településekkel egészíthető ki.

Fejér megye: Jenő, Soponya;

Somogy m.: *Csaba*,¹³⁰ *Csege*,¹³¹ Ireg, *Kapoly*,¹³² *Kiliti*, Maros, Nagyberény, *Thaat*, Zamárdi;

Veszprém m.: Billege, Fajszt,¹³³ Fekete, Gelemér, Gyipót, Jutas, Kálózd (Pét), Kemece, Lánc, *Papkeszi*,¹³⁴ Sóly, Veszprém;

Zala m.: Ábrahám, Alsóörs, Csombkeszi, *Csopak*,¹³⁵ *Deáki*,¹³⁶ Ecsér, Kál, Kispécsely, Kozmadombja, Kustány, Merenye, Nagypécsely, Paloznak, *Újlak*,¹³⁷ Vászoly.

¹²⁶ DHA no 81. (237–238.), VO no 3. (24.)

¹²⁷ VO no 8. (31–32.)

¹²⁸ DHA no 157. (424.), VO no 4. (27–28.)

¹²⁹ VOSuppl no 13. (51–52.) és HO V. no 15. (20–22.)

¹³⁰ 1259-ben a Kázmér veszprémi prépost által az egyház szolgálói közé fogadott torlók ügyében született egyezség HO V. no 23. (31–32.)

¹³¹ 1273-ban a káptalan egy helybeli jobbágját az egyházi nemesek sorába emelte: VÉL C/1 (cap.) Csege 1. (DF 200680)

¹³² A Somogy megyei *Kapoly*, *Kiliti* és *Thaat* esetében 1152 előtt már birtokos volt a veszprémi egyház, mivel egy veszprémi kanonok által letett eskü szerint a három faluban név szerint említett lakosok ennek szolgálói voltak. RA 81.

¹³³ Fajszt esetében 1271-ben birtokeladományozásra is van példa. (Igaz, később az elvesztett birtokrész visszakerült a káptalan földesurasága alá: VOSuppl no 149. (229–237.). Részletesen lásd Fajszt leírásánál.) A kérdéses adományozás azonban csak egy porcióra vonatkozott, így a testület a településen továbbra is birtokos maradt, csak birtokrésze vált kisebbé.

¹³⁴ VO no 7. (30–31.) Kesziben a székesegyház libertinusai kaptak 28 hold földet a püspöktől és a káptalantól. A későbbiekben kizárólag a káptalan által birtokolt faluban a magadományozottak beolvadhattak – más jogállású népek nem lévén – a káptalan jobbágjainak sorába. Ez alapján a káptalan birtoklása 1181 után biztosnak vehető.

3.1.2. A királyi adományozás korszaka 1275–1317

A birtokszerzés okleveles forrásokkal már jobban dokumentálható második korszakának jellemzői közül kiemelhető az uralkodók szerepének a birtokbővülésben jelentékenyebbé válása. A 13. század utolsó három évtizedének zavaros időszakában mind IV. László, mind III. András több adományt tett ugyanis a kanonokok részére. Ezeket számos esetben az uralkodó dinasztia nőtagjai kezdeményezték, így Erzsébet anyakirályné, Izabella, majd Fenenna és Ágnes királynék. Ezeket az adományokat aztán rendszerint a királyok is megerősítették.

A *kárpótlásként* szerzett javak közül több uralkodói adományból került a káptalanhoz. Az adományok három évre, 1275–1277 köré összpontosulnak. A testület e rövid időn belül összesen hét alkalommal részesült javainak pusztulásáért kárpótlásban. 1275-ben két ízben: IV. László a hadainak Veszprémen történő átvonulásakor okozott károkért Veszprém városi uralkodói szolgálónépeket, illetve a székesegyházból hadi kiadásainak fedezésére elvitt értékekért cserébe Szerente zalai várföldet adta a kanonokoknak.¹³⁸ A következő évben, 1276 késő tavaszán a veszprémi székesegyházat Csák Péter nádor hadai feldúlták. A püspöki székben ekkor Héder nembeli Kőszegi Péter, a Csákokkal rivális Kőszegi–Gutkeled főúri liga egy tagja ült,¹³⁹ ami magyarázatul szolgál a pusztítás bekövetkeztére. A székesegyház – és a káptalani iskola – feldúlása után, a pusztítás ellentételezéseként, „kárpótlásként” a veszprémi káptalan több birtokot és javadalmat kapott IV. Lászlótól. 1276 augusztusában Izabella királyné jóvoltából kaptak adományt a Kál-völgyi királynéi szőlőművesekre, majd a király által néhány nappal később kiadott megerősítő oklevélben az itt lakó uralkodói szolgálónépekre is. Novemberben IV. László jóvoltából megkapták a Sió torkolatánál lévő út vámját, illetve egy napi kelet nélküli oklevélben Karos falut annak vámjával és vásárával együtt.¹⁴⁰ A következő évben újabb kárpótlásként a szalánkeméni sójövedelemre is adományt kapott a káptalan.¹⁴¹

¹³⁵ Csopakon 1277-ben már birtokos volt a káptalan. Ekkor 2 helybeli malmukat adták egy fél veszprémi malomért cserébe: VO no 41. (73–75.) A településre vonatkozó első adatunk tehát ez. Mivel azonban még a Szent László-féle összeírás is együttesen sorolja fel a csopaki és paloznaki javakat, így arra kell gondolnunk, hogy a két település kezdetben közös határon osztozott. Paloznokon ugyanakkor már a 11. században birtokos volt a testület, így az sem zárható ki, hogy a csopaki részen is gyarapodott korábban a káptalan birtoka. Ezek között lehetett az a két malom, amelynek cseréjére 1277-ben került sor.

¹³⁶ A Nyírad határában fekvő Deákit 1270-ben sikerrel perelte vissza a káptalan: HO V. no 33. (41–42.)

¹³⁷ Az eddigiekben nem esett említés a Merenyével szomszédos Újlakról. Feltételezhető, hogy Merenyével együtt ez is uralkodói adományként került a káptalan tulajdonába. 1259-ben a két település együttesen kapott mentességet a zalai ispánok joghatósága alól: CD IX/7. Anecdota... no XXIX. (672–673.)

¹³⁸ VO no 29–30.

¹³⁹ Szűcs, 2002. 390–402., különösen 399.

¹⁴⁰ VO no 33–35., 37–39. Utóbbi IV. László anyja, Erzsébet királyné adománya a Kál-völgyi szőlőművesekre és Karosra.

¹⁴¹ VO no 42. (75–78.) A későbbiekben a sóval kapcsolatos kanonoki jogokra nem találtam forrást.

Az uralkodótól kárpótlás fejében kapott adományok közül az alsóörsi, káli és veszprémi olyan településeket érintett, ahol már tulajdonos volt a testület. Új birtokot Szerente, Karos és Fok jelentett, azonban utóbbi kettő esetében a középkor folyamán nincs további adatunk a kanonokok földesuraságára.

Nem kárpótlás, hanem perbeli egyezség vagy pereskedés révén összesen három esetben jutott fekvőségekhez a káptalan. 1290-ben szentvidkáli és csicsói jogait védte meg sikerrel a káptalan Izabella királyné adományával szemben.¹⁴² 1296-ban Papvására és Nosztori birtokhoz együttesen jutott Győr nembeli Óvári Konrád mestertől annak összesen 250 márka tartozása fejében a püspök és a káptalan.¹⁴³ 1305-ben gyilkosságért elmarasztalt paloznaki lakosok bírságát fizette meg a káptalan úgy, hogy a vérdíj átvállalásának fejében átvette azok földjeit.¹⁴⁴ Míg utóbbi esetben kifejezetten a kanonoki birtok kikerekítése volt a cél, addig Papvására és Nosztori esetében a későbbiekben csak a püspök birtokjogára vannak adataink, ahogy a két említett Kál-völgyi település közül Csicsó esetében is.

A királytól 1275–1276 során *adományként* kapott birtokokról is elképzelhető, hogy azt a királyi család kárpótlásképpen juttatta, de az oklevelekben az erre vonatkozó kitétel hiánya miatt ezeket az adományok között sorolom fel. Merenyét – és a hozzá tartozó három (?) falut – 1275-ben IV. László mentesítette a dénár- és élelmiszeradó alól.¹⁴⁵ Még ugyanebben az évben részesült adományban Pál jogi doktor, veszprémi nagyprépost Fajszon és Vámoson.¹⁴⁶ A királyi donációk azonban később is folytatódtak. 1279-ben és 1282-ben a somogyi Csaba birtokon jutott nagyobb adományokhoz a káptalan,¹⁴⁷ míg 1280-ban, 1283-ban és 1289-ben a közeli Nagyberényben,¹⁴⁸ majd 1296-ban pedig Maroson részesültek a kanonokok adományban,¹⁴⁹ kialakítva ezzel a káptalan somogyi birtokainak magját. Az 1275–1320 közötti periódusban összesen tehát 8 esetben dotálták az uralkodók a káptalant, valamennyi esetben már korábban meglévő birtokaikat egészítve ki az újabb adományokkal.

Egyházi vagy magánbirtokosok is több alkalommal kedveztek a kanonokoknak. Merenyén 1293-ban és 1310-ben részesültek lélekváltságban.¹⁵⁰ A már korábban is bírt Jutason 1290-ban és 1299-ben jutott újabb fekvőségekhez a káptalan,¹⁵¹ ahogy Csombkesziben is már

¹⁴² HOKI no 116. (122–123.)

¹⁴³ VÉL C/1 (cap.) Pathvására 1–6. (DF 200740 – kiadása: RA 4049. –, 200742 – regesztája: RA 4050. –, 200743, 200745 – kiadása: RA 4058. és RA. 4064. –, 200746, 200747.)

¹⁴⁴ VR 28. és 29.

¹⁴⁵ RA 2675.

¹⁴⁶ VOSuppl no 81. (139–140.)

¹⁴⁷ RAD 180., VO no 48. (85–86.)

¹⁴⁸ 1280: VOSuppl no 91 A és B. (148–150.), 1283: VO no 50. (87–89.), 1289: VO no 52. (90–91.)

¹⁴⁹ RA 4091.

¹⁵⁰ 1293: VÉL C/1 (cap.) Merenye 8 (DF 200729) és 1310: VR 47.

¹⁵¹ 1290: VÉL C/1 (cap.) Jutas 8. (DF 200739), 1299: VOSuppl no 112. (174–175.)

meglévő birtokai mellé kerültek újabb adományok 1313-ban és 1315-ben.¹⁵² A Somogy megyei Túron 1293-ban került birtokba a testület Egyed pap adományából.¹⁵³ A Veszprém megyei Kisberényben egy végrendelet révén jutott birtokhoz a testület 1297-ben.¹⁵⁴ 1309-ben a zalai Szőlösön végrendelkeztek a káptalan javára.¹⁵⁵ 1314-ben egy korábbi végrendeletnek megfelelően egyezett meg a káptalan Szentkirályszabadján az örökösökkel a testamentumban foglalt javak kiadásával kapcsolatban.¹⁵⁶

A korszakból püspöki adományról nem maradt fenn oklevél, kanonoki adományozásról azonban kettő is. 1317-ben a somogyi Endréden és a Veszprém megyei Szörcsökön kapott adományt egy kanonokjától a testület.¹⁵⁷ 1318-ban Mencshelyi Móric ispán özvegye adományozta saját özvegyi birtokrészét Barnagon a településen már tulajdonos veszprémi káptalannak.¹⁵⁸ Ugyancsak érintett volt Mencshelyi Móric egy 1318 körül tett végrendeletben, amelyet Veszprémi Márton örsi prépost, fehérvári főesperes tett a Mórictól vásárolt alsóörsi birtokrészéről a káptalan javára.¹⁵⁹

A nem az uralkodók által a káptalannak tett adományokkal kapcsolatban megállapítható, hogy azok is zömében már a kanonokok birtokában lévő településeken – Alsóörsön, Barnagon, Csombkesziben, Jutason, Merenyén és Szőlösön – juttattak birtokrészeket a testületnek. Olyan adományok, amelyeket korábbi nem kanonoki birtokokon kapott a testület Csiszáron, Endréden, Szörcsökön, Túron történtek, s minden bizonnyal ezek közé kell sorolnunk Kisberényt és Szentkirályszabadját is.

Hasonló megállapítás tehető a *vásárolt* birtokok tekintetében is. A káptalan azokon a településeken vásárolt szinte tervszerűen birtokrészeket, ahol már birtokban volt. A hazai szokásjog is támogatta ezt azzal, hogy birtokeladás tekintetében a határosok és szomszédosok kedvezőbb helyzetben voltak a potenciálisan jelentkező külső vásárlókkal szemben. Alsóörsön két káptalani jobbágy vásárolt 4,5 márka értékben 13 hold földet 1279-ben,¹⁶⁰ Papkesziben Colynus veszprémi főesperes vásárolt 35 márkáért egy malmot 1283-ban,¹⁶¹ majd 1285-ben ugyanő 2 szőlőt Merenyén 8 márkáért.¹⁶² Paloznakon 1286-ban egy

¹⁵² VR 79–80. és 88.

¹⁵³ VÉL C/1 (cap.) Túr 2. (DF 200728)

¹⁵⁴ VÉL C/1 (cap.) Szárberény 2. (DF 200752)

¹⁵⁵ VR 43.

¹⁵⁶ VR 70.

¹⁵⁷ VR 85.

¹⁵⁸ HO IV. no 99. (128–130.)

¹⁵⁹ VO no 17. (42–43.)

¹⁶⁰ VÉL C/1 (cap.) Alsóörs 5. (DF 200701). 1316-ban a káptalan alsóörsi nemes jobbágysai vásároltak az Ajka nembeliéktől 5 márka értékben földet: VO no 72. (111–112.)

¹⁶¹ VÉL C/1 (cap.) Sári 4. (DF 200707)

¹⁶² VÉL C/1 (cap.) Merenye 7 (DF 200709)

csereügyletben 7 márka ráfizetéssel jutott egy szőlőhöz a káptalan, majd ugyanitt 1294-ben 13 hold szántót vett zálogba 5 márkáért 6 évre.¹⁶³ A szomszédos Csopakon 1312-ben 13 hold szántót vásárolt a testület 2,5 márkáért.¹⁶⁴ A veszprémi káptalani székhelyen is több alkalommal vásárolt birtokrészt a testület: 1290-ben 12 bécsi dénárért 1 telket vettek zálogba, 1293-ban 15 penzáért vásárolt egy prebendás pap egy telket. 1295-ben egy újabb telket vettek a kanonokok 2 épülettel 1 márkáért, majd 1296-ban 60 hold szántót vettek zálogba 3 penzáért, majd 1318-ban egy fél malomhelyet vásároltak a váralján 9 márkáért.¹⁶⁵

Peremartonban ugyanakkor nem mutatható ki egyértelműen 1304-et megelőző kanonoki birtoklás. A település a későbbiekben a káptalan népes birtoka volt, s a Szent László-féle összeírásban is számos fekvőséggel bírt itt a székesegyház. Az első biztos adatok 1304-ből és 1312-ből származnak, amikor Kéki István püspök testvére, Egyed örkanonok vásárolt itt szőlőket 1,5, majd 4 márka értékben.¹⁶⁶ Ugyanakkor bizonytalan adat van csupán a Veszprém megyei Szőlösön történt adásvételre. 1296-ban a Rátót nembeliek egy – feltehetően nem a Zala megyei – szőlősi birtokrészét vették zálogba a kanonokok egy évre 4 márkáért.¹⁶⁷ A somogyi Csiszár birtokra vonatkozó egyetlen adat egy 1297-ből való adásvétel, amelyben Andronicus prépost vásárolt földet a településen, azonban ez inkább saját, s nem a káptalan vagyonát gyarapította.¹⁶⁸

Összesen tehát az okleveles adatokban megragadható vásárlások száma 15. Ezek közül mindössze 2 (Csiszárral együtt 3) esetben mutatható ki olyan adásvétel, amelyek során nem korábbi káptalani (rész-) birtokon jutottak újabb javakhoz a kanonokok. A vizsgált periódusban összesen 81,5 márkát, 18 penzát és 12 dénárt, vagyis kb. 85 márkát¹⁶⁹ fordított a testület birtokszerzésre. Az összehasonlítás a megelőző korszak 149 márkás adatával nem mutathat pontos képet, csak a tendenciát jelzi. Az első birtokszerzési periódusban új településeken nagyobb ráfordítással jutott a káptalan vagyonhoz, mint a másodikban, amikor zömmel meglévő porcióit kerekítette ki szomszédos ingatlanok megvásárlásával.

¹⁶³ 1286: VÉL C/1 (cap.) Paloznak 16. (DF 200712), 1294: VÉL C/1 (cap.) Paloznak 18. (DF 200731)

¹⁶⁴ ZO I. no .103. (137–138.)

¹⁶⁵ 1290: VOSuppl no 96. (155.), 1293: VO no 55. (94–95.), 1295: VO no 58. (97.), 1296: VO no 64. (103–104.), 1318: VO no 71. (110–111.)

¹⁶⁶ VR 27. és 55. Utóbbi esetben a káptalan helybéli jobbágya volt az eladó. 1240-ben Kázmér veszprémi prépost ugyan eljár a településen, de IV. Béla parancsából teszi azt, amikor Orbánt a peremartoni és kálózdí királyi udvarnokok visszaéléseivel kapcsolatban jogos tulajdonába iktatja. VOSuppl no 50. (100.)

¹⁶⁷ VÉL C/1 (cap.) Szőlős in Veszprém 2. (DF 200741) A birtokon 1337-ben került minden kétséget kizáróan birtokba a káptalan, amikor azt egy csere keretében a tihanyi monostortól megszerezték: ZO I. no 218. (322–324).

¹⁶⁸ HO V. no 69. (83–84.)

¹⁶⁹ 200 dénár = 5 penza = 1 márka.

A korszakban új birtokszerzési formaként már előfordul *birtokcsere* is. Ezek kapcsán figyelembe kell venni azt, hogy a csere jó esetben mindkét, rosszabb esetben csak egyik fél érdekeit szolgálja. Utóbbi esetben a nagyobb hatalommal bíró kényszerítette rá akaratát a gyengébbre egy számára előnyös ingatlanszerzés kapcsán. Az 1275–1317 közötti periódust vizsgálva a források alapján a cserék érdekeltjei nem határozhatók meg, így jobb híján a kölcsönös érdekeltséget feltételezhetjük azokban. A püspökkel 1277-ben végrehajtott csere is ezt támasztja alá. Kőszegi Péter ekkor, a székesegyházért pusztítás után Mindszentkál névű falvát adta a káptalan arácsi, udvari és örvényesi birtokrészeiért cserébe.¹⁷⁰ A következő évben a testület 2 csopaki malmot és paloznaki szőlőket adott egy fél veszprémi maloméért. Az csere feltehetően az ingatlanok értékének arányát mutatja.¹⁷¹ A harmadik cserére 1305-ben került sor, amikor Veszprémen belül igazították ki egy birtokrész határát.¹⁷²

A három ügyletben Mindszentkál jelentett új és jelentősnek tekinthető gyarapodást. A Kál-völgy nyugati bejáratánál fekvő falu a kanonokok egyéb Kál-völgyi birtokainak sorát szaporította. Mint láttuk, egy 1171-ből származó végrendeleti hagyomány mellett a korábbiakban uralkodói adományokból jutottak itt fekvőségekhez a kanonokok. A másik két csere inkább a birtokok elhelyezkedésének ésszerűségeit szolgálhatta.

Két esetben birtokok elkerülésére is akadt példa. 1294-ben *Froca* asszony 1263-as végrendeletével kapcsolatban – amelynek révén fajszi, jutasi, soponyai, feketei és paloznaki birtokrészek kerültek a káptalanhoz – került sor megegyezésre a leszármazókkal. Ennek értelmében Soponya és Fekete Leopárd fia Leóhoz került.¹⁷³ 1309-ben pedig a Merenyével szomszédos orosztunyi részbirtokát adta el a káptalan a településen egyébként is döntően birtokos nemesség egyik képviselőjének.¹⁷⁴

Exkurzus: Az 1276-os veszprémi dúlás és következményei a birtokállományra

Szűcs Jenő találóan úgy fogalmazott, hogy az 1272–1277 közötti években, IV. László nagykorúsítása előtt a Gutkeled-Kőszegi, illetve a Csák-Ákos-Kán-Rátót nembeliek között folyó küzdelem valójában az ország területi felosztásáért folyt. Míg az előbbi párt tagjai Szlavónia és Nyugat-Magyarország területei fölött alakítottak ki tartományúri hatalmat, addig a másik párt elsősorban az ország Dunától keletre eső területei felett szerzett fennhatóságot. S mivel a Gutkeled-Kőszegi liga erősebb volt, így az utóbbi csoport képviselői a meggyengült

¹⁷⁰ VO no 40. (72–73.)

¹⁷¹ VO no 41. (73–75.)

¹⁷² VO no 65. (104–105.)

¹⁷³ VOSuppl no 105. (166–167.)

¹⁷⁴ VR 45. A birtokrészt azzal a feltétellel adták el, hogy azt később a káptalan visszaválthatta. Erre 1340-ben sor is került: VR 331.

királyi hatalom színeiben próbálták legitimálni saját törekvéseiket. Összeütközésbe a Dunántúl közepén kerültek, ahol a Csákok Fejér és Komárom megyei birtokai a Kőszegiek érdekszférájával voltak határosak.¹⁷⁵

Veszprém 1276 tavaszán bekövetkezett feldúlása a két klikk küzdelmének egyik jellemző epizódja volt. 1275 májusában Szécsi Pál halála után az üresedésben lévő veszprémi püspökségre a káptalan Kőszegi Pétert választotta meg.¹⁷⁶ 1275 késő őszen pedig ellenkező előjelű fordulat állt be az ország kormányzásában, amikor a Csák-párt kerül hatalomra. Csák Péter nádor a Dunántúl jelentős részén elterülő veszprémi egyházmegyének a Kőszegi érdekszférába történő kerülését nehezményezve tört rá Veszprémre és gyűjtötte fel annak székesegyházát, de a Kőszegi család vasi fészkeig már meg sem kísérelt eljutni.¹⁷⁷

Nem sokkal a püspöki székhely tavaszi feldúlását követően, június 21. körül már ismét az ellenpárt jutott hatalomra. Kőszegi Miklós, Péter püspök testvére lett a nádor, másik fivére, Iván a tárnokmester, Gutkeled Joakim pedig az egyesített horvát-szlavón bán.¹⁷⁸ 1276. június 29-én már új körpecsétje alatt – a régi, mandula alakú elpusztult a dúlásban – adott ki oklevelet a veszprémi káptalan, augusztustól pedig megindultak az elszenvedett károk ellentételezéseként tett királyi adományok.¹⁷⁹

A kárpótlásként az udvartól származó, szinte azonnal a dúlás bekövetkezte után tett adományok mögött azonban nem (csak) a kormányra került Kőszegi-Gutkeled pártot kell látnunk. Veszprém köztudottan szorosan kapcsolódott a királyné személyéhez. Bár a legújabb kutatások szerint egyetlen magyar királyné sincs a városban eltemetve, az uralkodói hitvesek és a város kapcsolata az Árpád-korban bizonyosan élő volt. Gizella királyné alapította és látta el bőkezű adományokkal ugyanis a veszprémi egyházat, amelyet Szent István emelt püspökséggé. A királyné kapcsolata az egyházjog rendszerébe a kegyuraságon keresztül illeszkedett be. A gyakorlatban ez a veszprémi püspököknek a királyné személye körüli kiemelt helyzetét is érintette, beleértve a királyné koronázási és kancellári tisztsége viselésének jogát is.¹⁸⁰ Ez utóbbiról 1269-ben és 1276-ban is úgy vélekedett az akkori

¹⁷⁵ Szűcs, 2002. 402–403.

¹⁷⁶ Zsoldos, 2011. 101.

¹⁷⁷ Mindeközben a bukott ellenpárt képviselőjében Geregye Miklós a Vértes környéki Csák birtokokat dúlta, de nem került el a pusztulást Esztergom, illetve a tihanyi apátság sem. Szűcs, 2002. 399–400. Tihanya: CD V/2. 367–369.

¹⁷⁸ Kronológia, 171.

¹⁷⁹ Lásd fentebb: VO no 32–39., 42–43., VOSuppl no 83. (

¹⁸⁰ Zsoldos, 2000. 178–181. A királyné koronázási joga körül 1216-ban merült fel először vita az esztergomi érsek és a veszprémi püspök között. A dolgot pápai megbízott útján ekkor mindkét fél érdekeit figyelembe véve rendezték. Király és királyné együttes koronázásakor előbbit az érsek, utóbbi a püspök kente fel és koronázta meg; ha csak királyné koronázásra kerül sor, akkor az érseké volt a felkenés, a püspöké a koronázás joga, s ha valamilyen okból az érsek nem tudott jelen lenni egyik alkalomkor sem, akkor a püspök végezhette mindkét

uralkodó, hogy az 500 márkás javadalommal járó tisztséget a mindenkori veszprémi püspök töltheti be, még ha a gyakorlat sokszor mást is mutatott.¹⁸¹

Régóta ismert, hogy IV. László nagykorúsítását az a hazai tanult, külföldi egyetemeken iskolázott, jogi műveltségű egyházi réteg kezdeményezte, akik a pártküzdelmeken kívül állva a királyi hatalom gyengeségét érzelve érdekeltek voltak az erős központi hatalom helyreállításában.¹⁸² Képviselőik ott voltak az udvarban, pontosabban a királyi család különböző tagjainak kancelláriájában, így pontosan érzékelték a gyengülő királyi hatalomból az egyház számára közvetlenül és az ország számára pedig közvetetten jelentkező károkat. Veszprém szempontjából lényeges szereplő volt Pál prépost. Miklós fia Pál vagy a Tétény nemből, vagy a Balog nemből származott.¹⁸³ Többször töltött be udvari tisztséget: 1281-ben királynéi alkancellár, majd pécsi püspökként 1295-ben Tomasina anyakirályné kancellárja volt.¹⁸⁴ 1275-ben mint az uralkodó hú klerikusa kapott IV. Lászlótól adományt királyi, hercegi és királynéi népekre Fajszon és Vámoson.¹⁸⁵ Talán nem tévedünk nagyot, ha az 1276-os adományok kieszközlőjét az ő személyében keressük, mint ahogy nevét az egyik oklevél kérvényezői között meg is említik.¹⁸⁶

A helyzet furcsasága miatt ugyanis hiába volt Veszprém a püspök székvárosa és székesegyháza a főpásztor katedrális, valójában az ott felhalmozott kincsek jó része a káptalant illette, s kártételeket is ténylegesen a káptalan szenvedte el. A több oklevélben felsorolt károk személy szerint a kanonokokat, prebendás papokat és familiárisaikat érték, de elpusztult a káptalan tagjainak a sekrestyében őrzött könyvtára és levéltára, a káptalan pecsétje, kifosztották a székesegyház kincstárát, elpusztították iskoláját, stb.¹⁸⁷ Tehát noha

szertartást. A 13. század végére aztán a koronázási jog a gyakorlat szerint még szabályosan megválasztott esztergomi érsek idején is a veszprémi püspökre szállt. A királyné koronázási jogról bővebben: Kollányi, 1901.

¹⁸¹ 1269: CD IV/3. 495–502. = VO no 25. (51–55.), különösen 501. illetve 55., illetve 1276: CD V/2. 337–338. = VO no 36. (66.). Vö. Zsoldos, 2011. 115–116. (királynéi kancellár), 115–116. (királynéi alkancellár). Így veszprémi püspök volt a kancellár 1263–1269 között (Pál püspök, 1263–1275), 1277-ben és 1284–1285-ben (Kőszegi Péter püspök, 1275–1289), valamint 1289–1290-ben és 1291–1300 között (Rád nb. Benedek püspök 1289–1309). Veszprémi prépostként volt kancellár Bertalan 1224-ben, alkancellár Pál 1281-ben és Andronicus 1292–1297 között.

¹⁸² Szűcs, 2002. 408–409.

¹⁸³ Előbbire: Szűcs, 2002. 408. Utóbbira: somogyi főesperesként (1268–1271) a veszprémi püspök – ez idő szerint Szécsi Pál – neposa: Veress, 1941. 17. Bolognában tanult jogot, majd hazatérve főesperessége után veszprémi nagyprépost (1273–1286) lett. Ezzel párhuzamosan esztergomi kanonokságot viselt (1277–1294), majd 1287-ben az esztergomi nagyprépostságot nyerte el: Kollányi, 1900. 19. Pályafutása végén 1287–1293 között utóbbi tisztségével párhuzamosan pécsi adminisztrátor, majd 1293–1306 között pécsi püspök volt: Zsoldos, 2011. 95.

¹⁸⁴ Zsoldos, 2011. 95. és 117.

¹⁸⁵ VOSuppl no 81. (139–140.) Az adományt „*magistro Paulo, discreto viro, legum doctori, Wesprimiensi preposito, dilecto et fideli clrico nostro ob sue lucem sapientie et industriam singularem, presertim eius fide ac gravitate explorata*” tette az uralkodó.

¹⁸⁶ VO no 38. (69.)

¹⁸⁷ Szűcs, 2002. 399.

Csák Péter a rivális Kőszegi pártot kívánta büntetni utóbbi egy tagjának püspöksége miatt, a lényegi károkat a veszprémi kanonoki testület szenvedte el. Más kérdés azonban, hogy bár az emberéletben elszenvedett károkat pótolni nem lehetett, de a felhalmozott kincs értékű tárgyakért cserébe jól jövedelmező fekvőségekhez jutott a káptalan. A pillanatnyi veszteséget – a kanonokok kimutatása szerint 50.000 márkát – elkönyvelve hosszú távon azonban mindenképpen „jól járt” a testület. Az adományok sorozata ugyanis a püspökség szempontjából egyetlen, de lényeges, a főpásztor királynéi kancellárságára vonatkozó jog helyreállításán kívül a káptalant gazdagították. Megújult a vitatott Billegére vonatkozó IV. Béla-féle és az 1222-es hamis, 11 települést érintő adománylevél, továbbá a Kál-völgyben királynéi szőlőművesek és királyi kenyéradó udvarnokok, a foki vám kétharmada, Karos faluja vásárával és vámjával együtt és a szalánkeméni sójövedelmek ezentúl a kanonokok jövedelmeit gazdagították, s bíraskodási privilégiumot kaptak szolgálónépeikre vonatkozóan.¹⁸⁸

A püspök királynéi kancellárságának megerősítése pedig utat nyitott a század végéig egymást követő, királynéktól származó adományoknak. Bár láttuk, hogy a királynék már korán, a 11. században – Gizella Alsóörsön és Pannonhalmán, Adelhaid pedig Merenyén – tettek birtokadományt a veszprémi egyháznak, de ezek száma igazán csak az 1276-os dűlás után szaporodott meg. Jellemző az is, hogy ezek sora III. András feleségeivel zárul, vagyis az Árpád-kort követően újabb királynéi adomány tételére már nem került sor.

A királynék birtokai az országban több helyen, de legnagyobb sűrűségben éppen a veszprémi egyházmegye területén, a Dunántúl középső sávjában, Zala, Veszprém, Somogy, Fejér, Győr, Komárom, Esztergom és Tolna megyékben feküdtek, és eredetüket tekintve az államalapítás korába nyúlnak vissza. A királyi hitvesek kezén lévő birtokállomány a 13. század folyamán fokozatosan bővült, s csak néhány évtizedes késéssel, az 1270-es évektől követte a királyi birtokok eladományozásának trendjét.¹⁸⁹ A veszprémi káptalan esetében ez viszont éppen egybeesett az 1276 után megsokasodó uralkodói adományok sorával.

¹⁸⁸ Az eset egyébként nagyon hasonló az 1217-es és 1275-ös szintén uralkodói részről történő kárpótlásokhoz. Előbbi esetben a kétségtelenül értékes Gizella-korona helyett jutottak 3, 4 vagy 11 faluban telkekhez a kanonokok, míg 1275-ben némi készpénz fejében egyrészt Szerente, másrészt veszprémi és alsóörsi uralkodói népek felett szereztek joghatóságot. Bár nem szabad figyelmen kívül hagyni az uralkodói bőkezűséget sem, nem nehéz észrevenni, hogy kincsekért cserébe sokszor olyan birtokokhoz jutottak a kanonokok, amelyeket évszázadokkal később az újkorban is fialtathattak.

¹⁸⁹ Zsoldos, 2005. 31–32., 50., 62.

Összegzőképpen az egyes királynék által tett adományok sora a következőképp alakul:

Év	Királyné	Birtok	Forrás
?	Gizella	Visinec	RAD 307.
?	Gizella	Alsóörs	RAD 308.
?	Gizella	Pannonhalma	DHA no 81. (239.) RAD 309.
*1082	Adelhaid	Merenye	DHA no 81. (238.) RAD 310.
1224	Jolánta	vámmentesség	RAD 47.
1283E	Mária	Nagyberény	RAD 80.
1276. VIII. 3.	Izabella	Kál-völgy	VO no 33. 63–64., RAD 168.
1276. VIII. 9U	Erzsébet	Kál-völgy Karos	VO no 39. (69–71.), RAD 112.
1280. IX. 26E	Izabella	Nagyberény	VO no 46. (82–83.), RAD 185. és 186.
1282	Izabella	Hantai kiváltságok	RAD 201.
1283. III. 31.	Izabella	Ladány	VO no 49. (86–87.), RAD 204.
(1283. IX. 28E)	Erzsébet hercegnő	Nagyberény	(RAD 254.)
1283. IX. 28.	Izabella		VO no 50. (87–89.), RAD 206.
1289.	Izabella	Nagyberény	RAD 228. és 229.
1289. X. 17.	Izabella	Nagyberény	RAD 232.
1290. V. 11.	Izabella	Kál-völgy	VO no 53. (92–93.), RAD 239.
1291	Fenenna	Nagyberény	RAD 258., 259.
1299. XII. 18.	Ágnes	Jutas	RAD 279.
1300. X. 23.	Ágnes	Nagyberény	RAD 281.

Gizella és Veszprém kapcsolatáról, ti. hogy a királyné alapította a veszprémi egyházat, már fentebb esett szó. Adelhaid királyné, csakúgy, mint a többi 11–12. századi uralkodói hitves esetében nem maradt fenn forrás a koronázásról és az azt végző személyről. Jolántát 1215-ben az esztergomi érsek koronázta, s éppen ez az eset volt az előzménye Róbert püspök fellebbezésének a szentszéknél a veszprémi püspökök királyné koronázási jogát illetően. Amikor 1217 után sor került Béla herceg és Mária házasságkötésére, az új egyezség értelmében a szertartást már az érsek és a püspök közösen végezhetette, mint ahogy ugyanez feltételezhető Béla trónra lépését követően is.¹⁹⁰ Izabella esetében a királyné saját oklevele szól arról, hogy őt Pál veszprémi püspök koronázta meg.¹⁹¹ Fenenna koronázásáról és a szertartást t végző személyről nem maradt forrás, azonban Ágnes királyné is saját oklevelében emlékezett meg arról, hogy őt a veszprémi főpásztor kente fel és koronázta meg.¹⁹² Ha végig nézzük a fentebbi táblázatot, látható, hogy új adományt Mária kivételével azok a királynék tettek a veszprémi egyháznak, akiket veszprémi püspök koronázott, így Izabella és Ágnes. (Gizella mint alapító e szempontból más megítélés alá esik.)

¹⁹⁰ Kollányi, 1901. 47. és 50.

¹⁹¹ VO no 46. (82.)

¹⁹² VO no 61. (99.)

3.2. A püspöki és káptalani birtokok különválasztása

Ahhoz, hogy a Szent László-féle, valójában 1317 és 1327 között összeállított káptalani birtoklistának kiadására sor kerülhessen, még egy fontos momentumra volt szükség, mégpedig a püspöki és kanonoki birtokok szétválasztásának aktusára vagy folyamatára. A szakirodalom egybehangzó következtetései szerint erre általában a 13. század folyamán került sor a hazai gyakorlatban, a veszprémi egyházmegyes adatok szerint azonban ennél valamivel árnyaltabb a kép.¹⁹³ A rendelkezésre álló adatok alapján ennek inkább több lépcsőben kellett végbemennie, mintsem egyetlen birtokmegosztási aktus eredményeképp.

Veszprém esetében a birtokmegosztásra vonatkozóan egyetlen késői említés olvasható. 1298-ban Péter éneklőkanonok egy oklevélben szereplő tanúvallomásában állítja, hogy a „*bona episcopatus et capituli sunt divisa*”.¹⁹⁴ Bár az utalás szinte csak mellékesen szerepel az oklevélben, más adat híján azonban el kellene fogadnunk azt a folyamat végeként. Több adat is alátámasztja ugyanis, hogy ha volt ilyen jogi aktus, amikor a püspök és a káptalan vagy képviselői összegyűlve döntöttek a (még kérdéses) birtokok hovatartozásával kapcsolatban, annak 1296–1298 között kellett sorra kerülnie.

Egyrészt láttuk azt, hogy a fekvőségek egy része már az egészen korai időtől kezdve – 1079: Guden paloznaki végrendelete – a kanonokok fenntartására fordított. Másrészt a veszprémi székesegyház 1276-ban történt feldúlását követően az akkor elveszett vagy megsemmisült káptalanra vonatkozó birtokjogi iratok pótlását több, ebből az évből fennmaradt oklevél bizonyította. A kanonokok tehát már korábban is számon tartották saját birtokaikat. Ezért a Péter éneklőkanonok által elejtett megjegyzés vagy általánosságban vonatkozott a püspöki és káptalani birtokoknak az utóbbi, 1276 körüli időkből történő tudatos különválasztására és így ez egy hosszabb folyamatot jelent, vagy ha volt egy egyszeri ilyen aktus, akkor az feltehetően csak a vitás és/vagy földrajzilag még nem elkülönített területeket, birtokokat érinthette.

Utóbbi feltételezéshez közelebbi adattal szolgálhat egy 1295-ben végrehajtott jogügylet. Benedek veszprémi püspök, Lodomér esztergomi érsek és János csúti (csöti) prépost hármas birtokcserét hajtott végre ekkor.¹⁹⁵ A csere keretében az érsek a következő Somogy megyei birtokait adta át a püspöknek: *Nyun, Berey, Lula, Kopol, Zyych, superiori et inferiori Endred, Zamard, Keresheg, Zaraztou, Kup, Chepel, Wgol, Belder, Egres, Beka et Kerequi*. Az 1082-re hamisított összeírásban – amely tehát feltételezésünk szerint a püspöki javakat már nem, csak

¹⁹³ Pl. Mályusz, 1971. 62., Fedeles, 2009. 426. Utóbbi szerint ez Pécs esetében a 13. század első harmadára már le is zárult.

¹⁹⁴ BTOE I. no 308. (339.)

¹⁹⁵ MES II. no 366. (368–369.), magyarázata Györffy IV. 568.

káptalaniakat tartalmazza – a cserében foglalt települések közül több is szerepel az összeírás azon részén, amely a Somogy megyei birtokokat sorolja fel. Ezek Böre, Lulla, Kapoly, a két Endréd, Zamárdi, Köröshegy és Szárszó. Ha feltételezésünk helytálló, miszerint a püspöki és káptalani javak megosztására 1298 körül kerülhetett sor, akkor a hiányzó települések a püspöki birtokok közé kerülhettek.

Tovább szűkítheti a feltételezett birtokszétválasztás dátumát a fentebb már említett 1296-os papvásári és nosztori egyezség. Ekkor jutott püspök és káptalan Papvására és Nosztori (vagy Nosztre) birtokok tulajdonába Óvári Konrádtól annak tartozása fejében.¹⁹⁶ Mivel a későbbiekben – már a Szent László-féle birtokösszeírásban sem – a kárpozlásképpen megszerzett két birtok egyike sem fordul elő a káptalani birtokok között, de a püspökség birtokai között a későbbiekben megtalálhatók, ezért feltételezhető, hogy azokat a püspökség javai közé sorolták. Ezek alapján valamikor 1296 és 1298 között kerülhetett sor a főpásztor és káptalan közt a birtokmegosztás végleges rendezésére.

Érdemes azonban egy kisebb kitérőt tenni a Somogy megyei káptalani és püspöki birtokokkal kapcsolatban. A középkor végi adatok, a káptalani számadáskönyv és az 1524-es püspöki urbárium szerint a püspök és a kanonokok somogyi birtokainak földrajzi elhelyezkedése elkülöníthető egymástól. Míg a néhány káptalani fekvőség zömében a megye északkeleti sarkába, Nagyberény környékére összpontosult, addig a jóval számosabb püspöki Peremarton és Gerézd központtal¹⁹⁷ Somogy és Tolna határvidékére koncentráálódtak, illetve egy részük, például Görgeteg, Csököly, Kortó, Csehi stb. a megye területén elszórtan helyezkedtek el.¹⁹⁸

Az 1082-re keltezett hamis összeírás szerint a káptalan több településen is birtokos volt Somogyban. Így Zamárdiban, a két Endréden, Lubán, Szőlösön, Kapolyban, Szárszón, Ószödön, Köröshegyen, Túron, Berényben, *Grazyban*, Iregen, Ocsmánban, a két Kilitiben, Börén, Sövényben, Ketyén, illetve az azonosíthatatlan *Thaton*, *Benezen* és Lovasban, összesen 22 helyen.¹⁹⁹ Közülük csak néhányban támasztható alá forrásokkal is a káptalan birtokjoga: Endréden, Szőlösön, Túron, *Grazyban* – ha a település megfeleltethető Gerézdnek –, Ocsmánban, Kilitiben, Börén és Nagyberényben. A nagyberényi birtokigazgatók a korszak végi számadáskönyvnek a somogyi birtokok tekintetében legteljesebb éveiben, 1515–1519

¹⁹⁶ VÉL C/1 (cap.) Pathvására 1–6. (DF 200740 – kiadása: RA 4049. –, DF 200742 – regesztája: RA 4050. –, DF 200743, DF 200745 – kiadása: RA 4058. és 4064. –, DF 200746, DF 200747.)

¹⁹⁷ Ma mindkettő Somogyacsa területén, de az egykori Tolna megyében volt található. Urbárium 11.

¹⁹⁸ A veszprémi püspökség birtokai 1524-ben (térkép). (In: Urbárium)

¹⁹⁹ DHA no 81. (239–240.), VO no 3. (25–26.) A települések sorrendje az összeírását követi.

között felügyelték Nagyberényt, a Tolna megyei Faddot, Ocsmánt, Megyert, Gerézet, Csegét és Lullát.

A településbeli különbségek csak részben magyarázhatók. Börét és Szőlöst még 1349 előtt, Meskó püspök idejében (1335–1344) cserélte el a káptalan a fehérvári keresztes konventtel egy ismeretlen nevű – talán Megyer – birtokra,²⁰⁰ Endrédet pedig 1394-ben papkeszi birtokrészekre.²⁰¹ Csegén először egy 1328-ból származó adat szól a kanonokok helyi jobbágyságairól,²⁰² illetve 1429 előtt juthattak valamikor Megyeren birtokhoz. A lullai birtokrészhez pedig 1510-ben jutott egy végrendelet révén a káptalan.²⁰³

Még egy érdekes adat maradt fenn 1358-ból, amikor a káptalan panaszt tett a nádori közgyűlésen amiatt, hogy több somogyi birtoka idegenek kezében jutott. A felsorolt birtokok Zamárdi, Felső- és Alsóendréd, Luba, Kapoly, Szárszó, Ószöd, Kőröshegy, Túr, *Taath*, Ocsmán, a két Kiliti, Sövény, Kékcse, *Benez* és Csege. A felsorolás sorrendje láthatóan az 1082-es hamis összeírás rendjét követi. Kimaradt ugyanakkor belőle Szőlös és Böre, amelyeket, mint láttuk, 1349 előtt elcserélt a káptalan, illetve kimaradt a somogyi birtokok központja, Nagyberény. Ez utóbbi faluban néhány évvel korábban szabályozták a kanonokok somogyi birtokuk jobbágyságainak kötelezettségeit.²⁰⁴ Ez tehát biztosan a káptalan kezelésében lehetett, s ezért nem szerepelt a keresetben a település. *Grazy*, Ireg és Lovas települések hiánya ugyanakkor egyelőre nem magyarázható. Elképzelhető, hogy a káptalan megpróbált a nádor előtt ekkor érvényt szerezni a négy évtizeddel korábban összeállított Szent László neve alatt fennmaradt birtokösszeírásban foglaltaknak és ennek emléke az 1358-as összeállítás. A káptalan somogyi porcióira vonatkozóan a későbbiekben majd másfélszáz évnyi hallgatás után a számadáskönyv adatsorai szolgáltatnak adalékokat. Ez alapján, fenntartva, hogy az oklevelek hallgatása miatt 1358–1495 közötti időszakban bármilyen egyéb birtokjogi aktus is történhetett, a ténylegesen a káptalan földesurasága alá tartozó települések száma kevés maradt.

Arról nem lehet tudni, hogy mi lett a sorsa akár az 1082-es, akár az 1358-as összesítésben felírt egyes birtokokban lévő káptalani birtokjognak. Ha feltételeznénk, hogy a somogyi birtokok tekintetében ekkor, vagyis akár 1317–1327 között, a birtokösszeírás elkészítésekor,

²⁰⁰ VR 332. A dátumok tekintetében a bizonytalanság abból adódik, hogy a DLDF adatbázis és Kumorovitz 1340-re teszi az oklevél kiadását, azonban éppen a dátumban szereplő évtized utáni szót vágja kettő függőpecsét szalagjának befűzése. A 18. századi levéltári elenchus összeállítója ez alapján 1349-re keltezte a cserét, ami mindenképpen helytelen, mivel az oklevélben említett Meskó 1335 és 1344 között volt veszprémi püspök.

²⁰¹ VO no 109. (165–168.)

²⁰² Bár már 1273-ban egy helyi jobbágyt egyházi nemeseik közé emelték a kanonokok: VÉL C/1 (cap.) Csege 1. (DF 200680)

²⁰³ 1328: VR 187., 1429: VÉL C/1 (cap.) Megyer 1 (DF 201245.), 1510: VÉL C/1 (cap.) Lullya 1. (DF 201582)

²⁰⁴ 1355: VR 465.

akár a század közepén tartott nádori közgyűlés idején még nem történt meg a káptalani és püspöki javak elválasztása, akkor a hiányzó településeket a püspöki birtokok között kellene keresünk. A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriumában azonban csak három olyan települést vett számba, amelyek az 1082-re keltezett káptalani birtokösszeírásban is szerepeltek. Ezek: *Grazy*, *Kapoly* és *Túr*.²⁰⁵ További négy település, *Lulla*, *Csepely*, *Bedek* vagy *Belder* és *Egres* szintén szerepelt a 16. századi urbáriumában. Ezek az 1295. évi csere keretében kerültek a veszprémi püspök és egyháza tulajdonába, de (már) nem szerepeltek a Szent László-féle összeírásban. *Gerézd* és *Lulla* esete azonban már önmagában cáfolni látszik az előbbi hipotézist, mivel az 16. században mindkét birtokosnál előfordul. *Kapoly* és *Túr* birtokrészekén kívül azonban további 10 (vagy 11) birtok – *Zamárdi*, *Luba*, *Szárszó*, *Őszöd*, *Köröshegy*, *Ireg*, *Sövény*, (*Kekche*,)²⁰⁶ *That*, *Benez* és *Lovas* – esetében azonban semmilyen információnk sem maradt azok veszprémi egyházi birtoklására vonatkozóan.

1295. évi birtokcsere	Településnév 1082 (1317)	Új káptalani birtok	Elcserélt káptalani birtok	Idegenek kezén, 1358	Káptalani számadáskönyv 1515	Püspöki urbárium 1524
Nyim						
Lulla		Lulla (1510)			Lulla	Lulla
<i>Zych</i>						
<i>Kup</i>						
Csepely						Csepely
Ugal						
<i>Belder</i>						(<i>Bedek?</i>)
Egres						<i>Egrech</i>
<i>Beka</i>						
Kereki						
Zamárdi	Zamárdi			Zamárdi		
két Endréd	két Endréd		1394	két Endréd		
	Luba (Jaba)			Luba (Jaba)		
	Szőlős		1349			
Kapoly	Kapoly			Kapoly		Egyházaskapoly
Szárszó	Szárszó			Szárszó		
	Őszöd			Őszöd		
Köröshegy	Köröshegy			Köröshegy		
	Túr			Túr		Túr
	(Nagy)Berény				Nagyberény	
	<i>Grazy</i>				Gerézd	Gerecz
	Ireg					
	Ocsmán			Ocsmán	Ocsmán	
	két Kiliti			két Kiliti		
Böre	Böre		1349			
	Sövény			Sövény		

²⁰⁵ Urbárium 53–54., 57. illetve 60.

²⁰⁶ Az 1082-es összeírásban említett *Kexa* a források alapján a Nagyberénnyel szomszédos Ketyét takarja, amelyen a királyi kápolnaispánságnak volt birtoka. Nem azonos a mintegy 15 km-re nyugatabbra fekvő mai Kötcsével, ahol az 1524-es urbárium szerint a püspöknek volt egy jobbágya. Urbárium 60. A tisztánlátást nehezíti, hogy az 1358-as tiltakozás szerint *Kekchet* tartják megszállva az idegen birtokosok.

1295. évi birtokcsere	Településnév 1082 (1317)	Új káptalani birtok	Elcserélt káptalani birtok	Idegenek kezén, 1358	Káptalani számadáskönyv 1515	Püspöki urbárium 1524
	<i>Kexa</i>			<i>Kekche</i>		<i>Kekche</i>
	<i>That</i>			<i>That</i>		
	<i>Benez</i>			<i>Benez</i>		
	Lovas					
		Megyer (1429e)			Megyer	
		Csege (1328)		Csege	Csege	Csege

Összefoglalva tehát az 1295-ben végrehajtott csere keretében a veszprémi püspöknek juttatott települések egy része később egyértelműen a káptalan birtokába került, egy részük püspöki tulajdonban maradt, s harmadik harmaduk pedig ismeretlen időpontban és módon világi birtokosok kezébe került.²⁰⁷ Az 1317–1327 között keletkezett, de 1082-re keltezett káptalani összeírás is tartalmaz olyan birtokokat, amelyek 1295-ben kerültek a püspök kezére, de a továbbiakban veszprémi egyházi birtokosairól nem tudunk, egy része később püspöki kezelésbe került, míg egy része káptalani birtok maradt. Visszakanyarodva a püspöki és káptalani birtok-szétválasztás datálásához, az adatok annyi feltételezést megengednek, hogy az 1295-ben született hármass birtokcsere révén a püspökhöz került javak egy része később a káptalan kezelésébe került. Ez a tény, ha nem is támasztja alá egyértelműen azt, hogy ezen csere után került sor a szétválasztásra, de semmiképpen sem mond ellent neki. Ezek alapján a birtokok hovatartozásából megállapítható, hogy legalább két lépcsőben történt a püspöki és káptalani fekvőségek megosztása. 1298 előtt kerülhetett sor – akár egy hosszabb folyamatot lezáró tényleges aktus eredményeként – a birtokok veszprémi és zalai részének szétválasztására, míg a somogyiak esetében erre csak a 14. század folyamán, minden bizonnyal 1317 után kerülhetett sor. (Az 1358-as nádori közgyűlésen tett panasz ebből a szempontból nem perdöntő, mivel az, mint láttuk, az 1082-re keltezett összeírás sorrendjében vette fel a településeket.)

²⁰⁷ Az egyetlen oklevélben fennmaradt adat Sövény eladományozására vonatkozik. *Suen*, azaz Sövény birtok esetében például az 1082-es összeírás és átírásai alapján feltételezhető lenne a káptalan háborítatlan birtoklása, azonban egy, éppen nem a káptalan magánlevéltárában fennmaradt oklevél szerint a kanonokok itteni birtokukat 1343-ban Ugali Pálnak adták. AO IV. no 210. (347–349.)

3.3. A birtokállomány változásai a 14. századtól

3.3.1 Lassú gyarapodás 1320-tól

A káptalan törzsbirtokai a 14. század első felére tehát kialakultak, s megtörtént a kanonokok és a püspök között a veszprémi egyház birtokainak megosztása is. A korszakban állandósultak a birtokviszonyok, és nagyobb, jelentősebb adományokra a I. Károly uralmának 1323-as stabilizációját követően elsősorban hívei számíthattak váruradalmak formájában. Ahogy Engel Pál és Fügedi Erik bemutatta, a politikai hatalom alapját a 14. századtól a várak és uradalmaik jelentették. Mivel a káptalannak vára nem volt, így jelentős hatalmi tényezőnek sem számított, mint ahogy ez általában elmondható az ország valamennyi egyházi testületéről. Az országos jelentőségű társaskáptalanok – fehérvári, óbudai –, illetve a székeskáptalanok préposti javadalmi egy tehetségesebb klerikus számára sokkal inkább számítottak hivatali fizetségnek és karrierjében kezdeti lépcsőfoknak, mintsem önálló politikaformáló tényezőnek. A veszprémi káptalan javai is elsősorban saját kanonokjainak tisztaságának fenntartására, a tehetségesebbek tanulmányainak finanszírozására, és természetesen a hiteleshelyi apparátus működésére szolgáltak, mintsem az egyéni politikai ambíciók bázisául.

Az egyházi birtokok esetében a világi tulajdonosok kezében lévő birtokokkal szemben a család gyarapodásával járó szétaprózódással, vagy az esetleges fiúörökös hiányában annak elenyészésével sem kellett számolni. Vagyis ha a nagyobb politikai kríziseket, polgárháborús időszakokat nem számítjuk – amikor az uralkodók a politikai hatalom bázisául szolgáló birtokokat, váruradalmakat és más fekvőségeket előszeretettel adományozták el vagy terjesztették ki befolyásukat azokra világi birtokosok –, a veszprémi káptalan birtokai sem voltak kitéve az idegen kézre kerülés veszélyének. Adományokat pedig továbbra is kaptak akár a jámbor megyei nemességtől, akár az uralkodóktól vagy nagyobb birtokosoktól, báróktól. Így pedig lassan de biztosan gyarapodott a káptalan földesuraságába tartozó birtokok száma. Ezt a megfontoltan történő birtokbővülést olykor a gazdasági szempontokat is figyelembe vevő birtokcserék egészítették ki, amelynek során a cserében érdekelt felek igyekeztek a számukra kevésbé előnyös helyen fekvő birtokaikat más birtokaik közelében lévőkre elcserélni, más szóval birtokkoncentrációt végrehajtani.

Az 1320-tól kezdődő időszakot tehát a birtokkoncentráció és az újabb adományok jellemzik. A rendelkezésre álló források számának bővülése miatt az eddiektől eltérően nem sorolom fel valamennyi jogi cselekményt, csak néhány kiragadott, de mégis jellemző vagy éppen unikális részletet.

Az *adományok* jellemzően olyan birtokokat érintettek, ahol a kanonokok már korábban is bírtak kisebb-nagyobb birtokrészeket. Új birtokok adományozására mindössze három esetben került sor, s ebből két esetben az uralkodó volt a donátor. 1358-ban a Veszprém megyei, de már az egyházmegyén kívüli – a győri püspökség pápai főesperességébe tartozó – Nagygyimót birtokra kapott a testület új adományt. A Gútkeled nem Felsőlendvai ágának, Miklós bán unokája, János mester magtalan halála után a koronára háramlott birtokot I. Lajos király Szent György lovagszent iránti tiszteletből adományozta a veszprémi Szent György-kápolnában tartandó misealapítvány címén a kanonokoknak.²⁰⁸ Jóval kisebb léptékű adományt kapott Zsigmondtól 1392-ben Maternus püspök a Veszprém melletti Ispánságerdőre és egy veszprémi telekre.²⁰⁹ Magánszemélytől, Lukács fia János fia Györgytől Bozsokkal kapcsolatban jutott oklevelekkel igazolhatóan új birtokhoz a testület 1383-ban, bár már a század elején is birtokos lehetett itt, mivel a falu prédiumpként már a Szent László-féle összeírásban is szerepelt.²¹⁰ Uralkodóhoz köthető adományban, pontosabban vásártartásra vonatkozó engedélyben Zsigmondtól két ízben részesült a káptalan. 1388-ban hetivásár tartására kaptak engedélyt Papkesziben, míg 1404-ben a somogyi birtokközpont Nagyberény tarthatott sokadalmat.²¹¹

A *birtokcserek* növekvő száma már jobban jellemzi a korszakot. 1337-ben a Veszprém megyei geleméri és szőlősi birtokrészekhez úgy jutottak a kanonokok, hogy a tihanyi apát azokban meglévő birtokrészeit elcserélte a kanonokoknak a Tihanyi-félsziget közelében lévő településeken, Arácson, Aszófőn, Örvényesen és Udvariban lévő birtokrészeivel.²¹² Két évvel később, 1339-ben Szerente egykori zalai várföldet cserélte el a közelben lakó szentlászlói nemesekkel a káptalan székhelyéhez közeli veszprémi, badacsonyi és fajszi birtokrészekre.²¹³ 1341-ben elsősorban a püspököt érintette az a csere, amelynek során Tátika püspöki vár a hozzá tartozó Szántó, Szóc és Nyirád birtokáért cserébe a veszprémi egyháznak adta a Kál-völgyi uralkodói népeket, amelyek Köveskálon, Szentbékállán és Mindszentkállán, valamint

²⁰⁸ VR 490. Ezzel együtt a településre vonatkozó korábbi oklevelek is a káptalan levéltárába kerültek.

²⁰⁹ VO no 107. (163–164.)

²¹⁰ VO no 104. (159–160.) Négy évtizeddel korábban, 1317-ben apja, János biztosított elővételi jogot veszprémi és bozsoki birtokrészeire a veszprémi káptalannak, amennyiben azokat elidegenítené: VOSuppl no 152. (243–244.)

²¹¹ 1388: ZsO I. 632., 1404: HO IV. no 185. (247–248).

²¹² ZO I. no 218. (322–324.) A négy volt káptalani birtokrész esete abból a szempontból érdekes, hogy a cseréről kiállított oklevél szerint a kanonokok II. András adományából jutottak azokhoz Gizella királyné koronájáért cserébe. Mindez azért jelent problémát, mivel az 1317 körül készült, 1082-re keltezett káptalani birtokösszeírás egyik település nevét sem tartalmazza. Arra lehet gondolni, hogy a birtokcsere a tényleges állapotokat rögzítette, és a kanonokok lemondtak az apát által az 1211-es tihanyi birtokösszeírás szerint jogosan birtokolt, de az 1276-os oklevélben igény szintjén megfogalmazott jogukról, cserébe pedig a szőlősi és geleméri ténylegesen általuk bírt, de a tihanyi apát részéről okleveles források által egyelőre nem alátámasztott birtokrészeiről.

²¹³ VOSuppl no 149. (229–237.)

a völgy további falvacskáiban – *villulis* – laktak.²¹⁴ A Meskó püspök idejében zajló utolsó, a káptalani birtokokat érintő csere Somogy megyében történt. A fehérvári keresztes konvent ismeretlen nevű birtoka – talán Megyer – került ekkor a káptalan tulajdonába Bőréért és a somogyi Szőlősért cserébe.²¹⁵

A 14. század végén két esetben is a káptalan egy tagja volt érintett a testület és magánbirtokosok, a kanonok családja közti cserében. 1387-ben a három évtizeddel korábban királyi adományként kapott Nagygyimót esetében került sor cserére. A Himházi György fiaival, köztük László kanonokkal kötött szerződés keretében a káptalan előbbieknél a veszprémi Korlátmalom melletti malmához, Bere birtokhoz, a veszprémi Kómalom feléhez, valamint szentkirályszabadjai vásárolt birtokrészükhöz jutott a nagygyimóti birtokért.²¹⁶ A cserét, ha létrejött egyáltalán, valamikor érvényteleníthették, ugyanis Berét és a Kómalmot a 15. század közepén vásárlás útján szerezte meg végül a káptalan, míg Nagygyimót egészen 1520-ig birtokában maradt. Hét évvel később egy másik kanonokkal cserélt birtokokat a testület. 1394-ben Koltai György éneklőkanonok és Tamás nevű testvére rokonságuk képviselőjében papkeszi malmukat és tartozékait szerezte meg alsóendrédi, szécsi, ecséri és teleméri birtokrészek fejében.²¹⁷

A vizsgált periódus zárása az 1466-ban a rátóti Gyulafiakkal megkötött csereügylet volt. A család székhelyén alapított rátóti prépostság kegyuraságát nem érintette az a csere ügylet, amelyben a Gyulafiak csányfalvi és rátóti birtokrészeket adták a káptalan kezében lévő, Gyulakeszi szomszédságában fekvő csombkeszi porciókért.²¹⁸ A csere pontot tett a Gyulafiakkal a zalai Kesziben folytatott majd két évszázados pereskedések sorozatára.²¹⁹

A cserék között érdemes szólni három olyan jogi cselekményről, amelynek során káptalani birtokok fejében a testület több birtokán is a kamarahaszna adó alóli mentességet kapott. A három privilégium közül az elsőre 1436-ban került sor. A király ekkor a káptalan péti malmai és Veszprém megyei Lovas prédiüm átadásáért cserébe elengedte a Veszprém megyei Papkeszi, a somogyi Nagyberény és a zalai Garabonc, Paloznak és Csopak falvak kamarahaszna adóját.²²⁰ I. Ulászló 1441-ben a peremartoni és kádártai káptalani jobbágyokat mentesítette az adónem fizetése alól.²²¹ 1442-ben pedig ismét I. Ulászló egy általa

²¹⁴ VO no 81. (126–128.)

²¹⁵ VR 332.

²¹⁶ VOSuppl no 196. (353–355.)

²¹⁷ VO no 109. (165–168.)

²¹⁸ VÉL C/1 (cap.) Rátót 1. (DF 201407)

²¹⁹ 1274-ben jutott Gyula fia Balduin uralkodói adományképpen Keszihez: RA II. 2502.

²²⁰ VÉL C/1 (cap.) Lovas in Veszprém 8. (DF 201272) Péti és az Újlaki vagyon örököse, Miklós későbbi bosnyák király kezébe kerültek, kiegészítve az Újlakiak Palota környéki uradalmát.

²²¹ VÉL C/1 (cap.) Kádárta 3. (DF 201284)

eladományozott vámosi birtokrészért cserébe engedte el a Veszprém megyei Peremarton, Kádárta, Kisberény és Nagygyimót, valamint a zalai Vászoly és Merenye kamarahaszna adóját.²²²

A *birtokvásárlások* tekintetében a káptalan elsősorban olyan településeken bővítette fekvősegeit, ahol már egyébként is birtokos volt. Így került sor adásvételre több alkalommal is Veszprém, Alsóörsön és Jutason. Mint láttuk, a székhelytől távoli Merenyével szomszédos Orosztonban korábban is birtokos volt a káptalan. 1340-ben – miután 1309-ben eladták itteni birtokrészüket – ismét káptalani fekvőség vásárlására került sor a korábban eladott, majd ismeretlen időpontban ismét megvásárolt telek szomszédságában.²²³ A 15. század végére az egyik legnépesebb kanonoki birtokká fejlődő Kádárta közelében – Gelemér, Veszprém megyei Szőlős, Lánc – már korábban is birtokolt a testület, a település neve azonban egy 1382-ben történt malomvásárlás kapcsán kerül elő először.²²⁴ 1452-ben a már korábban említett Bere birtokot és a veszprémi Korlátmalmot 387 forintért vásárolták meg a kanonokok.²²⁵

Kárpótlásként jutottak a kanonokok Németpáh – a mai Felsőpáhok – esetében az egész településhez, (Balaton-) Kövesd településen pedig birtokrészekhez. Hidegkúti Farkas fia Bereck, Ajkai Péter és fia, Miklós deák ugyanis a káptalan paloznaki és csopaki birtokaira rátörve a kanonokok jobbágysai közül négyet megöltek, a vérdíj összegének fejében pedig németpáhi birtokaikat átadták a káptalannak.²²⁶ Szintén kárpótlásként jutottak a kanonokok egyelőre zálogként billegei és tótvázsonyi birtokrészekhez 1412-ben. Essegvári János leánya, Rátóti Zsigmond felesége Fruzsina asszony a káptalan kárára ekkor 12 dénárnyi bírságban lett elmarasztalva, s mivel Fruzsina azt megfizetni nem tudta, ezért a káptalant billegei és tótvázsonyi birtokrésze harmadának használatára jogosította.²²⁷

Mérleget vonva az 1320 és 1460 közötti időszakról a birtokok számát illetően a következőkre jutunk. Megszűnt a káptalan birtoka a Somogy megyei Szőlösön és Bőren (1349 előtt), Endréden (1394), a Zala megyei Arácson, Aszófőn, Örvényes és Udvariban (1337), Szerentén (1339), Ecséren (1394), és Csombkesziben (1466), a Veszprém megyei Péten és Lovasban (1436), Csótán (1441), illetve a Fejér megyei Szécsen és Teleméren (1394), összesen 15 településen. Új vagy oklevéllel is igazolható birtokhoz jutott a Veszprém megyei Geleméren és Szőlösön (1337), Nagygyimóton (1358), Bozsokon (1383), Berén (1452), és

²²² VÉL C/1 (cap.) Kádárta 4. (DF 201285)

²²³ VR 331.

²²⁴ VR 772. A következő évben már a káptalan kizárólagos birtokában lévőként említették a települést. VR 783.

²²⁵ VO no 144. (227–230.)

²²⁶ HO V/145. (194–199) (ZsO II. 2246.)

²²⁷ ZsO III. 2206.

Rátóton (1466), a Zala megyei Orosztonyban (1340 előtt), Németpáhon (1403), Csányfalván (1466) és a somogyi Megyeren (talán 1349 körül, de biztosan 1429 előtt²²⁸), összesen 10 településen. A káptalan által részben vagy egészben birtokolt települések száma tehát csökkenést mutatott, azonban az újonnan földesuraságába került települések közül ötben – Csányfalva, Gelemér, Nagygyimót, Németpáh, Szőlős – kizárólagos birtokos volt, illetve korábbi birtokain is több adományban részesült, illetve vásárolt birtokrészeket.²²⁹ Összességében tehát a birtokok lassú, koncentrált növekedését figyelhetjük meg a harmadik birtokszerzési periódusban.

Exkurzus: Kamarahaszna mentességre vonatkozó adományok

A kamarahaszna adó (*lucrum camerae*) eredetileg a királyi kincstárnak a rendszeres pénzbevételekből származó jövedelmét jelentette. A kamara számára a haszon úgy jelentkezett, hogy kisebb-nagyobb időközönként a használatban lévő régebbi pénzek helyett a kincstár alacsonyabb nemesfém tartalmú pénzt hozott forgalomba, amelyekért a régit kötelezően be kellett váltani, illetve magát a beváltást is illetékekkel terhelték. 1336-tól I. Károly új tartalommal töltötte meg a régi elnevezést, amikor a kamarahasznát a jobbágyok egyenes adójává alakítva át azt évi rendszeres bevételi forrássá tette. Nagyságát tekintve ez 0,2 forintot tett ki, s bár a jobbágyok vagyoni helyzetétől függetlenül valamennyi porta után beszédtek, nem volt megterhelő mértékű járadék. Az adó fizetése alól mentességet élvezett a nemesség, az uralkodói és egyházi kondicionáriusok, és az egyházi nemesek.²³⁰

1362-ben I. Lajos a veszprémi egyház nemeseinek ősi kiváltságára hivatkozva, miszerint azok mentesek a *lucrum camerae* fizetése alól, utasítást adott az erdélyi sókamaraispánnak és официálisainak, hogy a veszprémi káptalan Veszprém és Zala megyei alattvalóitól az adót ne szedjék be.²³¹ Az adót mindezek ellenére az egyházi nemesektől később mégis beszédtek. Erre utal ugyanis Mátyás 1464-ben Székesfehérváron kelt több oklevele, amelyekkel Tolna, Somogy és Fejér megyei adószedőinek megtiltotta a püspök prediálisaitól az adónem behajtását.²³²

²²⁸ Somogy megye hatósága igazolja, hogy Szerdahelyi Dersfi Imre elüzlött néhány megyeri káptalani jobbágyot: VÉL C/1 (cap.) Megyer 1. (DF 201245)

²²⁹ A teljességre törekedve ezek: Berénhida, Jutas, Szentkirályszabadja, Szőlős, Veszprém, (Veszprém m.), Alsóörs, Csombkeszi, Paloznak (Zala m.). Részletesen lásd az Adattárban.

²³⁰ Solymosi, 1994c.

²³¹ CD IX/3. no CLVI. (310–311.). A június 30-án fogalmazott királyi rendelkezést János dékán július 9-én átíratta a fehérvári káptalannal: VR 556.

²³² VÉL C/1 (epp.) Miscellanea 55. (DF 200488 – Tolna), uo. 56. (DF 200489 – Somogy), uo. 57. (DF 200490 – Fejér), uo. 58. (DF 200491 – szintén Fejér).

Az egyes káptalani birtokokon lakó jobbágyok kamarahaszna adójának fizetése alól mint láthattuk, három lépésben mentesült a kanonoki testület. Zsigmond 1436-ban a veszprémi káptalan péti malmainak és Veszprém megyei Lovas prédiум átengedésért cserébe elengedte több káptalani birtok, így a Veszprém megyei Papkeszi, a somogyi Nagyberény és a zalai Garabonc, Paloznak és Csopak falvak kamarahaszna adóját.²³³ A csere kedvezményezettje az Újlaki család volt, akik a birtokokat valamelyik uralkodótól végül megkapták, és akikkel szemben a kanonokok később megpróbálták korábbi jogaikat érvényesíttetni. A két település ugyanis jól kiegészítette a família ősi birtokai közé tartozó várpalotai uradalmat.²³⁴

1441-ben I. Ulászló a peremartoni és kádártai káptalani jobbágyokat mentesítette az adónem fizetése alól, mivel felkérésére a kanonokok Csóta káptalan birtok felét átadták Koromlai Istvánnak és testvéreinek.²³⁵ A Koromlai család a Rozgonyiak familiárisai közé tartozott. Koromlai („Bakonyi”) Pál Rozgonyi István nyitrai alispánja (1429–1434) és éleskői várnagya (1436–1439) volt.²³⁶ Ezek után nem meglepő a harmadik eset sem. 1442-ben az uralkodó Rozgonyi Simon volt veszprémi, akkori egri püspök felkérésére vámosi nemeseknek – Gálnak és testvéreinek, Benedeknek és Jánosnak – adományozott egy ottani birtokrészt, amelyet előző tulajdonosa már korábban, 1441-ben a káptalanra hagyott. Az uralkodó, elismerve a végrendelet érvényességét, fenntartotta adományát, de a kanonokok kártalanítására elengedte a Veszprém megyei Peremarton, Kádárta, Kisberény és Nagygyimót, valamint a zalai Vászoly és Merenye kamarahaszna adóját.²³⁷ Elképzelhető, tehát, hogy a csótai eset háttérében is uralkodói adományozás állhatott, amelyet a káptalan a kamarahaszna adó elengedése fejében hagyott jóvá.

A továbbiakban a három privilégiumban érintett összesen 11 település adómentességének sorsa összefonódott, amikor több ízben is oklevélbe foglalták azokat. 1447-ben a somogyi adószedőket figyelmeztette Hunyadi János kormányzó, hogy a nagyberényi jobbágyoktól ne szedjék be az adót.²³⁸ V. László 1455-ben összesen 11 településre,²³⁹ 1461-ben Mátyás pedig a Veszprém megyei 5 településre vonatkozóan²⁴⁰ erősítette ezt meg.

Az egyre szaporodó visszaélések és a szolgáltatás alóli mentességek miatt – *propter innumerabiles harum immunitate* – Mátyás 1467-ben eltörölte az adónemet. E rendelkezéséről április 1-én kelt levelében Veszprém megye valamennyi birtokosát értesítette. A veszprémi

²³³ VÉL C/1 (cap.) Lovas in Veszprém 8. (DF 201272)

²³⁴ Kubinyi, 1973. 5–6.

²³⁵ VÉL C/1 (cap.) Kádárta 3. (DF 201284)

²³⁶ Engel, 1996a. I. 161. és 309.

²³⁷ VÉL C/1 (cap.) Kádárta 4. (DF 201285)

²³⁸ HO IV. no 250. (343.)

²³⁹ VÉL C/1 (cap.) Kádárta 5. (DF 201346)

²⁴⁰ VÉL C/1 (cap.) Keszi 22. (DF 201369)

káptalan a püspök részére ezt április 25-én írta át.²⁴¹ Ezt követően a kanonokok megkísérelték visszaszerezni az 1436-os birtokcserében foglalt lovasi és péti birtokrészeket. 1476-ban a fehérvári keresztes konvent és Veszprém megye hatóságának jelentése szerint az eltörölt kamarahaszna adó miatt a korábban eleserélt prédiüm birtokába iktatták a káptalant. A testület ekkor tiltakozással élt az ellen, hogy az uralkodó azt Újlaki Lőrincnek adományozta el.²⁴² 1507-ben megállapodtak, hogy az Újlakiak magvaszakadása esetén a vitatott birtokrészek a káptalanra szállnak.²⁴³ A péti malmok esetében 1524. július 22-én, Újlaki Lőrinc júniusi halála és a család fiágon történő kihalása után kelt az a királyi parancslevél, amely szerint a fehérvári kereszteseknek kellett a veszprémi káptalant Lovas és a két péti malom birtokába iktatni.²⁴⁴ Végül egyik birtokrész sem került káptalani kezelésbe, ugyanis sem az 1528-tól kezdődően már meglehetősen hiányos számadáskönyv malmokra vagy kilencedekre vonatkozó részében, sem az 1530-as évektől vezetett dikajegyzékekben nem szerepelt a káptalani javak között Pét vagy a Veszprém megyei Lovas.

Exkurzus: A számadáskönyv mint kontroll

A káptalani birtokszerzések tekintetében az adott okleveles forráson túl az adatok sok esetben nem ellenőrizhetők, más közvetlen források ezeket nem erősítik meg. Két lehetőség áll a kutató előtt ahhoz, hogy az egyes oklevelekben foglalt donációk, vásárlások, cserék esetében azok tényleges megtörténtét ellenőrizhesse. Közvetett módja az adatok ellenőrzésének, ha egy birtokszerzésről szóló oklevél kiállítását követő időszakban az abban foglalt porciókról mint kanonoki vagy éppen mint nem kanonoki tulajdonról esik szó. Ennél közvetlenebb lehetőség az, ha párhuzamosan más forrásokban is előfordul utalás vagy éppen másolat, esetleg másodpéldány a jogi aktusról.

A korábbiakban egyetlen esetben van példánk arra, hogy egy jogügylet a későbbi adatok alapján vagy nem jött létre, vagy ha létre is jött, rövidesen helyreállt az azt megelőző állapot. A már korábban említett Nagygyimóthoz 1358-ban jutott a káptalan az uralkodó jóvoltából. Három évtizeddel később, 1387-ben ezt egy kanonokja családjával végrehajtott csere keretében a káptalan Himháziaknak adta azok veszprémi Kő nevezetű malmuk, Bere birtok, egy szentkirályszabadjai birtokrész és a Korlát nevezetű másik veszprémi malomért cserébe. Mint láttuk, Berét és Korlát-malmot 1452-ben vásárolta meg a káptalan Derecskei Lászlótól és fajszi Ányos Mihálytól. Nagygyimót pedig egészen 1520-ig, a Gyulafiakkal megkötött

²⁴¹ VÉL C/1 (epp.) Miscellanea 61. (DF 200513)

²⁴² VÉL C/1 (cap.) Lovas in Veszprém 11 és 12. (DF 201446 és 201445)

²⁴³ VÉL C/1 (cap.) Essegh 6 és 7. (DF 201562 és 201563)

²⁴⁴ VÉL C/1 (cap.) Péth 24. (DF 201621)

újabb csereszerződésig²⁴⁵ a káptalan birtokigazgatójának felügyelete alatt volt. Az adatok alapján tehát az 1387-ben okleveles forrásban megörökített csere 1452-re biztosan semmissé lett. Ennek mikéntjéről ugyanakkor az adatok hiánya miatt nem tudunk tájékozódni.

A káptalan házi levéltárában lévő, az 1495 és 1528 közötti időszakra vonatkozó adatokat magában foglaló számadáskönyv azonban kiváló kontrollt nyújt az utolsó időszakbeli birtokszerzésekkel kapcsolatban. A módszer, sajnos, ebben az esetben sem pontos. Mivel a kódex csak a székváros környéki birtokokra tartalmaz részletes adatokat, így elsősorban csak ezen birtokok kapcsán tájékozódhatunk belőle. További nehézséget az okozhat, hogy ha olyan településhez kötődik birtokszerzés, ahol már korábban is tulajdonos volt a testület. Ekkor elméletileg csak a terméseredmények, vagyis a természetbeni jövedelmek mennyiségi változásában lehetne nyomon követni ezeket. Mivel azonban ezek mindenkor változó értéket mutatnak – elég itt csak az időjárást mint kiszámíthatatlan és utólag rekonstruálhatatlan tényezőt említeni –, így az ilyen birtokszerzésekkel kapcsolatban a számadáskönyv nem használható kontrollként. A számadáskönyv időszakában továbbá nem tudunk olyan esetről, amikor a testület birtokában lévő birtok más tulajdonoshoz került volna, így az ilyen jellegű változások sem ragadhatók meg benne.

A számadáskönyv adatsoraiban a földesúri jogokat a borból, illetve a gabonából az egyes településekről szedett kilencedek felsorolásánál lehet nyomon követni. Hipotézisem a következő. Ha ismerünk olyan forrást, amelyben egy-egy település kapcsán tulajdonjog változás, vagyis a káptalan földesuraságába vagy az alól történő kerülés játszódik le, annak a birtoknak hamarosan meg kell jelennie a kilencedet fizető falvak között vagy el kell tűnnie onnan. Ennek fordítva is igazolhatónak kell lennie, vagyis ha egy település el-, vagy feltűnik a kilencedet fizető falvak között, akkor a település esetében okleveles forrásnak kell lennie a tulajdonjog változásáról.

Az okleveles források tekintetében 1495 és 1528 között több birtokviszony változásról maradt fenn oklevél. Ha eltekintünk azonban azoktól, amelyek olyan jogügyletről tudósítanak, ami csak 1-2 telket vagy szőlőt érintett, illetve azoktól, amelyek során olyan településeken szerzett birtokot a káptalan, ahol már korábban is birtokos volt, csak négy jogi cselekmény marad. 1507-ben Újlaki Lőrinc tett lélekváltságként adományt az essegvári várról és a hozzá tartozó birtokrészekről.²⁴⁶ 1510-ben Lullán történt a káptalan részére egy végrendeleti hagyomány,²⁴⁷ 1515-ben Szentmártonföldéről végrendelkezett egy kanonok a testület

²⁴⁵ VÉL C/1 (cap.) Rátót 4. (DF 201608)

²⁴⁶ VÉL C/1 (cap.) Essegh 6. (DF 201562)

²⁴⁷ VÉL C/1 (cap.) Lullya 1. (DF 201582)

javára,²⁴⁸ míg 1520-ban a Gyulafiakkal hajtott végre birtokcserét a káptalan, melynek révén Lovason és Rátóton szereztek birtokrészeket raposkai és nagygyimóti javak fejében.²⁴⁹

Az 1507-ben történt Újlaki-adomány kapcsán még abban az évben feltűntek a számadáskönyvben a káptalannak kilencedet fizető helységek között a vár uradalmához tartozó falvak.²⁵⁰ Ez nem is meglepő, hiszen az adománylevél június 2-án kelt, a káptalani gyűlések pedig Antiochiai Szent Margit ünnepén, július 13-án történtek. A számadáskönyvbeli települések egy kivétellel megegyeznek az adománylevélben szereplőkkel. Tollelhiba lehetett az oka, hogy a várhoz tartozó (Tót-) Vázsony helyett a távolabbi Vászolyról emlékezett meg a herceg. Annál talányosabb azonban magának a várnak a sorsa, amelyről a számadáskönyv soraiban nincs említés. A számadáskönyv sok részletre kiterjedő adatai között fel kellett volna tűnnie a várnak is, hiszen alig hihető, hogy a váruradalmak birtoklására épülő késő középkori magyar politikai és gazdasági viszonyok közepette egy várról ne maradt volna adat, ha annak tulajdonjogában változás történt. A vár uradalmához tartozó településeknek a káptalan jövedelmeinek felosztását rögzítő számadáskönyvben történő megjelenése és a vár említésének hiánya azonban éppen azt támasztja alá, hogy a vár nem jutott a kanonokok birtokába, hanem az erősség másik felét bíró Essegváriak kezébe került.

A lullai végrendelet 1510 májusában kelt, s a következő évtől a nagyberényi két birtokigazgató által felügyelt birtokrészek között megjelent a település neve is.²⁵¹

Noéi Borhi Balázs kanonok 1515-ös, Szentmártonföldéről tett adománya csak később lépett érvénybe. A szentmártonföldi malom – mivel már korábban elnéptelenedett és ekkor már csak *predium* – 1517-ben tűnik fel a számadáskönyvben mint a negyedik Papkesziben található malom, amelyet akkor és 1518-ban „*per Blasium Borhy*” kitételrel Rajki Péter kanonok bérelt. Borhíró somogyi főesperesként utoljára 1518-ból van adat a káptalani jövedelem-felosztásokkal kapcsolatban, halála tehát valamikor az 1518-as és 1519-es káptalani gyűlések között történhetett. 1519-től már Borhi-malom néven szerepelt a számadáskönyvben az általa a káptalannak ajándékozott malom.

Az 1520. július 16-án a Gyulafiakkal végrehajtott csere eredményeképp megszerzett Rátót és Lovas csak 1522-től jelenik meg a kanonokoknak kilenceddel szolgáló falvak között,²⁵² míg az elcserélt Raposka 1523-ban ugyan még szerepelt, míg 1524-ben már „*Raposka, sed*

²⁴⁸ VO no 211. (325–327.)

²⁴⁹ VÉL C/1 (cap.) Rátót 4. (DF 201608)

²⁵⁰ Szk 128. „... *et deinceps Band, Bilighe, Thothvason, Barnagh.*” (Füredet valamiért a felsorolásban korábban említették.)

²⁵¹ Szk 151.

²⁵² Szk 241.

pro hac cessit iam Lowas penes Balatinum” olvasható.²⁵³ Valamivel gyorsabban történhetett meg Nagygyimót esetében a birtokos váltása, ugyanis 1520-tól a kanonokok már nem választották meg itteni birtokigazgatójukat.

Látható, hogy a négy birtokváltásról fennmaradt okleveles forrás a számadáskönyv adatai szerint is igazolható. A tulajdonosváltások nem történtek meg ugyanakkor zökkenőmentesen. A lullai és a Borhi-féle adomány, illetve Nagygyimót elkerülése a jogi aktust követően megtörténhetett, ellenben a bándi vár (Essegvár) például szinte biztosan nem került káptalani kezelésébe, mint ahogy Rátót és Lovas is csak a csere utáni években került a kanonok kezébe.

3.3.2. Oltárokkal és szőlőkkel kapcsolatos jogügyletek a 15. század második felétől

A második nagyobb birtoktörténeti periódus utolsó évtizedeit, bár a birtokszerzések alapvető változások nem történtek, két sajátos jellegű birtokügylet-típus megjelenése és gyakorivá válása miatt érdemes külön tárgyalni. Az egyik jellemző egy új fajta adomány, amelyet a püspök vagy a kanonokok tettek a székesegyházhoz – vagy éppen a székesegyház melletti Szent György-kápolnához – tartozó oltárok javára. A másik jelenség a kanonokok szőlővásárlása. Ez esetben legtöbbször nem mutatható ki, hogy a megszerzett szőlő a vásárlást lebonyolító kanonok vagy a káptalan tulajdonába került-e, s előbbi esetben sem nyilvánvaló, hogy az ingatlan a kanonok halálával végrendeletileg szállt-e a testületre, vagy milyen egyéb okból került az adásvételről szóló dokumentum a káptalani levéltárba.

A kápolnák és oltárok számának növekedése az egész országra jellemző a 15. században. Ahol korábban csak néhány oltár állt a templomokban, ott Cevins kimutatásai szerint az első hullámban az 1450-es évekig ezek száma megduplázódott, majd Mátyás uralkodásának végére ismét kétszeresére nőtt. Kiragadott példák alapján a püspöki székesegyházakban 1490 körül Pécsen 24, Egerben 35, Esztergomban 21, Győrben 33 oltár volt található.²⁵⁴ Ezzel párhuzamosan hasonló tendencia figyelhető meg Veszprémben is. A veszprémi székesegyházi és a hozzákapcsolt Szent György-kápolna oltáraitra vonatkozó adományok a 15. század második felétől sokasodtak meg, néhány korai előzmény azonban már az 1360-as évektől datálható. 1378-ban berényhidai és papvásári – nem lehet kizárni ebben az esetben a további források hiányát sem – adományt kapott a veszprémi székesegyház Szent János evangélista

²⁵³ Szk 265.

²⁵⁴ Cevins, 2003. 183. (8. táblázat). Az oltárok számának növekedése Pásztor Lajos szerint az egyéni vallásosság elmélyülésére, az Istennel való személyes, bensőséges kapcsolat iránti igényre vezethető vissza. Pásztor, 2000. 148.

oltára,²⁵⁵ 1404-ben pedig egy jutasi nemes tett adományt a Keresztelő Szent János és Pál apostol oltárnak egy jutasi „szerzett” malomról.²⁵⁶

Az 1460-as évektől kezdődő öt évtized az oltárok javadalomszerzésének igazi korszaka. Elképzelhető, hogy Mátyás kedvelt püspöke, Vetési Albert (1458–1486) példája nyomán tettek többen is adományokat ekkor az oltároknak, illetve több birtokvásárlásra is sor került ekkor. 1467-ben Vetési püspök a Szent András apostol, Szent András és Benedek vértanúk, Szent Miklós és Gál hitvallók és Mária Magdolna tiszteletére alapított oltárt székesegyházában úgy, hogy az oltár igazgatóságát az örkanonoki stallummal kötötte össze. Az alapítást követően az oltárt Újfalusi Gál örkanonok saját vagyonából vásárolt felsőörsi és csopaki szőleivel, szántóival, rétjeivel, hajmáskéri fél malmával és veszprémi kanonoki kőházával dotálta.²⁵⁷ 1473-ban a káptalan a székesegyház felújítási munkáira nagy gondot fordító püspöke iránti jóindulatából a Szent György-kápolnában lévő Krisztus teste, Szent Adalbert, Lőrinc, Sebestyén és Januarius vértanúk tiszteletére emelt oltárnak adományozta egykori kanonoktársuk, az elhunyt Hadadi Demeter kanonok váralján lévő házat.²⁵⁸ 1483-ban jutasi nemesek a Kornis Mihály segesdi főesperestől felvett kölcsön fejében a kanonok által emelt(!), székesegyházbeli Krisztus Teste és Mindenszentek oltárnak kötelezték magukat búza beszolgáltatásra. A következő évben, mivel az adósok vállalt kötelezettségüket nem tudták teljesíteni, a jutasi malmot, a szántókat és réteket, valamint a berényi szőlőt az oltárnak adományozták.²⁵⁹ A Szent Kereszt oltár javairól 1491 után készült leltár szerint több kanonok tett a korábbiakban adományt annak javára, így Somodari György Alsőörsön, Kornis Mihály Felsőörsön, Vámosi Albert pedig Paloznakon.²⁶⁰ 1490-ben a székesegyház Szent Péter székfoglalása, Szent Péter vértanú és Szent Miklós hitvalló oltár Albert nevű oltárigazgatója kapott a káptalantól adományt egy veszprémi házhelyre.²⁶¹ 1494-ben ismét a Krisztus teste oltár jutott adományhoz egy nemes, Kövesi Mihály jóvoltából Csopakon.²⁶² 1499-ben a Szent Mihály székesegyház főoltára javára Arácsi Imre tett adományt egy arácsi szőlőről.²⁶³ 1508-ban a Szent Ulrik oltár kapott végrendeleti alapítványt Szentmihályfalvi Antal néhai

²⁵⁵ VO no 205. (315–317.) Papvásáron 1368-ban a székesegyházbeli kriptá Szent Imre oltárának, 1373-ban pedig ugyancsak a Szent János oltárnak tett adományt László veszprémi püspök: VO no 97. (148–150.), illetve VO no 205. (315–317.)

²⁵⁶ VOSuppl no 205. (369–370.)

²⁵⁷ VO no 152. (241–245.)

²⁵⁸ VO no 157. (250–251.)

²⁵⁹ VO no 169. (267–268.), VO no 174. (273–274.)

²⁶⁰ VO no 190. (296–297.) A kanonokok mellett az alapító püspök jóvoltából is részesült adományban az oltár 1476-ban: VO no 165. (257–262.)

²⁶¹ VO no 189. (295–296.) Nem tudjuk, hogy Albert oltárigazgató azonos-e a 16. század elejének három Albert nevű kanonokja közül – Csányi, Bácsi, esetleg Szentkirályszabadjai Albert –valamelyikkel.

²⁶² VO no 192. (297–299.)

²⁶³ VO no 199. (308–309.)

kanonoktól a rajta újonnan létrehozandó Mária Mennybemenetele titulussal, s a végrendelező adományából az oltárigazgató paloznaki és csopaki szőlőkhöz, illetve egy veszprémi házhoz jutott.²⁶⁴ Egy évtizeddel később Szent Katalin, Borbála és Dorottya oltára kapott egy 100 forintért vásárolt házat Telekesi János kanonok jóvoltából.²⁶⁵

Az oltárigazgatók és a prebendáriusok az egyházi társadalom alsó rétegének képviselői. Az oltárigazgatók a káptalan székhelyén élő klerikusok voltak, akik az oltáralapító szándékának megfelelően az alapító és rokonai lelki üdvéért végezték a liturgikus cselekményeket. A prebendáriusok szerepe pedig szorosan a káptalanhoz köthető. A kanonokok liturgikus munkájuk, a zsolozsmázás és misézés végzésére távollétük esetén helyetteseket, prebendáriusokat állítottak s számukra jövedelmeket kötöttek le. Míg azonban az oltárigazgatókat az oltáralapító vagy utódai, addig a prebendáriusokat a káptalan nevezte ki, mindkét esetben a kegyúri jog alapján.²⁶⁶

A veszprémi székesegyházban, hasonlóan más püspöki székhelyen létesült püspöki egyházakhoz, több oltár létezett.²⁶⁷ A különbség a veszprémi püspöki székhelyen élő alsópapság között a középkor végén elmosódott. Az oltárigazgatóságokat ugyanis vegyesen bírták a kanonokok és a prebendások is. Láthattuk fentebb, hogy az örkanonoki stallummal volt összekötve a Vetési püspök által 1467-ben alapított Szent András stb. oltár, de az 1552-es jegyzék szerint is több oltárt igazgattak a kanonokok. Számos oltárhoz ugyanakkor prebendák voltak kapcsolva, tehát meghatározott jövedelemmel bírtak a kanonoki bevételekből. A számadáskönyv jövedelem-felosztással kapcsolatos adatai szerint – az ekkor még – kilenc prebendás 3 kanonoki javadalmat élvezett, vagyis egy prebenda egyharmadát tette ki a káptalani bevételekből számított szimpla kanonoki porciónak.²⁶⁸

A 15. század második felében, mint láttuk, számos oltáralapításról és dotálásról maradt fenn okleveles forrás. Annak ellenére, hogy a 15. század közepét megelőző időszakra vonatkozóan sporadikusak a forrásaink, a lexikonbéli 27 nevesített oltárból 17-ről már az 1450-es éveket megelőzően van adat, a fennmaradó 10-ből pedig 9 Vetési püspöksége alatt

²⁶⁴ VO no 206. (317–319.)

²⁶⁵ VO no 213. (336–337.)

²⁶⁶ Mályusz, 1971. 146–147., 161.

²⁶⁷ A legújabb összesítés szerint a székesegyházban és négy kápolnájában összesen 27 oltárról tudunk. Balassa–Baranya, 2010. 138. A barokk veszprémi székesegyház bontásakor Ádám Iván kanonok által összeállított székesegyház-történet 6 kápolnát és 22 oltárt említett: Ádám, 1912. II. 259–261. (idézi: Mályusz, 1971. 147.) A 16. század közepén, a káptalani székhelytől már távol, Sopronban összeállított prebenda-jegyzék szerint 25 oltár és 3 kápolna volt Veszprémben, és további oltárok a plébániatemplomokban: Szk 326–328.

²⁶⁸ Szk XII–XIII. A korábbiakban láttuk, hogy az 1317-es bizonytalan szörcsői adomány is részben a székesegyház hetes papjainak szolgált. VR 85.

létesülhetett, s csupán 1 azt követően.²⁶⁹ A jámbor alapítványok megszorodása a 15. század végén több tényezőnek tudható be. Vetésitől és a tanult, külföldi egyetemet járt veszprémi kanonokok alkotta humanista kör gondolatvilágától²⁷⁰ nem állhatott távol az egyházi vagyon gyarapítása, s a pályakezdő fiatal klerikusok, a káptalani utánpótlás bázisának ily módon történő ellátása. Gyakran ugyanis a mesterkanonoki stallumok vagy oltárigazgatóságok voltak hivatottak az egyetemre beiratkozottak tanulmányainak költségeit fedezni. Másik, az előzőhöz kapcsolódó tényező a kanonoki szerzett vagyon egy részének a szokások alapján a székesegyház vagy annak oltárai javára történő kanonoki végrendelkezés vagy pusztá adományozás volt. Nem lehet eltekinteni azonban attól sem, hogy a korszakban már rögzült tulajdonviszonyok közepette az egyes jogügyletekről kiállított dokumentumok az oklevelek iránti jogbiztosító igény megnövekedésével párhuzamosan nagyobb eséllyel maradhattak az utókorra.²⁷¹

Az utolsó korszak másik jellemzője az oltárok dotálása mellett a szőlőkkel kapcsolatos jogügyletek nagy száma. A szőlőművelés alapvető ágazata volt a káptalani gazdálkodásnak, hiszen a bornak a liturgiában betöltött szerepe mellett annak hétköznapi fogyasztása is a mainál nagyobb mértékű volt. A középkori Európa északi részére jellemzőbb sörfogyasztás mellett, ahol azt az éghajlat lehetővé tette, a vizek fertőzöttsége miatt az országban a borfogyasztás volt elsődleges. A bor mindezek mellett a Magyar Királyság egyik elsőrangú exportcikke volt, s a belső kereskedelemben is fontos szerepet töltött be.

A szőlők a kezdetektől, a káptalani birtokszerzés valamennyi korszakában fontos szerepet töltöttek be. Már Guden 1079-es adománya is tartalmazott kanonokoknak juttatott szőlőket, s a korszakhatárnak tekintett 1082-re keltezett összeírás is több településen fekvő összesen 212 szőlőről tett említést. A Balaton környéke, ahol a káptalan birtokainak zöme feküdt, akkor is – és ma is – elsőrangú szőlőtermő vidék volt. A veszprémi székeskáptalan középkorvégi számadáskönyvének adatai alapján a befolyó jövedelmek kb. 40%-a a borokhoz kapcsolódott.

Szőlőkkel kapcsolatos jogügyletek egy részét az oltárok esetében már számba vettük. Az oltároknak alapítványként juttatott szőlők száma mutatja, hogy ezek jellemzően a gazdálkodással inkább nem foglalkozó oltárigazgatók és javadalmasok számára elsősorban könnyen értékesíthető vagy fialtatható vagyont jelentettek.²⁷²

²⁶⁹ Balassa–Baranya, 2010. 138. A 10 új oltár ellentmond Mályusz következtetésének. Szerinte a 15. századi oltáralapítások a püspöki székhelyekkel szemben inkább a városi plébániatemplomokra voltak jellemzőek.

²⁷⁰ Ritóókné, 1996., Solymosi, 1989., Erdő, 1996. különösen 78–79.

²⁷¹ Kifejezetten a prebendások vagy oltárok számára történő adományok forrása a zágrábi példa alapján a városi polgárság és kevésbé tehető nemesek lehetnek, akik a kanonokok fáradozását már nem tudták honorálni, csak a kisebb rangú egyháziak, a prebendásokét. Mályusz, 1971, 164–165.

²⁷² A győri székeskáptalan esetében az oltárjavadalmak is jórészt szőlőkből álltak. Bedy, 1938. 218.

Az oltáralapítványok mellett a kanonokok is hasonló célból igyekeztek szert tenni éppen az előbbi okok miatt szőlőkre. A fennmaradt oklevelek szinte kizárólag a székváros környéki szőlővásárlásokról és adományokról szólnak. Alsóörsön 1404-ban, majd 1410-ben a káptalan helybeli jobbágysai, majd 1513-ban Borhi Balázs főesperes vásárolt szőlőket.²⁷³ Csopakon 1467–1471 között, majd 1484-ben történt szőlővásárlás.²⁷⁴ A szomszédos Paloznokon 1487-ből, 1495-ből, 1506-ból és 1507-ből maradt fenn szőlőadásvételről szóló oklevél.²⁷⁵ Ezek a kanonokok magánvagyonát gyarapították, azonban többet közülük aztán az oltárigazgatóságok vagyonához csatoltak.

Az eddigiekben áttekintettük a veszprémi székeskáptalan birtokai kialakulásának történetét, illetve felvázoltuk az ezek alapján látható tendenciákat. A források alapján kirajzolódó kép tehát nem egy statikus birtokállományt, hanem egy dinamikus, folyamatosan változó, számban ugyan némiképp csökkenést mutató, de gazdasági erejében, vagyis forintokra váltható értékében ugyanakkor gyarapodó birtokhálózatot mutat. A továbbiakban megvizsgáljuk a birtokok térbeli elhelyezkedését, a földrajzi viszonyokból következő gazdasági ágakat, majd a birtokszervezet irányításában közreműködő személyeket és általuk a betöltött gazdasági hivatalokat, illetve megkíséreljük a testület középkor végi gazdasági potenciáljának meghatározását.

²⁷³ 1404: ZsO II. 2950., 1410: ZsO II. 7521., 1513: VÉL C/1 (cap.) Alsóörs 31. (DF 201588)

²⁷⁴ 1467–1471: VÉL C/1 Elenchus II. Csopak 38. (190. o.), 1484: HO V. no 242. (363–364.)

²⁷⁵ 1487: VÉL C/1 (cap.) Paloznak 63. (DF 201496), 1495: VÉL C/1 (cap.) Paloznak 64. (DF 201520), 1506: VÉL C/1 (cap.) Paloznak 65. (DF 201557), 1507: VÉL C/1 (cap.) Paloznak 66. (DF 201558)

4. A birtokok elhelyezkedése és hasznosításuk

4.1. A birtokok térbeli megoszlása

A korszak végén, a számadáskönyv utolsó teljes évet tartalmazó 1528. évi bejegyzései alapján az alábbi települések voltak a káptalan rész- vagy egész birtokában. Fejérben 1 (Ősi),²⁷⁶ Somogyban 6 (Csaba, Csege, Gerézd, Lulla, Nagyberény, Ocsmán), Tolnában 1 (Fadd), Veszprémben 16 (Bánd, Barnag, Bere rét, Berénhida, Billege, Bozsok prédiom, Fajsz, Jutas, Kádárta, Kovácsi, Papkeszi, Peremarton, Rátót, Tótvázsony, Vámos, Veszprém), míg Zalában 20 (Ábrahám, Alsóörs, Aszófő, Csányfalva, Csopak, Füred, Garabonc, Kis- (Szár-) Berény, Kiskál, Kispécsely, Kövesd, Lovas, Merenye, Nagypécsely, Németpáh, Paloznak, Szőlős, Újlak, Vigánt prédiom, Vászoly) településen birtokolt a testület.

A birtokok megoszlása tekintetében a 45 birtok 2-2%-a Fejér és Tolna, 13%-a Somogy, 35%-a Veszprém és 44%-a Zala megyében feküdt. A birtokkoncentrációt jobban mutatja, hogy ezek zöme a székváros, Veszprém 30 kilométeres körzetében feküdt. (A Balaton fekvése miatt a somogyi birtokok azonban szárazföldi úton ettől távolabb voltak találhatóak.) Plasztikusan szemlélteti a birtokkoncentrációt, ha a települések közigazgatási helyzetét a mai megyehatárookra vetítjük. Az egykori zalai Balaton-felvidékkel a 20 egykori zalai birtokból csak 4 maradna a mai Zala megye területén: Garabonc, Merenye, Németpáh és Újlak, s Veszprém megyébe tartozna 32 település, a teljes birtokállomány 71%-a.

Ha összehasonlítjuk a kapott eredményeket korábbi korszakok adataival, a következő megállapítások tehetők. Az 1270 körüli birtokok száma Fejérben 2 (Jenő, Soponya), Somogyban 9 (Csaba, Csege, Ireg, Kapoly, Kiliti, Maros, Nagyberény, Thaat, Zamárdi), Veszprémben 12 (Billege, Fajsz, Fekete, Gelemér, Gyipót, Jutas, Kálózd (Pét), Kemece, Lánc, Papkeszi, Sóly, Veszprém), Zalában pedig 15 (Ábrahám, Alsóörs, Csombkeszi, Csopak, Deáki, Ecsér, Kál, Kispécsely, Kozmadombja, Kustány, Merenye, Nagypécsely, Paloznak, Újlak, Vászoly). A 38 település 5%-a Fejérben, 23%-a Somogyban, 32%-a Veszprémben és 40%-a Zalában feküdt.

Az 1317–1327 között keletkezett birtokösszeírás adatainak összeállítása során nem vettem figyelembe azokat a birtokokat, amelyeken semmilyen vonatkozásban nem volt kimutatható korábban vagy később az összeíráson kívül más káptalani birtokjog. Ezek Somogy megyében Luba, Szárszó, Őszöd, Köröshegy, Ketye, *Benez*, Veszprém megyében Dolosd, *Beth?*, Őskü,

²⁷⁶ Ősit az Árpád-kori történeti földrajz Fejér, a 15. századi pedig a számadáskönyv kiadójával együtt Veszprém megyébe helyezi. Pusztán az összehasonlíthatóság végett maradt Fejér megyei település, és ha Veszprémnél vennénk figyelembe, úgy tovább emelkedne a veszprémi káptalani birtokok amúgy is magas aránya.

Mán, *Magnus mons*, Zalában pedig *Bercen?*, Kék, Apáti és Dörgicse. Az így korrigált lista alapján Fejérben 1 (Ősi), Somogyban 13 (Zamárdi, Alsó- és Felsőendréd, Szőlős, Kapoly, Túr, *That*, Nagyberény, Gerézd, Ireg, Ocsmán, Böre, Sövény), Tolnában 1 (Fadd), Veszprémben 23 (Veszprém, Jutas, Mesteri, Endréd, Fajsz, Szentkirályszabadja, Kisberény, Bercsény, Peremarton, Kálózd, Tuzuk, Sóly, Bozsok, Fekete, Maros, Papkeszi, Leányfalu, Barnag, Tótvázsony, Szőlős, Litér, Pét, Lovas) és Zalában 18 (Alsó- és Felsőörs, Paloznak és Csapok, Szőlős, Pécsely, Kövesd, Vászoly, Kál, Ecsér, Hegymagas, Keszi, Merenye, Apáti, Szerente, Deáki, Vigánt) prédiomon vagy faluban, összesen tehát 55 településen volt birtoka a kanonokoknak. Ebből 24% Somogyban, 2% Tolnában, 42% Veszprémben, 33% pedig Zala megye területén feküdt.

Birtokok száma:

Megye	1270 körül	1317 körül	1528
Fejér	2	1	1
Somogy	9	13 (19) ²⁷⁷	6
Tolna	-	1	1
Veszprém	12	23 (28)	16
Zala	15	18 (22)	20
Összesen	38	*55 (70)	45

Birtokok megyénkénti aránya:

Megye	1270 körül	1317 körül	1528
Fejér	5%	-	2%
Somogy	23%	24% (27%)	13%
Tolna	-	2% (1%)	2%
Veszprém	32%	42% (40%)	36%
Zala	40%	33% (31%)	44%
Összesen	100%	*101% (99%)	99%

Az adatokból több megállapítás tehető. Bár a pusztaszámok mögött lényeges változások történtek az egyes birtokok tekintetében, látható, hogy a szám szerint legtöbb birtok az 1317 körül keletkezett birtokösszeírásban található. A birtokok számbeli növekedését magyarázza 1270-hez képest, hogy egyrészt több birtokot szerzett meg az eltelt időszakban a testület. Másrészt szembeszökő a somogyi birtokok számának kiugró, közel kétszeres, a korrigált adatokat figyelmen kívül hagyva még ennél is nagyobb mértékű gyarapodása. A somogyi birtokokról fentebb már szóltunk. A táblázat adatai is megerősíteni látszanak az ott leírtakat, vagyis a Balatontól délre eső birtokok esetében a püspökség és

²⁷⁷ Zárójelben a számításba nem vett, az 1317-es birtoklistán kívül a káptalan földesuraságába egyetlen forrás által sem megerősített településekkel kiegészített szám olvasható.

káptalan közötti birtokmegosztás 1317 után történhetett meg valamikor a 14. század folyamán, illetve ugyanebben a században több faluban világi birtokosok lettek az urak.

A birtokok listája a 16. század elejére – az esztergomi érsekség birtokaihoz hasonlóan – szám szerint csökkenést mutat a két évszázaddal korábbiakhoz képest.²⁷⁸ Ennek csak egyik oka lehetett a somogyi birtokok helyzetének rendezése. További tényezőként a pusztásodás folyamatát is figyelembe kell venni.²⁷⁹ A Berénhida és Peremarton körüli települések száma a számadáskönyvben összesen 5: Berénhida, Peremarton, Kovácsi, Ósi, Papkeszi. A Szent László neve alatt fennmaradt összeírásban Bercsény, Peremarton, Kálózd, Tuzuk, Ósi, Pét és Papkeszi biztosan, illetve feltehetőleg Öskü, *Beth*, Mán is a Sédnek Veszprém és Fejér megyék határvidékén fekvő birtokokat jelölt. A felsorolt birtokok közül több csak prédiumpként, lakatlan területként, illetve az ott található malmok kapcsán – pl. Szentmártonföldre – szerepelt a középkor végi kódexben. Hasonló folyamat figyelhető meg a mai Márkó környékén. A Szent László-féle összeírás még megkülönböztette Mesterit és Berét, s hozzászámíthatjuk ehhez a 13. század folyamán vásárolt Gyipótot is. A számadáskönyvben már csak Bere prédiump, illetve az itt található rét jelentett jövedelmet a kanonokoknak.

A birtokok csökkenő számának esetében az előbbieken, a birtoktörténeti részben tett megállapítást is megismételhetjük. A birtokeladások és cserék a birtokok fekvésének racionalizálását, a szórtan elhelyezkedő különböző birtokok egységesebb tömbben történő koncentrációját mutatják.

A birtokkoncentrációra fentebb utalásként említettek szintén plasztikusan látszanak a táblázatban. A fekvőségek 70–80%-a – a somogyi birtokok számának csökkenésével párhuzamosan – Zala és Veszprém megyékre koncentrált, s azon belül is elsősorban a székváros 30 km-es körzetére.²⁸⁰ A Tolnában és Fejérben fekvő 1-1 birtok súlya elenyésző volt a Veszprém környéki birtokokhoz képest.

Érdemes összehasonlítani a veszprémi káptalan birtokállományát más egyházi testületetekével. Bár a megyék száma önmagában nem feltétlenül szolgáltat releváns adatot, mindenesetre jól jelzi a birtokkoncentráció mértékét az egyes intézményeknél. A szegényesebb forrásadottságú csanádi káptalan esetében a székvároson kívül 12 birtok mutatható ki, amelyek Arad, Szolnok s Temes megyékben feküdtek.²⁸¹ A szintén gyér

²⁷⁸ Cevins, 2003. 74.

²⁷⁹ Ez az újabb kutatások szerint nem népességsökkenéssel, hanem a földesúri adózás mikéntjének megváltozásával áll párhuzamban. Vö. Neumann, 2003.

²⁸⁰ Ez egybevág a pécsi székeskáptalan birtokainak hasonlóan nagy mértékű koncentrációjával. A pécsi kanonokok birtokai jellemzően a Pécestől nyugatra fekvő 30-35 km sugarú félkörben feküdtek, közel 90%-ban Baranya megye területén. Fedeles, 2009. 428–429.

²⁸¹ Juhász, 1941. 14.

forrásanyaggal bíró kalocsai káptalan 39 birtoka 3 vármegyére – Bács, Bodrog és Fejér megye solti széke – koncentrálódott.²⁸² Győrben éppen harminc település alkotta a káptalan birtokát, s ezek Győr és Moson megyére koncentrálódtak. (Bortizedet szedett továbbá a testület 7 Győr, 8 Sopron, 30 Moson, 3–3 Zala és Vas valamint 1 Veszprém megyei településen.)²⁸³ Egerben a kanonokoknak 88 kisebb-nagyobb birtokuk volt, amelyek 8 vármegyére – Békés, Bereg, Borsod, Gömör, Heves, Pest, Szabolcs és Zemplén területén feküdtek.²⁸⁴ Gazdag, 66 települést számláló birtoka és további 22 szőleje volt a váradi káptalannak is 7 megye területén.²⁸⁵ Az esztergomi főszékeskáptalan meglepően kevés, mindössze 25 településen volt földesúr, s ezek is 6 vármegyére – Bars, Esztergom, Hont, Nyitra, Nógrád és Pilis – területén szóródtak szét. Ehhez járult még az 1524-ben Bakóctól kapott szenyéri uradalom a maga 14 falvával és kastélyával, illetve a damásdi vár és 5 falvas uradalma. A kevés birtokot a testület kiterjedt tizedjoga kompenzálta.²⁸⁶ Legtöbb, igaz nem egyszerre létező birtoka a pécsi káptalannak volt, szám szerint 133, amely 3 megye területére esett.²⁸⁷ A pécsi káptalan esetében a veszprémihez hasonló birtokkoncentrációról beszélhetünk tehát.

4.2. A birtokok súlya a településhálózatban

A birtokok számán és elhelyezkedésén túl érdemes azok súlyponti, centralitási szerepét is megvizsgálni. Kubinyi András olyan kritériumrendszert dolgozott ki, amellyel különféle tényezők alapján az egyes településeknek a városhálózatban betöltött szerepét tudta meghatározni. Ezek az uradalmi központiség, a jogi-pénzügyi funkció, az egyházi igazgatás és az egyházi intézmények, az egyetemjárás, a céhek száma, az úthálózati csomóponti helyzet, a vásártartás és a jogi helyzet voltak. A témába vágó egyik első tanulmánya éppen a káptalan birtokai fekvésének szempontjából leginkább érintett megyéket, így Somogy, Zala és Veszprém – valamint Vas – megyéket vizsgálta.²⁸⁸

A hagyományos, a települések jogi helyzetén alapuló korábbi település „rangsorok” nem nyújtottak eléggé differenciált rendszert ahhoz, hogy azokat megfelelő módon értékelni lehessen. A munkák alapjául szolgáló feldolgozás a 19. század végén született meg Csánki Dezső jóvoltából. Csánki történelmi földrajzáról utóbb kiderült, hogy adatai részben

²⁸² Udvardy, 1992. 28.

²⁸³ Bedy, 1938. 117–217. és 222–224.

²⁸⁴ Kovács, 1987. 133–143.

²⁸⁵ Bunyitay, 1883. 273–288.

²⁸⁶ RCS 30–31. és 37.

²⁸⁷ Fedeles, 2009. 427.

²⁸⁸ Kubinyi, 1989. A Fejér megyei adatokra vonatkozóan, amelyek a káptalan néhány itteni birtokát érinthették volna, nem állapított meg centralitási pontértéket: Kubinyi, 2004. Tolna megyére vonatkozó adatai egyelőre publikálatlanok. (Lakatos Bálint szíves tájékoztatása, amit ezúton is köszönök.)

fenntartásokkal kezelendők. A városok – vegyesen mezővárosok és egyéb jogállású királyi városok – közé ugyanis számos olyan települést is besorolt, amelyek elsősorban *oppidum*, tehát mezőváros voltára akár csak egyetlen említés is fennmaradt, s ezek a települések legtöbbször csak vásártartási joguk miatt lettek kiemelve a falvak közül.

Kubinyi vizsgálati eredménye alapján azoknak a káptalani birtokoknak, amelyeknek egyáltalán van centralitási pontja – a legtöbbnek ugyanis egyáltalán nincs –, az értékek a következők (kurzívval szedve a püspöki birtokok):

Somogy megye: Nagyberény 4 cp, (*Peremarton* 7 cp.²⁸⁹);

Veszprém megye: Berénhida 7 cp, Fajsz 6 cp, Veszprém 27 cp;

Zala megye: *Egerszeg* 10 cp, *Erek* 5 cp, *Nova* 10 cp, *Szepetnek* 8 cp, *Tapolca* 16 cp, *Nyirád* 3 cp, *Sümeg* 8 cp. Vászoly 5 cp.

Az öt káptalani település közül négyben – Berénhidán, Fajszon, Vászolyban és Veszprémben – részbirtokos volt a testület. Egyedül Nagyberény volt az, ahol a kanonokok önállóan, más birtokosoktól függetlenül tudták településüket birtokközpont jellegűvé fejleszteni.

A káptalani birtokok elhelyezkedése alapján vizsgálva a centralitási pontokat, még kedvezőtlenebb azok helyzete. A távoli, zalamerenyei birtokközpontnak még vásáráról sincs említés,²⁹⁰ közvetlen környékén azonban több nagyobb központi szerepet betöltő település is volt. Így elsősorban Komár (a korabeli Somogyban, 12 cp.), illetve Csapi (3 cp.), Kolon (4 cp.) és Magyarád (3 cp.) említhető.²⁹¹ Nagyberény esetében hasonló szituációt mutatnak az adatok. Bár a település 4 centralitási pontértékkel, továbbá éves vásárral bírt, s ezáltal legalább a káptalan környékbeli birtokai számára központi funkciót tölthetett be, de olyan kiemelkedő szerephez, mint a szomszédos Endréd (6 cp.), Köröshegy (12 cp.) vagy a Veszprém megyei Lepsény (6 cp.) nem jutott. A Tolna megyei Fadd, bár esetében centralitási pontérték nem áll rendelkezésre, éves vására miatt kiemelkedő fontosságú lehetett.²⁹² A káptalan azonban csak kisebb részbirtokot uralt a faluban, így jelentősége ebből a szempontból elhanyagolható.

Más a helyzet Veszprém, a püspöki és káptalani székváros esetében. A korabeli Veszprém a középkori városokhoz hasonlóan, illetve tagolt földrajzi viszonyainak megfelelően több

²⁸⁹ Solymosi László különböztette meg egymástól a káptalani Peremartont (Veszprém megye) a hasonló nevű püspöki birtokközponttól, amely azonban máshol, Somogy és Tolna határvidékén feküdt. (Urbárium 11.) Kubinyi András még Solymosi publikációja előtt vizsgálta a Nyugat-Dunántúlt. Az általa Veszprém megyébe helyezett Peremarton püspöki birtokot éves és heti vásárával ezért Somogy megyéhez számítottam.

²⁹⁰ Weisz, 2010. 1450–1452.

²⁹¹ Kubinyi, 1989. 328–330.

²⁹² Weisz, 2010. 1446.

kisebb településből, szegből állt. A szegek többnyire a területükön található plébániatemplomok vagy egyéb egyházi intézmények után kapták nevüket.²⁹³ Bár olyan élesen nem lehet elkülöníteni a török előtti Veszprém birtokviszonyait, mint a 18. század végi helyzet, amikor a városon kelet-nyugati irányban keresztülfolyó Séd két részre, az északi káptalani és a déli püspöki részekre osztotta a várost, az adatok alapján a püspöki szegek világosan elkülöníthetők. Ezek pedig a Várhegytől délre lévő, közvetlenül a Vár alatti platón elterülő Szenttamásfalva és a valamivel távolabb fekvő Szent Miklós-szegek voltak. A püspöki részen, Szenttamásfalván két országos vásár is volt Szent Györgykor és Áldozócsütörtökön, míg hetipiaca szerdán a Várhegytől északnyugatra a Séd hídjánál lévő Beszédkö nevű helyen, illetve szombaton a későbbi Nagypiacon, a mai Óváros téren, a vár alatti platón lehetett.²⁹⁴

Berénhida, Fajsz és Vászoly a székváros környéki kisebb falvak, birtokrészek szempontjából számított kisebb jelentőségű helyi központoknak. Berénhidán a püspök volt a nagyobb birtokos, Fajszon ugyancsak a püspök, továbbá a fajszi Ányos család és más egytelkes nemesek, Vászolyban pedig a tihanyi és bakonybéli bencések voltak részbirtokosok a kanonokok mellett. Egyedül tehát a nagyberényi birtok számított nagyobb jelentőségű, önállóan bírt központnak. A káptalani birtokok zöme azonban csak kisebb jelentőségű, valódi falu lehetett. Kubinyi számításai szerint egyébként a tényleges határ központi helyek és a részleges városfunkciójú települések között 16 centralitási pontnál keresendő. Az ennél kisebb 6–10 centralitási ponttal bíró települések átlagos mezővárosok vagy mezőváros jellegű falvak, az 1–5 ponttal bírók pedig jelentéktelen mezővárosnak vagy központi funkciót betöltő falunak számítottak.²⁹⁵ A káptalan pontértékkel bíró birtokai is az alacsonyabb csoportokba tartoztak, s többségük még oda sem. Jelentős, nagyobb birtokkal a testület tehát nem rendelkezett.

Érdekesen alakulna a káptalani birtokok összképe, ha a bándi vagy másképp Esseg-vár 1507-ben Újlaki Lőrinc herceg lélekváltságként tett adománya eredményeképp valóban a káptalan birtokába került volna. Mint fentebb láttuk, erre vonatkozó adat nem maradt fenn, pusztán az – ekkor már egyre kevésbé jelentős – erősséghez tartozó uradalom falvainak az Újlakiak által bírt része fölött gyakorolt jogokat a testület. Ugyanakkor a vár birtoklásának ténye sem módosítana a centralitási pontok alapján vázolt helyzeten: az Essegváriak sem

²⁹³ Solymosi László által a korábbi topográfiákat többször is (hiába) korrigáló térkép legutóbbi kiadása: VOSuppl térkép: Veszprém középkori városrészei. A szegek elnevezései: Szentmiklós-szeg, Szenttamásfalva, Szentiván-szeg, Sárszeg, Szentmargit-szeg, Szentkatalin-szeg és Veszprémvölgy. Utóbbi kettő szerzeteseknek adott otthont: a Szent Katalin domonkos zárdának majd később férfi kolostornak, a Veszprémvölgy pedig kezdetben a görög, később a ciszterci apácáknak.

²⁹⁴ VOSuppl no 278. (464–466.), hetivásár: Weisz, 2010. 1450., Solymosi, 2000. 145–147.

²⁹⁵ Kubinyi, 2000. 15–16.

essegvári, sem döbrönteí várak révén nem élvezték központi funkciójú vár tulajdonjogát. (Ez persze mit sem változtat azon a tényen, hogy a várbirtoklás önmagában emeli más dimenzióba egy személy vagy testület tekintélyét.)²⁹⁶

4.3. A birtokok fekvése, gazdasági ágak

A veszprémi székeskáptalan birtokai több megye területén, eltérő földrajzi környezetben voltak. A birtokok többsége a székváros, Veszprém környékén feküdt, de ez a terület is változatos földrajzi adottságokkal bírt. A birtokok egy része a Séd mentén volt található, ahol elsősorban a vízfolyásra telepített malmok jelentettek gazdaságilag értékes ingatlanokat. A környék talaja itt egyébként száraz, sziklás, vékony kultúrrétegű, s elsősorban az állattenyésztésnek kedvezett. A Veszprémtől keletre, Fehérvár felé eső részeken nem az erdők, inkább a cserjés, ligetes füves puszták voltak jellemzők. A Veszprémtől nyugatra már kiterjedtebb erdők terültek el, s Márkótól kezdve pedig a Bakony erdei uralkodtak a tájon. Veszprémtől dél felé, a Balaton irányába hirtelen mélyedéssel ér véget a sziklás terület. A déli fekvésű lejtőkön kiváló bortermő vidék alakult ki a bazalt és vörös homokkő alapú földeken. A szőlőművelésen túl a táj a gyümölcsstermesztésre alkalmas, de a gabona- és takarmánynövények már kevésbé kedvelik a vidéket. Erre elsősorban inkább az erdőirtásokon, a partvidéktől kissé északabbra, a medencékben, a Nivegy-völgyben, a Káli-medencében, illetve a Veszprémtől Nagyvázsonyig húzódó, a Tapolcára vezető út melletti széles lapályon nyílt lehetőség.²⁹⁷

A Kis-Balatontól nyugatra-délnyugatra található birtokok földrajzilag azonos tájon, egymás szomszédságában feküdtek. A környéket, az Alsó-Zalamelléket homokos-agyagos talajú löszhátak osztják észak-déli irányú medencékre, ahol a mélyebben fekvő részeken mocsarak, lápok, patakok tették egykor vizenyőssé a tájat. A dombhátak aljában alakultak ki a települések, a lakosság a dombok oldalán irtással gyümölcsösöket, szőlőket alakított ki és csak a dombok tetején hagyták meg a dús aljnövényzettel borított erdőket.²⁹⁸ A 18. század végéről Garabonc termékeny határáról, legelőiről, épületfának is alkalmas erdeiről, malmairól, Merenye malmairól, szőlőiről és kevésbé termékeny földjeiről értesülhetünk.²⁹⁹ A merenyei szőlőkkel kapcsolatos adat szerint a káptalan helybeli jobbágjai az itt termett

²⁹⁶ Essegvár jelentőségének csökkenésére, illetve a két vár korai történetének feltáratlanságára hívja fel a figyelmet: Horváth, 2002. 80–81.

²⁹⁷ Szántó, 1957. 2–3.

²⁹⁸ Szántó, 1960. 10–22.

²⁹⁹ Vályi I/374. és II/600.

borokat 33 vagy 34 köblös hordónként 1 forintért, s további köblönként 3 dénárért fuvarozták Veszprémbe.³⁰⁰

A Sió mellékén, a Nagyberény központú somogyi birtokok ismét csak más földrajzi tájon feküdtek. A tág határú falvak a talaj vastag lösztakarója miatt elsősorban a szántóföldi művelésre voltak alkalmasak, de a szőlőtermesztés is meghonosodott a környéken. (Hasonló adottságokkal, széles, gabonatermesztésre alkalmas, fák nélküli földekkel bírt a Veszprém megye északkeleti részén található Nagygyimót is.³⁰¹) A Sió torkolatának tájékán ugyanakkor a homokos, pusztasági területet a szél és az ingadozó vízjárás gyakran pusztította, a folyó pedig dél felé gyakran mocsaras, szigetes területeken keresztül folyt.³⁰²

A somogyi birtokok gazdaságára sok adattal szolgál az 1444-ben, a polgárháborús idők elmúltával megtartott Somogy vármegyei közgyűlés, ahol a káptalan panaszt tett az elmúlt években a Marcaliak által elkövetett hatalmaskodások miatt.³⁰³ Az okozott kártételek a káptalan éves jövedelmének – ami óvatos becslés szerint a század végén valamivel több mint évi 5000 forintra volt tehető – ötödét, ezer forintot tettek ki.³⁰⁴ Az előadott panaszok, sérelmek a korabeli mezőgazdasági élet valamennyi területére kiterjednek. A boroshordók a délbaltoni szőlőművelés meglétéről tanúskodnak. A több szekérnyi elhordott széna, az elhajtott állatok száma, még ha elsősorban tehetősebb gazdák voltak is az események kárvallottjai, jelentékeny – akár a hiteleshelyi tevékenység alapanyag szükségletét is figyelembe vevő – állattenyésztő kultúrát, a dombhátak erdei pedig a földhasznosítás újabb válfaját engedik sejtetni. Az elrabolt száz forint készpénz a pénzgazdálkodás, kincsfelhalmozás tekintetében érdemel figyelmet.

A somogyi birtokokhoz tartozónak tekintett Duna menti Fadd a folyam halgazdagsága miatt elsősorban erre a mezőgazdasági ág hasznosítására rendezkedhetett be. Már az 1082-re keltezett hamis összeírás is a káptalan halászóhelyeit, illetve 8 faddi halászat írta össze. Utóbbiak telkeit már a 14. század közepén vitatta a környéken birtokos Paksi Olivér királynéi tárnokmester, majd később a fehérvári, illetve a vránai johannita konvent.³⁰⁵ Halban természetesen a Balaton is gazdag volt: a Szent László-féle összeírás szerint Kisberényben, illetve Merenyén – Kisbalaton! –, a későbbi okleveles adatok szerint pedig Ábrahámiban, Alsóörsön és Csopakon voltak a káptalannak halászóhelyei.

³⁰⁰ Szk. 110–111.

³⁰¹ Vályi II/77.

³⁰² Bél, 1989. 30–31.

³⁰³ A közgyűlés okleveles anyagát feldolgozta és regesztákban közzétette: Borsa 1989.

³⁰⁴ Karlinszky, 2008. 54 és 57.

³⁰⁵ Részletes lásd Faddnál.

Egy középkori földesúri birtok egyik jelentős haszonvételét a rajta álló *malmok* jelentették. A veszprémi egyház birtokainak Szent László-féle összeírása szerint a felsorolt 70 birtok területén összesen 31 malmot és 6 üresen álló malomhelyet vettek számba. A malmok jelentős része a káptalan székhelyén, Veszprémben feküdt: 7 malom és 4 üres malomhely volt található a településen. További malmok voltak: Jutason 1, Bercsényben 2, Peremartonban 2, Sólyban 3 malom és 1 malomhely, (Pap-) Kesziben 2, Paloznakon és Csopakon 3, Vászolyban ismét 3 malom és 1 malomhely, Hegymagasban 1, Csombkesziben 3, Vigánton a Kapolcs-malom, s végül Péten 2 és Lovason (Veszprém megye?) 1 malom.³⁰⁶

Összehasonlítást a korszak eleji és végi állapotokhoz két forrás alapján végezhetünk. Az 1524-ben keletkezett püspöki urbárium szerint a főpásztornak Hajmáskéren 1, Ósiben és Egerszegen 3-3, Nován 4, Sümegen és a somogyi Peremartonban 1, Berényhidán pedig több malma volt.³⁰⁷ A szintén középkor végéről származó káptalani számadáskönyv 38 malommal, illetve a Mohács utáni években további 3 (csopaki) malommal számolt. Ezekből 6 feküdt Veszprémben, ugyancsak 6 Papkesziben, 5 Peremartonban, 4 (illetve 1526 után 7) Csopakon, 3 Vászolyban, 2-2 Bogárfalván, Rátóton, Bercsényben, (Király-) Szentistvánon, Nagypécselyen és Paloznakon, 1-1 Kádártán, Kövesden, Lovason és (Bakony-) Herenden.³⁰⁸

Jelentős bevételi forrást más középkori birtokosok esetében a *vámok* jelentettek. Esztergomi, egri és győri adatok alapján a helyi székeskáptalanok a püspök jóvoltából a székvárosi piacvám egy részéhez is hozzá jutottak.³⁰⁹ Veszprém esetében azonban erre vonatkozó adattal nem találkozunk. A számadáskönyv összesen egyetlen vámra vonatkozó adatot tartalmaz – 1514-ben a billegei s bándi vámot Gönci György kanonok vette bérbé 6 forintért³¹⁰ – noha más településeken korábban több adományban is részesültek a kanonokok. Karoson 1276-ban a székesegyházért dűlás után jutott IV. László adományából a testület

³⁰⁶ DHA no 81. (228–242.), VO no 3. (22–27.)

³⁰⁷ Urbárium 26., 35., 38., 67., 73., 75. és 98.

³⁰⁸ A számadáskönyv adatsoraiból a malmokat legplasztikusabban talán 1526. évi felosztás mutatja: Szk 280–282. A malmok számát összeadva egyébként 40-et kapunk. A magyarázata ennek az, hogy a bercsényi két malom csak akkor jelenik meg a számadáskönyvben, amikor a peremartoni négy malom nem szerepel, vagyis 1510 és 1527 között. Az ezekből a malmokból szedett jövedelmek egyező összege is azt feltételezést igazolja, hogy az említett 18 év alatt a malmok jövedelmeit valamiért Bercsény neve alatt tartották számon. 1509-ben a peremartoni Kő-malmot és a két bercsényi malmot 600 mérőért Pákai Márton kanonok, illetve a negyediket 8 mérőért Mohay Pál özvegye bérelte. 1510-ben peremartoni malmokat már nem említ az összeírás Mohay özvegyén kívül, ellenben Pákai továbbra is bérelt egy bercsényi malmot 640 mérőért. 1511-ben már úgy adta a káptalan bérbé Pákainak a peremartoni Bercsény-malmot 275 mérőért 5 évre, hogy annak felújítására a kanonok kötelezettséget vállalt. A bérleti összeg lassú emelkedéssel 1522-ben érte el a csúcspontját 2010 mérővel, majd 1526-ban 1900 mérővel fejeződött be a bercsényiként említett malmok összeírása, hogy 1527-ben 1940 mérőért ismét peremartoniként tartották számon őket. 1509: Szk 139., 1510: Szk 143., 1511: Szk 151–152., 1522: Szk 238., 1526: 281., 1527: Szk 291.

³⁰⁹ Cevins, 2003. 77.

³¹⁰ Szk 175.

mint földesúr a vámhoz, illetve magához a településhez.³¹¹ A következő század közepén a települést már az óbudai káptalan tulajdonában találjuk, s a veszprémi kanonokok nem is pereskedtek az óbudaiakkal Karosért. Ugyancsak 1276-ban került a foki vám egy része is a káptalan tulajdonába, szintén a Szent Mihály egyház pusztulása utáni kárpótlásként.³¹² Az itteni vám egyharmada a pannonhalmi bencéseké volt a 12. századtól, az uralkodó most a megyésispánt illető maradék kétharmadot juttatta a veszprémi kanonokoknak. Karoshoz hasonlóan a veszprémi kanonokok vonatkozásában a foki vámnak sincs említése a középkor további időszakában. A harmadik vámtétel Újlaki Lőrinc 1507-ben tett adományához köthető. Mint ismeretes a herceg lélekváltságként a káptalannak adta az essegvári vár általa bírt fele részét az erősség uradalmával együtt, amely magában foglalta a bándi és billegei vámokat.³¹³ A vámok ebben az esetben sem maradtak hosszabb időn keresztül a kanonokok tulajdonában, mivel a következő évekből folyamatosan értesülünk a vár másik felét birtokló Essegváriakkal kapcsolatos, a kanonokok által tett panaszokról. Így s barnagi (!) vám át nem engedése miatt a fehérvári káptalan vizsgálata szerint a veszprémi kanonokoknak Essegvári Ferenc 1507 és 1510 között több mint 1000 forint kárt okozott,³¹⁴ míg a billegei iktatásnak az Essegváriak 1512-ben kifejezetten ellene mondtak.³¹⁵

A vámok egyúttal kijelölik azokat a főbb kereskedelmi utakat is, amelyek a középkor gazdaságát meghatározták. Ha térképre vetítjük a káptalan földesurasága alá tartozó településeket láthatjuk, hogy azok zömmel a nagyobb utak szomszédságában feküdtek, de jellemzően nem azokon. A Fehérvárról Veszprémen és Tapolcán át Zágráb és a dalmát tengerpartra tartó út Veszprém után nem a Balaton északi partján fekvő káptalani törzsbirtokokon át, hanem a Nagyvázsony felé vette az irányt. Ez az út a merenyei birtokcsoportot is elkerülte. Ebből ágazott el a Körmend felé Sümegen át tartó nyugati kereskedelmi út is, s csak kisebb jelentőségű volt ennek az előbbibe Vasvárnál csatlakozó párja, amely Márkón és Vásárhelyen át vezetett. A Balaton déli partjánál, a somogyi káptalani birtokközpont szomszédságában a Sión két helyen kelt át kereskedelmi út. Az egyik a Nagyberénytől északabbra fekvő, az előbb ismertetett foki vámnál, a másik a településtől délkeletebbre, Hídvégnél volt. Jelentősebb út közvetlen környezetében mindössze a Veszprém

³¹¹ VO no 37. (67–69.)

³¹² VO no 35. (65.)

³¹³ VÉL C/1 (cap.) Essegh 6. (DF 201562)

³¹⁴ VÉL C/1 (cap.) Billege 16. (DF 201580)

³¹⁵ VÉL C/1. (cap.) Billege 17. (DF 201584)

és Fehérvár közötti szakaszon, a Séd berénhidai-peremartoni átkelésénél terültek el kanonoki birtokok.³¹⁶

Az utakhoz kapcsolódó *vásárok* tekintetében, mint láttuk, csak Nagyberényben és Papkeszin jutott éves sokadalomtartási joghoz a testület. A kereskedelmi utaktól való távolságon kívül mivel Veszprémben a püspöki városrész bírt vásártartással, s Berénhidán, Faddon és Fajszon is csak részbirtokos volt a káptalan, ezért egyik település esetében sem alakult ki vásártartással kombinált, a többi birtokos jelentőségét meghaladó káptalani birtokközpont.

Exkurzus: A veszprémi káptalan malmai a számadáskönyv időszakában

A malmokat a számadáskönyv 1524. évi bejegyzéseit követve két csoportba oszthatjuk, kisebb és nagyobb malmokra. A megkülönböztetés alapja az egyes malmok mérőben megadott bérleti összege: a kisebb malmok egyikének bérlője sem fizetett 40 mérőnél többet. A legalacsonyabb bérleti összeg mindössze 2 mérő volt, az átlagos pedig 18 mérő körül alakult. A kisebb malmok közé tartoztak: Rátóton 2,³¹⁷ Kádártán 1,³¹⁸ Peremartonban³¹⁹ az ún. *Wegmalom* illetve a Mohay Pál és özvegye által birtokolt malom, továbbá Paloznakon 2,³²⁰ Csapokon 4,³²¹ Nagypécselyen ismét csak 2,³²² Vászolyon pedig 3 malom.³²³ A kisebb

³¹⁶ Glaser, 1929–1930.

³¹⁷ A rátóti malmok közül az egyiket a káptalan helybeli jobbágya, Herczeg Péter bírta, aki már a vizsgált időszak legelején feltűnt 1495–1496 között, mint az egyik rátóti malom bérlője. Ugyanő 1500–1503 között a másik malmot is bérbé vette, és 1506-tól a kódex végéig bérlője is marad annak a malomnak, mely után az összes többi malommal ellentétben nem pusztán természetbeli, hanem pénzbeli elszámolással is tartozott a káptalannak, nevezetesen 1 forinttal illetve 40 kenyérral. Herczeg Péter bérleti szerződése: Szk 210–211. Az előbb már említett másik rátóti malom, az úgynevezett Gyulamalom nevével először 1506-ban találkozunk. Korábban ezt kanonokok vették bérbé. Előbb Nágocsi Gáspár 1495–1498 között, majd Kortói Mátyás 1499-ben 22, illetve 32 mérőért. 1500-tól, mint láttuk, Herczeg Péter bérelte, majd sokáig elhagyatottan állt, mígnem 1518-tól rátóti Kis Balázs jobbágy vette bérbé 8 mérő gabona és a malom helyreállításának kötelezettsége fejében. Szk 112.

³¹⁸ A kádártai malom feltehetően 1382-ben került a káptalan tulajdonába, amikor a fele részben már birtokolt ingatlan másik felét is megvásárolták. VR 772. A malom a korszak végén több kanonok kezén fordult meg – Zirci Antalén, Polyáni Jánosén, végül Vitéz Mihályén – 10-25 mérő közötti bérleti összegért, mígnem 1503-ban Rajki Péter kanonok jutott hozzá évi 23 mérőért és helyreállítási kötelezettség terhével. Szk 84.

³¹⁹ A káptalannak itt több malma is állt. Ezek közül kettőt számítottak a kisebbek közé, a kis- (*molendinum nostrum parvum*), illetve a *Wegmalom*. Előbbit Mohay Pál jobbágy majd özvegye bérelte 1495 és 1514 között 8 mérő ellenében, majd ugyanezt Varga Ferenc jobbágy immár 12 mérőért 1519–1533 között. A peremartoni *Wegmalom* 1495 és 1497 között Bíró Dénes és Varga Lukács jobbágyoknál szerepelt bérletben 11–13 mérőért, majd még három évig megtalálható az összeírásban, de bérlő nélkül. Ezt követően 1501 és 1525 között nem tudunk róla, majd Kálozi Tamás bérelte 8 mérőért az 1526–1533 közötti években. A peremartoni két kismalom összesített átlagos jövedelme évi 20 mérő gabona volt. Szk 291.

³²⁰ A paloznaki két káptalani malom két jobbágy, Illés (Illyési) Bálint és örökösei, illetve (Kis) Imre (fia) János és fiai bérelték, mindenkor 22 mérőért. A két malom egyetlen évet leszámítva együttesen jelent meg a számadáskönyvben, 1505-ben Illés fia Máté bérelte az egyiket 11, míg Imre fia Kis János a másikat ugyancsak 11 mérőért. Szk 104.

³²¹ A csopaki malmok bérlőinek személye is hasonlóságot mutat a paloznaki malmokéhoz, nevezetesen ugyanaz a jobbágy vagy jobbágycsalád szerepelt a forrásban egy-egy malom bérlőjeként. Az első csopaki malmot Hegyi András özvegye, illetve fiai bérelték évi 22 mérőért. Kivétel itt is az 1505. év, amikor is Nagy Tamás és Vince

malmok jellemzően egy jobbágy vagy jobbágycsalád kezelésében voltak találhatóak. Ez a jelenség, vagyis a malmoknak a káptalan megbízható jobbágysai számára mintegy javadalomként történő kiutalása megfigyelhető a nagyobb malmok esetében is, itt azonban döntően már kanonokok voltak a malmok bérlői és haszonélvezői. (Érdekesség, hogy a tizedjövedelmek bérbeadásától eltérően a malmok haszonélvezői között csak kanonokokat és a káptalan jobbágysait találjuk, „külső” személyeket – városi polgárokat, nemeseket, bárókat – nem. Összehasonlításképp a garamszentbenedeki bencés konvent malombérlői között ugyanakkor szinte kizárólag városi polgárokat találunk.³²⁴)

A nagyobb malmok közül Veszprémben a káptalan hat malommal bírt. A Korlátmalom³²⁵ 1495–1501 között elhagyatott volt, míg 1502-ben noéi Borhi Balázs somogyi főesperes³²⁶ vette bérbe, azzal a kötelezettséggel, hogy a szükséges javításokat végrehajtja az épületen. E munkák elvégzését követően 1504–1519 között 3 mérőt tartozott adni a káptalannak. A malom valódi értékét jól mutatja, hogy Borhi 1519-ben történt feltételezett halálát követően azt 1520-ban különböző kanonokok előbb 250, majd 1521–1523 között 225, 1524-ben 175, 1525–1526-ban 170, 1527-ben 120, végül 1528-ban 100 mérő bérleti összegért bérelték.

kapták meg bérbe a malmot, azonban nekik 62 mérőben állapította meg a káptalan a bérleti díjat, igaz, a csopaki második malommal együtt kellett ennyit fizetniük (Szk 104.). A következő évtől aztán ismét Hegyi András fiai bérelték a malmot a megszokott 22 mérő összegért. A csopaki második malom bérlője 1495–1503 között Tamás fia Ambrus volt 40 mérőért. Ő azonosnak tekinthető a malmot 1506–1509 között 32, 1510-ben 40, majd 1511-től 22 mérőért bérlő Molnár Ambrussal. (A malom 1495. évi bérbevevője Tamás fia Ambrus, illetve a malom jövedelmeinek elosztásánál Molnár Ambrus szerepel, amely névváltozás névtani vizsgálatokhoz is nyújthat adalékot. Szk 5. és 7.) Molnár Ambrusról tudható, hogy 1494-ben Csupakon *villicus*, vagyis bíró volt: VO no 192. (199.) 1525-től a malmot Molnár Barnabás, vélhetően Ambrus fia vette bérbe ugyancsak 22 mérőért, aki 1524-ben Füreden és Kéken bérelt püspöki jobbágytelkeket (Urbárium 28.). A csopaki harmadik malmot Lantos Bálint és fiai hasznosították az egész korszakban, kivétel nélkül 22 mérőért. A csopaki negyedik malmot, amely 1496-ban még romos állapotban volt („*quartum molendinum ibidem adhuc non bene reformatum*” – Szk 16.) 1499-től Mészáros Ambrus s később fiai vették bérbe, az első évben 22, később 10 mérőért. A csopaki malmok átlagos összjövedelmére évi 76 mérőt számolhatunk.

³²² Két malmot adott el a budai káptalan jobbágya 1244-ben a káptalan helybeli cubiculariusának. PRT X. no 10. (517–518.) Nagypécselyen a középkor végi két káptalani malom közül az elsőnél több bérlő is váltotta egymást, így Pósa Albert (1495), a Csupakról már ismert Mészáros Ambrus (1496–1498), Király György (1499), Máté Albert (1500–1506), Kozma Mihály és Imre (1507–1512), Verestői Bertalan (1513–1514), majd Király Bertalan 1515-től a korszak végéig. Mindannyian 26 mérőt fizettek a malom bérletéért. A nagypécselyi másik malmot Ányán Bálint és András, illetve 1533-ban Barnabás bérelte 2 mérőért. Nagypécselyen a káptalannak összesen 28 mérő bevétele származott a malmokból.

³²³ 1174-ben egy végrendelet kapcsán jutott a káptalan 3 malomhoz a településen: VOSuppl no 12. (49–51.) A három vászolyi kismalom közül az első a számadáskönyv adatai alapján Sári Albert majd 1509-től Sári Ambrus vette bérbe 22 mérőért, a harmadik malmot Boldizsár jobbágy 8, majd 1512-től 9 mérőért. A vászolyi második malomból 1511-ig Antal jobbágy, majd 1512-től Tóth János húzott hasznot 20 mérő bérleti díj fejében. Vászolyon a három malom legrosszabb esetben 50 mérő jövedelmet szállított a káptalannak.

³²⁴ Szabó, 2012. 1029.

³²⁵ Feltehetőleg erre a malomra kapott végrendeleti adományt a káptalan Szák nembeli Konrádtól 1230 körül: VOSuppl no 38. (82.) Elhelyezkedésére lásd VO no 92. Értéke Bere birtokkal együtt 387 vagy 400 forint lehetett. VO no 142. és 144. A malomra vonatkozóan lásd még Gutheil, 1977. 206–209.

³²⁶ Fehérvári (noéi) Borhi Balázs 1498–1519 között somogyi főesperes. Életére bővebben lásd 91–93.

A veszprémi káptalani fürdő közelében (*ante balneum*) található malomnál is megfigyelhető a káptalan azon szándéka, mely szerint annak haszonvételét mintegy javadalomként juttatta egy-egy kanonoknak, általában élethosszig. Mint látható volt, Borhi Balázs a Korlátmalmot kapta meg életére olyan kedvezményes bérleti összegért, amely a malom tényleges értékének jóval alatta maradt. A fürdő közelében található malmot pedig Polyáni János örkanonok³²⁷ bérelte 1498–1506 között alig 50 mérő bérleti összegért élethossziglan, de karbantartás kötelezettségével együtt. 1507-től kezdődően a javadalmas távoztával (vagy halálával?) a bérleti összeg 300 mérőre ugrott, majd folyamatosan csökkenve a korszak végén, 1527-ben 103 mérőn állapodott meg, amely még így is csaknem kétszerese volt a Polyáni által fizetett összegnek.

Két malom a számadáskönyv valamennyi bejegyzése szerint elhagyatottan állt a korszakban. Ezek a Rezi Imre, illetve a Zirci Antal kanonokok házai mellett található malmok voltak.³²⁸

A számadáskönyvben e két malmot mindig a Nagy- vagy ennek latin nevéből (*maius*) származtatható Majos-malom nevezetű követi.³²⁹ A malmot a korszak elején, 1497–1508 között az ugyancsak veszprémi Kőmalommal (*Kewmalom*)³³⁰ együtt Kortói Mátyás kanonok³³¹ bérelte, bár az általa fizetett együttes bérleti összeg, 227, illetve 233 mérő nem tekinthető oly mértékben kedvezményesnek, mint Borhi vagy Polyáni esetében. A Majosmalmot Petri Miklós kanonok,³³² majd olvasókanonok egyedül bérelte 1510–1524 között 150 mérő bérleti díj fejében; ugyanakkor a Kőmalom 1509–1513 között elhagyatott volt, majd Vitéz Miklós³³³ vette bérbe 1514–1523 között, kezdetben 20, majd 100 mérő feletti összegért. 1525-től ismét Petri Miklós bérelte a két malmot, ezúttal Merlini Jakab kanonokkal³³⁴ együtt az első évben 400, majd később 300 mérő gabonáért.

³²⁷ Polyáni János örkanonok 1484-ben, illetve másodízben 1495–1505 között, majd fehérvári főesperes 1505–1506-ban. Ezt követően neve többet nem szerepel a forrásokban.

³²⁸ A kanonoki házakra, illetve Veszprém késő középkori helyrajzára lásd például Gutheil, 1940. 14–17.; illetve Gutheil, 1977. 182–212; Tóth, 1969.

³²⁹ Az általában *molendium Maiusként*, nagyobb malomként emlegetett malom először 1523-ban szerepel Majosként. Szk 249.

³³⁰ A Kőmalom 1395-ben Himházi György fia Lukács végrendelete értelmében került a káptalan birtokába. ZsO I. 3778.

³³¹ Kortói Mátyás veszprémi kanonok 1476–1508. Solymosi, 1989. 108.

³³² Petri Miklós veszprémi kanonok 1509–1515, olvasókanonok 1516–1528.

³³³ Vitéz Miklós veszprémi kanonok 1510–1520, budai főesperes 1521–1523.

³³⁴ Merlini Jakab (*Iacobus de Merlinis*) veszprémi kanonok 1524–1528.

A káptalan a veszprémi nagyobb malmokból együttesen a kiemelkedően jó 1522. évben összesen 779,³³⁵ a leggyengébbnek számító 1499. évben 277 mérő³³⁶ gabona bevételt oszthatott fel tagjai között.

A Veszprémen kívüli malmok sorát a bogárfalviak nyitják,³³⁷ ahol a káptalan két malommal bírt. Ezeket kivétel nélkül együttesen adta bérbe. 1495–1499 között Jakab örsi prépost³³⁸ az első évben ingyenesen, majd 90 mérő, 1500–1504 között Szentmihályfalvi Antal³³⁹ az első évben 150, utána 200 mérő, majd 1505–1518 között Borhi Balázs 200 és 250 mérő közötti összegért vette ezeket bérbe. 1519-től különböző kanonokok bérelték egy-egy évre az itteni malmokat, a bérleti összegek 175 és 503 (!) mérő között mozogtak.

Ugyancsak két malmot birtokolt a káptalan (Király-) Szentistvánon. Az egyik szinte az egész korszakban elhagyatottan állt, bérleti díjat csak 1495–1496-ban szedett itt a káptalan, 44, illetve 50 mérőt. A szentistváni másik malmot 1497–1517 között a káptalan egyik helybéli, Sáfár Antal nevű jobbágya bérelte, jellemzően évi 100 mérő gabonáért. A köztudatban oly mértékben összekapcsolódott e malom és bérlőjének személye, hogy 1518-ban már *Sapharmolna*-ként találkozhatunk vele a számadáskönyvben.³⁴⁰ A szentistváni első, elhagyatott malomnál 1502-ben a számadáskönyv megjegyezte, hogy azt Sáfár Antal, ha akarja, rendbe hozhatja.³⁴¹ Sáfár Antal után 1518-tól a bogárfalvi malmokhoz hasonlóan változó személyű bérlők, de mindig kanonokok fizettek magasabb bérleti díjakat, 100 és 450 mérő között.

(Pap-) Keszi, ahonnan a káptalan egyébként legtöbb gabonabéli jövedelmét is húzta, az itteni négy malom révén szintén elsőrangú bevételi forrást jelentett. A három malmot két év kivételével (1495, 1497) együttesen adták itt bérbe. Leghosszabb ideig Jakab zalai főesperes³⁴² bérelte őket 1498–1514 között, rendszerint 460, illetve 700 mérőért. Alkalmanként a káptalan a malmokon végzett kisebb javítások miatt a bérleti összeget 200, illetve 500 mérőre mérsékelte. Ezt követően ismét több kanonok bérelte az itteni malmokat hosszabb-rövidebb ideig, és hasonlóan a korábbiakban tapasztaltakhoz, megemelt a bérleti összegért, 900 és 1720 mérőért.

³³⁵ Szk 238.

³³⁶ Szk 50–51.

³³⁷ Bogárfalva vagy Bogárfölde; elpusztult település a mai Veszprém északi részén. MRT 2. 255.

³³⁸ Darányi Jakab örsi prépost 1489–1496 (a számadáskönyvben 1499-ig). Bedy, 1934. 56–59.

³³⁹ Szentmihályfalvi Antal veszprémi kanonok 1495–1507. Bedy, 1934. 56–59.

³⁴⁰ Szk 205.

³⁴¹ „*Primum molendinum nostrum in Zentisthwan desertum est, et commissum est domino Anthonio Saffar, si voluerit, restauraret.*” Szk 74.

³⁴² Brassói Jakab zalai főesperes 1486–1510 (a számadáskönyvben 1514-ig).

A Papkeszin található negyedik malmot, mint láttuk, Borhi Balázs somogyi főesperes adományozta a káptalannak, amelyet a főesperes valószínűleg 1519-ben bekövetkezett halála után neveztek el *Borhy* malomnak.³⁴³ 1510-ben Borhi 100 forintért vásárolta meg a pannonhalmi bencésektől a nekik már hasznot nem hajtó, Papkeszivel szomszédos Szentmártonföldre prédiomot. 1515-ben ezt végrendeletében a káptalanra hagyta. A prédiumon található kőmalmot nem kevés költséggel újította fel.³⁴⁴ Az újjólag birtokba vett malom egymaga eredményezett annyi jövedelmet, mint a három másik helyi malom összesen. Kezdetben 460, de a kiugróan jó 1522-es esztendőben 1070 mérőt fizettek bérlői a káptalannak.

A peremartoni két kisebb malomról már korábban esett szó. A káptalan azonban három további, nagyobb malmot is bírt a településen, illetve környékén, amelyek nagyságrendileg körülbelül ugyanannyi hasznot hajtottak a kanonokoknak, mint a négy papkeszi malom együttvéve. E három peremartoni nagyobb malom neve ismeretes; kettő arról a településről kapta, ahol állt, így ismerjük a Bercsényi- és a Kovácsi-malmot, illetve a peremartoni Kőmalmot.³⁴⁵ A malmokat számtalan jobbágy és kanonok is bérbe vette a számadáskönyv szerint, hosszabb ideig, 1497–1504 között azonban csak János veszprémi segédpüspök, egyúttal nándorfehérvári püspök³⁴⁶ 200 mérőért. Az őt követő bérlők 6–700 mérőt fizettek bérleti összegként, majd ez a summa 1522-ben 2010 mérőre ugrott fel, és még a korszak végén, 1528-ban is 1400 mérő jövedelmet hozott.

A fenti malmok mellett további két malomról emlékezik meg a számadáskönyv, egyről Bakonyherenden,³⁴⁷ illetve Kövesden.³⁴⁸ A korszakban mindkettő elhagyatottan állt, jövedelmet nem hozott a kanonokoknak.

³⁴³ A malom 1517-ben tűnik fel a számadáskönyvben mint „*donatum* (ti. *molendinum*) *per dominum Blasium Borhy archidiaconum Simigiensem*.” 1519. július 13-án, Antiochiai Szent Margit napján, vagyis a káptalani tisztújítás alkalmával a számadáskönyvben már Borhi-malomként szerepel, tehát a főesperes az év első felében hunyhatott el. Szk 197., 213.

³⁴⁴ VO no 211. (325–326.) A malom felújítása *non sine magnis sumptibus et expensis* történt.

³⁴⁵ A peremartoni birtoktestet, mint fentebb látható volt, külön kezelték. A Bercsényi-malom az elpusztult középkori Bercsény településen állt, ma, hasonlóan a Kovácsi-malomhoz, Berhida településen kell keresni nyomait. Peremarton ugyancsak a mai Berhida része. MRT 2. 67–69. A Kovácsi-malom más néven *Kotthyor-malom*. Sz, 271.

³⁴⁶ János fehérvári főesperes, segédpüspök 1495–1504.

³⁴⁷ A mai Herend település határában található. MRT 2. 105–106.

³⁴⁸ A mai Csopak területén. MRT 2. 80.

5. A birtokigazgatás személyzete

5.1. A káptalan gazdasági szervezete

A veszprémi székeskáptalan birtokai nagy számbeli egyenetlenséget mutatva öt megye területén feküdtek. Ha térképre vetítjük a birtokok elhelyezkedését, úgy láthatjuk, hogy Nagygyimót és Fadd önállóan, elszigetelten állt Veszprém megye északnyugati sarkában, illetve Tolna megye Dunával határos keleti részén. Kisebb birtoktest körvonalazható a Balatontól délnyugatra a Kis-Balaton mellékén, illetve egy ennél valamivel nagyobb Somogy és Veszprém megye határvidékén, a Sió mentén. A birtokok döntő többsége, 70–80%-a azonban a káptalani székváros 30 km-es körzetében feküdt.

A kiterjedt birtokhálózat igazgatása, kezelése, a jövedelmek behajtása megkívánta, hogy a fekvőségek igazgatása zökkenőmentes legyen. A történeti irodalomban az azonos jogállású, együttesen irányított birtokegységeket uradalomnak nevezik, azonban egyházi birtokok esetében a fogalom használata nem egyértelmű. A középkor második felében világi birtokosok esetében egy-egy vár (mezőváros) és uradalmának birtoklása politikai tényező volt. Az uradalom fogalma is szorosan összefonódik a várakéval („váruradalom”). A vár a politikai egység központja, élén a várnaggyal, aki bírói hatalmat gyakorol a birtokok jobbágysai fölött. Emellett a vár gazdasági centrum is, ahová a jobbágyok beszállítják terményeiket és lefizetik adójukat. Engel Pál szerint ugyan nem mindenhol állt vár az uradalmak központjában (lehetett az mezőváros vagy egy nagyobb falu is), azt azonban elengedhetetlen kritériumnak tartotta, hogy az azonos uradalomhoz tartozó birtokok azonos jogi helyzetűek legyenek, még ha korábban más-más jogcímen kerültek is a birtokszervezetbe.³⁴⁹ Felhívta a figyelmet arra is, hogy az uradalom (*dominium*) szó a 16. század előtt nem volt használatos, helyette a fogalmat a tartozékok (*pertinentiae*) vagy falvak, birtokok (*possessiones*) kifejezéssel adták vissza.³⁵⁰

Fügedi Erik az esztergomi érsekség számadáskönyvének vizsgálata kapcsán mutatott rá arra, hogy az egyházi nagybirtok szervezete eltért a világitól, és uradalmak helyett jellemzően kisebb egységekből, *officiolátusokból* állt.³⁵¹ Ezt a jelentést emeli ki a lexikon is, miszerint az

³⁴⁹ Engel, 1996b. 24–26. A váruradalmi központ többes funkciójára a füzéri várral kapcsolatban Simon Zoltán hívta fel a figyelmet. Eszerint hadi–katonai, politikai, gazdasági és lakó–rezidencia célokat szolgáltak az uradalmak központjai. Simon, 2000. Kubinyi András hetes kritériumrendszerrel alkotott a főúri rezidenciákkal kapcsolatban. Ezek: a rezidenciára címzett a perbehívás, kedvelt tartózkodási és keltezési hely az itineráriumok alapján, a család tartózkodási helye, temetkezési hely, uradalmi-igazgatási központ, a kincstár és levéltár őrzési helye, s végül a pénzverde helye. Kubinyi, 1991. 216–218.

³⁵⁰ Engel, 2007. 12.

³⁵¹ „Az egymáshoz közel fekvő kisebb-nagyobb birtoktesteket egy officiális alá rendelték, s az így keletkezett birtokigazgatási egységet officiolátusnak nevezték” – Fügedi, 1981. 124., Kovács, 1987. 150–151. RCS 11.

officiális fogalom alatt olyan magánföldesúri familiárisokat kell érteni, akik udvari feladataik mellett a központtól távolabb fekvő birtokok kezelését is végezték.³⁵² Az egyházi birtokok ugyanis a világi nagybirtokhoz képest általában szórtabban helyezkedtek el, s míg a világi nagybirtokok összpontosítása a 15. század elején megindult, az egyházi birtoktestek továbbra is több tagban maradtak. Vagyis amíg a világi birtokok esetében az officiolátusok „felett” nagyobb egységekként létrejöttek az uradalmak, az egyháziak esetében ilyen nagyobb szervezeti kategóriák kevés esetben szerveződtek meg. Uradalmaknak továbbá Fügedi – és elméletét követve Kovács Béla is – azokat a birtokcsoportokat nevezte, amelyek egy-egy vár köré összpontosultak, így Esztergom esetében Drégely és (Garam-) Szentkereszt,³⁵³ az egri püspökség esetében pedig Eger voltak uradalmi központok. A birtokok szórt elhelyezkedése miatt az officiolátusok száma ennél mindkét egyházmegye esetében lényegesen nagyobb volt: az érsek officiólisai nyolc, a püspökéi pedig nem kevesebb, mint tizenhat különálló birtoktestet irányítottak a középkor folyamán.³⁵⁴

Nemcsak püspöki birtokok, hanem kanonoki testület esetében is vannak adatok a távolabbi birtoktestek officiolátusként történő kezelésére. Fennmaradt a Somogy megyei szenyéri uradalom 1524. évi összeírása. Bakóc Tamás a birtoktestet végrendeletében az esztergomi székeskáptalanra hagyta. Az összeírásból kiderül, hogy Szatmári György érsek, Bakóc végrendeletének végrehajtója 1522-ben az Esztergomtól meglehetősen távolságra fekvő Szenyér várkastélyt és tartozékait officiolátusként adta Felpéci Gergely deáknak évi 200 forint bérleti összegért. Mivel Gergely deák nem teljesítette a feltételeket, a székeskáptalan visszavette a birtoktestet, amit ezt követően 1524 júniusában összeírtak.³⁵⁵

Az esztergomi és egri végvárok példája alapján az egyházi birtokokon meglévő officiolátusi rendszert alkalmazták a 16. században a végvárok gazdasági irányításában. Eredetileg az officiólis bizonyos uradalomrészeket kapott igazgatásra, amely a jövedelmek beszédését és alkalmanként rendészetei, igazságszolgáltatási feladatok ellátását jelentette, amiről az uradalom vezetőjének tartozott elszámolási kötelezettséggel. (Ezt láthattuk Felpéci Gergely esetében az esztergomi káptalan szenyéri birtokán.) Ez olykor az officiolátus jövedelmétől függően katonai szolgálatot, általában bizonyos számú lovas katona kiállítását is

³⁵² Köblös, 1994b.

³⁵³ A szentkeresztúri uradalom központja azonban nem vár, hanem mezőváros volt.

³⁵⁴ Esztergomi officiolátusok voltak a nagysallói, szöllősi, cétényi, verebélyi, szalkai, vadkerti, sajpüspöki és udvardi; egri püspökéi a pusztaszikszói, mezőhídvégi, tiszánánai, túrkevi, solymosi, harsányi, kápolnai, őrsi, gyöngyöspüspöki, hejcei, szentmáriai, sajhídvégi, szirki, tárkányi, polgári és szentmargitai birtoktestek.

³⁵⁵ Borsa, 1981. 29. Ez az officiolátusi rendszer élt tovább a 16. században a végvárok gazdasági irányításában. Lényege ennek, hogy a végvári katonák között szolgálatuk és zsoldjuk fejében egy-egy falu jövedelmét osztották ki officiolátusként, amelyeken az officiólisok maguk feleltek a jövedelmek behajtásáért és finanszírozták ebből katonai szolgálatukat.

megkövetelte. Ezt a meglévő rendszert igyekeztek aztán integrálni a végvárok katonaságának zökkenőmentes ellátása és fizetésének biztosítása céljából. A megváltozott körülmények közötti új rendszernek a lényege az volt, hogy a végvári katonák között szolgálatuk és zsoldjuk fejében egy-egy falu jövedelmét osztották ki officiolátusként, amelyeken az officíalisok maguk feleltek a jövedelmek behajtásáért és finanszírozták ebből katonai szolgálatukat.³⁵⁶

Ismert valamelyest néhány székeskáptalan birtokigazgatási rendszere is. A birtokok egy részét a legtöbb testület esetében közösen, választott tisztviselők útján kezelték. Ezek jövedelmét meghatározott kulcsok szerinti részesedés alapján osztották fel egymás között a kanonokok. A közös kezelésben lévő birtokok mellett a váradi káptalan esetében azonban a prépostoknak is voltak külön „javadalmi” birtokaik, ahogy 1-1 faluval bírt az éneklő- és az örkanonok is.³⁵⁷ Valamivel összetettebb volt az esztergomi főszékeskáptalan birtokkezelési gyakorlata a középkor végén. A birtokok egy részét itt is közös használatban hagyták, egy részét azonban egyéni használatra, mintegy javadalomként utalták ki a kanonokoknak. Minden egyes kanonok felelt a gondjára bízott birtokok jövedelmeiért, s azokról számot tartozott adni a káptalani gyűléseken. Ezen kívül a nagyprépost és az olvasókanonok további, hivatalhoz kötött javadalommal is bírt.³⁵⁸

A veszprémi káptalan esetében a fentiekől némileg eltérő birtokkezelési rendszer látszik kibontakozni. A négy, egymástól méretében is lényegesen különböző birtokcsoport élén különböző rangú és számú tisztviselőket találunk. A székeskáptalan Veszprémtől távol eső birtokainak, birtokcsoportjainak egyikének esetében nem beszélhetünk uradalomról a fogalomnak az Engel Pál- vagy Fügedi Erik-féle meghatározása értelmében. A káptalannak ugyanis nem volt uradalomközponti funkciót betöltő vára vagy mezővárosa sem a Veszprém-környéki, sem a merenyeyi, sem a Sió-környéki birtokain. Nagygyimót, a Veszprém megye északnyugati részén elszigetelten fekvő egyetlen birtok esetében pedig az „uradalom” egyáltalán nem értelmezhető fogalom.³⁵⁹

Ezzel szemben például a veszprémi püspök birtokai két vár – Veszprém és Sümeg –, illetve több mezőváros – Egerszeg, Nova, Peremarton – köré csoportosultak. Esetükben az uradalom megléte a középkori szóhasználatban is megragadható. A veszprémi püspökség birtokainak 1524. évi urbáriuma kifejezetten várak és mezővárosok, illetve és az ezekhez

³⁵⁶ Kenyeres, 2001. 1387.

³⁵⁷ Bunyitay, 1883. 286–287.

³⁵⁸ RCS 23.

³⁵⁹ Engel, 1996b. 24–26. Egységes szerkezetű, birtokközponti funkciót betöltő mezővárosról Veszprém esetében sem beszélhetünk. A középkori város ugyanis kisebb, egy-egy plébániatemplom körüli településekre, ún. „szegekre” oszlott. A Várhegytől északra fekvő részeknek a káptalan volt földbirtokosa, a déli, két piaccal is bíró szegeknek pedig a püspök. Ennek ellenére a kanonokok bizonyára saját, kisebb birtokcsoportjaikra jobb híján uradalmakként tekinthettek.

kapcsolódó tartozékok (*pertinentiae*) rendszerében írja össze a püspökség jobbágyságait és azok szolgáltatásait.³⁶⁰

A káptalani birtoktesteket uradalmaknak tekintő számadáskönyv fordításának szóhasználatát érdemes tehát megfontolni. A kifejezés használata ugyanis itt nem látszik pontosnak, különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük azt, hogy ugyan említik Merenyét és uradalmát (*pertinentiae*), de kifejezetten ritkán és csak az utólag konstruált regesztákban.³⁶¹ Egyházi birtokosok esetében az uradalom fogalom helyett az „officialátus”, vagy esetleg valamely ennél nagyobb egységet jelentő kifejezés használata tűnik tehát alkalmasabbnak. A veszprémi püspökség területén is a működő officialátusok létezésére utal az 1524. évi urbárium várak és mezővárosok szerinti csoportosítása, illetve a káptalani számadáskönyv több adata. Ezek a kisebb, néhány települést magukban foglaló szervezeti keretek, officialátusok lehettek alapján jellemzők a veszprémi káptalan birtokigazgatási rendszerére is. Az officialisok működése a 13. század harmadik harmadától adatható a testület birtokain.³⁶²

Amennyiben rendelkezni a veszprémi káptalan esetében fennmaradt káptalani statútumokkal vagy az esztergomihoz hasonló jegyzőkönyvekkel, amelyek pontosan rögzítik a gazdaságirányításban közreműködők feladatait, nem jelentene gondot a birtokigazgatás rendszerének rekonstruálása.³⁶³ Mivel ilyenek a veszprémi kanonokok esetében sem maradtak fenn, így az előbbieket pusztán analógiaként használhatók. Egy másik megközelítést jelenthet a káptalan birtokainak igazgatásában közreműködő személyek és a rájuk vonatkozó források vizsgálata. Ennek során az okleveles forrásokban elszórt adatok mellett a késő középkori viszonyokhoz nélkülözhetetlen segítséget a testület 1495–1534 között vezetett számadáskönyve jelenthet. Ezek alapján megkísérelhetjük a gazdaságirányítás rendszerének fölvázolását.

³⁶⁰ „*Pertinentie castri Wesprimiensis*” (Urbárium 21.), „*pertinentie castri Symeg*” (Urbárium 94.), illetve „*pertinentie Peremarton*” (Urbárium 53.), „*pertinentie Egerzegh*” (Urbárium 67.) és „*pertinentie Nowa*” (Urbárium 73.).

³⁶¹ Például RA 2086. és ZsO I. 3224. A Számadáskönyv szóhasználatában azonban következetesen kerül ez a fogalmat, ehelyett valamennyi esetben név szerint sorolja fel a birtokcsoport tagjait az élükre kinevezett birtokigazgató említésekor.

³⁶² A veszprémihez hasonló módon kezelték a pécsi kanonokok a birtokaikat. A 133 káptalani birtok jó része a székváros körül összpontosult, a távolabbiakat – például a zselicieket – pedig officialisok irányították. Fedeles, 2009. 430.

³⁶³ A fennmaradt statútumokra – zágrábi (1354), váradi (1374), esztergomi (1397) és pozsonyi (1521) – lásd: Solymosi, 1992. A jegyzőkönyvre: RCS.

5.2. Dékánok

A káptalani gazdaság irányítása a hazai gyakorlat szerint a dékánkanonok feladata volt. A dékán a kanonokok köréből nem kinevezéssel, hanem választással került ki, s megbízatása általában egy évre szólt. Mályusz Elemér szerint a dékánok a káptalani önkormányzatiság megtestesítői voltak, akik a gyakran távol lévő, hivatalosan a kanonokok vezetőjének tekintett prépost mellett a kanonokok vezető szerepét töltötték be.³⁶⁴ A nyugat-európai szokással ellentétben azonban a hazai káptalanokban a dékán nem számított vezető tisztségviselőnek.³⁶⁵ A hiteleshelyi kiadványok méltóságosorában olykor ugyan megemlítik, azonban tekintélye elmaradt a dignitárius, méltóságviselő kanonokok mögött. A dékánság inkább tekinthető tehát hivatalnak mint méltóságnak. Esztergomban például – ahol 1397-ben a vizitáció szerint már jó ideje üresen állt a hivatal – a testület tucatnyi választott tisztségviselőjének az официálisok, tizedszedők és ügyvédek mellett csupán egyike volt a 16. században.³⁶⁶

A dékáni hivatal feladatokkal járt együtt. Elsődleges tevékenységük a birtokigazgatás volt, a közös jövedelmek beszedése és a káptalan joghatóságának érvényesítése a jobbágyok fölött, illetve ők rendezték a kanonokok közti jogvitákat, valamint külső fórumokon a káptalant is képviselték – elsősorban birtokjogi ügyekben. A dékán felelősségteljes, számadásra kötelezett munkájáért az egyszerű kanonoki porciónál magasabb jövedelmet élvezett. A hivatal súlyát érzékelteti, hogy az esetleges visszaélések elkerülése érdekében az újraválasztást több káptalan esetében tiltották.³⁶⁷ Veszprémben ugyanakkor ilyen korlátozásról nem maradt fenn adat, és a számadáskönyv és az okleveles források dékánnévsorai szerint többször is ugyanaz a személy viselte a tisztséget az egymást követő években.

A veszprémi káptalanban a középkor végén egyetlen dékánt választottak, de hasonló volt a helyzet Győrben, Erdélyben és a középkor végén Esztergomban is. A fehérvári társaskáptalanban ugyanakkor évente két dékán választásáról tudunk, s Győrben is előfordult, hogy ennyit választottak.³⁶⁸ Több adat mutat ugyanakkor abba az irányba, hogy a veszprémi káptalanban is előfordult olykor egynél több dékán. A dékánoknak a függelékben olvasható listája szerint ugyanis több olyan év volt, amikor egynél több dékán neve ismert. Ezt részben

³⁶⁴ Mályusz, 1971. 64.

³⁶⁵ Fedeles, 2009. 438.

³⁶⁶ RCS 11–15., 46. 1397-ben feltehetően azért nem létezett hivatal, mivel az esztergomi káptalanban a hazai gyakorlathoz képest jelentékeny szerephez jutott a káptalan birtokainak a kanonok között javadalombirtokként történő kiosztása. A dékán másik szerepét, a testület jogi képviselőjét pedig a procuratorok látták el, így feladat híján nem töltötték be a hivatalt. Mályusz szerint ugyanakkor a prépost érdekei sérülhettek a dékán által a korábbiakban, s ezért nem került sor választására az utóbbi időkben. Mályusz, 1971. 65.

³⁶⁷ Köblös, 1994a., 17. Váradon és Zágrábban csak akkor engedélyezték az újraválasztást, ha egyhangúan szavaztak a kanonokok a korábbi hivatalviselő mellett.

³⁶⁸ Köblös, 1994a. 18., Bedy, 1938. 6.

magyarázhatja, hogy a dékánt a számadáskönyv adatai alapján az év közepén tartott káptalani gyűlésen, Antiochiai Szent Margit ünnepén választották meg, így akár az is elképzelhető lenne, hogy az adott évből ismert egyik dékán az év első, míg a másik az év második felében fordul elő oklevélben. 1425-től kezdődően már csak egyetlen adatunk van arra, hogy az adott évben két dékán fordult elő az oklevelekben. 1452. augusztus 2-án Sári János kanonok neve állt egy káptalani kiadvány méltóságsorában, míg szeptember 16-án már Vámosi Albert volt a dékán.³⁶⁹ Azokban az esetekben tehát, amelyekben 1425 és 1452 közötti években két dékánról is van tudomásunk, úgy ezek egyike július 13 előtt, másikuk pedig ezt követően kiadott oklevélben fordult elő.³⁷⁰

Az 1425 előtti években többször is két, de van olyan év, amikor három dékánról van tudomásunk. Az első esetben, 1305-ben Gál és Budur a két dékán. Mivel nem egyetlen oklevélben fordulnak, hanem egymást követően, így elképzelhető, hogy egymást váltották a tisztségben.³⁷¹ Az 1330-as évektől mind teljesebbé válik az ismert dékánok sora, köszönhetően többek között annak is, hogy a káptalan által kiadott privilegiális oklevelek méltóságsoraiban a korábbi gyakorlattól eltérően a dékánok neveit is kezdték feltüntetni. Már ekkor előfordul olyan eset, hogy egy éven belül több dékánról van tudomásunk, egyelőre azonban egyetlen oklevélen belül még csak egyetlen dékánt neveznek meg. 1338-ban például Kozma kanonok februárban és március 11-én még dékán, március 13-án egyszerű kanonokként szerepel egy oklevélben, s májusban pedig már az új dékánal együtt jár el birtokjogi ügyben.³⁷² Hasonló példákat az 1350-es és 1360-as évekből is lehet sorolni. Az 1394–1395-ös esetben azonban a két dékán, Péter és Mihály³⁷³ három alkalommal is azonos oklevelekben fordulnak elő, mint a káptalan részéről állított tanúk. Ezek sorban egy egyezség Herend birtokon, egy adásvétel és egy másik egyezség Bercsény és Kovácsi birtokokon.³⁷⁴

Nem mond ellen a több dékán feltételezésének az sem, hogy másfél évszázaddal később, a középkor végén a veszprémi birtoktestet a számadáskönyv adatai többször első *decanatus*nak, illetve a nagyberényi és merenyeyi birtoktesteket is dékánságoknak nevezték. 1510-ben Pesti Ferenc kanonok fegyelmi ügyében is felrótták társai a vádlottnak, hogy a somogyi dékán

³⁶⁹ HO V. no 172. (251–253.), illetve VO no 140. (224.) Mivel Sári Jánosnak ez az utolsó előfordulása, így elképzelhető, hogy augusztus 2-át követően eltávozott a káptalanból vagy elhunyt.

³⁷⁰ 1427-ben Németi Gergely május 22-én (DL 94162) és május 26-án (DL 43703), míg Récsei Imre szeptember 24-én (DL 11930) és október 16-án (DL 43721) volt dékán.

³⁷¹ VR 28. és 29. Gál nevű kanonokról 1305-ből és 1317-ből (VR 85.) van a 14. század elejéről adat. Ha ugyanarról a személyről van szó, úgy feltehetőleg első dékáni feltűnése után válhatott meg tisztségétől.

³⁷² VR 298., 299., 301. és 302.

³⁷³ Az 1386-os esetben is Péter és Mihály az év során előforduló két dékán, de említésük különböző oklevelekből származik.

³⁷⁴ ZsO I. 3749., VO no 110. (168–169.) VO no 111. (169–171.)

számára okozott károkat.³⁷⁵ 1550-ben pedig Veszprémi Péter és Körmendi Balázs merenyei dékánok kérvényezték a káptalannak járó rigyác- és szepetnekkési tizedek negyedeinek kifizetését a kanizsai kapitánytól.³⁷⁶ Valójában a két birtoktest dékánjainak megválasztására soha nem került sor. Bár dékánságnak nevezték a birtoktesteket, azok irányítói a kinevezett birtokigazgatók voltak, s ebbéli minőségükben hívták őket dékánnak. A veszprémi birtoktest esetében azonban éppen hogy nem került sor birtokigazgató kinevezésére, mivel ezt a feladatot a dékán látta el a veszprémi officiális segítségével.

Érdemes tehát megvizsgálni a dékánok közötti esetleges területi munkamegosztást a 14–15. századi azon adatainál is, amikor egyetlen évben több dékánról van tudomásunk. 1335-ben Kozma Zalában járt el, a pápai adójegyzék szerint azonban György volt a dékán. 1338-ban utóbbi a somogyi Nagyberényben dékánként járt el május 6-án Kozma jelenlétében, míg Kozma ugyancsak Nagyberényben a márciusi vizsgálatok során képviselte a kanonokokat dékánként. 1339-ben három dékánról van adatunk: György a zalai Szerente veszprémi telkekre történő elcserélésénél működött dékánként, Kozma pedig ismét Nagyberénynél tűnt fel, Miklós pedig a Veszprém megyei Szárberényben tevékenykedett. 1340-ben Kozma ismét Somogyban és a Veszprém megyei Felkesziben képviselte dékánként a káptalan érdekeit, Miklós pedig Veszprémben Meskó püspökkel szemben lépett fel. 1342 áprilisában István egy zalai adásvétel során a hiteleshelyi kiadvány méltóságsorában szerepelt, míg Pál augusztusban a korábban elveszett szentistváni adománylevelével visszaszolgáltatása során képviselte társait. Ugyanő 1343 áprilisában Fejérben, míg ismét Kozma Zalában járt el. 1354 novemberében István dékán Jutason pereskedett, János pedig júniusban a szintén Veszprém megyei Peremartonban. 1365-ben János a távoli Tolna megyei Faddon tűnt fel márciusban, októberben pedig Péter a Veszprém megyei Papkesziben járt el. 1369. április 4-én egy méltóságsorban Posses dictus János volt dékánként feltüntetve, 22-én pedig már az előbbi Péter képviselte Jutason a káptalan érdekeit.³⁷⁷ Az 1394-1395-ös esetet Péter és Mihály dékánok azonos oklevélben történő szereplésére már láttuk. Ezek alapján kijelenthető, hogy bár voltak esetek, amikor az adott évben szereplő több dékán a káptalan különböző birtokain járt el, folyamatos, hivatalos munkamegosztás a 14. században nem állapítható meg.

A 15. század eleji adatok 1425-ig arra engednek következtetni, hogy ugyan már csak egyetlen dékán volt, azonban ezek megválasztása nem július 13-án, hanem valamikor májusban vagy júniusban lehetett. A rendelkezésre álló adatok alapján ez valamely

³⁷⁵ Szk X. és 35–36., 150.

³⁷⁶ ETE V. 420.

³⁷⁷ Az ebben és a következő bekezdésben írtakra a pontos adatokat lásd: Függelék, Dékánok névsora.

mozgóünnep, talán pünkösd napja lehetett. 1407-ben május 12-én Esztergomi Miklós, május 29-én Miklós segesdi főesperes volt a dékán, a pünkösd május 15-re esett. 1420. május 10.: Dubnicai János, május 24. és május 25: Pesti Zsigmond, pünkösd: május 26. 1424. május 21. és június 11: Dubnicai János, június 17: Miklós, pünkösd: június 11. Az 1419. év éppen nem erősíti meg ezt a feltételezést: június 14-én Németi Gergely, december 22-én Dubnicai János volt a káptalan dékánja, ahogy 1421. sem: szeptember 2-án Dubnicai János, november 20-án Miklós dékánjáról van adatunk. A pünkösd ez évben május 11-re esett.

Összefoglalva megállapítható tehát, hogy a 14. század végéig, 1395-ig a veszprémi káptalannak biztosan több dékánja volt. Ettől kezdődően már csak egy, azonban a dékánválasztó káptalani gyűlések³⁷⁸ időpontja ekkor még a húsvét és a pünkösd körüli mozgó ünnepekhez kötődött. Nem tudjuk azonban biztosan, hogy mikor és miért alakult ki a dékánválasztás és a káptalani gyűléseknek a számadáskönyv adatainak megfelelő, július 13-án történő megtartásának szokása. Mint láttuk, eltérő esetre utoljára 1425-ben került sor, 1427-től azonban már a szórványos adatok nem mondanak ellen a július 13-i választás időpontjának.³⁷⁹

A dékáni hivatalra Veszprémben általában mesterkanonokokat választottak.³⁸⁰ Néhány esetben van csupán arra adatunk, hogy méltóságviselő kanonokot tettek volna meg társaik dékánná. Miklós segesdi főesperest 1407-ben választották meg, a számadáskönyv adatsoraiban pedig mindössze két alkalommal lett dignitáriuskanonok a gazdaságirányítás feje: 1497-ben Polyáni János örkanonok míg 1500-ban Újhelyi János segesdi főesperes lett dékán. Petri Miklós 1512 és 1514 között (címetes) nándorfehérvári püspökként, Beriszló Péter segédpüspökeként mint egyszerű kanonok három éven át viselte a hivatalt, majd 1516-ban olvasókanonok lett. Ebbéli minőségében 1516-tól – valójában már a megelőző évben is – egy év megszakítással 1524-ig nem dékánként, hanem divisorként vett részt a jövedelmek felosztásában. Ládi Demeter esete hasonló. Ő egy ízben, 1527-ben volt dékán, majd 1528-tól olvasókanonokként működött, s többet őt sem választották meg a tisztségre. (Divisorként azonban ő is többször működött, így 1525-ben, 1526-ban, 1528-ban és 1530-ban.)

³⁷⁸ A káptalan más időpontokban is tarthatott gyűléseket. A Szent György kápolnában tartott káptalani gyűlésekre 1352-ből (május 11., pünkösd: május 27. VO no 86. (134–135.)), 1417-ből (november 26. VO no 124. (193–197.)), –, és 1448-ból (május 8., pünkösd: május 12., VO no 136. (215–217.)).

³⁷⁹ 1425. június 22-i dátummal maradt fenn a káptalan által megválasztott Rozgonyi Péter utolsó veszprémi püspöki előfordulása. Ugyancsak püspöki regnáláshoz köthető esetleg a több dékán megválasztása. 1395. szeptember 20-tól az Jánoki Demeter lett másodsor a püspök, akinek első püspöksége idején (1387–1392) szintén nem volt példa többes dékán-előfordulásra. Engel, 1996a. I. 78.

³⁸⁰ Erdélyben ugyanakkor az ismert esetek 79%-ban főespereseket, további 9%-ban pedig az ör- vagy a éneklőkanonokot választották meg. Hegyi, 2010. 67.

5.3. Divisorok

A veszprémi kanonokok szintén választás útján jelölték ki soraikból a divisorokat, a számadáskönyv adatai szerint évente kettőt. Ők a káptalan azon birtokait kezelték, amelyeket a kanonokok osztatlanul, közösen élveztek, így feladataik közé tartozott általánosságban a jövedelmek begyűjtése, nyilvántartása és a meghatározott hányadok szerinti szétosztása. Divisorokat Győrben, Váradon és Esztergomban is választottak.

Munkájának legrészletesebb leírása a 16. század eleji esztergomi székeskáptalani jegyzőkönyvekből tárul elénk. Amíg Veszprémben és Győrben 2-2 divisort választott a káptalan, addig Esztergomban egyet. A jegyzőkönyv alapján a jövedelmek szétosztásán túl a káptalan készpénzvagyonából is folyósíthatott kisebb-nagyobb tételeket annak nagyságától függően egy vagy több káptalani tag jóváhagyásával. A működésével kapcsolatban keletkezett iratokat a székesegyházban kellett őrizni. Hatáskörébe tartozott a hat birtokkezelő tiszt (*officiales*), valamint a tizedszedők (*decimatores*) felügyelete.³⁸¹

A veszprémi székeskáptalanban a számadáskönyv adatai szerint évente két divisort választottak, míg az újkorban, a török után újjáalakuló kanonoki testületben már csak egyet.³⁸² A kódexen kívül a középkorból létükre nincsen más forrás, így nem tudjuk, mikortól került sor megválasztásukra és eredetileg is kettőt választottak-e. A divizorok között fordulnak elő legnagyobb arányban dignitárius kanonokok. A számadáskönyv 38 évnyi időszakának lehetséges 76 divizora közül 33 esetben oszlopos kanonok vagy főesperes volt (43%) a megválasztott hivatalviselő. Az arány a hivatal tekintélyére utal: a káptalani méltóságviselők közel az esetek majdnem felében lettek divizorok. Egyetlen más hivatal esetében sem figyelhető meg hasonló jelenség. Sőt, a legtöbb hivatalra általában mesterkanonokokot választottak, dignitáriusokat csak kisebb arányban.

5.4. Birtokigazgatók

A káptalan gazdaságirányításának szereplői közül a dékánok után a birtokigazgatók (*rectores / magistri possessionum*) töltötték be fontos szerepet. A korszak végén keletkezett számadáskönyv adatai szerint öt birtokigazgató választására került sor a július 13-án, Antiochiai Szent Margit ünnepén tartott káptalani gyűléseken. Ekkor 2-2 birtokigazgatót választottak a nagyberényi és merenyei, egyet pedig a nagygyimóti birtoktest élére. A 14. századi adatok azonban még Merenye és Nagyberény esetében csak egyes számban szólnak

³⁸¹ RCS. 14–15. , Lukcsics, 1927. 5–8.

³⁸² Pfeiffer, 1943. 17. A 17. században lassan indult meg a káptalani birtokok visszaszerzése és a gazdálkodás megindulása. A kanonoki testület létszáma is jóval alatta maradt a középkori 36 főnek. Kezdetben 6 stallumot hoztak létre, s csak a 19. század elején alakult ki az apostoli létszámú, 12 fős káptalan.

róluk, feltehetően ekkor tehát még csak egyetlen birtokigazgatót választottak egy birtoktest irányítására.

A birtokigazgatók jogköre többértű volt. A nagyberényi központ somogyi jobbágyaitól a szolgáltatásokat rögzítő dokumentum tanúsága szerint ők szedték be a cenzust. Ezen kívül joghatóságot is gyakoroltak felettük, mivel azok a birtokigazgatóknak fizették elmarasztalás esetén a bírságokat.³⁸³ A káptalannak az egyes településekkel kapcsolatban folytatott birtokjogi pereskedéseiben a birtokigazgatók – legtöbbször a dékánnal együtt – képviselték a káptalant. Így történt 1338-ban, amikor a Nagyberénnyel szomszédos Ketyén a királyi kápolnaispánsággal folytatott határperben a dékán mellett Péter hantai prépost mint nagyberényi *rector possessionis* tett esküt.³⁸⁴ György örsi prépost a merenyei prédiomok rektora 1340-ben egy orosztonyi birtokvásárlásnál képviselte a káptalant a dékánnal együtt. A következő év elején György féltestvéreivel együtt a zalavári apát harcos jobbágynak sorába állt.³⁸⁵ Szintén 1341-ben említették János lektort, aki a nagyberényi birtokkal szomszédos peszei határvita kapcsán képviselte birtokigazgatóként a kanonokokat Kozma dékánnal együtt.³⁸⁶

A földesuraság közvetlen érvényesítésén túl a káptalant illető tizedek (és tizednegyedek) beszédese is hatáskörükbe tartozott. 1327-ben a zalai bencésekkel több falu tizede kapcsán folytatott pereskedésben a tanúvallomások szerint a kanonokok merenyei birtokigazgatója szedte be a korábbiakban a dézsmát.³⁸⁷ 1341-ben Ákos nembeli Mikcs szlavón bán pölöskefői falujából a tized és tizednegyed ugyancsak a merenyei birtokigazgatót illette, ahogy a falu népe és papja feletti joghatóságot is hatáskörbe utalta a káptalan.³⁸⁸

Feladatuk tehát hármassal volt. Birtokigazgatóként, hivatali (*officium*) munkaként felügyelték az egyház, a veszprémi káptalan helybeli javait. A 14. század közepétől a szomszédos terület tizedeit is ők adminisztrálták, valamint a püspök nevében delegált bírói funkciót is elláttak a környékben.³⁸⁹ A számadáskönyv adatain túl csak néhány esetben ismert a birtokigazgatók neve.

³⁸³ VR 465.

³⁸⁴ VR 301.

³⁸⁵ VR 331., VR 334.

³⁸⁶ VR 342.

³⁸⁷ ZO I. no 154. (201–205.)

³⁸⁸ *Ceterum tam populi, quam sacerdos sepeditte ville in judiciis ecclesiasticis seu spiritualibus predicto magistro nostro de Merene iudicio adstare tenebuntur.* – HO I. no 122. (184–185.)

³⁸⁹ Rác, 2000. 174.

Év	Név	Birtoktest	Forrás
1275–1288	Colynus veszprémi főesperes	magistratus de Merene	ZO I. no 154. (201–205.)
1275–1288	„rufus” Gál	magistratus de Merene	ZO I. no 154. (201–205.)
1338	Péter hantai prépost	rector possessionis seu predii Nogberen	VR 301.
1340, 1341	György örsi prépost	rector prediorum de Merene (in Symeghiensi – sic!)	VR 331. VR 334.
1341	János olvasókanonok	rectore possessionum eiusdem ecclesie in Symeghiensi comitatu existentium	VR 342.
1393	János	magister possessionis de Merenye	ZsO I. 3224.
1470	Sándori Tamás és N.	rectores possessionum Merenye, Garaboncz, Wylaak	VÉL C/1 (cap.) Merenye 31. (DF 201423)

A birtokigazgatók jogköréhez érdekes adalékot szolgáltat egy 1470-ben keletkezett oklevél. Ebben komári Német Egyed jobbágy (*providus*) kérvényére Sándori Tamás és az oklevél szakadása miatt ismeretlen nevű kanonoktársa, a veszprémi káptalan Merenye, Garabonc és Újlak birtokainak igazgatói (*rectores possessionum*) egy szőlőt adományoztak Merenyén Egyednek már meglévő szőleje szomszédságában.³⁹⁰ Az ingatlant a két birtokigazgató az adományozottnak és örökösének a káptalan jogainak fenntartása mellett (*salvis iuribus [dominorum] nostrorum de capitulo ecclesie Wesprimiensis*) adta és több pecséttel erősítette meg (*sigillis nostris, quibus utimur fecimus consignari*). Az oklevél keltezési helye Merenye.

Az oklevél alján, a plikán két függőpecsét papírszalagja látszik, maguk a pecsétek azonban leszakadtak. A számadáskönyv adataiból és az oklevél megfogalmazásából tudjuk, hogy ekkor már két merenyei birtokigazgatót választott a káptalan. A felmerülő kérdés az, hogy milyen pecsétek lehettek eredetileg a privilegiális módjára kiállított oklevélen. Ha a káptalan pecsétje volt az egyik, kié lehetett a másik? Elképzelhető, hogy létezett egy birtokigazgatói közös pecsét, vagy a merenyei birtokoknak egy „uradalmi” pecsétje? Uradalmi pecsétek a káptalan 18–19. századi gyakorlatában nem léteztek, feltehetőleg tehát a középkorban sem. Mivel két azonos rangú-jogkörű birtokigazgatót feltételezünk, így mindkettejük pecsétjének szerepelnie kellene az oklevélen. Ezért elvethető az a feltételezés, hogy a káptalan és csak helyi birtokigazgatóinak egyike pecsételte volna meg az oklevelet. Helyesebbnek tűnik az a hipotézis, hogy a két birtokigazgató pecsétjét függesztették az adományra, annál is inkább, mivel az oklevél szövegéből kitűnik, hogy a káptalan jogát az adomány nem érintette. A

³⁹⁰ VÉL C/1 (cap.) Merenye 31. (DF 201423)

szőlőadományozással kapcsolatban más, a káptalan jogainak általános sérthetlenségét kikötő záradék mellett egyéb konkrétumok nem szerepelnek az oklevélben.³⁹¹

Így feltételezésem szerint az oklevélben foglalt szőlőadományozás voltaképpen a káptalannak az egyik helybeli jobbágyával kötött szerződése, amely a szóban forgó szőlő művelésére vonatkozhatott. A két pecsétzalagon a két birtokigazgató feltehetően családi³⁹² pecsétje függhetett, mivel a káptalan birtokjogát – amihez a káptalan beleegyezése szükségeltetett, s következésképp pecsétje is – nem érintette az adomány. Ezek alapján a birtokigazgatók jogkörébe tartozott a gondjaikra bízott jobbágyokkal kapcsolatos szerződések megkötése.

Birtokigazgatók megválasztására csak a Veszprémtől távol fekvő birtokok esetében került sor. A tevékenységükre vonatkozó meglehetősen hiányos adatok két következtetést engednek meg. Birtokjogi perekben szerepüket egyre inkább átvették a dékánok vagy a káptalan más, joghoz értő megbízottjai. Nincsen birtokigazgatóra vonatkozó adat a fentiekén túl a birtoktesteket érintő egyetlen nagyobb perfolyamból sem. A saját jobbágyaikkal kötött szerződéseket, ha voltak ezeknek írásbeli változatok, akkor pedig helyben, a birtoktest központjában lévő majorságban őrizhették. Ennek meglétére utalhat az 1470-es oklevél keltezési helye. Az iratok sorsa, mint az érvényesség elvesztését követően a gazdasági jellegű iratoké általában a leselejtezés lehetett.

5.5. A kanonokok gazdasági hivatalviselésének jellemzői a számadáskönyv alapján

A birtokigazgatónak megválasztott kanonokok folyamatosan, egy-két évnél tovább ugyanannak a birtoktestnek az élén kevés alkalommal töltötték be hivatalt. Kifejezetten ritka, ha valamelyik kanonok három vagy több egymást követő évben is ugyanannak a birtoktestnek lehetett a birtokigazgatója. A folyamatos adatsorokat tartalmazó számadáskönyvben erre csupán néhány példa található: Rajki Péter 1517 és 1519 között Nagyberényben, illetve Merenyén Szentgyörgyi János 1502 és 1506, továbbá 1513 és 1517 között, Szentgyörgyvári Mátyás 1511 és 1518 között, Pakosi Gergely pedig 1518 és 1521 között látta el a *magister possessionum* feladatait. Az elszigetelten álló nagygyimóti birtok esetében Borhi Balázs 1511 és 1514 között úgy töltötte be négy évig a birtokigazgatói tisztséget, hogy a számadáskönyv tisztségviselő választási részéből az 1509–1510-es esztendőik esetében hiányzik az itteni birtokigazgató megválasztása, ugyanakkor ezt megelőzően 1508-ban is Borhira bízták ezt a

³⁹¹ A szőlőadásvételek kialakult oklevél-formuláira: Gulyás, 2012. 160–162.

³⁹² Sándori Tamás kanonokról 1461–1479 közötti időszakról vannak adatok. Származását tekintve valószínűleg jobbágy volt: a Kenese melletti Sándori a veszprémvölgyi apácák jobbágyfalva volt, s Tamás kanonokok innen származhatott. Csánki III. 249.

feladatot. Ez alapján akár a hiányzó két esztendőben is ő lehetett a helyi birtokigazgató, vagyis egyvégtében 1508 és 1514 között. Borhit később a feladatkörben három évre Jenői Mátyás követte Nagygyimóton 1515 és 1517 között.

Az egyes gazdasági jellegű hivatalok ugyanakkor viszonylag szűk körben cseréltek gazdát. Ilyen jellegű megbízatást egy-egy rátermett kanonok élete folyamán többször is megkaphatott. Más megközelítésből nézve a gazdasági területen már bizonyított kanonokra a testület a későbbiekben is szívesen bízta vagyonának kezelését.³⁹³

Dékánt a vizsgált 1495 és 1534 közötti időszakban 37 alkalommal választott a káptalan, összesen 14 személyt, átlagosan tehát mindegyikük 2,6 alkalommal viselhette ezt a pozíciót. Jenői Mátyás 1501 és 1506 között ötször és 1511-ben hatodik alkalommal is, de Telekesi János ötször, míg Rajki Péter, Rajki Pál és Szentgyörgyvári Mátyás pedig négyszer-négyszer volt dékán. A *divisori* kinevezésekre eggyel több alkalommal, 38-szor került sor, s minden alkalommal be is töltötték a két tisztséget. Így összesen 76 *divisori* kinevezésre van adatunk, ami 22 kanonok között oszlott meg (átlag kb. 3,45 alkalom/fő). Petri Miklós tizenegy, Rajki Pál tíz, Nágocsi Gáspár kilenc alkalommal volt *divisor*. Újhelyi János és Nágocsi Gáspár, illetve Petri Miklós és Rajki Pál együttes *divizorságára* egyaránt öt-öt alkalommal került sor.

A lehetséges nagyberényi birtokigazgatók száma a számadáskönyv által lefedett 1495 és 1534 közötti negyven év többé-kevésbé folyamatos időszakában összesen 80 fő. A tisztség betöltésére a számadáskönyv adatsorában azonban nincs utalás 1531–1532-ben, valamint 1534-ben, továbbá csak egy személyt választottak a kanonokok erre a feladatra 1501-ben. Ezeket az eseteket leszámítva összesen 73 esetben került sor birtokigazgatói kinevezésre Nagyberény esetében. A 73 kinevezés 28 kanonok között oszlott meg, átlagosan tehát egy személy 2,6 alkalommal töltötte be a hivatalt. A somogyi birtokigazgatók közül a vizsgált időszakban a legtöbbször Rajki Pétert választották meg, összesen kilenc alkalommal. Hajmáskéri Damján az 1499 és 1525 közötti időszakban hat alkalommal volt somogyi birtokigazgató. A merényei birtokigazgatói kinevezések okleveles forrásokból korrigált száma 70, ami 21 kanonokra jutott (átlag kb. 3,33 alkalom). Szentgyörgyi Jánost tizennégy esetben választották meg a pozícióra, ebből öt alkalommal Szentgyörgyvári Mátyással együtt, aki szintén sokszor, összesen tíz alkalommal viselte a tisztséget. A nagygyimóti birtokigazgatói kinevezések száma – amint láthattuk, itt csak egy személyt választottak – 23, ami 9 kanonok között oszlott meg (átlag kb. 2,55 alkalom). Borhi Balázs hét, Jenői Mátyás öt alkalommal viselte a hivatalt.

³⁹³ Köblös, 1994a. 18.

Ha a gazdasági hivatalok betöltését együttesen vizsgáljuk, akkor tovább árnyalható az a megállapítás, hogy egy-egy gazdasági vénával – ismerettel, gyakorlattal – rendelkező kanonok rendszeresen számíthatott ezekre a tisztségekre. Az 1495 és 1534 közötti 40 év alatt összesen 279 alkalommal választott a káptalan valamely gazdasági tisztségre tagjai közül kanonokot. A tisztségekre azonban csupán 51 személyt választottak meg, ami azt jelentette, hogy ezek a személyek átlagosan kb. 5,47 alkalommal viselték az öt különböző hivatalt. A számadáskönyv adatai alapján kirajzolódó kép ugyanakkor némileg torz, mivel az 1495 előtti méltóságviselőkre nincsenek összefüggő adataink. Rezi Imre 1486-os és Somogyvári Péter 1490-es dékánása jelent ez alól kivételt. Rezi 1469-től volt veszprémi kanonok éppen 1495-ig. Somogyvári az 1495-től 1508-ig tartó tizennégy év alatt négyszer somogyi, egyszer pedig nagygyimóti birtokigazgató is volt. E két adat azonban éppen azt mutatja, hogy a számadáskönyv által lefedett időszakot megelőzően is hasonló tendencia figyelhető meg. Kortói Mátyás továbbá három évtizeden át viselt kanonoki stallumot 1476 és 1508 között. A számadáskönyv időszakában 1495-től kezdődően a 14 év alatt csak élete utolsó két évében, 1507-1508-ban nem látott el gazdasági feladatokat. A fennmaradó 12 esztendőben háromszor dékán, egyszer divisor, négyszer somogyi, egyszer zalai és háromszor nagygyimóti birtokigazgató volt. Nincs okunk feltételezni, hogy 1495 előtt ne töltött volna be hivatalt e három jó gazdasági érzékkel rendelkező mesterkanonok.

A hat legtöbbször megválasztott személy közül Rajki Péter tizennyolcszor, Jenői Mátyás, Szentgyörgyi János és Szentgyörgyvári Mátyás tizenötször, míg Rajki Pál és Petri Miklós tizennégyszer töltöttek be gazdasági hivatalt. A hat kanonok összesen 91 alkalommal, az esetek egyharmadában (32,6%) viselt tisztséget.

	Dékán	Divisor	mag. poss. Nagyberény	mag. poss. Merenye	mag. poss. Nagygyimót
Rajki Péter	9		5	4	
Jenői Mátyás	6	2	2		5
Szentgyörgyi János		1		14	
Szentgyörgyvári Mátyás	4		1	10	
Rajki Pál	4	10			
Petri Miklós	3	11			
Nágocsi Gáspár		9			

A gazdasági jellegű hivatalokra jellemzően inkább a mesterkanonokokat választották meg. A veszprémi káptalan tizenkét dignitárius kanonokját – rangsorban a nagyprépost, az olvasó-, éneklő- és örkanonok, a veszprémvári Mindenszentek társaskáptalan (kis)prépostja, a somogyi és zalai főesperes, a felsőörsi és a hantai prépost, illetve a segesdi, budai és fehérvári

főesperesek³⁹⁴ – csak az esetek kisebb hányadában választottak meg ilyen tisztségre. A számadáskönyv korrigált adatsorában szereplő, összesen 279 megválasztott tisztségviselő közül 54 esetben emeltek dignitárius kanonokot gazdasági hivatalra, vagyis az esetek valamivel kevesebb, mint ötödében (18,3%).

Némileg más arányt tapasztalunk, ha személyekre vetítve vizsgáljuk a dignitárius kanonokok arányát. A divisori és dékáni tiszteket 1514 és 1530 között nyolcszor, illetve négyszer betöltő Rajki Pált zalai főesperessé történő előlépése után 1533–1534-ben ismét divisorrá tették. Darányi Jakab örsi prépostként (1489–1499) két éven át volt a Veszprémtől és Felsőörsztől távoli merenyei birtokok igazgatója 1496–1497-ben. Fehérvári (Noéi) Borhi Balázs somogyi főesperesként (1498–1519) igazgatta a nagygyimóti birtokot 1502–1503-ban, 1508-ban – esetleg 1509–1510-ben –, majd 1511 és 1514 között. Gyulai Balázs olvasókanonokként (1472–1515) a divisori hivatalt viselte összesen négy alkalommal 1495–1496, majd 1499–1500-ban. Julianus de Merlinis örkanonokot (1514–1530) társai 1530-ban divisorrá választották. Jalsovai Péter fehérvári (1520–1529), majd somogyi főesperesként (1533–1556) hét alkalommal divisor (1520, 1524–1525, 1527–1529, 1533), egy alkalommal pedig zalai birtokigazgatóként (1522) működött. Junger János veszprémi kisprépostot (1493–1532) kanonoktársai négy ízben (1505, 1508, 1512, 1519) szintén zalai birtokigazgatóvá választották. Ládi Demeter olvasókanonok (1528–1532) 1528-ban és 1530-ban volt divisor. Nágocsi Gáspár éneklőkanonokként (1510–1513) töltötte be a divisori hivatalt. Olai Mihály segesdi főesperes (1518–1529) utolsó évében zalai birtokigazgató is volt. Petri Miklós olvasókanonok (1516–1528) egy év kihagyással (1520) sorozatban viselte a divisori hivatalt 1516 és 1524 között. Polyáni János örkanonok (1495–1505), illetve fehérvári főesperes (1505–1506) három alkalommal zalai (1495, 1498, 1500), egy alkalommal nagygyimóti birtokigazgató (1496), szintén egy alkalommal dékán (1497), két éven át pedig divisor (1505–1506) volt. Szepesi Bálint éneklőkanonokot (1518–1528) 1522-ben divisorrá választották. Újhelyi János segesdi főesperes (1486–1503) öt alkalommal a divisori (1497–1498, 1501–1503), egy alkalommal a dékáni hivatalt viselte (1500). A gazdasági tisztségekre összesen megválasztott 51 személyből tehát 14 volt méltóságviselő, azaz a megválasztottak valamivel több, mint negyede (27,5%).

Ha figyelembe vesszük azt, hogy közülük néhányan már mesterkanonokként is gazdasági hivatalt töltöttek be – pl. Rajki Pál, Ládi Demeter, Petri Miklós – úgy megállapítható az, hogy a gazdasági hivatalok betöltésénél nem számított elsődleges szempontnak egy-egy

³⁹⁴ A tizenkét dignitárius kanonok az 1515. évi veszprémi zsinat szabályozása szerint ebben a sorrendben vitte az úrnapi körmenet alkalmával az Oltáriszentség fölé tartott baldachint. Zsinati könyv, 27.

kanonoknak a káptalanban elfoglalt pozíciója. Az ugyanakkor már nem jelenthető ki egyértelműen, hogy az olyan mesterkanonokok, akiket korábban előszeretettel választottak meg gazdasági feladatokra, dignitárius kanonokká történő előlépésük után többé már nem töltöttek be ilyen hivatalt.³⁹⁵

A számadáskönyv adatai szerint a főesperesi pozíciókat betöltő dignitárius kanonokok főesperességük területén nem viseltek gazdasági hivatalt. A veszprémi káptalan birtokai a püspökség hat főesperessége közül háromra koncentráálódtak: a nagyberényi birtokcsoport a somogyi, a merenyieiek a zalai, a Veszprém környékiek pedig a székesegyházi főesperesség területén feküdtek. A nagygyimóti birtok egyházi közigazgatását tekintve az akkor még a győri püspökséghez tartozó pápai főesperesség része volt.³⁹⁶ A somogyi, zalai, és a veszprémvári Mindenszentek prépostsággal összekötött székesegyházi főesperesek a vizsgált periódusban legfeljebb más főesperesi kerületben található káptalani birtokokon töltöttek be ilyen megbízást. A számadáskönyv által lefedett négy évtized alatt egyetlen személy, budai Junger János volt veszprémi főesperes (kisrépost) 1493 és 1532 között. A kánonjogi doktorátust szerzett budai polgári származású kanonokot négyszer választották meg merenyie birtokigazgatóvá, egyszer pedig divisorrá. Somogyi főesperesről a korszakból négyről van tudomásunk. Fehérvári Noéi Borhi Balázs (1498–1519), Verancsics Antal (1519–1521?), Statileo János őrsi prépost hasonló nevű unokaöccse (1522–1532?) és Jalsovai Péter (1533). Közülük mindössze ketten, Borhi és Jalsovai foglalkoztak gazdasági kérdésekkel, de egyikük sem töltötte be a nagyberényi birtokigazgatói tisztséget. A zalai főesperesek közül a számadáskönyv négy évtizede alatt egyetlen személy ismert, Rovenai vagy Brassói Jakab (1486–1510), aki azonban egyáltalán nem működött közre a káptalan gazdasági ügyeiben.

Exkúrszus: Egy gazdálkodó kanonok: noéi Borhi Balázs

Az eredetileg Valkó vármegyei nemes Borhi család, pontosabban annak Benedek nevű tagja 1433-ban kapta Zsigmondtól a Fehérvár melletti Noé (Novaj) falut.³⁹⁷ A későbbiekben fehérvári vagy noéi Borhi családként fordultak elő a forrásokban, valószínűleg Fehérváron laktak. A család tagjai azután több hazai egyházi testületben is méltóságot viseltek. Borhi Benedek 1457-ben fehérvári olvasókanonok, András bécsi tanulmányi után a budai kanonokságot (1466) fehérvárral cserélte fel (1473–1474). Mihály ugyancsak a fehérvári

³⁹⁵ Utóbbira példa Bederfalvi Balázs 1509-ben örkanonokká történő előlépését követően már nem vállalt gazdasági hivatalt, hasonlóan Körmendi Balázshoz, aki 1530-tól volt örkanonok.

³⁹⁶ A veszprémi egyházmegye középkor végi espereskerületi és plébániai felosztására lásd: ETE V. no 440. (454–462.) A pápai esperesi kerület a dunántúli egyházmegyék rendezésekor, 1777-ben került a veszprémi püspökséghez. Pfeiffer, 1947. 15. és Rajczi, 1984. 281.

³⁹⁷ Györffy II. 397. A település ma Pákozdi határában található, az újkori Kisfaluddal azonos. Csánki III. 363.

káptalanban futott be karriert: 1455-ben mint kanonok tűnt fel, majd 1462 és 1475 között a testület éneklőkanonokja lett.³⁹⁸ István kalocsai (1522), Jakab győri kanonok lett.³⁹⁹

Borhi Balázs 1479-ben iratkozott be a bécsi egyetemre, fokozatszerzéséről nem maradt fenn adat.⁴⁰⁰ A veszprémi káptalanban 1495-ben jutott stallumhoz, majd 1498-tól somogyi főesperes lett. Hivatalát két évtizeden keresztül, 1519-ben bekövetkezett haláláig viselte. Egyetemi tanultságát a káptalan különböző jogi ügyleteiben a testület képviselőjeként kamatoztatta. Első említésekor püspöke, ifj. Vitéz János képviselőjeként tűnt fel.⁴⁰¹ Később a káptalan tizedügyeiben működött közre,⁴⁰² illetve szentszéki perben hozott ítéletet.⁴⁰³ A káptalani székvárosban hiteleshelyi kiküldötként járt el 1508-ban.⁴⁰⁴

Borhi Balázs előszeretettel tevékenykedett a káptalanban gazdasági hivatalviselőként. Társai az egyházmegyén kívül fekvő, de Veszprém megyei Nagygyimót birtokigazgatójának választották 1502–1503-ban, 1508-ban és 1511–1514-ben.

Tevékenysége a számadáskönyv alapján jól követhető a malombérlők és a tizedkerületek bérlői között is. 1502-ben élethosszig kibérelte a romos veszprémi Korlátmalmot jelképes, évi 3 mérő gabona fejében. 1520-ban, feltételezett halála után a malmot a káptalan már 350 mérőért adta árendába Szentgyörgyi János kanonoknak.⁴⁰⁵ 1505-től a két bogárfalvi malmot is bérbe vette, az első évben 250 mérőért. A bérleti szerződést a következő évben úgy módosították, hogy a malmokat élethosszig megkapta Borhi, de egy negyedik kerékkel kellett ellátnia a nagyobbikat. A karbantartásért és fejlesztésért cserébe 8 évre kedvezményes bérleti összegért, 200 mérővel tartozott évente a káptalannak.⁴⁰⁶ A káptalan legjobban jövedelmező bercsenyi malmait 1513-1514-ben vette bérbe a kanonok, előbb 652, majd 625 mérő évi bérleti összegért.⁴⁰⁷ A kanonok vagyonát mutatja, hogy a szentmártonföldi birtokát és rajta található kőből épült malmát, amelyet 1510-ben a pannonhalmi bencés apátságtól vásárolt meg, 1515-ben a káptalannak adományozta.⁴⁰⁸ Egyéniségétől tehát nem állt távol a

³⁹⁸ Köblös, 1994a. Fehérvár no 15. (339.)

³⁹⁹ Köblös, 1994a. Buda no 14. (287.)

⁴⁰⁰ Tüskés, 2008. no 5060.

⁴⁰¹ 1495: MREV IV. no XLV. (45.)

⁴⁰² 1499: Bónis, 1971. no 3795., 1502: DL 46589, 1504: MREV IV. no CXXV. (152–153.), 1505: MREV IV. no CXXXIV. (159–162.), 1507: MREV IV. no CXXXIV. (162., lábjegyzet)

⁴⁰³ 1500: Bónis, 1971. no 3810., 1506: MREV IV. no CXLI. (167–168.)

⁴⁰⁴ VO no 206. (317–319.)

⁴⁰⁵ 1502: Szk 74., 1520: Szk 219. A Korlátmalmot lásd az Adattárban Kemece alatt.

⁴⁰⁶ 1505: Szk 104., 1505: Szk 112. A szerződésnek megfelelően 1514-től visszaállt a 250 mérős bérösszeg (1514: Szk 176.), s 1519-től, Borhi halála előtti évben után pedig ez még tovább emelkedett, először 300 mérőre. (1519: Szk 212.) Vö. Adattár, Bogárfölde.

⁴⁰⁷ 1513: Szk 166., 1514: Szk 176. Utóbbi kedvezményes összeg fejében a káptalan költségeinek terhére Borhit terhelte a malom kijavításának gondja. Vö. Adattár, Bercseny.

⁴⁰⁸ VO no 211. (325–327.) A malom minőségét mutatja, hogy a papkeszi Újmalommal együtt a középkorvégi 38 káptalani malom közül e kettő a malombevételek közel 20%-át adta.

nagylelkűség sem: az asztalt, ahonnan jövedelmét húzta, élete alkonyán saját maga is gazdagította.

A rendelkezésére álló készpénz révén Borhi bekapcsolódott a káptalan tizedbérlőinek körébe is. Bár élete utolsó éveiben, így 1514-től nem vett árendába tizedkerületet, de 1495 és 1513 között majd minden évben volt erre példa.

Év	Tizedkés (bérleti összeg, Ft.)	Összes bérleti díj
1495	Novakés (?)	?
1496	Lepsénykés (8), Erek falu (6), Rigyäckés (27)	41 Ft
1497	Lepsénykés (9), Erek falu (5)	14 Ft
1498	Nagygyermelykés (kb. 40), Lepsénykés (13), Erek falu (4)	57 Ft
1499	Lepsénykés (14)	14 Ft
1500	Lepsénykés (9), Kapornak- (Szepetnek-) kés (33)	42 Ft
1501	Lepsénykés (18), Novakés (22), Kapornak- (Szepetnek-) kés (43)	83 Ft
1502	Lepsénykés (22), Rigyäckés (25)	47 Ft
1503	Rigyäckés (25)	25 Ft
1506	Rigyäckés (25)	25 Ft
1507	Szentgrótkés (17), Rigyäckés (25)	42 Ft
1508	„kilenc plébános” (?), Rigyäckés (25)	25 Ft
1509	Nagy- és Kisgyermelykés (34), Vérteskés (20)	54 Ft
1510	Vérteskés (22)	22 Ft
1513	Perekés (3,5)	3,5 Ft

Az összesített bérleti összegekből látható, hogy Borhi tehetős ember volt. A tizedkésekből származó jövedelme természetesen a lefizetett summánál több lehetett, hiszen csak így volt számára gazdaságos ezek árendába vétele. Területi hivatala, somogyi főesperessége nem befolyásolta sem malom-, sem tizedbérlési aktivitását: az egyházmegye Esztergom megyei részeitől (Gyermelykés) Zala megye távoli részein keresztül (Nova- és Rigyäckés) az egyházmegye területén kívüli birtokkal (Nagygyimót) bezárólag mindenhol voltak érdekeltségei. Bár kulturális érdeklődésének nem maradt nyoma, de befektetett pénzéből egyrészt saját társai, másrészt feltehetőleg saját családja vagyonát gyarapította.

5.6. Officiálisok

Az officiális és a működési területéhez kapcsolódó officialátus kifejezés két értelemben volt használatos a középkori magyar egyházban. A hazai gyakorlatban a püspökök mellett működő általános helynökök bíraskodási hivatala úgy alakult ki, hogy nem vált szét a püspök nevében eljáró bíró (*officialis*) és az általános helynök (*vicarius generalis in spiritualibus*) tisztsége.⁴⁰⁹ Egyik funkciója szerint tehát a vikáriusi bíróság vezetője volt az officiális, amely

⁴⁰⁹ Veszprémi helynökök kánonjogi végzettséggel: Apáti Lukács (1454–1457?); Budai András (1466–1472); Nágocsi Gáspár (1492–1494, 1511–1513, kánonjogi tanulmányai feltételezhetőek); Vincenzo Baldo (1508–1511); Statilius János (1513–1520, kánonjogi tanulmányai feltételezhetőek).

kifejezést az általános helynök közigazgatási feladatainak ellátása során használta. Az officiolátus ebben az értelmezésben olyan állandó bíraskodási fórumot jelent, amely egy egyházmegye területén a püspöki székhelyen kívül működtek. Bár Magyarország területén ilyen nem létezett, valamelyest ezeknek feleltethetők meg az autonóm népcsoportok számára szervezett egyházi bíróságok, vikariátusok, így például az esztergomi érsekség területén a szepesi prépost, a szebeni prépost és a brassói dékán, illetve az erdélyi püspökség Meszesen túli vikáriusának bírósága.⁴¹⁰

Az oficiális másik jelentése elsősorban azon világi gazdatiszteket takarta, akik a tagoltan elhelyezkedő egyházi birtokok egyes officiolátusait, birtokegységeit irányították.⁴¹¹ Funkciójuk a korábban tárgyaltak szerint pusztán gazdaságbeli volt, jogi, s különösen egyházbírói tudást nem igényelt, s betöltőinek sem kellett felszentelt klerikusoknak lenniük.

A második, világi feladattal megbízott oficiálisok feladatköre tehát az egyes birtokegységek igazgatása, irányítása volt. A források alapján ezek a személyek feltehetően helyben, a gondjaikra bízott területen éltek. Míg a dékánok, divisorok és birtokigazgatók a kanonokok közül kerültek ki, tehát papi személyek voltak, addig az oficiális tisztséget világiak töltötték be. Ők helyettesítették jogi és gazdasági feladataik ellátásában a többnyire a távoli káptalani központban élő birtokigazgatókat. Számuk az esztergomi érsekség kiterjedt birtokain nem kevesebb, mint 24 volt,⁴¹² s a veszprémi káptalan birtokain is több oficiális körzet különböztethető meg. A pécsi káptalani példa szerint az oficiális körzete egyben bíraskodási körzet, judiciátus is lehetett.⁴¹³

Analógiák alapján feltételezhető azonban, hogy a korábbi egy-két évszázadban is arra alkalmasnak tartott világi személyeket neveztek ki a pozícióra. A Balaton-felvidéki birtokok esetében már a 13. század második felétől vannak erre adatok. Az idáig oklevelekben fellelt legkorábbi káptalani oficiális egy bizonyos Gugh comes 1271-ben. Nem sokkal korábbról, 1269-ből ismert a Nivegy-völgyi püspöki oficiális is, Absalon.⁴¹⁴ A 14. századtól folyamatosan ismertek a különféle birtokok, falvak gazdasági tisztviselői mind a káptalan, mind a püspöki birtokokról. Egyetlen érdekesebb esetet kiemelve a káptalan gyulakeszi oficiálisa 1378-ban Szőlősi Ányos fia János, aki vélhetően azonos az 1358-as Somogy, Veszprém és Zala megyéknek tartott nádori közgyűléseken a káptalan ügyvédjeként fellépő, illetve 1379-ben a zalai bencésekkel Merenye birtokért folytatott pereskedésben szintén

⁴¹⁰ Erdő, 2004. 296. Vö. Erdő, 1994.

⁴¹¹ Fügedi, 1981. 124.

⁴¹² Fügedi, 1981. 174–177.

⁴¹³ Fedeles, 2009. 430.

⁴¹⁴ ZO I. no 43. (53.)

káptalani ügyvédként oklevelet bemutató Ányos fia Jánossal.⁴¹⁵ Nagyberény esetében csak a számadáskönyv által lefedett 16. század eleji időszakból van működésükre adat: 1503-ban Ispán Márton, 1528-ban Illés működött officiálisként, míg a 1530-ban az ország zavaros viszonyai miatt ki nem nevezett birtokigazgatók híján a merenyei officiális kezelte a kanonokok itteni jövedelmeit.

dátum	officiálisok	település	forrás
1271	Gugh	Rátóti mező	VO no 27. (48–50)
1272	Anyanus (egyben prebendárius is)	Paloznak	Solymosi, 1998a. 229.
1301	Paloznaki István	Paloznak	VR 1.
1305	Benedek	Vászoly	VR 28.
1305	Sebestyén	Vászoly	VR 28 és 29.
1318	Dénes	Kövesd	VO no 73. (112–115.)
1366	N	Nagypécsely	VR 601.
1378	Szőlősi Ányos fia János	Csombkeszi	VR 723.
1382	W...-i István fia Mihály	Szőlős in Veszpr	VR 770.
1424	Kereki Antal	Berénhida	Dreska II. no 440. (165–166.)
1424	Sartor Bereck	Berénhida	Dreska II. no 440. (165–166.)
1503	Ispán Márton	Nagyberény	VO no 198. (305–308.)
1528	Illés	Nagyberény	Szk 301.
1530	Anyan János	Merenye, Garabonc, Újlak, Németpáh	Szk 311.

Az officiálisok nevei nem maradtak ugyan fenn, de a káptalan több jobbágya által elkövetett hatalmaskodásról három alkalommal szólnak oklevelek a 15. század második feléből. 1464-ben a budai káptalan istóci és karosi jobbágyaira a veszprémi kanonokok név szerint felsorolt garabonci, merenyei, újlaki, valamint, nagy- és kispécselyi, szőlősi és vászolyi jobbágjai, összesen 217-en törtek rá. Istócon a budaiak Király Pál nevű jobbágyát megölték, Karoson pedig Ferenc nevű jobbágyát sebesítették meg.⁴¹⁶ A jobbágyok feltehetőleg nem önállóan, hanem előjárójuk, feltételezésem szerint officiálisuk parancsára cselekedtek. A név szerint ismert officiálisok előbbi sora alapján feltételezhetjük, hogy különböző officiálisok volt a Merenye környéki és a Nagypécsely környéki jobbágyoknak. A két officiális a felsorolt jobbágyok között bizonyára megtalálható. Hasonló hatalmaskodási eset történt 1481 februárjában. Ezúttal a káptalan ötvenkilenc peremartoni és tizennégy papkeszi jobbágya vágta ki a fehérvári prépost egy erdejét annak Kovácsi nevű birtokán.⁴¹⁷

⁴¹⁵ 1358: VR 495., VR 497. és VR 499., 1379: VR 779.

⁴¹⁶ Istóc: VÉL C/1 (cap.) Garabonc 22A. (DF 201396), Karos: VÉL C/1 (cap.) Garabonc 27. (DF 201460). Itt szeretném kifejezni köszönetemet Dreska Gábornak, hogy a két, különböző dátum alatt fennmaradt eset kapcsán felhívta a figyelmet arra, hogy utóbbi sérült oklevél jobbágnévsora azonos az istóci esetével, illetve arra is, hogy az esetről jelentést tevő zalai konvent keltezése mindkét esetben Szent Egyed napja. Ezek alapján a két oklevél egy időben, 1464-ben kelt.

⁴¹⁷ VÉL C/1 (cap.) Kovácsi 15. (DF 201469).

Az ügyben Bátori István országbíró 1482. márciusi ítélete szerint a káptalan ártatlanságát bizonyítandó egy tagja tizenöt megyebeli nemessel, a jobbágyaik helyett pedig dékánja vagy peremartoni és papkeszi officiális tartozott esküt tenni.⁴¹⁸

Összefoglalva a veszprémi székeskáptalan birtokainak irányításában létezett funkciókat és a feladatokat ellátó személyeket a következő megállapítások tehetők. A veszprémi kanonokoknak uradalmuk a fogalomnak a későközépkorban használatos értelmében, vagyis hogy egy-egy birtoktest központjában egy vár vagy mezőváros állt volna, nem létezett. A kifejezés legnagyobb jóindulattal a Veszprém környéki birtokokra lehetett volna alkalmazni, ahol egyébként, mint láttuk, a fekvőségek 70–80% volt megtalálható. Az uradalom fogalom alkalmazása annyiban mégis sántít, hogy bár a birtokközpont kétségtelen Veszprém volt, azonban a település földesuraságán a veszprémi püspökkel és más egyházi intézményekkel, a veszprémvölgyi apácákkal és a Szent Katalin domonkos kolostorral osztozott a kanonoki testület.

A 15–16. századi szóhasználat szerint az uradalom helyett a valósághoz közelebb áll, ha dékánságokként (*decanatus*) írjuk le a nagyobb birtokegységeket, birtoktesteket. Ezek közül első és kiemelkedő jelentőségű volt a veszprémi vagy első (*primus*) *decanatus*, s további két dékánosság egyesítette a Merenye, illetve a Nagyberény környéki birtokokat. Nagygyimót ezeken kívül, *extra decanatum* létezett.⁴¹⁹

A dékánóságok élén a veszprémi esetében a dékán, míg a nagyberényi és merenyei esetében a 2-2 birtokigazgató állt. Utóbbiakat olykor, éppen a *decanatus* miatt többször dékánoknak nevezték. A veszprémi, legnagyobb dékánóságban nem került sor birtokigazgatók kinevezésére minden bizonnyal azért, mivel egyrészt a káptalan dékánja a testület székhelyén figyelemmel tudta kísérni a gazdálkodás menetét, másrészt munkáját segítette a nagygyimóti birtokigazgató *coadiutor* dékáni minőségben. A nagygyimóti birtokigazgató egyedül látta el a távol fekvő birtok igazgatásának feladatát a birtok elcseréléseig. A veszprémi dékán munkáját a veszprémi officiális segítette. Kiemelt szerepét jelzi, hogy a többi officiálishoz képest egyedül az ő megválasztását rögzítették a káptalani gyűléseken.

⁴¹⁸ VÉL C/1 (cap.) Kovácsi 16. (DF 201468). Ugyan messzemenő következtetések levonására az officiális és a falusi bírók személyét illetően nem alkalmas, de megjegyzendő, hogy mind Peremartonban, mind Papkesziben a jobbágyok felsorolásában szerepel egy-egy *Byro* nevű is.

⁴¹⁹ Szk 35–36. Nagygyimóthoz hasonló helyzetben, az egyházmegye területén kívül és a többi birtoktól elszigetelten állt a Tolna megyei Fadd mezőváros. (Csánki III. 408–409.) A település nagyobb részben a fehérvári kereszteseké, illetve káptalané volt, s csak kisebb részének voltak földesurai a veszprémi kanonokok. Az előbbi példa analógiája szerint ezt is dékánáson kívüli birtokként kellett volna számon tartani, ennek ellenére rendszerint a nagyberényi dékánáshoz sorolták.

A dékánoknál kisebb területű gazdasági egységek az officiolátusok voltak. Míg Nagyberény és Merenye esetében a dékánok területe egybe eshetett az officiolátussal, addig a Balaton-felvidéken és Veszprém környékén több ilyen egységgel és ezek adminisztrátoraival, az officiálisokkal kell számolni. A rendkívül kevés fennmaradt adat alapján officiális működhetett Csombkeszi–Raposka környékén (a Tapolcai-medencében), legalább egy személy a Balaton-felvidék zalai részén (Paloznak, Vászoly, Kövesd, Nagypécsely), illetve a Séd Veszprémtől keletre eső részén Berénhidán és környékén (Papkeszi, Peremarton). Utóbbi adatot támasztja alá az is, hogy a számadáskönyv időszakában a Peremartomból és környékéről befolyó jövedelmeket többször is külön kezelték és osztották szét a kanonokok között.

Az Ősi, a Veszprém megyei Peremarton, Berénhida, Hajmáskér püspöki és Kovácsi káptalani birtokokról származó tized, kilenced és tizednegyed jövedelmeket a számadáskönyv adatai szerint külön adminisztrálták és osztották szét. Érdekesség, hogy e településekről csak gabonajövedelmei voltak a testületnek, borból származóak nem. Külön birtokigazgató nem, officiális is csak a 15. század első feléből ismert, így nem tudjuk eldönteni, milyen módon illeszkedett a terület a káptalan birtokigazgatási rendszerébe. (Láttuk, hogy a környékbeli malmokat is többé-kevésbé együttesen adták bérbe a kanonokok.)

A birtokigazgatás tekintetében a korábban éppen általam javasolt hierarchikus szintek (dékán – divisor – birtokigazgató – officiális) megkülönböztetése a korábban taglaltakhoz képest tehát nem látszik annyira egyértelműnek. Biztosan éles tekintély- és rangbeli határvonal csak az officiálisok és a többi tisztségviselő között húzódhatott, mivel előbbieket, mint láttuk, nem a kanonokok, hanem jobbágyok vagy éppen a környékbeli nemesek közül kerültek ki. Megfigyelhető továbbá a birtokkezelés „hivatalserűvé” válása, vagyis az a folyamat, amelynek eredményeképpen már bizonyos szabályok, elvek figyelembevételével, például a birtoktest területileg illetékes főesperesének mellőzésével történt a birtokigazgatók kinevezése. Ez mindenképpen előrelépés a pusztán az egyes kanonokok személyének – származásának, befolyásának, kapcsolatrendszerének – szülő kinevezéséhez képest.

Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a fél évezred távlatából szinte felmérhetetlen tényezőt feltárni, amely az egyes hivatalviselők személyiségéből adódott. A kanonokok egymáshoz fűződő viszonya, ami a származásból, tanultságból, támogatókból (és személyiségéből?) adódott, utólag rekonstruálhatatlan. Míg egyes kanonokok gyorsabban léptek előre a kanonoki hierarchiában, addig mások nem tudtak pályafutásuk során kilépni a mesterkanonokok közül. Jenői Mátyás 33 éven át (1496–1528) volt a káptalan tagja, s pályafutása utolsó 12 évét mint első mesterkanonok töltötte. Mint láttuk, 15 alkalommal választották meg a három évtized alatt gazdasági hivatalra, s hatszor dékánnak is, de a

mesterkanonokságot nem tudta meghaladni. Rajki Péter 1502 és 1533 között szintén több mint három évtizedig volt kanonok, s 17 alkalommal gazdasági hivatalt is rábíztak. Az egyszerű mesterkanonokságot azonban ő sem tudta túllépni. Ellenpéldaként Petri Miklós mint nándorfehérvári – címzetes – püspök Beriszló Péter segédpüspökeként alig hét évnyi kanonokság után (1509–1515) olvasókanonokká lépett elő (1516–1528), vagyis a nagyprépost után rangban a káptalan második embere lett.

6. A veszprémi káptalant illető tizedjövödelmek

Mire az első millennium idején Magyarországon megkezdődött az egyházszervezet kiépülése, a termés és a jövödelmek meghatározott részéből származó egyházi adó, a tized általánossá vált Európában. A dézsma, mivel azt valamennyi hívő fizette, ezért természetéből adódóan a népesség gyarapodásával, illetve a gazdasági viszonyok fejlődésével, jobbra fordulásával párhuzamosan egyre növekvő anyagi forrást biztosított az egyház számára. A mindenkire kötelező érvénnyel kiterjedő tizedfizetés alól a nemesség 1439-ben szerzett mentességet (28. tc.), ezt követően pedig a dézsma általános jobbágyi adóvá vált.⁴²⁰

A tizedek beszedésének határidejét többször szabályozták a középkor során is. Nem volt mindegy, hogy a gabonából, illetve a borból származó tizedet az aratást és a szüretet követően mennyi idő elteltével szedték be. Szintén többször szabályozták a tized kirovásának módját, azt, hogy természetben vagy készpénzben kell a terméshányadot beszoigáltatni. A beszedés nehézkessége miatt a hatalmas területű egyházmegyéket és a többi, dézsmát élvező egyházi testületek joghatósága alá tartozó területeket tizedkerületekre, késekre (*cultelli*) osztották.

A tizedekből származó jövödelemhez a káptalanok a püspökségek javadalmainak és birtokainak Árpád-kor végén történő megosztásával párhuzamosan jutottak. Ez biztos jövödelmi forrásnak számított; ezt az átengedett, s így káptalani tulajdonba került birtokokból, illetve az olyan püspöki birtokokról származott, amelyeknek csak tizedeit engedte át a püspök. Általános gyakorlat szerint a magisztrátus jog alapján a beszedett tizedek negyede is megillette az egyházmegye papságát, beleértve a káptalanban szoloáló kanonokokat is. Ez a negyedrés oszlott meg különböző arányokban a vidéki papság és a székesegyház melletti, testületté váló világi papság, a kanonokok között. A jövödelem-megosztás alapja a székesegyházi kanonokok vidéki kápolnaigazgatói, magiszteri címe volt. A káptalanok ún. magisztrátus joga kérdésének tisztázása kapcsán plébánosoknak a tizedből származó részesedésüket kellett megosztani a káptalan tagjaival, utóbbiak megélhetésének biztosítása végett. A 12–13. század folyamán ugyanis a káptalanok tagjainak a birtokok jövödelme még csak szegényes életet biztosított. A püspökök őket ezért vagy új székesegyházi oltárok alapításával, de egyre inkább a vidéki kápolnák oltárigazgatói jövödelmeinek kiutalásával igyekeztek dotálni. Végeredményben a kialakult rendszer nem volt más, mint a vidéki papság „jövödelemadója” a székeskáptalan kanonokjainak. A jövödelem forrása a püspök által a plébánosoknak átengedett tizednegyed volt, amelyen egyházmegyénként eltérő mértékben

⁴²⁰ CJH 291., idézi: Holub, 1929. 360. A tizedekkel kapcsolatos fontosabb irodalomról tájékoztat: Solymosi, 2011.

osztottak a kanonokokkal. Veszprém esetében ez fele-fele arányban történt, Győrben viszont a tizednegyedekből három negyed illette a káptalant, és csak egy az egyházmegye alsópapságát. Egerben ugyanakkor a püspököt csak fele rész illette meg a tizedből, s negyed rész jutott az egyházak fenntartására és ugyancsak ennyi az egyes templomok *rectorainak*. Itt tehát a teljes tized felét az egyházmegye papsága élvezhette. Erdélyben a helyi papság azonban a főesperessel kényszerült osztozni a tizednegyeden.⁴²¹ A tizedek negyedén kívül még más, jelesül az uralkodó is részesült bizonyos mértékben a dézsmából: a királyt a tized huszada (*vicesima*) illette meg.⁴²²

6.1. A tizedjövedelmek fajtái

A tizedekből származó jövedelemhez a káptalan háromféle módon juthatott. Első ezek közül az egyházmegyei püspöki tizedekből a 13. század első felében kialakult gyakorlat szerint nekik jutó tizednegyed (*quarta*) volt, ami, mint láttuk, valójában a tized negyedének a felét, vagyis 1/8-át jelentette. Ezen túl egyes települések teljes tizedét is átengedhette a püspök a kanonokoknak. Ezek jellemzően, de nem kizárólagosan azok a falvak voltak, amelyeknek a káptalan volt a földesura, de olyanok is juthattak püspöki adományból a testületnek, amelynek nem volt birtokosa. A tizedjövedelmekből történő részesedés harmadik lehetséges módja az volt, amikor a püspök egy teljes tizedkerület jövedelmét engedte át székeskáptalanának.

A veszprémi egyházmegyében a tizedkerületi (tizedkés, *cultellus*) beosztást kiválóan nyomon lehet követni az 1524. évi püspöki urbáriumban, illetve a kerületi beosztás váltakozását a számadáskönyvnek a tizedek bérbeadására vonatkozó részeiben.⁴²³ Míg az urbárium 18 tizedkerülettel számolt, a számadáskönyv utolsó időszakában nem kevesebb mint 27 tizedkerület létezett. Utóbbi adatsor azért tekinthető teljesebbnek, mivel azokat a tizedkéseket, amelyek teljes jövedelmét a kanonokok élvezték, a püspöki urbáriumban nem vették számba.

A káptalannak jövedelmet hozó kerületeket a számadáskönyv tized(-negyed) bérbeadásokat rögzítő adatsorai tartalmazzák. Ezek szerint káptalani tizedkerületek voltak: Budakés, a gyermelyi Nagy- és Kiskés, Vértes(Mór-)kés, Lepsénykés, Bakonykés – amely 1507-től Pere- és Beréndkésre vált szét⁴²⁴ –, a somogyi Apollináriskés,⁴²⁵ Fokkés, a gyakran együttesen kezelt Nagy-, Kis-, Tard-, Segesd- és Zalakés, „9 plébános” (*novem plebanorum*),

⁴²¹ Solymosi, 1987. 550., Rácz, 2000. 160–163. és 196.

⁴²² Holub, 1929. 392.

⁴²³ Urbárium 87.

⁴²⁴ 1506: „*quartas nostras cultelli Bakonkes partim de pertinentiis Berend... et partim de pertinentiis Pere*” – Szk 113.; és 1507: „*quartas nostras Berendkes... quartas nostras Perekes*” – Szk 125.

⁴²⁵ Névadója Somogyvár Szent Apollináris tiszteletére emelt egyháza. Lásd Solymosi magyarázatát: Szk 336.

a zalai Tapolca- és Novakés, a legkésőbb 1506-ra három részre, a Keszthely-, Szentgrót- és Rennekkésre felbomló Erekkés,⁴²⁶ Rigyäckés, Szepetnekkés, az ez utóbbiból az 1503-ban kiváló Kapornakkés,⁴²⁷ valamint az 1513-tól megjelenő Tétény- és Szentendrekés. Ezek közül kettő, Rigyác- és Apollináriskés nem szerepelt a püspöki urbáriumban. Előbbi esetben a magyarázat az lehet, hogy a számadáskönyv bejegyzései szerint e kerületnek a tizedei egészében a káptalant illették.⁴²⁸ Esztergomhoz, Gyórhöz és Pécshez és hasonlóan tehát a veszprémi káptalannak is jutott a püspök jóvoltából teljes egyházmegyes tizedkerületi jövedelem.⁴²⁹ Apollináriskés pedig Szent István király ismert rendelkezése miatt hiányzott a püspöki urbáriumból, amely a somogyi tizedeket a megyéspüspökkel szemben a pannonhalmi apátságnak juttatta. Ugyancsak a káptalant illető tizedekről lehet olvasni a számadáskönyvben a Mór- és Erekkés esetében, azonban, ahogy az az alábbi táblázatban is látható, mind Vértes- (Mór-)kés, mind az Erekkésből kivált Keszthely-, Szentgrót- és Rennekkés is megtalálhatóak az urbáriumban. A teljes tizednegyed, tehát a plébánosi felet magában foglaló részt is megkapta továbbá a káptalan a püspöktől a budai tizedkerületben valamikor a 13. század folyamán. A tizednegyed feléből tehát a plébánosok itt nem részesültek. A Magnum Foliatum nevű Buda környéki tizedkés a dézsma beszedésére szolgáló sátorról kapta elnevezését. Az ország fővárosa melletti hegyek tizedjövedelmét mutatja, hogy ez, illetve Nándorkés cultellus összesen 1000 forint jövedelmet jelentett a püspök és a káptalan számára.⁴³⁰ A tized háromnegyede éppen háromszorosát teszi ki az abból számított negyednek. A budai tizednegyednek a káptalani számadáskönyvben szereplő, az alábbi táblázatba foglalt 250 forintos adatát összevetve a két budai püspöki kerület együttesen 750 forintos összegével éppen háromszoros különbséget kapunk.

Összevetve az urbárium és a számadáskönyv azon tizedkerületekre vonatkozó magyar aranyforintban számolt bérleti összegeit, amelyek mindkét összeírásban szerepelnek, a következő adatsort kapjuk 1524, a püspöki urbárium évére vonatkozóan:

⁴²⁶ Holub ezt a változást 1503-ra teszi, vélhetően Szentgrót alapján, amely ekkor jelenik meg a számadáskönyvben először, azonban itt még Keszthely és Rennek egyetlen tételként szerepel (*quartas nostras Rennekes et Keztelkes*). 1504-ben ismét Erekkés szerepel, az 1505-ös évből hiányzik a tizedkerületek bérbeadására vonatkozó összeírás. 1496-ban Erekkés két tételként jelenik meg, egyik „*quartas nostras partium Erekkes circa Zenthgyrolth*,” másik „*quartas nostras partium Erekkes circa Kezthel et Rennek*.” Szk 17.

⁴²⁷ 1502: „*quartas nostras Kapornakes et Zepethnekes*” – Szk 76.; 1503: „*quartas nostras Zepethnekes... quartas nostras Kapornokes*” – Szk 86.

⁴²⁸ Lásd az egyes éveknél a *conductio*-kat, illetve Rigyäckés esetében az 1496. évet záró bejegyzést: „*Capitulum ecclesie Wesprimiensis in Rygyachkees perpetuo habet puram decimam cum media quarta*” – Szk 24.

⁴²⁹ Esztergom: RCS 18. Győr: Bedy, 1938. 221. Pécs: Fedeles, 2009. 444. Az egri püspök és a káptalan között kétévszázados vita alakult ki a dézsmával kapcsolatban. Itt ugyanis a bortizedeket teljes egészében a káptalan élvezte a 13. század közepétől egészen a 15. századig. Az új megegyezés értelmében a legjobb szőlőtermő területek tizedei a püspöké lettek, de az egyházmegye többi bortizedét a káptalan élvezte ezt követően is. Kovács, 1987. 146–148.,

⁴³⁰ Solymosi, 2009. 135–136.

Kerület	Urbárium ⁴³¹	Számadáskönyv ⁴³²	Különbség (szorzó)
Tétény	200	33	6,06
Magnum Foliatum	600	250	3
Nándor	150		
Gyermely	400	80	9,18
Szentendre	125		
Bogdán	150		
Rossz-sziget	60		
Vértes	150	28	5,36
Kapornak	300	40	7,5
Nova	200	20	10
Szepetnek	200	108	1,86
Tapolca	100	10	10
Rennek	(hiányzik)	6	-
Keszthely	200	32	6,25
Szentgrót	140	22	6,36
Lepsény	200	12	16,67
Pere	25	4	6,25
Berénd	25	4	6,25

Az ugyanazon tizedkerületekből származó püspöki és a káptalani bevételek között átlagosan 7,3-szeres a különbség, azonban ha eltekintünk a budai tizedkerületre vonatkozó adatoktól, még tovább, 7,645-szeresre nő a különbség. Elméletileg a püspöknek jutó tized és a káptalannak a plébánosok fele részének levonása után jutó fél-tizednegyed (a tized nyolcada) közötti különbségnek nyolcszorosnak kell lennie, amitől, a számítási hibákat is megengedve, nem jár távol ez a számítás.

A tizedekkel és tizednegyedekkel kapcsolatban többször került pereskedésre sor. Elsősorban a zalai és a somogyi plébánosok támadták a tizednegyed megosztására vonatkozó pápai rendelkezést,⁴³³ de a tihanyi és a zalavári bencésekkel, illetve a bélakúti (pétervárad) ciszterekkel is nagyobb szabású tizedperek folytak a 14–15. században. A zalai plébánosokkal az 1420-as években zajló per során a plébánosok arra hivatkoztak, hogy a tized negyede Szent István óta őket illette. Ilyen dekrétumot valójában a másik szent király, László valóban hozott. Szent László I. törvénykönyve 33. cikkelye szerint a püspök a tized negyedét egyházmegyéjük papjainak engedték át, illetve az első esztergomi zsinat is hasonló rendelkezést hozott.⁴³⁴ A káptalan szerint ugyanakkor a tizedek negyedeinek őket illető részét 1410 óta a plébánosok maguknak tartották meg. Az 1414 óta zajló pert végül – mint utóbb kiderült, csak ideiglenesen – a választott bíróság által 1421-ben hozott ítélet a káptalan javára

⁴³¹ Urbárium 87–88.

⁴³² Szk 258–259.

⁴³³ III. Honorius bullája 1225-ből: MREV I. no LXXVII. (64.), Róbert püspök rendelkezése 1226-ból: uo. I. no LXXXI. (67–68.)

⁴³⁴ Holub, 1929. 395.

döntötte el, s évi 300, három év után pedig összesen 900 forint megfizetésére kötelezte a plébánosokat.⁴³⁵

A pereskedés a 15–16. század fordulóján ismét fellángolt, s ezúttal a somogyi plébánosok is csatlakoztak a zalaiakhoz. Somogyban a tized a pannonhalmi apátságot illette, a tizednegyeden azonban itt is a káptalan és a helyi plébánosok osztoztak. A veszprémi püspök – és más somogyi egyházi birtokosok, így a fehérvári káptalan és a konvent, a pilisi és a somogyvári apát – és a pannonhalmi bencések között a tizedekkel kapcsolatban többször kiújultak a viták. A tizednegyed kérdésében is eltérő álláspontot képviseltek a felek: Szent Márton hegyén még 1397-ben is úgy tudták, hogy a meglévő szokással ellentétben Szent István a tizednegyedet is a bencéseknek adta a tizeddel együtt, s a káptalan nem jogosult arra.⁴³⁶ Az egymásnak ellentmondó curiai ítéletek – a pápai kiküldött bírók Isvalies Péter későbbi veszprémi püspök és Bakóc Tamás voltak – után végül 1505-ben az *interdictum* kihirdetése megtörte a plébánosokat, s 1507-ben megegyezésre jutottak a káptalannal. Az egyezés szerint a plébánosok évente 12 forintot fizettek a tizedek felének fejében a kanonokoknak. A plébánosok és a kanonokok közötti viták alapja valójában az volt, hogy III. Honoriusnak a káptalan által igényelt fél-tizednegyedről szóló bullája mellett a plébánosok is rendelkeztek ellenkező értelmű, a teljes tizednegyedet náluk hagyó pápai döntéssel. Bár VIII. Bonifác 1299-ben kelt oklevelét – MREV II. no XXIII. (18–19.) – 1481-ben Mátyás és 1496-ban II. Ulászló idején is hamisnak ítélték a királyi udvarban, ez azonban nem akadályozta a zalai papokat abban, hogy a curiában azt bemutatva számukra kedvező tartalmú oklevelet állíttassanak ki.⁴³⁷

A káptalant a kialakult szokás szerint a saját birtokain szedett tized is megillette.⁴³⁸ Nem a tizednegyed, hanem ezeknek a tizedeknek szedésével kapcsolatban támadt ellentéte a káptalannak a bencés apátságokkal. 1277-ben a káptalan panaszára Kőszegi Péter püspök a kanonokok paloznaki birtokán a korábbi állapotot helyreállítva visszaadta a paloznaki

⁴³⁵ MREV IV. no CCCXLIV. (389–407), no CCCXLV. (407–411.), no CCCXLVI. (412–425.). Holub, 1929. 396–399.

⁴³⁶ Rác, 2000. 184. 1397: ZsO I. 4600.

⁴³⁷ 1507: MREV IV. no CCCXV. (159–162.), különösen 1. sk. jegyzet. A 16. század eleji perfolymra bővebben Lukcsics, 1908. 4–11. A Bonifác-féle bulla 1299-ből: MREV II. no XXIII. (18–19.). A bullai pápai megerősítésének kérvényezése: 1501: MREV IV. no LXXXIX. (103.), 1502: uo. no CV. (122–123.), ezt követő pápai megerősítése uo. no CVI. (124–125.); Csak a somogyi plébánosok kérvénye 1502-ből: uo. no CIV. (121–122.)

⁴³⁸ Hasonlóképp például Esztergomban – RCS 34–35. –, Győrben – Bedy, 1938. 251. –, vagy a garamszentbenedeki bencés apátságnál is: Keglevich, 2012. 111.

szolgálónépek tizedét.⁴³⁹ A középkor végén a számadáskönyv adatai szerint azokon a településeken, ahol kilencedet szedett a káptalan, tehát amelyekhez földesúri jogai fűződtek, megillette a tized beszedésének joga is. Ezeken túlmenően további településeken is, feltehetően korábbi püspöki adományok révén szedte a testület a dézsmát. Így 1495-ben például csak a veszprémi birtokigazgató-dékán felügyelete alá tartozó terület 69 településén, tehát a somogyi és merenyi birtokokon túl. Összehasonlításképpen ugyanekkor 19 településről szedett kilencedet, 51 helységben pedig tizednegyedet.⁴⁴⁰ A települések ábécérendben a következők:

Tized⁴⁴¹	Tizednegyed	Kilenced
<p><i>Ábrahám, <u>Alsóörs</u>, Apáti, Arács, Árokfő, <u>Aszófő</u>, Bánd, Barnag, Billege, Billegecsatár, Bogárfalva, Csányfalva, Csepely, Csicsó, Csombkeszi, <u>Csopak</u>, Csóta, Deáki, Dobos, <u>Fajszt</u>, <u>Füred</u>, Hajmáskér, Henye, <u>Herend</u>, <u>Hidegkút</u>, Horhi, <u>Kádárta</u>, Kék, (Király-) Szent-istván, <u>Kisberény</u>, <u>Kiskál</u>, <u>Kispécsely</u>, Kohár, Kolontár, Kövesd, Leányfalu, Lovas, Mencshely, Mesteri, Mindszentkál, Miske, Németi, Nyirád, Nagyvázsony, Örvényes, (Ó-) Budavár, <u>Paloznak</u>, (Pap-) <u>Keszi</u>, Patony, <u>Pécsely</u>, Pölöske, Raposka, Siske, Sümeg, Szék, Szentantalfa, Szentbékálla, Szentberekfalva, <u>Szentgál</u>, Szentistván (Bakony), <u>Szentjakabfalva</u>, Szentpéterdörgicse, <u>Szőlős</u>, Tótvázsony, Udvari, <u>Vámos</u>, <u>Vászoly</u>, <u>Vöröstó</u>, <u>Veszprém-Szentkatalin-szeg</u></i></p>	<p><i>Ábrahám, <u>Alsóörs</u>, Apáti, Arács, <u>Aszófő</u>, Bánd, Barnag, Billege, Bogárfalva, Csányfalva, Csepely, Csicsó, Csombkeszi, Csóta, Deáki, Dobos, <u>Füred</u>, <u>Herend</u>, <u>Hidegkút</u>, Horhi, Kék, <u>Kisberény</u>, <u>Kiskál</u>, <u>Kispécsely</u>, Kohár, Kolontár, Kövesd, Leányfalu, Mencshely, Mesteri, Miske, Németi, Nyirád, Örvényes, (Ó-) Budavár, <u>Pécsely</u>, Pölöske, Raposka, Siske, Sümeg, Szék, Szentantalfa, Szentbékálla, Szentgál, Szentistván (Bakonyban), <u>Szentjakabfalva</u>, <u>Szőlős</u>, Tótvázsony, Udvari, <u>Vöröstó</u>, <u>Veszprém – Szentkatalin-szeg</u></i></p>	<p><i><u>Alsóörs</u>, <u>Aszófő</u>, <u>Billege</u>, <u>Bogárfalva</u>, <u>Csopak</u>, <u>Fajszt</u>, <u>Kádárta</u>, <u>Kisberény</u>, <u>Kiskál</u>, <u>Kispécsely</u>, <u>Kövesd</u>, <u>Paloznak</u>, (Pap-) <u>Keszi</u>, <u>Pécsely</u>, Rátót,⁴⁴² <u>Szőlős</u>, <u>Vámos</u>, <u>Vászoly</u>, <u>Veszprém</u>,</i></p>

Szintén a teljes település tizedét élvezte a felsoroltakon kívül káptalan a veszprémi püspök Erek nevű településén.⁴⁴³ Ezek közül a Peremarton körüli püspöki birtokok – Ősi, Berénhida, Hajmáskér – tizede is a kanonokokat illette. Az e településekről befolyó tized, kilenced és tizednegyed jövedelmet külön adminisztrálták a számadáskönyv időszakában.

⁴³⁹ „...decimacionem a iure episcopali prorsus separatam ac seiunctam ad vsum Capituli ecclesie nostre ad instar omnium decimarum ceterorum suorum populorum vbique habitorem sine diminutione qualibet pertinere,” – CD IX/7. Anecdota... no XLII. (696–699.)

⁴⁴⁰ Lukcsics, 1908. 15–16.

⁴⁴¹ Kurzívval emeltem ki azokat a településeket, amelyekben tizedet és tizednegyedet, aláhúzással azokat, ahol tizedet és kilencedet, aláhúzott kurzívval pedig azokat, ahol mindhárom adót beszedte a káptalan.

⁴⁴² Rátót az egyetlen olyan település tehát, ahol bár kilencedet szedett a testület, de tizedet nem. Ennek oka az lehet, hogy itt a Gyulafi család által alapított premontrei prépostságot illethette a dézsmá.

⁴⁴³ Urbárium, 100.

Hasonló, a dézsma saját birtokaikon történő beszédésére vonatkozó jogosítványokat a szerzetesrendek is igyekeztek maguknak szerezni. Ez inkább a korai alapítású királyi monostorokra volt jellemző, s kapcsolatba hozható a területileg illetékes megyéspüspök joghatósága alóli menteséggel.⁴⁴⁴ A zalavári bencés monostorral először a 13. század végén alakultak ki ellentétek a tizedekkel kapcsolatban. A vita ekkor az esztergomi érsek döntése szerint az apát számára kedvező ítélettel zárult, vagyis a nevezett plébánosok feletti joghatóságot a döntés helyben hagyta.⁴⁴⁵ A Kolon, Magyarád és Sztolc falvak tizedeivel az 1308-ban kezdődött és az 1327-ben végződő újabb perben, amelyet már érintettünk a kanonokok merenyei birtokigazgatója kapcsán, az apátot marasztalták el az utóbbi évtizedekben jogtalanul szedett tizedek miatt. A vita 1341-ben, majd 1368-ban újból fellángolt, a három korábbi település mellett ezúttal már Csács falut is érintve.⁴⁴⁶

A tihanyi bencésekkel a konstanzi zsinat idején folytatott pert a káptalan a monostornak otthont adó félsziget előtti falvak tizedeiért. Az ellentét alapja a zsinaton letett XXIII. János pápa azon rendelete volt, amellyel bizonyos magyarországi bencés monostoroknak megengedte, hogy birtokaikon a teljes tizedet ők szedhessék.⁴⁴⁷ Az érintett birtokok a félszigeten, az árkon belül fekvő Apáti mellett az árkon kívüli Aszófő, Füred, Kispécsely, Kék, Kövesd, Örvényes, Siske, Szentpéterdörgicse, Szőlős, Vászoly és Udvari voltak. XXIII. János pápa letétele egyben rendelkezéseinek hatályon kívül helyezését is jelentette. Az esztergomi szentszék 1416-ban, majd a zsinat s végül Zsigmond is – Londonban kelt oklevelében (!) – a káptalannak ítélte a félszigeten kívüli falvak tizedeit, Demeter apátot pedig azok jogtalanul történt beszédése miatt 2000 forintban elmarasztalta.⁴⁴⁸

A veszprémi egyházmegye területén található királyi alapítású, kiváltságolt kelenföldi egyházhoz tartozó sasadi és örsi leányegyházak tizednegyedével kapcsolatos per végigkísérte a 13. század második felét. A pereskedés kezdete 1243-hoz köthető, amikor IV. Béla a bélakúti cisztereknek adományozta a két filiát, de a hozzájuk tartozó magisztrális negyedet a

⁴⁴⁴ Rácz, 2000. 184–185. Némi hasonlóságot a városprivilegiumok mutatnak, ahol azt a jogot *libera decima*-nak nevezték. Fügedi, 1961. 76–77.

⁴⁴⁵ PRT VII. no 4. (510)

⁴⁴⁶ Feltehetően ekkor készülhetett a zalai apátság hamis, 1019-re keltezett alapítólevele, amely tételesen felsorolja a monostornak dézsmát fizető helyeket. Holub, 1929. 391. 1308: ZO I. no94. (128–129.), 1327: ZO I. no 154. (201–205.), 1341: ZO I. no 257. (383.), 1368: PRT VII. no 31. (531–532.)

⁴⁴⁷ „...tamen dictus Balthasar, tunc papa per alias suas litteras ad instanciam quorumdam abbatum, priorum, prepositorum et conventuum monasteriorum eiusdem regni Hungarie ordinis Sancti Benedicti per falsi suggestionem eis concessit, quod in suis limitibus possint et debeant decimas integras percipere.” – PRT X. no 113. (642–644.)

⁴⁴⁸ ZO II. no 175. (402–403.) = ZsO V. 1713.; ZO II. no 176. (404–408.) = ZsO V. 2028.; MREV IV. no CCCXXXVIII. (379–380.) = ZsO V. 2188.; MREV IV. no CCCXL. (383–385.) = ZsO VI. 1576.; ZO II. no 181. (414–416.) = ZsO VI. 1586.

kelenföldi anyaegyháznak hagyta, kifejezetten a kanonokok sérelmére.⁴⁴⁹ Az 1291-ben az esztergomi érsek előtt született megegyezés szerint a kelenföldi egyház tizede fele-fele arányban a ciszterci monostor és a veszprémi püspök között oszlott meg, míg a sasadi tizednegyed szintén ilyen arányban illette a monostort, illetve a veszprémi káptalant. A századfordulón újabb megállapodás született az ügyben, amikor területileg is elhatárolták egymástól a két fél-tizedterületet. A püspöknek jutott részen így egyedül a püspököt illette a tized, káptalanát a negyed, illetve a sasadi filia magisztrális negyede is a káptalannak járt, s kanonokok ezért évente 5 hordó bort adtak a helyi papnak.⁴⁵⁰

Nagygyimót helyzete a tizedekkel kapcsolatban különleges volt. A település ugyanis a középkorban a győri püspökség területéhez tartozott, s ennek megfelelően a győri püspök részesült a település dézsmájából, a győri székeskáptalan pedig a tizednegyedből. A győri püspök még interdictum alá is vonta 1460-ban a gyimótiakat, mivel azok nem voltak hajlandók természetben fizetni a neki járó tizedet.⁴⁵¹

6.2. A tizedjövedelmek bérbeadása

Középkorvégi források alapján a káptalan egyik legfontosabb bevételi forrása a saját birtokaiból származó természetbeni jövedelmek és földesúri haszonvételek mellett a rá eső tizedekből származott. A számadáskönyv a középkor végén négy évtizeden keresztül szolgáltat adatokat e kiemelt jövedelemtípus kezelésére, adminisztrálására. Érdeemes megvizsgálni tehát ez alapján, hogy a tizedek kezelésével, pontosabban azok árendába adásával kapcsolatban milyen jelenségek figyelhetők meg. A veszprémi tizedkerületen⁴⁵² kívül ugyanis, ahol természetben történt a jövedelmek begyűjtése, a többi kerületben bérbeadás útján jutott hozzá a káptalan a rá eső tizednegyedekhez, illetve, ahol volt, tizedekhez.

A jelenség a hazai egyházi birtokosok esetében általánosnak tekinthető. A kanonokok szükségleteire szolgáló napi osztalékokat biztosító székvárosokhoz közeli birtokok természetbeni jövedelmet biztosítottak a káptalan tagságának. Mivel a földrajzi közelség miatt itt nem okozott gondot a dézsmaterményeknek a káptalani majorságba történő beszállítása, így ezek értékesítésével a kanonokok maguk próbálkozhattak. A Veszprémtől távolabb fekvő

⁴⁴⁹ A pereskedés történetére és irodalmára legutóbb lásd Rácz, 2000. 188–191. Felmerült, hogy az uralkodó sérelmezte a káptalan 1243-ban Bertalan püspök halála után esedékes püspökválasztását, amikor is az év nyarán nem királya szándéka szerint emelte püspökké Zelandust. A leányegyházak eladományozása és a tizednegyedről a kanonokok kárára történő rendelkezés háttérül ez a IV. Béla által sérelmezett aktus állhatott.

⁴⁵⁰ HO I. no 70 (93–97.)

⁴⁵¹ VÉL C/1 (cap.) Gyimót 26. (DF 201364). A szintén az egyházmegye határain kívül fekvő Fadd birtok esetében a tized és a negyedek kapcsán nem maradt fenn adat.

⁴⁵² „in dicatione maioris cultelli” – Szk 12.

tizedkerületek esetében pedig, ahol – saját birtokok híján – a tizedbehajtásra szolgáló apparátus nem állt a káptalan rendelkezésére, illetve ahonnan a beszedett javak szállítása és értékesítése is komolyabb szakértelmet igényelt, a biztosabb és egyszerűbben kezelhető bevételt jelentő készpénzben történő bérleti rendszer kialakítására került sor már a 15. század közepén biztosan.⁴⁵³

A bérleti szerződések megkötésére a középkor végén a káptalani jövedelemfelosztás alkalmával, július 13-án, Antiochiai Szent Margit ünnepének környékén tartott kanonoki gyűlésen került sor. A dátum azért is fontos, mivel a szemesgabona esetében már sokszor az ismert, szőlő esetében pedig a várható terméseredmények ismeretében köthették ekkor meg a bérleti szerződéseket. Természetesen ezen túl az egyes bérlők és a káptalani testület viszonya, alkupozíciója is befolyásolta a bérleti összegeket. A középkor végi adatok szerint a tizedkerületek bérbeadása révén a káptalan évente minimálisan kb. 650–700 forint készpénz jövedelemre tett szert.⁴⁵⁴

A bérlők között a számadáskönyv alapján megtalálhatóak a káptalan helybéli jobbágjai, az egyes oszlopos- és mesterkanonokok, de a szabad királyi városok, s elsősorban Buda polgárai és országos méltóságok is előfordulnak a bérlők között. A malombérbeadásokhoz hasonló, az egyes tizedkerületeket javadalmakként történő kezelésére, vagyis több éves megszakítatlan bérleti viszonyokra csak ritkán van példa. Ilyen volt a káptalan budai *procuratora*, Miletinci Antal,⁴⁵⁵ aki, 1495–1503 között hosszabb időn keresztül a gyermelyi kisebb tizedkerületnek az időszakban nem számszerűsített jövedelmeit élvezte. Azonban ez, ahogy az 1507-es jegyzékből kiderül, egészen minimális összeget, 4 forintot jelentett,⁴⁵⁶ tehát nem nevezhető számottevő javadalmazásnak. Ugyancsak a Buda környéki tizedjövedelmeket bérelte

⁴⁵³ A garamszentbenedeki bencés apátság esetében már a 14.század közepétől adatolható a birtokok, s ezen belül elsősorban a malmok bérleti rendszerben történő kezelése. A készpénzben azonnal jelentkező biztos bevételt jelentő rendszer korai elterjedése mellett szólt, hogy a konventnek 14 megyében voltak birtokaik, vagyis óval szórta birtokállománnyal rendelkezett, mint a vizsgált veszprémi káptalan. Vö. Keglevich. 2012. 123–128., illetve Szabó, 2012. 1016.

⁴⁵⁴ Karlinszky, 2008. 50–51. Az itt szereplő 548 forintos átlagérték korrigálásra szorul, ugyanis – ahogy a tanulmányban jeleztem, a budai tizedkerület 250 forintos jövedelme sok esetben hiányzott a vizsgálat alá vont számadáskönyv adatsorából. 1505-ben például a számadáskönyv egészen tömören úgy rögzítette a tizedek bérbeadását, hogy azokat a budai és a rigyáckési kerület kivételével 556 forint értékben két kanonok, (Polyáni) János fehérvári főesperes és Szentmihályfalvi Antal adminisztrálta. (Szk 106.) Az ugyanebből az évből fennmaradt budai bortizedjegyzék szerint pedig ez évben Rajki Pál és Szentgyörgyvári Mátyás kanonokok 150 forintot fizettek be a káptalannak a budai tiednegyed, Pápóci Miklós kanonok pedig 50 forintot a nándori kerület bérlete fejében (Bortizedjegyzék 61–62..) Mivel pedig a hiányzó rigyáckési tized bérleti összege az ezt megelőző és az ezt követő években is 25 forint körül mozgott, így 1505-ben a hiányzó számadáskönyvbeli adatok ellenére is 781 forintos (556 + 150 + 50 + 25) tizedbérleti összeggel kalkulálhatunk.

⁴⁵⁵ Miletinci János 1494–1495 között volt örkanonok, s rokona lehetett a káptalan ügyeinek budai intézője. A Körös megyei család több írástudó tagja ismert a 15. század végéről. Legmagasabbra közülük Miletinci Miklós jutott, aki személynöki ítélőmester volt 1521–1526 között. Bónis, 1971. 364.

⁴⁵⁶ Szk 124.

hosszabban Budai Veres János *litteratus*, budai polgár aki 1517 és 1526 között a nagy- és kisgyermelyi, valamint 1519 és szintén 1526 között a szentendrei, bogdáni és rosszigeti tizedkéseket kezelte. Vagyoni helyzetét mutatja, hogy már 1519-ben 73 forintot, majd 1526-ban már 100 forint bérleti összeget fizetett be a káptalannak. Kisebb vagyonnal bírt az a fehérvári Fülöp Pál, aki 1515 és 1523 között 3,5, illetve 4, valamint 1518-ban és 1520-ban 32 forintot fizetett Perekés illetve Mórkes bérleti összege fejében.

A kanonokok közül is több vállalkozó szellemű személy akadt. Borhi Balázs somogyi főesperes (1498–1519) Kis- és Nagygyermely, Rigyác-, Szepetnek-, Szentgrót- és Lepsénykés bérlőjeként, Olai Mihály segedi főesperes (1518–1529) Berénd-, Szepetnek- Nova- és Rennekkés bérlőjeként, Polyáni János örkanonok (1495–1505), majd fehérvári főesperes (1505–1506) pedig mindegyik tizedkés bérlőjeként előfordult a tizedkerületek bérbévevők között. Utóbbi például 1499-ben nem kevesebb, mint 210 forint bérleti összeget fizetett Vértes-, Szent Apollinár-, a zalai Nagy- és Kis-, Tard-, Ere- és Szepetnekkések bérleti díja fejében, s kezelte ezeken felül még a hasonlóan 210 forintos nagyságrendű budai kerület tizedjövedelmeit is.⁴⁵⁷

A bárói családok képviselői közül Bornemissza János budai várnagy a budai (1504, 1516, 1517), a nagygyermelyi (1504) és a tétényi (1513, 1520, 1521) kerület, Ákosházi Sárkány Ambrus szintén a tétényi (1513, 1516–1517), bajnai Bot Ferenc a rigyáckési (1516–1519, 1522, 1524, 1526) kerület, Csóron András a tapolcai (1518, 1522–1528), beréndkési (1513, 1526), szentgróti (1520, 1528), keszthelyi (1519) kerület, míg Török Gáspár a lepsénykési (1524–1525, 1527), perekési (1525, 1527), szentapollinirási (1518), fokkési (1515, 1520) kerület tizedét bérelte. Előfordult még egyszer-egyszer a Szécsi, a Batthány és a Bánfi család is egy-egy tizedkerület bérlőjeként.⁴⁵⁸

Érdemes alaposabban megvizsgálni a Szapolyai családnak a veszprémi egyházakkal kötött tizedbérleti szerződéseit. A számadáskönyv szerint Szapolyai István nádor bérelte 1497-ben a kapornakkési kerület dézsmáját 50 forintért. István nádor fia, Szapolyai János erdélyi vajda 1521-ben és 1523-ban ugyancsak a kapornaki tizednegyed bérlőjeként fordult elő a

⁴⁵⁷ Származásáról csak annyi tudható, hogy nemes volt: MREV IV no CCCLXXXV (457.). Polány, illetve Polyán nevű helység a Dunántúlon három is létezik: egy-egy ilyen nevű falu Somogy, Vas és Veszprém megyékben feküdt. Birtokosaik a fehérvári káptalan, nemesi családok és a bakonybéli apátság voltak. Csánki II. 672., 786. és III. 263. Egyetemi tanulmányaira vonatkozóan nem maradt fenn adat. Első feltűnésekor Vetési püspök ügyvédjeként működött 1473-ban, majd kanonikétusa 1479-től adatolható. 1484-ben egy rövid időre, majd 1495 és 1505 között már hosszabban viselte az örkanonoki stallumot, míg utolsó évében fehérvári főesperes lett (1505–1506).

⁴⁵⁸ Okleveles adatok először éppen egy bárói család, jelesül a Kanizsaiak esetében maradtak fenn a tizedkerületek bérleti rendszerben történő hasznosításáról. 1453-ban Emödi Pál adott ki nyugtát a Kanizsaiaknak az újudvari dézsma 12 forintjának befizetéséről (DL 50298), majd 1466-ban Somi László prépost adott ki hasonló összegű bérlet befizetéséről bizonylatot (DL 16938).

kötetben.⁴⁵⁹ Előbbi esetben 38, utóbb 40 forintért vette bérbe a tizednegyedeket, amelyeket a káptalan 1522. augusztus 1-én kelt nyugtája szerint familiárisa, az ekkor az országos kincstartói hivatal viselő Essegvári Ferenc fizetett be.⁴⁶⁰ Ebben az évben ugyanis Essegvári lett a kerület bérlője 32 forintért.⁴⁶¹ A káptalannak járó kapornakkési tizednegyed mellett Szapolyai már 1518-ban bérbe vette a teljes püspöki dézsmát is, 300 forintért.⁴⁶² Hasonló tartalmú oklevelek maradtak fenn 1520-ból, amikor 240 forintot, illetve 1521-ből és 1522-ből, amikor ismét 300 forintot fizetett a püspöki dézsma fejében a vajda.⁴⁶³ A püspöki tizedek, illetve a káptalani tizednegyedek bérlése mellett Szapolyainak és feleségének több alkalommal küldött pénzt a nádor Veszprém megyei várai (Ugod, Pápa) és a vármegye adója jövedelmeiből itteni megbízottja, Essegvári Ferenc.⁴⁶⁴ Feltehetően ugyan nem a vajda, hanem az avval egyelőre bizonytalan fokú rokonságban álló Szapolyai Dénesfi család egy tagja, Szapolyai János 1520 és 1528 között a káptalanba is bejutott. Itt kezdetben a 27., az utolsó évben pedig mint 11. mesterkanonok részesült a közös jövedelmekből.⁴⁶⁵

A Szapolyaiak kapcsán érdemes még egy rövid kitérőt tennünk. Kérdéses ugyanis, hogy mekkora lehetett egy tizedkerület tényleges tizedének az értéke. Ez ugyanis értelemszerűen nagyobb lehetett annál, mint amennyit a káptalan beszedett, mivel csak így érte meg azokat a bérlőknek árendába venni. Azt azonban, hogy mekkora haszonkulccsal dolgoztak a bérlők, nem ismerjük. Kapornakkés esete, amelynek püspöki tizedét és a káptalani negyedét is Szapolyai János vajda bérelte, érdekes adalékokat szolgáltat a dézsma nagyságához. Az adatok szerint a vajda az előbbi bekezdésben említettek szerint az 1520-as évek első felében 300-350 forint közötti összegeket fordított arra, hogy az ennél nyilvánvalóan nagyobb összegű tényleges tizedeket megszerezze. Láttuk azt is, hogy Essegvári Ferenctől pápai uradalmából ennek legalább másfél-kétszeresét küldette el rendszeresen magának Szapolyai. Két lehetőséget érdemes megfontolni. Szapolyai mint a megyében birtokos báró megfelelő apparátussal rendelkezett ahhoz, hogy akár relatív kis erőfeszítéssel is beszedje az adót. A megye gazdag várbirtokosaként szinte presztízsfeladat is lehetett számára e tizedek bérlése. Ez az elgondolás egy kisebb haszonkulcsra enged következtetni. Azonban természetesen attól

⁴⁵⁹ 1497: Szk 27., 1521: Szk 228., 1523: Szk 248.

⁴⁶⁰ DL 68534.

⁴⁶¹ Szk 237.

⁴⁶² DL 68505. Az összeg befizetése június 19-én történt, feltételezhetően tehát az előző, 1517. évi dézsmáról lehetett szó.

⁴⁶³ 1520: DL 68520 és DL 68521, 1521: DL 68523 és DL 68524, 1522: DL 68528 és DL 68529.

⁴⁶⁴ A két vár az 1470-es évek elején került a Szapolyaiak kezébe. Horváth, 2002. 58–59. Jövedelem-átadások: Szapolyai okl. I. no 482. (415.), no 504. (433.) no 506. (434.), no 507. (434–435.), no 508. (435.), no 515. (440–441.), no 516. (441.), no 525. (447–448.), no 541. (459.), no 561. (474.), no 576. (487.), no 577. (487.), no 587. (494.), no 593. (498–499.), no 622. (521–522.).

⁴⁶⁵ 1520: Szk 221., 1528: Szk 305. A Szapolyai Dénesfikre: Neumann, 2007., különösen 69.

sem szabad eltekinteni, hogy a tizedbérlet valódi haszonnal kecsegtethetett abban az esetben, ha az árendálás kialakult szokása egy nagyobb haszonkulcs alkalmazását is lehetővé tette.⁴⁶⁶

A veszprémi kanonokokon túl más egyházi javadalmasok is éltek alkalmanként a tizedek bérbe vételéből származó jövedelemmel. Tolnai Máté pannonhalmi apát például 1522-ben 100 forintért vette bérbe több tizedkés, így Nagy-, Kis-, Tard-, Zala-, Segesdkés és a „kilenc plébános” kerületének bérleti összegét. A már ismert értékű kapornaki kerület dézsmáját a kapornaki bencés apát 1499-ben 40, 1502-ben és 1510-ben 46, 1527-ben pedig 29 forintért hasznosította. A veszprémi káptalani tagok példáján láthattuk, hogy az egyházi középhéreg is rendelkezett annyi készpénzzel, hogy tizedbérletként jelenhetett meg a káptalani gyűlésen. Más káptalanok kanonokjai közül Tót Péter esztergomi kanonok 1513-ban 40 forintért, a meg nem nevezett esztergomi olvasókanonok 1516-ban 46 forintért bérelte a nagygyermelyi cultellus jövedelmeit. Rajtuk kívül 1519-ben, majd 1524-1525-ben Gergely érdi plébános a téténykési dézsmát bérelte ki 25, majd 32, illetve 28 forintért, Orbán battyáni plébános pedig 1515-ben 32 forintért a mórkési és 13 forintért a lepsénykési dézsmát szedte be. (Utóbbit 1521-ben is, akkor 12 forintért.) De olyan kisebb települések papja, mint János mecséri plébános is rendelkezett 4 forinttal, hogy Perekés dézsmáját bérbe vegye 1524-ben.

A veszprémi káptalan tisztségviselő jobbágysai is elegendő pénzvagyonnal bírtak ahhoz, hogy több alkalommal is tizedbérletet vállaljanak. Bíró Miklós hivatalos elsősorban Zalában vette bérbe a dézsmát, 1517-ben több tizedkerület együttes bérletéért 70 forintot fizetett, de Sáfár Antal és Csekő István hivatalosok is élvezhették a dézsmabérleteket.⁴⁶⁷

A tizedek kezelése a számadáskönyv adatai alapján a középkor végére kialakult rendszer szerint történt. A káptalan bevételeinek nem elhanyagolható hányada, megközelítőleg 15%-a származott a tizedösszegek bérbeadásából. Ennek megfelelő módon történő adminisztrációja elengedhetetlen volt a testület zökkenőmentes működése érdekében. A tizedbérlet személye pedig a kanonokok kapcsolati hálójához szolgáltat fontos adalékokat.

⁴⁶⁶ A kérdés eldöntésében más egyházmegyék, így elsősorban az esztergomi és a győri káptalan vizsgálata hozhat esetleg eredményt.

⁴⁶⁷ A káptalan korszakbéli hivatalosait lásd a Függelék 2-ben.

7. A veszprémi székeskáptalan jövedelmei a késő középkorban

A káptalani birtokok számbavétele, a birtokszerzés történetére vonatkozó általános tendenciák és a birtokigazgatásban közreműködő személyek és hivatalok után vizsgáljuk meg a birtokok jövedelmezőségét. A számadáskönyv 1495 és 1528 között bő harminc éven keresztül, ismétlődő szempontok szerint sorolja fel évről évre a káptalan veszprémi uradalmából, vagyis elsősorban a Balaton-felvidék, az akkori Zala és Veszprém megye határvidékéről származó természetbeni bevételeket. Ezek alapján megállapítható a veszprémi káptalan középkor végi bevételeinek nagyságrendje. A fejezetben két esztendő, a kötet által lefedett időszak elején lévő 1497. és a végén lévő 1524. év jövedelmeit vizsgálom. Előbbi mellett szól, hogy 1497 esetében legteljesebb a készpénzbeli bevételeknek a számadáskönyvben egyébként csak véletlenül felvett jegyzéke. Az 1524. év kiválasztása pedig azért kézenfekvő, mivel ebből az évből maradt fenn a püspökség urbáriumuma is, így az abban szereplő főpásztori jövedelmeket össze lehet vetni a káptalanéval.

A különböző mértékegységekkel mért jövedelmeket minden esetben megkíséreltem a korabeli piaci árak szerint az akkor használatos magyar arany forintra átváltani. Tisztában vagyok vele, hogy a számadáskönyv behatárolt adottságait tekintve számításaim pontatlanok lehetnek, azonban még így is alkalmasnak lehet arra, hogy nagyságrendileg meghatározzák a veszprémi káptalan, egy késő középkori egyházi testület gazdasági erejét.⁴⁶⁸

7.1. A jövedelmek fajtái és nagysága

A számadáskönyv adatai alapján a veszprémi székeskáptalan jövedelmei öt tételből álltak. A káptalani üléseken a tisztségviselők megválasztása után elsőként mindig a veszprémi dékánóságban található (1.) malmok bérbeadását rögzítették. Ezt követték a székvároson körüli nagy tizedkerületen (*maior cultellus*) túl, készpénzért hasznosított (2.) tizedkerületek tized- és tizednegyed-jövedelmeinek bérbe adása. Sorban ezután következett a veszprémi dékánóság tized, kilenced és tizednegyed jövedelmeinek felosztása (3.) gabonában és (4.) borban, s végül, ha volt ilyen (1497, 1498, 1519), a (5.) készpénzbeli bevételek rögzítése.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Az 1524. évi forintösszegek esetébe nem vettem figyelembe az 1521. évi nova monetában, új dénárban rögzített összegeket, mivel ezek a forintban megadott értéket nem befolyásolták. A pénzreformra bővebben: Huszár, 1941. Egyúttal felül kellett vizsgálnom korábbi eredményeimet, ugyanis a témában íródott cikkemben a számadáskönyv időszakából átlagértékek meghatározására tettem kísérletet. Ekkor a székeskáptalan hozzávetőleges jövedelmeit sikerült meghatároznom, de azok olyan értékeket eredményeztek, amelyeknél reálisan valószínűleg több lehetett az egyetlen évben elkönyvelt bevétel. E sorokon ezért kerül most sor az átlag helyett két kiválasztott év vizsgálatára.

⁴⁶⁹ Utóbbiak: 1497 = Szk 35–37., 1498 = Szk 47–49., 1519 = Szk 216–217.

Érdemes ezeket a jövedelem összeírásokat összevetni az általános jelenséggel. Mint ismert, az egyházi birtokosok jövedelmei három nagyobb csoportra oszthatók. Az első csoportot az (I.) egyházi jövedelmek jelentették, vagyis a tized, illetve az ebből történő részesedés. A számadáskönyvben ezek hiánytalanul megtalálhatók, azonban nem egységesen kezelték ezeket, hanem a forrás belső logikája szerint több helyen szétszórva. A tizedet- és tizednegyedeket ugyanis (3.) gabonából és (4.) borból természetben szedték a Veszprém körüli nagyobb tizedkésben, míg az egyházmegye többi területén (2.) bérleti rendszerben értékesítették.

A jövedelmek (II.) csoportját a földesúri jogon kirótt jobbágyi terhekből, vagyis a cenzusból, munerából és servitiumból, kilencedből, illetve a taksákból és vámokból származó jövedelmek alkották. A cenzus és a taksák beszedésére a (5.) készpénzbevételek adnak három évből példát, a *munera* – földesúri ajándék – és a *servitium* – munkajáradék – nagyságrendjére a számadáskönyvben nincsen adat.⁴⁷⁰ A kilencedből származó gabona- és borbevételeket a tizedekkel és tizednegyedekkel együtt a (3.) és (4.) csoportban könyvelték el a veszprémi dékánáságból. A nagyberényi, merenyei és nagygyimóti birtokigazgatók által felügyelt területekről nem tartalmaz adatokat a számadáskönyv. Az egyéb hasznot hozó birtokok között a malmokat, vámokat, szőlőket, illetve a káptalan birtokában lévő házakat kell megemlítenünk. A szőlőket, illetve a hegyvámot a (4.) borbevételeknél könyvelték el, a malmokat pedig, mint láttuk, (1.) bérleti rendszerben hasznosították. Ezen felül a (5.) készpénzjövedelmeknél feltüntették a birtokigazgatók felügyelte birtoktestek malomjövedelmeit is. Vámjövedelem bérbeadására egyetlen évből, 1514-ből van példa, amikor a billegei és bándi vámot árendálta a káptalan, s ezt a (2.) tizedek között adminisztrálták. (Más vám egyébként sem illette meg a testületet a 15. század végén.) A Veszprémben és Budán⁴⁷¹ meglévő házakat a káptalan tagjai használták, azokból kézzel fogható bevétel nem származott.

Az (III.) egyéb jövedelmek csoportjába olyan nem rendszeres jövedelmek tartoznak egyrészt, mint a különféle ajándékok, vagy segélyek, másrészt a királyi jövedelmekből történő részesedés. Utóbbira példa az esztergomi érsek pisetum-joga. A vizsgált 1495–1528 közötti időszakban e jövedelemtípusból mindössze a királyi hadakozópénzből (*pecunia exercitua*lis) átengedett összeg volt jellemző a veszprémi székeskáptalanra.

⁴⁷⁰ A merenyei uradalom jobbágyainak 1505. évi borszállításért járó újonnan megállapított fuvardija egy korábbi servitium maradéka lehet. A munkajáradék évi 2-3 napra történő csökkenése, vagyis jelentéktelen mértékűvé válása általános volt a 15. századra, ennek példája lehet a jobbágyi teher szabott áron történő díjazása. Vö. F. Romhányi, 2006. 200. Nógrády 2008, 365.

⁴⁷¹ Szk 48., 150., 247. Vö. Bortizedjegyzék I/253. (47.), I/320 (49.), I/519. (56.), II/646. (90.)

Visszakanyarodva a fejezet célkitűzéséhez a káptalan bevételei a késő középkor két vizsgált esztendejében a következőképpen alakulnak. A malmok bérbeadásából származó jövedelem (1.) 1497-ben 1266, 1425-ben pedig 5388 mérő volt.⁴⁷² Pozsonyban 1473–1478 között 20 dénárt, a Csallóközben 1492-ben 17 dénárt fizettek a búza mérőjéért.⁴⁷³ A számítási hibák és az árak változásának figyelembevételével, pusztán nagyságrendileg megbecsülve a veszprémi káptalan malmokból húzott jövedelmét, a csallóközi alacsonyabb, de időben közelebbi árral számolva a két vizsgált időpontban ez az összeg körülbelül 215, illetve 916 magyar aranyforintra volt tehető. Az emelkedés több mint négyszeres.

A tizedkerületek bérbeadásából származó jövedelem (2.) 1497-ben 426, 1524-ben 790 forint volt.⁴⁷⁴ Előbbi esetében azonban helyesebb évi 700 forintra számolni. Ez az összeg úgy kalkulálható, hogy a felosztott 426 forintnyi összeget kiegészítettem a budai tizedek fiktív, az adott évben el nem könyvelt minimum 250 forintos összegével, továbbá a kisgyermelyi kerület Miletinci Antal procurator által bírt, a későbbiek szerint 4 forintos összegével (1507, 1512.), valamint Erekkésnek Keszthely és Rennek környéki, az 1497. évben nem rögzített, de az előző év adatai szerint 20 forintos a későbbiekben pedig 30 forintra is több bérösszegével.⁴⁷⁵

A veszprémi dékánsgból származó gabonaneműek jövedelmeit (3.) a káptalan két részletben kezelte. Külön összesítették a Peremartonból és a környékbéli falvakból (Berhida, Kovácsi, Ósi),⁴⁷⁶ és külön a tizedkerület többi, a Balaton-felvidéken szórtan elhelyezkedő birtokaiból származót. Míg az előző négy településen mind a tized, tizednegyed és a kilenced is megillette a káptalant, addig a testület a veszprémi *cultellus*-ban a tizedekből közel hetven településen részesült, s ezek jó részében a tizednegyedekből is, a kilencedeket pedig csak tizenhét településen szedte be.⁴⁷⁷ Az 1524. évi püspöki urbárium szerint a káptalan a püspök földesurasága alá tartozó néhány településről is beszédhette a tizedeket, így Berhidáról,

⁴⁷² Szk 27., illetve Szk 261.

⁴⁷³ Pozsonyi árakra lásd DF 277094-6, a csallóközietekre DF 244129. Idézi: Nógrády, 2002. 460. Megjegyzendő hogy 1518-ban az ország másik felében, Ónodon, egy köből búza ára már 28,57 dénára emelkedett. Vélhetően tehát a számításokban használt 17 dénárnál Veszprémben is magasabb lehetett a búza ára, és ezzel párhuzamosan a káptalan bevételei is, azonban az összehasonlíthatóság végett maradtam a korábbi árnál. Utóbbi árra lásd Nógrády, 1998. 111.

⁴⁷⁴ Szk 26–27., illetve Szk 258–259.

⁴⁷⁵ Vö. 454. (budai kerület), 456. (gyermelyi kerület) jegyzetek, illetve Keszthelyre és Rennekre 1496: Szk 18 (20 Ft), 1506: Szk 114. (34 Ft)

⁴⁷⁶ Szk X., és először 1497-nél: Szk 29.

⁴⁷⁷ Lásd a Tizedekről szóló fejezet végén.

Csicsóról, Erekről, Füredről, Hajmáskérről, Herendről, Nyirádról, Ósiből, Szentantalfáról és Szentjakabfáról.⁴⁷⁸

A peremartoni és a veszprémi dékánóság gabonajövedelmek számszerűen 1497-ben 3003,5, 1524-ben pedig 2499 mérőre rúgtak.⁴⁷⁹ Nógrády módszerét követve a képét másfél pozsonyi mérőre, a pozsonyi mérőt 17 dénárra átszámolva⁴⁸⁰ ez a két vizsgált időpontban 766, illetve 637 forintot jelentettek

A borokból származó jövedelem (4.) a gabonával szemben ugyanakkor már kevesebb település között oszlott meg. Tizedet a káptalan huszonnyolc településen,⁴⁸¹ tizednegyedet valamivel kevesebben, míg kilencedet ezek alig felében, tizenegy faluban szedett.⁴⁸² Ugyancsak a káptalant illetve utóbbi falvak hegyvámja, *tributuma* is. 1497-ben 10975, míg 1524-ben 11233 köből borbevétele származott a káptalannak. A borból származó jövedelem forintra a következőképp számolható át. Egy hordó bort 100 köböllel számolva,⁴⁸³ egy hordó bor árát 10 forintra véve⁴⁸⁴ 1497-ben 1097,5, míg 1524-ben 1123,3 forint körül alakulhatott a bor értéke.⁴⁸⁵

A legnagyobb problémát a készpénzben szedett jövedelmek (5.) meghatározása jelenti. Ebbe tartozott ugyanis a cenzus és a rendkívüli adó mellett valamennyi, a nagyberényi, merényei dékánóságokból és nagygyimóti birtokról földesúri joggal szedett valamennyi jövedelem. Ezek, a fennmaradt kevés készpénzbeli bevételeket rögzítő évek alapján készpénzben kerültek elkönyvelésre, majd ezt követően szétosztásra. Nem tudjuk azonban még a legteljesebb 1497. év esetében sem azt, hogy a készpénzbeli jövedelem hányszor és milyen gyakorisággal folyt be. Az alábbi táblázat a három feljegyzett év (1497, 1498 és 1519) különböző ünnepein regisztrált jövedelmeit és azok fajtáit mutatja.

⁴⁷⁸ Urbárium 26., 46., 100., 27., 35., 41., 101., 37., 44., 47. Ereke falu tizedei ugyanakkor nem itt, hanem a tizedkerületek bérbeadásai között találhatóak meg. Ereke tehát kétszer, egyszer mint falu, egyszer mint kérés szerepel egy adott év tizedbérbeadásainak számbavételekor.

⁴⁷⁹ Szk 29. és 31., illetve Szk 263.

⁴⁸⁰ Nógrády, 2002. 460.

⁴⁸¹ Ábrahám, Apáti, Árokfő, Aszófő, Barnag, Csányfalva, Csicsó, Csomkeszi, Füred, Henye, Herend, Kék, Kisberény, Kiskál, Kispécsely, Kövesd, Nagypécsely, Óbudavár, Örvényes, Raposka, Siske, Szentantalfa, Szentberekfalva, Szentjakabfa, Szőlős, Udvari, Vászoly, Vöröstó. Lásd például Szk 12.

⁴⁸² Ábrahám, Aszófő, Csányfalva, Kisberény, Kiskál, Kispécsely, Kövesd, Nagypécsely, Raposka, Szőlős, Vászoly. Szk 12.

⁴⁸³ Holub, 1943. 41.

⁴⁸⁴ Nógrády, 2002. 453.

⁴⁸⁵ Egy másik, hasonló eredményre jutó számítási módszerre lásd Karinszky, 2008. 55.

ünnep	1497	1498	1519
Adventus Domini	Census: sub primo decanatu, sub decanatibus Merenye et Nagheren, extra decanatum Gymolth		
Nativitatis Domini		Census: sub primo decanatu,	
Epiphaniae Domini		Census:, sub decanatu Nagheren Decime, quarte Merenye Molendinales Merenye De antiquis conductionibus et debitis	
Beati Egidii	Pecunia exercitualis		
Sancti Andree	Pecunia exercitualis Molendinales Merenye Decime (quarte)		
Dominica Judica	Decime (quarte)	Decime (quarte)	
Beati Michaelis	Decime (quarte) Taxa extraordinaria None Merenye Cenzus Merenye	Decime (quarte)	
Beate Margarethe			Cedulis et debitoribus Decime (quarte) Magistri de Simegiensibus, in Gymolth, de Merenye Officialis de exercitualibus

Látható, hogy két ünnep kivételével (Dominica Judica és Szent Mihály napja) egyetlen olyan alkalom sincs, ami legalább két évben is előfordulna. A három évben befolyó összegek is meglehetősen szórást mutatnak. Mivel ezek tartalmazzák azonban azokat az egyes tizedkerületekből befolyó tized- és tizednegyed-jövedelmeket is, amelyeket az adott évben már a cultellusok bérbeadásánál egyszer figyelembe vettünk, így az ilyen jogcímen befolyt összegek levonása után – mivel azokat már a tizedkerületek bérbeadásánál elkönyveltük – a következő összegek maradnak:

Év	Összes pénzbeli jövedelem	Tizedek, tizednegyedek nélkül	Arány
1497	1110	742	67%
1498	374	240	64%
1519	526	431	82%

A készpénzben szedett földesúri jövedelmek közül azonban cenzus és a rendkívüli adó (*taxa extraordinaria*, „ostoradó”) összegének megállapítása révén a befolyó összbevétel még bővíthető. Sajnos ezek az eddigiekhez képest is csak meglehetősen bizonytalansággal határozhatók meg, a rendkívüli adó pedig tulajdonképpen csak becsülhető.

Tekintsük át előbb a veszprémi székeskáptalan mint földesúr által szedett rendkívüli adóra vonatkozó kevés adatot. Ez lényegében nem más, mint a számadáskönyv 1497. évi

készpénzbevételeit elkönyvelő részben szereplő két utalás: Szent András napján 4 forint adóval tartozott a nagyprépost, Szent Mihálykor pedig 20 forint taksát osztottak szét a kanonokok.⁴⁸⁶ A két tétel összesen 24 forintot jelentett. Tudható azonban, hogy az adó lényegesen nagyobb, Nógrády kimutatása szerint akár uradalomtól (birtokostól) és tájegységtől függően 10–37-szerese volt a cenzusnak.⁴⁸⁷ A számadáskönyvben elkönyvelt összeg tehát ennek csak egy töredéke lehetett.

A cenzust illetően már valamivel több adat áll rendelkezésünkre, és itt analógiát is alkalmazhatunk annak körülbelüli meghatározásához. Mivel az adó a taxa extraordinariatól eltérően nem jövedelemadó, hanem a jobbágytelek után kivetett taksa volt, így a székeskáptalan által birtokolt telkek számának megállapítása kellő támpontot adhat számításunkhoz. A jobbágytelkek számának meghatározása mellett az 1497–1498. évekből a számadáskönyv is tartalmaz erre vonatkozó adatokat. 1497-ben az első dékánóság 133 forint 25 dénárt, a nagyberényi és merenyei dékánóságok pedig 24 forint 20 dénárt, összesen 157 forint 45 dénárt fizettek be Adventig (circa adventum Domini) a préposti hatod és a dupla porciókra, illetve az első dékánóság falvai és a dékánóságon kívüli Nagygyimót pedig további 56 forint 75 dénárt a szimpla kanonoki porciókra.⁴⁸⁸ Összesen tehát 214 forint 20 dénár cenzust osztottak fel a kanonokok Karácsony környékén. Ugyanebben az évben Szent András napján újabb 74 forint 49 dénár cenzust érkezett a merenyei birtoktestről, illetve ugyaninnen Szent Mihály napján további 17 forint 65 dénár.⁴⁸⁹ Az 1497. évben elkönyvelt valamennyi cenzusból származó bevétel így 306 forint 34 dénárt tett ki. Az 1498. évben préposti hatodra az első dékánóság falvai 5880, szimpla kanonoki porcióra 4040 dénárt, összesen 9920 dénárt, azaz majdnem 100 forintot fizettek Karácsonykor. A gazdasági évhez tartozó 1499 Vízkeresztjén a nagyberényi dékánóság 62 forint 20 dénárt, illetve Kispécsely további 3 forint 85,5 dénárt fizetett be.⁴⁹⁰ Összesen tehát a számadáskönyvben az 1498-nál feljegyzett cenzusbeli jövedelmek 165 forint 25,5 dénárt tettek ki.

Az elkönyvelt adatok mellett a hiányzó tételek megállapítása a következő feladat. 1497-ben Merenyéről három ízben, a többi településről és birtoktestről egy alkalommal regisztráltak cenzusbevételt. Az ebben az évben a merenyei birtoktestről érkező cenzus összesen 101 forint 34 dénár összegű volt, vagyis az évben regisztrált 306 forintos össz-cenzusbeli bevétel közel harmadát szolgáltatta a merenyei birtokigazgató alá tartozó négy

⁴⁸⁶ Szk 36–37.

⁴⁸⁷ Nógrády, 2008. 365–366.

⁴⁸⁸ Szk 35–36.

⁴⁸⁹ Szk 36–37.

⁴⁹⁰ Szk 47–48.

település. Ez alapján feltételezhető, hogy a középkor végén a káptalan kezében lévő közel 50 birtokból származó valamennyi cenzusból származó jövedelem a számadáskönyvbeli 306 forintnál lényegesen többet tett ki.

Ezek után, ha meg tudnánk állapítani a káptalan kezében lévő birtokokon lévő valamennyi telek számát, akkor hozzávetőlegesen meg lehetne becsülni a tényleges cenzusból származó évi bevételt. Természetesen a források megléte és az azokban szereplő adatok eltérő típusa miatt a számítás meglehetősen nagy bizonytalansággal végezhető el. Veszprém megye esetében ugyan fennmaradt az 1488-as adójegyzék, s ebben az egyes településeknél összeírták a telkek számát és azok birtokosait, azt azonban nem, hogy egész vagy ennél kisebb telekhányaddal rendelkeztek-e az egyes településeken élő jobbágyok. Maradtak fenn továbbá portális adójegyzékek, dikális összeírások az 1530-as, 1540-es évekből is, szinte valamennyi birtok esetében, ezek azonban pontatlanabbak és főként jóval esetlegesebbek az 1488. évinél. Kérdéses továbbá, hogy az utóbbiakban szereplő adatok visszavetíthetők-e a számadáskönyv által felölelt korszakra, illetve kiegészíthetők, korrigálhatók-e az 1488. évi jegyzék adataival.

A kérdés eldöntésében a veszprémi püspökség 1524-ben keletkezett urbáriumra nyújthat segítséget. Ebben rögzítették valamennyi püspöki földesuraság alá tartozó település szolgáltatási kötelezettségét és a rajtuk elő jobbágyok cenzusát, amit az általuk bírt telekhányad alapján fizettek. Ha ennek az adatai összevethetők az 1488. évi Veszprém megyei adójegyzékkel, akkor óvatos fenntartással azok kiterjeszthetők a káptalan esetében a dikális jegyzékek adataira. A két adóösszeírás-csoport, az 1488. évi és az 1530-as, 1540-es évekből korrigált adatai alapján már megállapítható egy körülbelüli telekszám. A számításbeli nehézséget az okozza, hogy egyrészt az 1488. évi megyei adójegyzék csak jobbágyszámot közöl, de telekhányadot nem, másrészt az 1530-es évek dikális összeírásai megadják a jobbágyok által befizetett egész-cenzusok számát, azt azonban nem, hogy ez hány és milyen telekhányaddal rendelkező jobbágyháztartás között oszlott meg. A probléma lényege tehát az, hogy az állami adó-összeírásokból csak nagyon óvatos becsléssel lehet a cenzus lapját képező telekszámhoz jutni. (Jellemzően az állami adó alap inkább magasabb lehetett a cenzusénál.)

Az 1488. évi adójegyzék Veszprém megyei települések között 11 püspöki települést sorol fel a rajtuk lévő jobbágytelkek számával. Az 1524. évi urbárium számba veszi ezeket a településeket is, illetve összesíti a falvakból származó cenzust.

Település	1488., adóköteles háztartások	1524., jobbágyok száma	Cenzus (1524), Ft
Berhida	44	42	26,75
Csóta	13	15	9,6
Fajsz	4	2	2
Hajmáskér	29	25	23,50
Kajár	21	19	18
Ósi	56	53	33,50
Patvására	5	7	7
Szentistván	18	17	16,50
Szenttamásfalva	35	24	–
Vámos	4–x	8	7,25
Veszprém	5	6	–
Összesen	230 (190)	225 (195)	144,1

A táblázat adatai alapján látható, hogy 1488 és 1524 között minimális mértékű változás következett be a telkek és az adóköteles jobbágyok számában. Ha a két, cenzussal nem rendelkező veszprémi adatot (Szenttamásfalva és Veszprém) figyelmen kívül hagyjuk, úgy 1524-ben egyetlen Veszprém megyei adóköteles háztartás kb. 74 dénár cenzust fizetett a veszprémi püspöknek.

Ezek alapján a számadáskönyv kiválasztott 1497. évében az alábbiak szerint alakultak a veszprémi székeskáptalan birtokain élő jobbágyok száma és az általuk befizetett cenzus összege.

Település	1488., adóköteles háztartások	Porták száma ⁴⁹¹			Cenzus (1497), Ft
		1531	1534	1536	
Ábrahám			10	7	2,15
Alsóörs		24*	12		12,5
Aszófő				3	6
Bogárfalva	3				
Csaba				5	Lásd Nagyberénynél
Csányfalva				3	tartozik
Csege					
Csopak			19	25	25,5
Fadd					
Fajsz	5–x	3		5,5	
Füred				3	1
Garabonc			38	35	lásd Merenyénél
Jutas		1		3	
Kádárta	17	20		28	9,75
Kisberény	13	12		9,5	10
Kiskál					tartozik
Kispécsely		21*		15 (1542)	6
Kovácsi					
Kövesd				4	

⁴⁹¹ Az összesítésbe a pusztá telkek számát nem, csak az adózó és szegény telkek számát vettem fel.

* = Pusztatelkekkel együtt.

Település	1488., adóköteles háztartások	Porták száma ⁴⁹¹			Cenzus (1497), Ft
		1531	1534	1536	
Leányfalu	2	1			tartozik
Lovas		34	28	18	
Merenye		22	15	18	9,20 + 74,49 + 17,65
Mesteri	5				
Nagyberény				12	15
Nagygyimót	35				24
Nagypécsely		35*		18,5 (1542)	6
Németpáh				7	
Ocsmán				1	
Paloznak		36*	30	15,5	30,5
Papkeszi	56	32		17	28,5
Peremarton	44				13,5
Rátót	5	12			
Szentkirályszabadja	3–x				
Szölös				4	3
Újlak			16	22	lásd Merenyénél
Vámos	4–x	6		3,5	
Vászoly		45*	17		8,5
Veszprém	18+1 préposti	33		26,5	

Mivel az adóköteles jobbágytelkek száma az időben előrehaladva inkább csökkenést mutat, mintsem emelkedést, ezért a későbbi, dikális adójegyzékek szűkebb adatainak visszavetítése talán megengedhető a korábbi időszakokra. Ezek alapján valamennyi település esetében a maximális telekszámot összesítve 534 telket kapunk. (Azoknál a településeknél, amelyek esetében 1531-ben nem különítették el a pusztai telkeket, olyan évet vettem figyelembe, ahol ez már megtörtént.) Nem szerepelt az összesítésben ugyanakkor olyan népes település, mint a Tolna megyei Fadd, a veszprémi Kovácsi és környéke, továbbá a somogyi Csege. Hiányoznak továbbá az 1507. évi Újlaki-adományban foglalt települések is. Óvatos becsléssel tehát az előbbi adat 600 telekre kiegészíthető.

A számadáskönyv 1497. évi cenzusösszegei közül Nagygyimót esetében 24 forint szerepelt, amit az 1488. évi adójegyzék szerint 35 telek után fizettek. Ez 68,6 dénárnak felel meg telkenként. Az első dékánóság települései esetében a számadáskönyvben felvett adatok az előbbi átlagérték alapján arra utalnak, hogy a cenzust legalább még egy ünnepnapon beszolgáltatták a kanonokoknak (Kádárta: 17 telek után 9, 75 forint, Papkeszi: 56 telek után 28,5 forint, Peremarton: 44 telek után 13,5 forint). Kisberény kivételt képez: az itteni 13 telek után beszedett 10 forint 76,9 dénárnak felel meg telkenként. A püspöki urbárium esetében szereplő 74 dénáros településenkénti körülbelüli adat tehát alkalmazható a káptalani telkek után fizetett cenzusra is.

A telkek számának és a census telkenkénti összegének meghatározása után – ismét csak óvatos becsléssel, 74 helyett 75 dénárral, vagyis $\frac{3}{4}$ forintra és 600 telekkel számolva – megállapítható, hogy *körülbelül 450 forintra* tehető a székeskáptalan censusból származó bevétele. Ez nagyjából másfélszerese az 1497. évben a számadáskönyvben censusból elkönyvelt 306 forint 34 dénáros bevételnek. Kiegészítve tehát az számadáskönyv ez évi összesített, 742 forintos készpénzbevételét e 150 forintos különbséggel *kb. 900 forint* készpénzbevétellel számolhatunk 1497-ben a rendkívüli földesúri adón kívül. Figyelembe véve, hogy az 1497. évi jegyzék a legrészletesebb – ez öt alkalommal számolja össze a pénzbeli jövedelmeket, míg az 1498-as négy, addig az 1519-es már csak egy alkalommal –, és mivel nincs okunk feltételezni, hogy más években ne szedtek volna hadakozópénzt és különösen földesúri járandóságokat, továbbá az Újlaki-adomány falvainak feltűnését a káptalan birtokai között, minimum 900 forint bevétellel a kiválasztott 1524. esztendő esetében is számolhatunk. E számítást erősíti az is, hogy abból a két esztendőből, amikor nem csupán egyetlen ünnepnap kapcsán leszámolt összegeket ismerünk, a jövedelmek közel azonos százaléka olyan (67 és 64%), amelyet korábban nem vettek számításba. (Az 1519-es év kevés bevételtípusból származó, de ennél magasabb, 82%-os adata itt figyelmen kívül hagyható.) Alátámasztja még ezt a feltételezést a korábban megállapított emelkedő malombérleti és gabonatedbéli, illetve a legalábbis stagnáló⁴⁹² bortizedbéli jövedelmek magyar aranyforintra átszámolt összegei, vagyis a készpénzjövedelmek 1497-hez képest biztosan nem romlottak.⁴⁹³

⁴⁹² A malomjövedelmek emelkedésére: Karlinszky, 2008. 47.; a gabonáéra uo. 53, a borokból származóra uo. 55. A számadáskönyv által lefedett időszakban a befolyó jövedelmek nagysága és aránya is figyelemre méltó. Egyrészt szembeeső a malmok bérbeadásából származó jövedelmek kiugró mértékű emelkedése. Emelkedett továbbá a tizedkerületek bérbeadásából és a gabonából származó jövedelmek. Másrészt a jövedelmek nagyobb mértékű emelkedése annál a két típusnál tapasztalható, amelyek nem voltak közvetlenül természetbeliek, vagyis a malmok és a tizedek bérbeadásánál, jóllehet a malmok után mérőben számolták a bérleti összeget. A másik két, kifejezetten a földből és az adott évi termésből származó jövedelmek, így a gabonából és a borból természetben beszédett jövedelmek nem mutatnak ilyen mértékű emelkedést. Karlinszky, 2008. 59.

⁴⁹³ A Merenyéről származó valamennyi jövedelem például 1497-ben – a hadakozópénzen kívül – kb. 120 forintot, 1519-ben kb. 105 forintot tettek ki.

A két kiválasztott év jövedelmei tehát a következőképp alakultak.

Jövedelem típusa	1497	1524
Malmok	1266 mérő	5388 mérő
forintban	215 Ft	916 Ft
Tizedbérlet	700 Ft	790 Ft
Gabona	3003,5 mérő	2499 mérő
forintban	766 Ft	637 Ft
Bor	10975 köből	11233 köből
forintban	1097,5 Ft	1123,3 Ft
Kézpénz	900 Ft	min. 900 Ft
Taxa extraordinaria ⁴⁹⁴	?	?
Összesen	3678 Ft	4366 Ft

A két év közötti különbség fő oka a malombevételek emelkedése. Láthattuk, hogy a romosan álló malmok esetében kifejezetten törekedett a káptalan arra, hogy azokat helyreállíttassa, a Borhi-féle malom megszerzésével pedig tovább nőtt a testület malombérletekből származó bevétele. A többi jövedelem esetében kisebb mértékű emelkedés, illetve csökkenés figyelhető meg, ami akár az adott év terméseredményéből is adódhatott.

Az említett fenti hiányok figyelembevételével óvatos becsléssel tehát körülbelül 5000 forint körüli összeggel gazdálkodhatott a káptalan. Az összeg természetesen nem éri el a veszprémi püspök éves szinten 10–12.000 forintra becsült éves jövedelmét, és jóval alatta marad a leggazdagabbnak számító, egri püspöki bevételek 30.000 forintos becsült nagyságának is. A királyi udvar mindeközben 500.000–750.000 forintos éves költségvetés felett rendelkezhetett Mátyás, s ennek kb. harmadával a Jegallók idején.⁴⁹⁵

Ha elfogadjuk kiindulási pontként a fenti összeget, úgy a káptalan 36 tagjára⁴⁹⁶ a nagypréposti jövedelmeket külön nem számolva átlagosan 139 forint jövedelem jutott. A mérleg másik serpenyőjében áll a veszprémi püspöki vár alvárnagyainak évi 12 forint fizetése, illetve a sümegi vár teljes személyzetének évi 154 forintra rúgó készpénzbeli javadalmazása.⁴⁹⁷ Gönc gazdag hegyaljai mezővárosban a 15. század első harmadában portánként átlagosan 37 forint jövedelemmel rendelkeztek a városi polgárok.⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ Ahogy a cenzusra vonatkozó fentebbi számítások is finomításra szorulnak, úgy a veszprémi székeskáptalan által jobbágyaira kivetett rendkívüli adó összegének meghatározása is a további kutatás feladata. Ha elfogadjuk azt, hogy ez a taksa legalább tízszeresét tette ki a cenzusnak, úgy az előbbieken meghatározott 450 forintos cenzus szerint minimum 4500 forintos bevétellel kellene kalkulálnunk. Ezzel azonban több, mint duplájára emelkedne a káptalan éves bevétele, s megközelítené vagy meg is haladná a veszprémi püspök jövedelmeit. Ugyanakkor a forrásokban a két fentebbi adaton kívül egyetlen megjegyzés sem vonatkozik ezek beszedésére, ami viszont aligha hihető. Így egyelőre ezzel az adattal nem kalkuláltam.

⁴⁹⁵ Engel–Kristó–Kubinyi, 1998. 239. és 345.

⁴⁹⁶ Solymosi, 1989. 84.

⁴⁹⁷ Holub, 1943. 39–40.

⁴⁹⁸ Nógrády, 2002. 459. Sajnos más középkori káptalan jövedelmeiről összesítéssel nem rendelkezünk, amely pedig különösen alkalmas lenne a veszprémi káptalan jövedelmi viszonyaival történő összevetésre. Az erdélyi

Más megközelítésben a káptalan mintegy harminc-harmincöt faluban, illetve legalább három mezővárosban (Veszprém, Fajsz, Peremarton) volt birtokos.⁴⁹⁹ Bár vára nem volt, a mezővárosok és falvak száma tekintetében állta a versenyt a 15. század végi világi nagybirtokosok második vonalával mindenképp.⁵⁰⁰ Összehasonlításképpen a veszprémi püspök két várral, a veszprémi városrészekkel együttesen négy mezővárossal és 71 faluval vagy falurésszel rendelkezhetett.⁵⁰¹

Érdemes lenne megvizsgálni még a korszak rekonstruálható meteorológiai és történeti ökológiai viszonyait is. Ez egyben magyarázatot nyújthatna a borbéli jövedelmek csökkenésére is. Ugyancsak érdemes volna a jövedelmek mértékének változását a köztörténeti eseményekkel is párhuzamba állítani. Most pusztán annyit jegyeznék meg, hogy a befolyt jövedelmek alapján az 1514-es, a veszprémi káptalan dunántúli birtokai jellemzően nem érintő események előtt közvetlenül nem, csak 1512-ben lehetett a megszokottnál alacsonyabb a termés. Az 1520-as évek elején a káptalan szinte minden jövedelme emelkedést mutat, s még az egyébként csökkenő tendenciát mutató bortermésben is kiemelkedően jó évnek számított az 1523-as. A mohácsi katasztrófát követően viszont jelentősen csökkentek a bevételek.

Exkurzus: A veszprémi székeskáptalan tagjainak száma

A veszprémi székeskáptalan az általánosan elfogadott nézet szerint 36 tagot számlált. Ezt a középkor végi állapotokból, éppen a számadáskönyv adataiból tudhatjuk.⁵⁰² Nem volt azonban ez feltétlenül mindig ennyi. Láthattuk, hogy a káptalan birtokhálózata sem volt statikus a középkorban, hanem lassú bővüléssel birtokkoncentrációt mutatott. A birtokokból származó jövedelmek bővülése révén lehetővé válhatott a kezdetben alacsonyabb létszámú testület bővítése.

Teljes kanonoki névsort sajnos csak a számadáskönyv idejéből ismerünk, azonban a korábbi időszak esetében is akadnak támpontok. Olyan káptalani archontológia híján, amely alapján megállapítható lenne valamennyi egy időben kanonoki stallumot viselő személy száma, más forrásokhoz kell nyúlnunk. A 14. századi pápai tizedjegyzék adatai szerint 1333-ban 19 kanonok és 5 prebendás pap, 1334-ben 16 kanonok és 6 prebendás pap, 1335-ben 7

számadás annyira töredékes, hogy a káptalan éves jövedelmeit az alapján nagyságrendileg is nehézkes megbecsülni.

⁴⁹⁹ Pfeiffer a káptalan 17. századi újjáalakulásakor 34 településsel számol, amelyekhez 1759-ben járult hozzá még Peremarton és Kispécsely négyötöde. Pfeiffer, 1943, 8.

⁵⁰⁰ Engel, 2001a. 53.

⁵⁰¹ Urbárium 9.

⁵⁰² Solymosi, 1989. 84.

kanonok és 4 prebendás pap fizetett adót.⁵⁰³ A legteljesebb, 1333-as adatot két további stallummal tudjuk kiegészíteni. Ismert, hogy János királynéi alkancellár, korábbi szentendrei főesperes volt ekkor a nagyprépost (1324–1343), aki nem szerepelt egyik adójegyzékben sem. Szintén nem szerepelt egyik összeírásban sem az olvasókanonok. Pozíciója 1333-ban betöltetlen lehetett, ugyanis 1331-ben az előző lektor, Zalai Bereck győri prépostságot kapott,⁵⁰⁴ azonban egy ideig megtarthatta mesterkanonoki stallumát Veszprémben is, mivel egy Bereck nevű kanonok adófizetését 1333-ban rögzítették az adószedők. A következő lektor Pál volt 1334–1335-ben, azonban őt egyik évben sem vették fel a pápai adót befizető javadalmask listájára. Mivel a többi oszlopos kanonoki stallum – számuk összesen 12 – betöltött volt és szerepelt is az adójegyzékben, így a mesterkanonoki stallumok számát illetően van csak bizonytalanság. A 14. század első harmadában tehát legalább 21 kanonokkal kell számolnunk a veszprémi székeskáptalanban. (Ha kiegészítjük a mesterkanonokok számát az oszloposokéra, 12-re, éppen 24 kanonoki stallumot kapunk.)

A 15. században három alkalommal jelennek meg a veszprémi káptalani tagjai különböző okokból együttesen a forrásokban. 1417. november 26-án Rozgonyi Simon dömösi prépost püspökké választásakor 22 kanonok szignálta a káptalani döntésről szóló dokumentumot.⁵⁰⁵ Csábító lenne arra gondolni, hogy a testület létszáma a 14. század óta ekkorra még nem változott, azonban a stallumok vizsgálata mást mutat. Az aláíró kanonokok között 16 mester- és csak 6 oszlopos kanonok neve olvasható. Nem volt az aláírók között Szentgyörgyi Vince László veszprémi kisprépost és főesperes (1412–1418), ahogy Liptói Miklós nagyprépost sem, aki éppen ezekben a napokban, Konstanzban november 29-én személyesen megjelenve próbálta méltóságát megerősíttetni a pápával.⁵⁰⁶ Nem ismert továbbá 1417 végén a somogyi⁵⁰⁷ és a zalai⁵⁰⁸ főesperes személye, és nem tudjuk, ki volt a hantai⁵⁰⁹ és az örsi⁵¹⁰ prépost. Az ismert 16 mesterkanonokot a 12 oszlopos kanonokkal kiegészítve legalább 28 fős kanonoki testület volt 1417-ben Veszprémben.

⁵⁰³ MREV II. 71., 79. és 83.

⁵⁰⁴ MREV II. no LXIV. (53.)

⁵⁰⁵ VO no 124. (193–197.), ZsO VI. 1176.

⁵⁰⁶ ZsO VI. 1181.

⁵⁰⁷ Miklós fia Pál somogyi főesperes 1418. július 12-én kérvényezte a Szentgyörgyi Vince László lemondásával megürült veszprémi kisprépostságot: Suppl. I/116. Elképzelhető, hogy az előző évben is ő töltötte be a főesperesi tisztséget.

⁵⁰⁸ Az elhunyt Miskolci Tamás hivatalát az aláírók között szereplő Himházi László 1418. november 20-án kérvényezte először. Suppl. I/151.

⁵⁰⁹ 1412-ben Pál (ZsO III. 2251.), 1469-ben pedig szintén Pál – VO no 154. (246–248.) – volt a hantai prépost. A köztes időszak prépostjainak neve nem ismert.

⁵¹⁰ A Tót (Sclavus) János halálával megürült örsi prépostságot 1417. december 1-én kérvényezte Nyárádi Miklós. Suppl. I/5.

1448. május 8-án a veszprémi székesegyházhoz csatolt Szent György-kápolnában 25 kanonok adott ügyvédi meghatalmazásokat különböző esetekre.⁵¹¹ A felsorolt személyek közül ezúttal négy oszlopos kanonok hiányzott. Nem volt jelen értelemszerűen Emódi Pál nagyprépost (1446–1455), aki ellen feltehetően az egész szervezkedés irányult.⁵¹² Hiányzott az aláírók közül a fehérvári⁵¹³ és somogyi⁵¹⁴ főesperes, valamint a hantai prépost. Velük együtt, az ismeretlen számú hiányzó mesterkanonokkal együtt legalább 29 káptalani tagra egészíthető ki a kanonokok sora.

1469-ben már biztosan teljes létszámú, azaz harminchat tagú volt a veszprémi székeskáptalan. Augusztus 11-én Lőrinc pápai legátus 32 név szerint felsorolt veszprémi kanonokot részesített búcsúban, amennyiben a husziták elleni hadi vállalkozásban személyesen vagy anyagi ráfordítással részt vennének.⁵¹⁵ A felsorolásból ismét az oszlopos kanonokok egy része hiányzik. Nem szerepelt abban ugyanis a segesdi⁵¹⁶ és a somogyi⁵¹⁷ főesperes, valamint az örsi prépost.⁵¹⁸ Velük kiegészítve a felsorolt személyeket egy híján 36 főt kapunk – éppen annyit, mint amennyi a számadáskönyv adatai alapján a középkor végén volt a testület létszáma.

7.2. A kanonokok jövedelmi viszonyai

A kanonokok a közös jövedelmekből nem egyenlő mértékben, hanem meghatározott kulcsok szerint részesedtek. A 36 tagból álló székeskáptalan tagsága mellett 9 oltárigazgató, a *sublector*, *succentor* – akik sok esetben a kanonokok közül kerültek ki – és a világi officális részesült a nem javadalomként élvezett, osztatlan bevételekből. Több tényező ugyanakkor kizárhatta a kanonokokat a jövedelmekből. Györben például nem jutott az adott évben jövedelemhez az, aki nem teljesítette rezideálási kötelezettségét (vagyis nem helyben lakott), illetve az, aki az őszi vetést követően jutott kanonikátushoz. Nem részesült továbbá a

⁵¹¹ VO no 136. (215–217.)

⁵¹² A káptalan és a prépost ellentétére: VO no 137. (218–219.); a káptalannak okozott sérelmek: VO no 138. (220–221.), VOSuppl no 230. (406–407.), VÉL C/1 (cap.) Veszprém eccl. et capit. 42. (DF 201321.). A prépost pártját fogta ekkor Gatalóci Mátyás püspök is: VOSuppl no 231. (407–409.), és VOSuppl no 232. (409–410.)

⁵¹³ A jogot végzett Apáti Lukács 1449-ben lett fehérvári főesperes (1462-től egri prépost.)

⁵¹⁴ Péter somogyi főesperes 1448. februárjában egy örvényesi telket cserélt el a tihanyi apáttal: ZO II. no 268. (534–536.) Ismeretlen okból hiányzik az ügyvédet fogadó kanonokok felsorolásából.

⁵¹⁵ VO no 154. (246–248.)

⁵¹⁶ Nem ismert a segesdi főesperes személye 1454 – Miklós: VÉL C/1 (epp.) Miscellanea 53. (DF 200495), ekkor már néhai – és 1474 között. Kornis Mihály 1473–1484 között viselte a méltóságot, miután éppen a búcsúengedély idején a nagyprépost volt (1469–1473). Javadalmától a birtokkezelésben elkövetett visszaélések miatt utóbb megfosztották: VOSuppl no 249. (428–429.), VOSuppl no 250. (429–430.), VOSuppl no 252. (432–433.)

⁵¹⁷ 1464-ban Porch Gergely – VO no 148. (233–235.) – 1489-ben Vetési Gergely viselte a főesperesi hivatalt: VO no 184. (285–287.).

⁵¹⁸ Az örsi prépost Újfalusi András volt 1463–1479 között.

bortizedből az, aki Nagyboldogasszony napján még nem volt a káptalan tagja, illetve elesett a gabona- és bortizedtől az is, aki Szent György napkor nem vett részt a közös szentmisén. Ezen túlmenően a nagyobb vétséget elkövetőket is büntethette a testület a javadalomból történő kizárással. A helyben lakási kötelezettség alól felmentést élveztek az igazoltan távollévők, vagyis akik egyetemi tanulmányokat folytattak vagy a káptalan képviselőjében máshol tartózkodtak.⁵¹⁹

Az esztergomi székeskáptalan esetében a birtokok tekintélyes része javadalomként az egyes stallumokhoz volt kapcsolva, azokat javadalomként élvezték, s emellett osztották fel a közös jövedelmeket. Az esztergomi nagyprépost és lektor saját falvakkal rendelkezett, előbbi kettővel, utóbbi eggyel. Az egyes javadalmakat, az esztergomi szóhasználat szerint prédiúmok vagy prédiális birtokokat a kanonokok igényelhatték.⁵²⁰ A veszprémi kanonoki testület esetében a számadáskönyv adatai alapján az esztergominál nagyobb súlyú maradt a birtokokból származó közös jövedelmek felosztása. Ennek ellenére bizonyos, elsősorban dignitárius kanonoki stallumokhoz önálló javadalmak voltak kapcsolva.

1511-ben az éneklőkanonoki javadalomra vonatkozó vizsgálat folytatását rendelte el Nágocsi Gáspár kántorkanonok kérésére Beriszló Péter a veszprémi püspökség helynök-kormányzója, a fehérvári káptalan prépostja, a következő évtől a veszprémi egyházmegye püspöke.⁵²¹ A 12 tanú kihallgatásáról készült jegyzőkönyv szerint a veszprémi kántornak több helyen voltak önálló jövedelmei. Tized illetve meg gabonából, mézből és borból Tagyon,⁵²² Zánka és Monoszló zalai településeken, illetve a tizedek negyedének a fele – vagyis a tizednegyedből a plébánosi fél-tizednegyed mellett a kanonokoknak járó fele rész egésze – tartozott a járandósága közé Henye, Diszel, (Gyula-) Keszi, Gulács, Tomaj, (Badacsony-) Örs, Kerekikál, Rendes, Köves- és Sóstókál településeken. Az éneklőkanonoknak háza és kertje volt Veszprém kanonoki városrészében, továbbá rétjei feküdtek a székváros szomszédságában Jutas és Kádárta területén, illetve szőlőket birtokolt Veszprém Berkenyemál és Szőlős nevű promontóriumain. Ezen kívül dupla kanonoki részt élvezett a nagyberényi és a merényei káptalani jövedelmekből, illetve a Karácsony, Húsvét és Szent Mihály napján járó ajándékokból.

⁵¹⁹ Bedy, 1938. 38., Szk XII. Nágocsi Gáspár 1500-ban a pápai udvarban képviselte a káptalant a zalai tizedekkel kapcsolatos perben. Sajnálatos módon ebből az évből hiányoznak a számadáskönyv jövedelem felosztási adatai. Nágocsi azonban biztosan élvezte ekkor is a stalluma után járó bevételeket, ugyanis a hiányos adatok szerint Bakonykés tizednegyedeit egyenesen római költségeire utalták ki számára kanonoktársai, Kisberény tizedét, negyedét és kilencedét pedig egy társával közösen bérelte. Ha távolléte miatt kizárták volna a jövedelem felosztásból, e két jövedelem egyikét sem élvezhette volna. Szk 62–63.

⁵²⁰ RCS 23–24.

⁵²¹ VO no 212. (328–335.)

⁵²² Ugyanezt erősíti meg az 1524. évi püspöki urbárium adata: Urbárium 43.

Papkesziben a 16. századi rovásadó-összeírások szerint az örkanonoknak és az olvasókanonoknak is voltak jobbágysai. Utóbbi Papkeszihez hasonlóan ugyancsak 1 jobbággal bírt Vámoson is.⁵²³ Vámoson az egyik tanú szerint 1511-ben az éneklőkanonok is bírt 12 hold földet.⁵²⁴

A nagyprépostot a közös jövedelmekből – a malombérletből származó gabonából, a bor- és gabonatedéből – járó hatod mellett a Peremarton környéki tizedekből illetve dupla rész. A nagypréposti javadalomhoz tartozott még az 1488. évi adójegyzék szerint Ósi négy jobbágya, illetve néhány jobbágy (Király-) Szentistvánon.⁵²⁵ 1433-ban a káptalan és a bakonybéli bencések mellett a nagyprépost is birtokosa volt Vászolynak.⁵²⁶ A malomjövedelmekből négyen (nagyprépost, olvasó-, éneklő- és örkanonok), a többi tizedből hatan (az előbbieket és a dékán, illetve a veszprémi officialis) kaptak dupla porciót.⁵²⁷ Láthattuk továbbá, hogy az egyes kanonokok saját vagyona is szert tehettek, ezek azonban nem javadalmukhoz, hanem személyükhöz kapcsolódtak.

A készpénzbeli jövedelmekből a számadáskönyvben mindössze három maradt fenn, ezek azonban arról is tájékoztatnak, hogy a két *divisor* munkájáért együttesen az összegek ötvened részét, fejenként tehát egy-egy százalékot kapott kanonoki javadalmán túl.⁵²⁸ A veszprémi tizedkerület gabona- és borjövödelmeiből a veszprémi tiszttartó különbözőféleképpen részesült, de általában egy kanonoki résznek felénél, kétharmadánál többet nem kapott.⁵²⁹ Az *officialis* más káptalani jövedelemből a számadáskönyv alapján nem részesült.

A főesperesek jövedelmeit a kerületükben lévő plébániák száma is befolyásolta. A plébánosoktól szedett *cathedraticum*, amelynek összege évi egy forintot tett ki (1498. évi 53. tc.), jelentősen megnövelte a rendelkezésükre álló javadalom értékét. Pécsi példák alapján ez esperesi kerületenként 40–90 plébániát, tehát ugyanennyi forintot jelentett. Ehhez járultak még a főespereseknek a joghatóságuk alapján a perekből származó bevételeik.⁵³⁰

⁵²³ Pákay, 1942. 127. (Papkeszi) és 152. (Vámos).

⁵²⁴ VO no 212. (334–335.)

⁵²⁵ Solymosi, 1984a. 185. Érdekes, hogy már a hamis 1082-es összeírás is 5 préposti jobbágyot említett Ósiben. DHA no 81. (237.)

⁵²⁶ VÉL C/1 (cap.) Vászoly 18A. (DF 201261)

⁵²⁷ Szk. XIII.

⁵²⁸ Lásd például Szk 36.

⁵²⁹ 1495–1506 között például, kisebb számítási hibákkal ugyan, de a gabona- és bortizedek alapján, a kilencedekkel és a negyedekkel csökkentett kanonoki részt (*simpla*) kapta. 1507-től ugyan ez a számítási mód megváltozni látszik, de a tiszttartó jövedelmét nagyságrendi változás nem éri. Az *officialis* neve mellett általában a dupla kifejezés szerepel, amely akkor válik értelmezhetővé, ha jövedelmének összegét összevetjük a például az olvasókanonok duplájából részesülő sublector jövedelmével. Ezek megegyeznek. Ez alapján feltételezhető, hogy a második *simpla*, vagyis a dupla nagysága nem egyezett a *simplával*, annak általában kétharmada lehetett – és ezt csak a tizedekből számították, a kilencedekből és negyedekből nem.

⁵³⁰ Fedeles, 2005. 155.

A jövedelemfelosztásból származó bevételek összesítése mellett az egyes javadalmak értéke a pápai udvarhoz benyújtott kérvények (*supplicationes*) és a lefizetésről szóló nyugták (*annatae*) alapján is rekonstruálható.

Stallum	Érték ⁵³¹	Időpont	Személy	Forrás
nagyprépost	60 m	1417-11-29	Liptói Miklós	Suppl. I/3.
	250 ft	1440-03-26	Szentvidi Bálint	Suppl. II/677.
	250 ft	1440-09-15	Debrentei Tamás	Suppl. II/696.
	38 m	1446-04-03 1446-10-20	Emödi Pál	Suppl. II/891. Annatae 127.
	30 m	1448-01-26	Tatai Bálint	Suppl. II/1001.
	30 m	1448-02-05	Tatai Bálint	Suppl. II/1003.
éneklőkkanonok	100 m	1424-12-21	Elwed-i János	Suppl. I/701.
	80 m	1424-12-23	Kutasi László	Suppl. I/702.
	200 d	1525-06-02 1525-05-16	Petri Miklós	Annatae 229.
Mindenszentek (kis-) prépost (veszprémi főesperes)	46 m	1418-01-07	Budai János	Suppl. I/26.
	280 ft	1418-07-12 1418-07-15	Miklós fia Pál	Suppl. I/116. Suppl. I/119.
somogyi főesperes	100 ft	1418-07-12	Ötveni Domonkos	Suppl. I/116.
	26 m	1420-04-20	Ötveni Domonkos	Suppl. I/276.
zalai főesperes	130 ft	1418-11-20	Himházi László	Suppl. I/151.
	130 ft	1419-05-26	Himházi László	Suppl. I/171.
	130 ft	1421-02-23	Himházi László	Suppl. I/340.
	172 ft ⁵³²	1424-05-17	Sebesi Imre	Suppl. I/742.
	150 ft	1440-03-26	Tatai Bálint	Suppl. II/677. Suppl. II/678.
	120 ft	1440-04-08	Tatai Bálint	Annatae 116.
örsi prépost	8 m	1418-01-07	Vasvári László	Suppl. I/24.
	8 m	1418-07-18	Agóci Elek	Suppl. I/124.
	200 ft	1480-02-09	Turoni Kelemen	Annatae 168.
budai főesperes	50 m	1419-05-17	Dubnicai János	Suppl. I/168.
kanonok	17 m	1419-05-17	Dubnicai János	Suppl. I/168.
	42 ft	1421-02-23	Mátyás fia László	Suppl. I/339.
	50 ft	1422-04-01 1422-06-16	Szerdahelyi Him dictus Tamás	Suppl. I/491. Annatae 26.
	40 ft	1422-04-01 1422-06-16	Elwed-i János	Suppl. I/492. Annatae 27.
	52 ft	1423-11-27	Kálmáncsehi Miklós	Suppl. I/696.
	12 m	1423-12-21	Fehérvári Márk	Suppl. I/700.
	40 d	1425-09-10 1426-01-23	Mihály fia Pál	Suppl. I/832. Annatae 50.
	24 ft	1433-09-07	Körösi Balázs	Suppl. II/308.
	50 ft	1439-01-02	Somodori György	Suppl. II/602.
	50 ft	1440-03-26	Tatai Bálint	Suppl. II/678.
	50 ft	1440-03-26 1440-04-08	Nagybesenyői Pál	Suppl. II/676. Annatae 117.
	40 ft	1440-04-13	Karmacsi Kelemen	Suppl. II/681.

⁵³¹ d = dukát, ft = forint, m = márka. A 14. században használatos márka 4 forintnak, a római Curiában használt márka értéke 5,75 aranyforintnak feleltethető meg. Fedeles, 2005. 153.

⁵³² Kanonikátussal együttesen számított érték.

Látható, hogy a legértékesebb javadalomnak a nagypréposti számított átlagosan 250 forintos értékével. A többi stallum értéke ennél alacsonyabb volt, de még az egyszerű mesterkanonoki stallum is minimálisan évi 40, átlagosan pedig 50 forintos jövedelmet jelentett viselője számára a pápai udvar kimutatása szerint. A curiai adminisztráció a biztosan befolyó jövedelmekre számítva a stallumok értékét inkább alulbecsülte, s a javadalmat felkérő személynek is az alacsonyabb taksa befizetése volt érdeke. A tényleges jövedelmek ennél tehát valamivel nagyobbak voltak.⁵³³ Gyarapították ezt a természetben befolyó, időjárási és egyéb természeti tényezők változásának kitett jövedelmek, a hiteleshelyi tevékenység során elnyert díjak, a bírságokból befolyó tételek, illetve az oltárigazgatóságok saját jövedelmei.

Összehasonlításképpen néhány hazai nagypréposti stallum jövedelmei a következőképp alakultak:⁵³⁴

Káptalan	Eger	Esztergom	Pécs	Buda	Fehérvár	Veszprém	Várad	Győr	Kalocsa	Bács	Zágráb	Csanád	Vác	Bosznia	Szerém
Érték (Ft)	480	400	300	300	300	250	250	240	200	100	100	160	160	70	70

Mályusz Elemér számításai alapján más megközelítésből is körülbelül hasonló eredményre lehet jutni. Szerinte a kanonokok fejenkénti átlagjövedelme szerinte évi 150 forint volt.⁵³⁵ A káptalan jövedelmi viszonyait mutatja, hogy ellentétben más egyházi testületekkel, sem az 1498. évi dekrétum 20. cikkelye szerint, sem három évtizeddel később nem terheltek azt katonai kötelezettséggel. 1528-ban a püspökök és a töröktől közvetlenül fenyegetett káptalanok, mint a váradi, az erdélyi, a pécsi és a bácsi mellett az esztergomi, egi és győri kanonokok, illetve a fehérvári, dömösi és titeli prépostok is már saját bandériumokat állítottak ki. A veszprémi káptalan ezek alapján nem számíthatott olyan tehetősnek, hogy saját jogon bandériumot lett volna képes felszerelni.⁵³⁶

Ha a számadáskönyv végén található, összességében nem ismert oltárjavadalmakat is hozzászámítjuk az egyes kanonokok jövedelméhez, tekintélyes summát kaphatnánk. A

⁵³³ Ez nem áll messze Cevins kimutatásától, aki az átlagos magyarországi kanonoki jövedelmeket a 15. század végén 70–80 forintra becsülte. Cevins, 2003. 104.

⁵³⁴ Fedeles, 2005. 154. A nagypréposti jövedelmek a 14. században a táblázat adataiban szereplők felét teheték ki, 100–300 forint körül mozoghattak. Cevins, 2003. 100. A leggazdagabb külföldi javadalom a yorki káptalant irányító dékáné volt 720 forinttal.

⁵³⁵ Mályusz, 1971. 85.

⁵³⁶ CJH 606–607., illetve ETE I. no 430. (423.)

veszprémi káptalan esetében ugyanis, ellentétben a már említett esztergomi helyzettel, ahol a káptalan birtokait javadalomként élvezték az egyes *magisterek*, az oltárjavadalmakat csatolták hozzá az egyes kanonoki stallumokhoz.⁵³⁷

A káptalani tagokat kényelmes életre jogosították fel az elmondottak alapján őket megillető bevételek, annál is inkább, mivel a stallumok jó része *sine cura*, vagyis lelkipásztori kötelezettség nélküli tisztség volt. Míg a 12–13. században a kanonokok még gyakran szűkölködtek, a középkor végén ez már nem mondható el. A birtokgyarapodással és a népességnövekedéssel párhuzamosan ugyanis a kanonoki testületek létszáma nem nőtt, vagy nem jelentős mértékben, a rendelkezésre álló erőforrások tehát nem oszlottak meg lényegesen több kézben, mint korábban. Ezekkel ki-ki személyisége, tanultsága alapján rendelkezhetett. A hazai kanonoki testületek esetében jellemző javadalomhalmozás ugyancsak az egyes kanonokok gondtalan életét támasztja alá. Feltételezhető az is, hogy a középkor végére minden kanonok rendelkezhetett házzal a testület székvárosában. Hazai analógiák alapján az igényesebbek könyveket gyűjthettek és fiatal növendékeket ösztönözhettek külföldi tanulmányok folytatására. A módosabbak oltárokat, kápolnákat emelhetek Isten dicsőségére és a maguk lelki üdvéért, vagy zarándoklaton vehettek részt. A hazai „jogtudó értelmiség” számára is – mások mellett – a káptalanok szolgáltatták az utánpótlást. A műveltebbek szellemi igényeik kielégítésére, irodalmi szimpozionok tartására a humanista ifj. Vitéz János veszprémi püspök vezetésével működő *Sodalitas Danubiana* mintájára a veszprémi Koma-kút környékén gyűlhetek egybe, ahol egyaránt hódolhattak Bacchus és a múzsák tiszteletének. A más irányú érdeklődést mutatók saját és családjuk vagyonát gyarapították rokonaik társadalmi mobilitását elősegítendő.

A teljes veszprémi középkori kanonoki névsor összeállítása az újabb hazai egyházi középréteg vizsgálatokkal eredményezhet majd összevethető eredményeket. A most elkészült gazdaságtörténeti vizsgálat biztos háttérrel jelenthet ahhoz, hogy a kanonokok életkörülményeit megismerjük. A káptalani vagyon felhasználását éppen ezért a káptalan tagságának prozopográfiai vizsgálata hivatott majd a későbbiekben kideríteni.

⁵³⁷ Gutheil, 1940. 10.

8. Adattár

A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai

Az alábbiakban következik a veszprémi székeskáptalan középkori birtokainak adattára. A birtoklista összeállítása során a káptalani magánlevéltári iratokról készült elenchuskötetet vettem alapul.⁵³⁸ Ez a vaskos segédlet az iratokat az egyes birtokok esetében újra kezdődő sorszámokkal látta el, s tételenként pár soros latin nyelvű regesztákat tartalmaz. Az elenchus azonban jóval több a fizikailag fennmaradt oklevelek regesztáinál. Összeállítói – több kéz írása váltakozik a kötetben belül – óriási munkát végeztek, mivel a kérdéses dokumentumot az egy adott oklevélben szereplő valamennyi településnél felvették. Így például az 1082-re keltezett Szent László-féle összeírást a benne szereplő valamennyi birtok és erdő, azaz több mint hetven település neve alatt megemlítették. Az eredeti irat kivételével valamennyi esetben utalással látták el a regesztát arra vonatkozóan, milyen jelzet alatt kellene keresni az eredetit. Az elenchus készítői tehát nem pusztán levéltári segédletet készítettek, hanem sok esetben a történelmi munkát jelentő értékelést is elvégezték azzal, hogy az egyes dokumentumokat mely birtok címszava alá sorolták be. További könnyebbséget jelent az elenchus mai használójának az, hogy Lukcsics József 1903-as darabszintű ellenőrzése során a margón kereszttel megjelölte a fizikailag létező, vagyis az eredeti okleveleket. A középkori okleveleket érintő 20. századi országos léptékű levéltári rendezés során ezek kaptak aztán DF numerust is. Így állhat elő az az ellentmondásos helyzet, hogy egyes településeknél bár több regeszta is szerepel az elenchusban, modern DF numerussal nem rendelkeznek, mivel az irat ténylegesen más jelzet alatt maradt fenn fizikai valójában. (Az alábbiakban *-gal jelöltem a csak regesztában, tehát fizikailag nem létező dokumentumokat.)

A birtokok ábécé-rendben követik egymást, a vármegyei beosztásra sorrendjükben nem voltam tekintettel, mivel a birtokok zöme Somogy, Veszprém és Zala megye területén volt, illetve a zalai Balaton-felvidék Veszprém megyéhez kapcsolása folytán a megyei beosztás csak keveredést okozott volna. A visszakereshetőség megkönnyítése végett sorszámmal láttam el a településeket. Ezután következik a birtok vagy részirtok neve, illetve egykori és mai megyei beosztása. A főesperességeket külön nem jeleztem, mivel azok néhány kivétellel – Fadd, Nagygyimót – a főesperesség nevét adó megye nevével egyeztek meg. (A Fejér megyeiek a fehérvári főesperességbe tartoztak.) A címsort a birtoknak vagy birtokrésznek a

⁵³⁸ VÉL C/1. Elenchus II. A kötet összeállítására 1780 körül, a magánlevéltár első modernkori rendezése alkalmával került sor. A kéziratos segédletkötet szerves folytatását képezi az az Elenchus III. kötet, amelyben már sorszámozás nélkül, az 1850-es évekig található az 1780 után keletkezett birtokjogi iratok regesztái.

források alapján megragadható káptalani tulajdonlásának évszáma zárja. A települések patrocíniumát csak lényeges esetben jeleztem, ahogy nem vettem fel az adattárba a pápai tizedjegyzékben szereplő jövedelmeket és dézsmaösszegeket sem. A birtoklistában külön sorszámmal nem láttam el azon birtokokat, amelyek esetében a káptalani levéltár elenchusa alapján eddig kanonoki birtokrészt tételeztek fel. Ezeknél értelemszerűen a birtoklás évét sem jelöltem.

Az egyes birtokok leírása elején számba vettem a 1082-re keltezett hamis, valójában 1317–1327 között készített összeírásban szereplő adatokat ha voltak ilyenek, illetve a birtok káptalani tulajdonba kerülésével kapcsolatos dokumentumokat. Ezek általában a 14. század első harmadával végződnek. Második, nem kronologikus egységként egyrészt a későbbiekben bekövetkező birtokjogi változásokat – újabb adományok, adásvételek stb. –, illetve a középkor végi adatokat összegeztem, így a káptalani számadáskönyv, továbbá Veszprém megye 1488. évi adóösszeírásának és az 1530–1540-es évek dikális összeírásainak adatait. Nem vettem figyelembe a köztes időszak jellemzően peres dokumentumait, amelyek általában a település kanonoki birtoklását nem befolyásolták. A források jellege ugyanis 14. századtól megváltozott. A kialakult káptalani birtokokról szinte csak hatalmaskodási ügyek, vagyis birtokviták kapcsán maradtak források a korszakvégi összeírásokat leszámítva. A káptalan birtokjogát ezek nem befolyásolták, legfeljebb annak mértékére vagyis a vitatott telkek, szőlők számára voltak hatással.

Az adatgyűjtésben kiindulásul a levéltári elenchus regesztái szolgáltak. Ezek alapján nagy bizonyossággal el lehetett már dönteni, hogy a birtokjog szempontjából releváns és ez által a leírások első vagy második tematikus egységébe tartozó információkat, vagy az itt most tárgyalásra nem kerülő apróbb birtokkorrekciókat, birtokvitákat tartalmazzák-e. Ezt követte a forráskiadásokban megtalálható oklevelek vagy ezek híján az eredeti dokumentumok áttekintése és értékelése. Hangsúlyozni szeretném, hogy más birtokosok levéltárai most nem kerültek a vizsgálat homlokterébe, ahogy ezek feldolgozásai, az egyes települések monográfiái, falutörténetei sem. Ezek esetleg árnyalhatják az alábbiakban megfogalmazott állításokat, azonban a szűrőpróbaszerű ellenőrzések alapján – Berhida, Peremarton, Siófok, Essegvár – lényegesen talán nem befolyásolják. Mindesetre ezen összehasonlítás elvégzése a későbbi kutatás feladata lesz.

1. Ábrahám (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1217–

A mai Ábrahámhegy területén lévő egykori Szentábrahám faluban 1217-ben adományozott az uralkodó három szolgálónépet a veszprémi Szent Mihály székesegyháznak kárpótlásul az

általa a keresztes hadjárat költségeinek fedezése céljából elvitt Gizella koronáért.⁵³⁹ A későbbiekben a káptalan helybeli birtokjoga a török hódításig csorbítatlan maradt. A 13–14. század fordulóján a püspök és a káptalan helybeli egyházi nemeseiről tudósítanak az oklevelek.⁵⁴⁰ 1329-ben a szomszédos Rendes nemeseivel felmerült határperben sor került a káptalan ábrahámí és a nemesek rendesi birtokának határainak elválasztására.⁵⁴¹ A kanonokok további adományokban részesültek a településen 1448-ban és 1521-ben.⁵⁴²

A számadáskönyv adatsorai szerint gabonából tizednegyed, borból pedig kilenced illetve a testületet Ábrahamban.⁵⁴³ Az adóösszeírások alapján a káptalannak 1534-ben 10, 1536-ban 7 telke volt a faluban.⁵⁴⁴

Álcs (*Alchy*) (Somogy m.) —

Közelebbről nem azonosítható település Somogy megyében, Lengyeltóti környékén.⁵⁴⁵ A veszprémi káptalannak birtoka a források szerint itt nem volt ugyan, azonban a településről járó tizedek – ellenben más Somogy megyei települések dézsmájával, amelyek a pannonhalmi monostorhoz tartoztak – a pápai kirendelt bíró ítélete értelmében megillették.⁵⁴⁶

2. Alsőörs (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1131/1275–

A 13. század folyamán két településre bomló egykori Zala megyei Örs falu első említése 1131-ből származik.⁵⁴⁷ Sem ekkor, sem egy évszázaddal később, 1245-ben⁵⁴⁸ nem dönthető még el, melyik későbbi Örs nevű település volt érintett az okleveles forrásokban.

⁵³⁹ VO no 12. (35–36.) Az adomány bővített, hamis változata 1222-ből származik: VO no 13. (36–38.), kritikája RA I. 386. Utóbbi átírása 1276-ból: VO no 38. (69.) 1327-ben gimesi Magyar Pál, a zalai királyi földek visszavételével megbízott királyi kiküldött ellenében Sándor országbíró pedig már az 1217-es és az 1222-es oklevelek alapján a káptalannak ítélte többek között Ábrahám birtokot, amely ítéletet 1330-ban erősített meg az uralkodó: ZO I. no 180. (248–253.) 1338-ban – ZO I. no 228. (332–334.) – és 1383-ban – VR 787. – újból megerősítették az 1327-es ítéletet.

⁵⁴⁰ Péter püspök 1285-ben a király által a kanonokoknak adományozott négy ábrahámí udvarnokot fogadott oltalma alá: HO IV. no 47. (69.) 1307-ben és 1309-ben a káptalan hadakozó jobbágysai közé sorolt egy-egy ábrahámí nemes jobbágyot: 1307: ZO I. no 92. (126–127.), 1309: HO IV. no 91. (117–118.)

⁵⁴¹ ZO I. no 171. (238–239.)

⁵⁴² 1448: HO IV. no 280. (392–395.), 1521: VÉL C/1. (cap.) Ábrahám 17. (DF 201610) és Ábrahám 18. (DF 201615)

⁵⁴³ Szk 10. A településről származó borokat ragadott el Essegvári „nagy” Ferenc 1394-ben Billegén: ZsO I. 3691.

⁵⁴⁴ Pákay, 1984. 234.

⁵⁴⁵ Csánki II. 586. A későbbiekben szerinte köznemesek lakták a neve alapján kezdetben szolgálónépek lakta falut. Hasonló nevű település volt található Bihar, Heves, Komárom és Krassó megyékben is.

⁵⁴⁶ MREV I/XCVI. (83–86.)

⁵⁴⁷ Fila kanonok Örs Örs falubeli szolgálóit, házaikat és szőleit a veszprémi Szent Mihály monostornak (káptalannak?) hagyta: DHA no 157. (424.), VO no 4. (27–28.)

⁵⁴⁸ Örsi jobbágysok állnak a káptalan szolgálatába: VÉL C/1 (cap.) Felsőörs 3. (DF 200644)

Az 1082-re keltezett hamis összeírásban ugyan megkülönböztetés nélkül, de már két Örs szerepel,⁵⁴⁹ s már egyértelműen Alsóörsre vonatkozó adomány, vásárlás vagy csere több is történt a 13. század végétől.⁵⁵⁰ A településen fekvő birtokok uralkodói eredetűek lehettek, mivel az 1320-as évekből több oklevélben maradt nyoma a káptalan azon törekvésének, hogy az egykori királyi és királynéi birtokokat felkutató uralkodói megbízottakkal szemben megvédelmezzék birtokaikat.⁵⁵¹ Biztosan uralkodói, pontosabban királynéi volt a káptalan alsóörsi birtokainak azon része, amelyhez 1318-ban jutott vásárlás révén.⁵⁵²

A terület elsőrangú bortermő vidék volt a középkorban is. A kanonokok kárára elkövetett hatalmaskodásokról fennmaradt kárbecslések forintosított összegei,⁵⁵³ illetve a székesegyházi oltárookra vonatkozó alsóörsi szőlőadományok ezt jól példázzák.⁵⁵⁴

⁵⁴⁹ DHA no 81. (237.), VO no 3. (23.) Egyikben harangozók és szőlőművesek éltek és nagy erdeje, illetve közös földje volt itt az egyháznak, a másikban (*in alio Wrsy*) 1 ekealja földje, 8 szőleje volt, illetve kondicionárius jobbágyságok és szolgálók éltek az egyház szolgálatában. Előbbit az erdő említése miatt vélhetően Felsőörssel, utóbbit pedig ennek alapján Alsóörssel azonosíthatjuk.

⁵⁵⁰ 1275-ben IV. László adományozott saját hadai pusztítása ellentételezéseként veszprémi váraljai, illetve alsóörsi királyi szolgálókat (szakácsokat) a veszprémi székesegyháznak: VO no 30. (60–61.). 1279-ben a káptalan két jobbágya vásárolt a településen 13 hold földet a Lórinte nembeli nemesektől: VÉL C/1 (cap.) Alsóörs 5. (DF 200701). 1316-ban a káptalan nemes jobbágyságai vásároltak ezúttal az Ajkai családtól 5 márka értékben öröklött földet tartozékaival, köztük gyümölcsösökkel és balatoni halászhelyekkel együtt: VO no 72. (111–112.). 1338-ban a Felsőörson egyébként birtokos bakonybéli apáttal cserél telket a káptalan, kikerekítve így alsóörsi birtokait: HO IV. no 123. (160–161.) 1404-ben a káptalan helybeli jobbágyságai – veszprémi János fiai Tamás szabó és Péter – vásároltak meg egy szőlőt 18 forint (ZsO II. 2950.), majd ugyancsak Tamás szabó, (Csiszár) Péter és ezúttal harmadik testvérük, István vásárolt meg 1410-ben egy másik alsóörsi szőlőt 16 forint értékben: ZsO II. 7521. Mindkét szőlővásárlás *in loco* Kermench történt, ami a mai Kermencs-réttel azonosítható. MRT 2. 23–24. Végül 1513-ban Borhi Balázs kanonok vásárolt 5 forintért egy holdnyi szőlőt Kökényesmálon Kálozi Imre özvegyétől, Piroskától: VÉL C/1 (cap.) Alsóörs 31. (DF 201588).

⁵⁵¹ 1323-ban I. Károly nyugtatta a veszprémi püspököt és a káptalant szentvidkállai, kéki, paloznaki, alsóörsi és szőlősi Zala megyei, valamint fajszi és vámosi Veszprém megyei birtokaikban: VR 130. 1327-ben Sándor országbíró, majd 1330-ban előbbi oklevelét átírva ismét az uralkodó hagyott a veszprémi káptalan kezén birtokokat Szőlőson, Paloznokon, Csopakon, Alsóörson és Ábrahámiban. ZO I. no 180. (248–253.), regesztái VR 184. (1327) és 218. (1330). 1338-ban – ZO I. no 228. (332–334.) – és 1383-ban – VR 787. – újból megerősítették az 1327-es ítéletet.

⁵⁵² 1290-ben Izabella királyné adományozott alsóörsi királynéi földeket Mencshelyi Móric ispánnak, Lodomér esztergomi érsek offciálisának: RAD 238. és HO IV. no 51. (73–74.) Utóbbi adomány III. András általi megerősítése ugyancsak 1290-ből: HO IV. no 52. (74–75.). (Mencshelyi Móricra lásd: Hermann, 2002. 21–24.) Móric fia Petőtől aztán 1312-ben Veszprémi Márton fehérvári főesperes és/vagy örsi prépost vásárolta meg alsóörsi birtokait – ZO I. no 102. (136–137.) –, majd azokat lelke üdvéért 1318-ban a veszprémi káptalanra hagyta: VO no 17. (42–43.) A végrendelező Márton fehérvári főesperes minden bizonnyal azonos a vásárló Márton felsőörsi préposttal. Végrendeletét 1319 körül hajtják végre és adják át uralkodói jóváhagyással az érintett alsóörsi birtokrészt is a káptalannak. VR 105. A Mencshelyi család 1318-ban történt fiági kihalásával egyébként birtokaik egy része – pl. Barnag – biztosan a veszprémi káptalan kezére jutott: HO IV. no 99. (128–130.)

⁵⁵³ Az 1470-ben panaszt tettek a kanonokok Szentgyörgyi Vince Tamás ellen, aki bő három évtizeddel korábban, az Albert király halála utáni időkben a káptalan kárára követett el több jogtalanságot Alsóörson. A Báboskút nevű szőlőhegyen lévő szőlő és az utána járó jövedelmek (nonas et muneralia) után több mint 100 – VÉL C/1 (cap.) Alsóörs 24 B. (DF 201427), uo. Alsóörs 26 B. (DF201429) –, a Halas nevű helyen lévő szőlők és jövedelmeik után több mint 200 – VÉL C/1 (cap.) Alsóörs 26 C (DF 201430) –, a Szöröcsöktő helyen lévő szőlők és jövedelmeik után újabb 200 – VÉL C/1 (cap.) Alsóörs 24 C (DF 283234) –, végül a Neghzezhwcher nevű erdejét, szőlejét és az azokhoz fűződő jövedelmeket vette birtokba 2000 forint – VÉL C/1 (cap.) Alsóörs 24 A. (DF 201426) és Alsóörs 25. (DF 201428) – kárt okozott a kanonokoknak

A századfordulón a számadáskönyv szerint a kanonokok gabonakilencedet szedtek a településről. Az alsóörsi, lovasi, paloznaki, csopaki és arácsi bortized, kilenced és tizednegyed-jövedelmeket 1495–1500 között együttesen adták bérbe. Az 1530-as évekből származó adóösszeírások szerint 1531-ben 24, 1534-ben 18, 1536-ban 17 majd 1542-ben 14,5 telke volt a káptalannak Alsóörsön.⁵⁵⁵

3. Arács (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1222–1277/1337; 1448–

A káptalan uralkodói adományból jutott a településen háznépekhez 1222-ben.⁵⁵⁶ Egy évvel a hamisítványnak Csák Péter püspökkel történő átíratása után 1277-ben a kanonokok éppen a számszerűleg abban foglalt telkeket – így az arácsiakat is – adták a püspök Mindszentkállya nevű birtokáért.⁵⁵⁷ Ennek fényében kissé meglepő a káptalan egy 1337-ben a tihanyi apátsággal kötött birtokcseréje. Ebben ugyanis a kanonokok elcserélték az apátság szőlősi és gelemeri birtokrészeivel azokat a bencés birtokok mellett fekvő azon birtokaikat Arácson, Aszófőn, Örvényesen és Udvariban, amelyeket Gizella koronájáért cserébe kaptak II. Andrástól.⁵⁵⁸

Legközelebb 1448-ban kerültek ismét egy arácsi telek birtokába a veszprémi kanonokok.⁵⁵⁹ Ez azonban olyannyira nem volt számottevő, hogy a számadáskönyv adatai szerint kilencedjövedelmek felosztásánál nem fordult elő a kötetben a település. (Gabonajövedelmekből tized és tizednegyed illetve a kanonokokat az apáti és nemesi birtokosok telkei után: Arach abbatis, Arach nobilium.). Az 1536. évi adóösszeírás a káptalan 1 adózó telkét írta össze,⁵⁶⁰ ez feltehetően azonos lehet az 1448-ban elcserélttel.

A korszak végén egy – *Erestheth* nevű helyen lévő – szőlőt adományozott egy arácsi nemes a veszprémi Szent Mihály székesegyház főoltárának.⁵⁶¹

⁵⁵⁴ 1485–1486-ban Polyáni János kanonok két ízben cserélt el olyan szőlőket más birtokosokkal csopaki szőlőkre, amelyek a székesegyház Szent György kápolnájának Krisztus Teste oltárához voltak kapcsolva: VO no 178 (278–279.) és VO no 179. (279280.)

⁵⁵⁵ Pákay, 1986. 317.

⁵⁵⁶ A hamis 1222-es adománylevel szerint a székesegyházból a keresztes hadjárat költségeire elvitt értékekért többek között Arácson kapott 7 háznép telket: VO no 13. (37.)

⁵⁵⁷ 1276: VO no 38. (69.), 1277: VO no 40. (72–73.).

⁵⁵⁸ ZO I. no 218. (322–324). A káptalani levéltárban található VÉL C/1 (cap.) Arács 6. (DF 201067) és Arács 7 (DF 201028) jelzetű oklevelek a tihanyi apát és Miklós szepesi prépost közötti ügyben keletkeztek, s azért kerülhettek a veszprémi kanonokok levéltárába, mivel 1337. évi csere kapcsán érintettek voltak az ügyben. Az ügy háttérében az állhatott, hogy György tihanyi apát elcserélte arácsi birtokrészét Miklós szepesi préposttal és nővéreivel azok (káptalan-) tóti és szentbékáli birtokaikra. A káptalan mint egykori tulajdonos vagy mint szomszéd érintettnek gondolta magát az ügyben és tiltakozással élt a csere ellen. VR 839.

⁵⁵⁹ Egy újabb birtokcserét követően a tihanyi apátnak egy arácsi telkéért saját örvényesi telküket adták a kanonokok: ZO II. no 268. (534–536.). Nem tudni, hogy ezzel a cserével állt-e kapcsolatban, de 1458-ban panaszt emelt a tihanyi apát az uralkodónál, miszerint a veszprémi káptalan bevezettette magát a monostor egy arácsi telkébe. Mátyás király a fehérvári káptalant utasította, hogy vezesse be újra az apátot a kérdéses telek birtokába: PRT X. no 127. (664–665.)

⁵⁶⁰ Pákay, 1986. 318.

⁵⁶¹ VO no 199. (308–309.)

4. Aszófő (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1222–1337; 1495e–

Az egykori Zala megyei községben a veszprémi káptalan mellett a tihanyi bencés apátság is birtokolt, amelyről az 1211-es tihanyi birtokösszeírás⁵⁶² és ezt követően számtalan dokumentum tanúskodik.

A veszprémi káptalan itteni birtoklása 1222-től adatolható, amikor II. András király több település mellett Aszófőn 1 háznép jobbágyot adományozott a káptalannak.⁵⁶³ A birtok az 1317 körül keletkezett összeírásban nem fordult elő. Ez azért is meglepő, mert 1337-ben már nem is egy, hanem több aszófői telket cserélt el a káptalan a tihanyi bencésekkel, amely után azonban, úgy látszik, a testület itteni birtoklása nem ért véget.⁵⁶⁴ 1474-ben ismét a veszprémi káptalan aszófői jobbágyáról esik szó egy oklevélben.⁵⁶⁵ A korszak végén a káptalani számadáskönyvben folyamatosak a bevételi adatok a káptalan Aszófőről szedett gabona- és borkilencedéről.⁵⁶⁶ A két birtokos, ti. a tihanyi apát és a veszprémi káptalan birtokainak arányáról a 16. századi rovásadó összeírások szolgáltatnak adalékot. 1536-ban előbbinek összesen 21 jobbágya (6 adófizető, 5 szegény, 10 zsellér), a kanonokoknak 2 adófizető jobbágyuk volt a településen.⁵⁶⁷

5. Badacsony (Baláca; Veszprém m.) 1339–

A mai Nemesvámos községtől délnyugatra, a Veszprémfajsszal határos területen található Baláca, ami a középkorban Badacsony néven volt ismeretes.⁵⁶⁸ A terület 1339-től csere révén a veszprémi káptalan birtoka lett, és feltételezhetően a későbbiekben zavartalanul az is maradt.⁵⁶⁹ Badacsony nevű település ugyanakkor nem létezett: az cseréről szóló oklevélben

⁵⁶² PRT X. no 8. (502–517.)

⁵⁶³ Legutóbbi kiadása: VO no 13. (36–38.) A hamis oklevél átírására és ezzel a gyakorlatban történő rögzítésére 1276-ban került sor – VO no 38. (69.) –, amikor IV. László király a veszprémi székesegyház dülése után több adománylevelet is kiállított a püspök és káptalana számára, amellyel a pusztulás mértékét kívánta kompenzálni. Úgy látszik a székesegyház pusztulása kiváló alkalmat biztosított arra, hogy a hamis oklevelet az uralkodó átírásával megerősítve a későbbiekben hivatkozási alapként szolgálhasson a káptalan több birtokával, így Aszófővel kapcsolatban is.

⁵⁶⁴ VR 283. és 284. A birtokcsere során a tihanyi konvent arácsi, aszófői, örvényesi és udvari káptalani telkeket kapott, amelyekért a veszprémi kanonokok szőlői és geleméri telkek birtokába jutottak.

⁵⁶⁵ Ebben a káptalan panaszára, mely szerint a tihanyi apát aszófői káptalani jobbágyoknak okozott károkat saját aszófői jobbágyaival, a zalai konventet küldi ki vizsgálatra Ország Mihály nádor: HO V. no 223. (324–326.)

⁵⁶⁶ Szk passim. A település *Azyoffew dominorum*-nak nevezett részéről tized és tizednegyed is illette a káptalant, azonban e két adó az *Azyoffew abbatis*-nak nevezett apátsági birtokrészről is járt a káptalannak.

⁵⁶⁷ Pákay 1986. 318.

⁵⁶⁸ MRT 2. 151.

⁵⁶⁹ 1271-ben Favus veszprémi prépost rokonainak, Ajka nembeli Pál fia Illésnek adományozott több veszprémi telket, városbeli házát és a Baláca völgy melletti területeket: VO no 27. (56–58.). Az Ajkai család Pál ágának kihalása után feltehetően ezek voltak azok a birtokok, amelyeket Baas fiai szentlászlói nemesek korábban az ajkaiaktól megvásárolva 1339-ben a veszprémi káptalannal Szerente volt királyi várföldért, ekkor a veszprémi egyház tulajdonában lévő területért elcseréltek, s amelyek így a káptalan tulajdonába kerültek: VOSuppl no 149.

már „*terre arabiles et silvestres*”-ként említették az *in loco Bodachun* lévő területet, ahogy a későbbiekben is csak erdők és szántók fordulnak elő a forrásokban.⁵⁷⁰ A számadáskönyvben olykor még összeírták az erdők gondozásával megbízott kanonokokat is, s így került sor a rendszerint a vámosi erdővel együtt Badacsony erdő gondnokának kijelölésére is.⁵⁷¹

6. Barnag (Veszprém m.) 1317e–1394u; 1507–

Barnag település – amelyből a középkor végén, majd az újkorban is kettő volt egymás szomszédságában – káptalani birtoklására vonatkozó információk 1317–1318-tól kezdődnek. A 1317 körül készített Szent László-féle birtokösszeírás mellett⁵⁷² Vázsony nembeli Buza fia Móric ispán özvegye 1318-ban adományozta az őt férjétől hitbér és hozomány címen megillető földeket a kanonokoknak, amelyek a veszprémi káptalan már meglévő helybeli birtokainak szomszédságában feküdtek.⁵⁷³

Bár 1394-ben még sor került a káptalan és a Vezsenyiek barnagi birtokainak elhatárolására,⁵⁷⁴ 1507-ig még sincs újabb nyoma a káptalan helybeli birtoklásának. Ekkor Újlaki Lőrinc átadta az essegvári várban lévő, valamint billegei, továbbá a Füreden, Vázsonyban, Barnagon és Váralján (Bánd) lévő birtokrészeit a káptalannak.⁵⁷⁵ Ezzel egybevégezve, hogy 1507-től a számadáskönyvben is megjelent Barnag település, amelyből a kanonokok gabonakilencedet szedtek.⁵⁷⁶ Nem tudni tehát biztosan, hogy a 15. század folyamán mi történhetett a barnagi káptalani birtokrészekkel. Elképzelhető, hogy azok vagy a szomszédos káptalani birtokokba olvadhattak (Nagypécsely, Tótvázsony), vagy más földesúr tulajdonába kerülhettek.

(229–237.) A cserében szerepeltek azok a birtokok is, amelyeket egy évvel korábban, 1338-ban Bedur fia Péter, István veszprémi püspök testvére adtak el a szentlászlóiaknak. VO no 80. (124–126.)

⁵⁷⁰ 1471-ben Újfalusi András felsőörsi préposttal hajtott végre birtokcserét a káptalan. A prépost csopaki telkéért cserébe a káptalan Badacsony nevű erdeje mellett 14 hold szántót adtak a kanonokok az ugyancsak Badacsonynak nevezett helyen: VO no 156. (248–250.)

⁵⁷¹ Szk 1497: 25., 1498: 38., 1502: 74., 1505: 103., 1506: 111., 1524: 258., 1525: 268.

⁵⁷² DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.) Eszerint 2 ekealja szántó, 4 rét, közösen bírt erdő és 6 harangozó volt az egyház birtokában.

⁵⁷³ HO IV. no 99. (128–130.) A településen kezdetben királyi szolgálónépek – szakácsok – éltek, akiknek egy része uralkodói adományból került Vázsony nembeli menchshelyi Buza fia Móric ispán birtokába: 1291-ben Fennena királyné megerősíti – RAD 221. – IV. Kun László felesége, Izabella királyné 1284-es adományát: RAD 257. A királynéi birtok megmaradt a településen 1384-ig. Mária királynő ekkor Vezsenyi Domonkos fia László részére adományozta a Barnag királynéi birtokon lévő *Zabad* hegyet várépítés céljára: VR 816. Barnagra és a várra bővebben lásd: Horváth–Koppány, 2008.

⁵⁷⁴ HO IV. no 176. (234–235.)

⁵⁷⁴ HO IV. no 176. (234–235.)

⁵⁷⁵ VÉL C/1. (cap.) Essegh 7. (DF 201563) és uo. Billege 14. (DF 201561)

⁵⁷⁶ Szk 128. Korábban *Barnagh Ladislai* és *Barnagh Horvath* – Kinizsi Pál halála után a Horváth családra szálltak annak javai – nevű részekről tized és tizednegyed illetve a kanonokokat.

7. Bercsény (Veszprém m.) 1317e–

Bercsény (vagy Börcsöntelege) és Kovácsi (a későbbi Kiskovácsi falu) prédiomok sorsa összefonódik. Mindkettő a mai Berhida területén található, a Séd patak egymással közel szemközti partjain.⁵⁷⁷ A környéken számos malom létesült, valamint a patakon is ezen a tájékon vezetett át híd (vö. Berénhida). A területen birtokos volt a veszprémi püspök és a káptalan mellett több nemesi család, illetve a középkor végén a fehérvári káptalan is.

Az 1082-es összeírás megemlíti *Berchen* prédiomot, ahol szőlőművesek és erdőőrök éltek, illetve 6 szőlő és 2 malom volt a településen.⁵⁷⁸ A 15. század végi peres iratokból és a káptalani számadáskönyvből kiderül a két malom neve is: Kotyor- és Bercsény-malom.⁵⁷⁹ Ugyancsak a számadáskönyv tanúsága szerint a környékbeli birtokok (Peremarton, Ósi, Berhida, Kovácsi, s később Papkeszi) tizedből, kilencedből és a tizednegyedből származó gabonajövedelmeit a veszprémi birtoktest többi tagjából származó jövedelmekhez képest külön adminisztrálták, olykor „*pertinentie Peremarton*” szerint írták össze.⁵⁸⁰ Ezek alapján Bercsény ekkor már nem számított önálló birtoknak, s valóban: megkülönböztetésére csak addig lehetett szükség, amíg a szomszédos Kovácsi nem a káptalan kezén volt. A viszonyok rendeződése után azt Peremarton részeként tarthatták nyilván, s a Bercsény név csak a malom névadójaként maradt fenn.⁵⁸¹

⁵⁷⁷ MRT 2. 69. (14/5 és 14/7.)

⁵⁷⁸ A prédiomot „öreg” Béla király, vagyis III. Béla adományozta: VO 3. (23.) Kovácsi prédiomról nem esik az összeírásban szó, ezek alapján feltételezhető, hogy a 14. század elején az nem tartozott a veszprémi egyház birtokai közé.

⁵⁷⁹ A két nagyobb mellett kisebb malmok is voltak, ezeket azonban általában Peremartonhoz számították. Pl. Szk 270–271.

⁵⁸⁰ Szk X.; *pertinentia pl.*: Szk 178, 187, 199.

⁵⁸¹ A Berhida történetét feldolgozó helytörténeti kiadvány meglehetősen részletesen tárgyalja a Bercsény és Kovácsi birtoklása körül kialakult vitát: Falussy, 2000. Bercsény és Kovácsi helyzetét érdemes mégis röviden itt fölvezetni. A két birtok folyamatosan per tárgyát képezte a 14. században. 1344-ben kovácsi Beke mondott ellent káptalan bercsényi birtokba iktatásának – VR 389 –, majd 1353-ban megismételte ezt állítván, hogy Veszprém megyében ilyen nevű birtok nincs, vagy ha van, azt nyugodtan iktathatják a káptalan részére: VR 445. A birtok elhatárolására ugyanezen év áprilisában került sor, amelynek során István dékánkanonok Bercsényt a peremartoni, Beke pedig saját kovácsi birtokához tartozónak állította: VR 450. Hosszadalmas és még a 15. században is birtokjogi vitákat kiváltó pereskedés kezdődött kovácsi Gáni György fia Petics és a káptalan között 1372-ben: VR 683. 1395-ben Jolsvai Lesták nádor előtt a káptalan és Petics fia László egyezséget kötöttek. Az egyezés értelmében Bercsény birtokot két egyenlő részre osztva megfelezték, illetve a szóban forgó két malmot, amely közül az egyik a Gániak kúriája előtt, a *Kochyor* nevezetű malom pedig ettől valamivel délebbre állt, közösen fogják használni. A későbbi vitáknak alapját az a rendelkezés jelentette, hogy Petics fia László magvaszakadtával birtokrészeik a káptalanra szállnak majd: VO no 111. (169–171), regesztája ZsO I/3865., és a határok kijelölése: ZsO I/3894. A mégis hosszasan elhúzódó per több szálon futott. Egyik részét 1507-ben sikerült egyezség keretében lezárni, amelynek értelmében elhatárolták egymástól a fehérvári káptalan Vilonya és a veszprémi Peremartonhoz tartozó Káloz, Tuzuk és Bercsény nevű prédiomait: VÉL C/1 (cap.) Peremarton 24. és 25. (DF 201560 és 201566) A Bercsény birtok fele, a 2 malom és a Kovácsi birtok hovatartozását illető birtokvita 1519–1521-ban zárult le, ismét egyezséggel és a határok újraállításával: VÉL C/1 (cap.) Bercsény 31., 32., 33. és 34. (DF 201605, 201606, 201611, 201612). Ennek ellenére 1524-ben már arról szól az országbírói oklevél, hogy a fehérvári káptalan emberei Bercsény malomnál a veszprémi káptalan kárára 150 forint kárt okoztak. – VÉL C/1 (cap.) Bercsény 35. (DF 201622).

Bere és Csapberek

A mai Márkó területén több középkori település létezett, amelyek azonosítása a levéltári elenchus 18. századi összeállítója számára (is) gondot okozott. Az elenchusban 1.) Bere és Csapberek, valamint 2.) Márkó, Szentmárk, Mesteri és 3.) Gyipót települések jelentenek önálló tételt. Az ezek alapján azonosítható települések a következők: 1.) Bere, 2.) Csapberek vagy Mesteri, 3.) Szentmárk és 4.) Gyipót. Bere a mai Márkóról Hárskút felé vezető úton, a Kápolna-domb környékén feküdt, míg Mesteri vagy Csapberek pedig a mai település határának északnyugati részén, az Aranyos-patak mentén. Gyipót a mai település déli részén, a Séd folyásánál terülhetett el, a bakonybéli bencések Szentmárk nevű falvának szomszédságában.⁵⁸² (A tisztánlátást nehezíti, hogy a Séd mentén nyugat felé a mai Bánd területén is – Segvár, Bánd, Menyeke –, illetve kelet felé, a mai Veszprém határában is több, ma már nem létező település – Csatár, Tekeres, Kemece – volt található.)

a.) **8. Csapberek / Mesteri**⁵⁸³ (Veszprém m.) 1313–

Az 1082-ből származó összeírás szerint a veszprémi Szent Mihály egyháznak Mesteriben 6 ekealja földje, sok szekerese és más szolgálónépe volt.⁵⁸⁴ A 14–15. század folyamán több alkalommal került sor a káptalan részéről olyan szerződések megkötésére, amellyel a másik fél számára kikötötték azt, hogy jobbágyokat kell telepítenie a területre.⁵⁸⁵

A számadáskönyv adatai szerint 1495–1511 között gabonatized és tizednegyed illetve a kanonokokat Mesteriben. Valószínűleg elnéptelenedett a település, mivel 1513 és 1526 között azonban nem szerepel a település azok között, ahonnan a káptalannak jövedelmei voltak.⁵⁸⁶

⁵⁸² MRT 2. 127–130.

⁵⁸³ Mesteri birtoknál számos olyan oklevél került felsorolásra az elenchusban, amelyek nem a településre vonatkoznak. Így nem tartoznak ide a szomszédos Gyipót kapcsán, illetve előbbinek a távolabbi Gyimót nevével való azonosság miatt felsorolt oklevelek (*Márkó 2–4, 10–11, 13–14). [*-gal azokat az okleveleket jelöltem, amelyek fizikailag nem e jelzet alatt léteznek, a levéltári elenchusba azonban szerepelnek. (Bővebben lásd Kisberénynél.)] Ugyancsak nem ide tartoznak a szomszédos Berével kapcsolatos oklevelek. (*Márkó 5, 22, 24–28. Ezeket az okleveleket lásd Berénél.) Nem tartozik továbbá ide a somogyi Böre (*Berey*) pusztája és Szőlős elcsereléséről 1340 és 1349 között született megállapodás a fehérvári keresztes konventtel: VR 332.

⁵⁸⁴ DHA no 81. (236.), VO no 3. (23.)

⁵⁸⁵ Így 1313-ban Márton fia Mátét fogadta egyházi nemesei közé ily feltétellel – VR 63. –, majd 1371-ben Nemti György fiainak adta bérbe az akkor lakatlan birtokot: VR 674. 1395-ben egy kanonok-testvérpár, Korok/tnai András segesdi főesperes és fivére, János örsi prépost vették bérbe évi 2 forintért Mesterit azzal a feltétellel, hogy integritását állítsák helyre és a birtokot virágoztassák fel: ZsO I/ 3788. András főesperes és János prépost rokonságára: VO no 116. (175–176.) 1452-ben – a berei birtok megvásárlása után – a káptalan itt is tiltotta a szomszédos veszprémvölgyi apácákat a prédiumpok területén történő legeltetéstől: VO no 140. (224.) Az oklevél másolata VÉL C/1 (cap.) Márkó 23. (DF 201334) jelzet alatt maradt fenn. A veszprémvölgyi apácák kezdetben görög szertartású kolostorát 1240-ben a ciszterci rend vette át. A dolgozat további részében a rend megjelölése nélkül hivatkozom a veszprémvölgyi apácákra: a rendi hovatarozás kérdésében az előbbi dátum tekinthető fordulópontnak.

⁵⁸⁶ 1512: Szk 162., 1527: 294.

1488-ban még 5 portája után fizettek a káptalan helybéli jobbágyai adót,⁵⁸⁷ azonban a 16. századi összeírásokban már pusztaként szerepelt a település.

b.) **9. Bere** (Veszprém m.) (1387/) 1452–

A káptalan 1452-ben vásárlás útján szerezte meg Berét akkori tulajdonosaitól. A Szák nembeli Várongi család⁵⁸⁸ kihalása után Derecskei László és Fajszai Ányos Mihály a kemecsei Korlátmalmot a káptalani Mesterivel szomszédos Bere birtokkal együtt 387 forintért adták el a veszprémi kanonokoknak.⁵⁸⁹ A település ekkor már lakatlan volt.⁵⁹⁰ Ennek megfelelően fél évszázaddal későbbi számadáskönyv adatsorában is mint erdő fordul elő, illetve két ízben – 1503-ban és 1514-ben – bejegyezték a kötetbe a berei rét felosztását is.⁵⁹¹

Berénhida (Veszprém m.) —

A mai Berhida település a középkorban a veszprémi püspök jelentős települése volt, amely 1436-ban már heti, 1461-ben pedig országos vásárral bírt. Csánki ez alapján az oppidumok közé sorolta, az 1524. évi püspöki urbárium kiadója azonban már nem.⁵⁹²

A káptalan itteni birtoklása nem egyértelmű. 1378-ban Balázs zalai főesperes a veszprémi székesegyházban általa alapított Szent János evangélista oltárnak juttatott végrendeletében két szőlőt Berénhidán.⁵⁹³ Ezek sorsáról a későbbiekben nincs tudomásunk. Az adóösszeírások szerint a püspök fizetett adót 1488-ban és az 1530-as években is; a káptalannak mindössze itteni tizednegyedeit említi meg a számadáskönyv a peremartoni, ősi és kovácsi külön kezelt jövedelmeknél.⁵⁹⁴

⁵⁸⁷ Solymosi, 1984a. 185.

⁵⁸⁸ 1269-ben Pósa fia Pósa adta el 40 márkáért Szák nembeli Konrádnak Berét: VO no 26. (55–56.)

⁵⁸⁹ Egy 1387-es birtokcsere eredményeként ugyan Bere a káptalan birtokába került, a csere azonban valamiért nem jött létre. VOSuppl no 196. (353–355.) (Lásd Nagygyimótnál.) VOSuppl no 234. (412–414.). Az iktatásra 1454-ben került sor: VO no 143. (227), az uralkodói megerősítésre 1455-ben: VO no 144. (227–230.)

⁵⁹⁰ 1452-ben a szomszédos veszprémvölgyi apácákat tiltotta a káptalan a berei és mesteri prédiúmok területén történő legeltetéstől: VO no 140. (224.). Az oklevél másolata VÉL C/1 (cap.) Márkó 23. (DF 201334) jelzet alatt maradt fenn.

⁵⁹¹ Szk 92–93., 182. A rétet egyenlő részekre osztva sorsolással osztották szét a kanonokok, illetve a Szent Kereszt-, a Szent Lélek- és a Szent János-oltárok igazgatói és az első prebendárius között, majd ennek sorrendjében jegyezték be a számadáskönyvbe.

⁵⁹² Csánki III. 212.; Urbárium 9.

⁵⁹³ VO no 205. (315–317.) 1521-ben a székesegyházi Szent László oltár berényhidai szőlei után nyomoznak az Elenchus tanúsága szerint, valójában azonban egy berényhidi jobbágy mámai szőleje volt a kérdéses birtokadomány. Elenchus II. 114. o. és ETE I no 68 (75–76.)

⁵⁹⁴ Szk X. és 8.

Berény

A hamis, Szent László-féle összeírás több Berény nevű települést is tartalmaz. Az oklevél elején a Zimány erdő után felsorolt *Beren* erdő a számadáskönyvbéli Bere erdőt takarja. (Lásd Bere és Csapberek címszó alatt). A két Őrs (*Wrsy*) között említett *Bereyn* Kis-(Szár-)berénnyel azonosítható. (Lásd Kisberény címszó alatt.) A következő, *Berchen* nevű település Bercsénnyel (Börcsöntelekével) azonosítható (Lásd Bercsény címszó alatt.) Az összeírásban a Csapak, Paloznak és Kék szomszédságában felsorolt következő *Bercen* nevű prédiум esetében nem dönthető el, hogy Szárberényre, Kisberényre vagy esetleg egy másik településre gondoltak az oklevél írói. A következő birtok a somogyi birtokok között szereplő, a főszövegben említett *Berchen* település a most tárgyalt Nagyberény. A Kiliti és Sövény közötti *Berey* pedig Bőrével azonosítható. (Lásd Bőre címszó alatt.) Az oklevélben szereplő utolsó hasonló nevű prédiум *Benez*-ként lett összeírva, amely szintén nem azonosítható mai településsel.

10. Bethereg (vagy Sóly, Veszprém m.) 1317e–1488e

A Veszprém megyei Sólyban kelt Szent István 1009-es adománylevele, amelyben a veszprémi egyházmegye joghatósága alá rendelt négy megyét jelölte meg. A település a népesebbek közé tartozott az 1082-es összeírás szerint⁵⁹⁵ A veszprémi püspök és káptalan 13. századi birtoklását több adat is alátámasztja.⁵⁹⁶

A birtok további, 13. századot követő sorsáról nincs tudomásunk. Az 1488. évi adólajstrom szerint már a zirci apátság jobbágysai éltek a 7 portával bíró, kisebb jelentőségű településen.⁵⁹⁷

11. Billege (Veszprém m.) (1206k–) 1507–

Az egykori Billege település a mai Tótvázsony területén, Kövesgyúrpusztja környékén feküdt.⁵⁹⁸ A birtokot IV. Béla 1267-ben kelt megerősítő adománylevele szerint még apja, II.

⁵⁹⁵ 5 szolgálo, 3 szántóvető, 4 szőlőműves, 9 jobbágy élt itt, 4 ekealja szántója, 3 malma és egy malomhelye, valamint rétje és erdeje volt itt a veszprémi Szent Mihály egyháznak: VO 3. (23.)

⁵⁹⁶ II. András 1221-ben Gertrúd királyné emlékére a Szent Mihály egyháznak adományozta a sólyi királyi kápolnát és egyúttal annak jövedelmét: VOSuppl no 30. (71.). Egy IV. Béla uralkodása idejéből származó keltezetlen oklevélben a Sólyban található püspöki és káptalani malomról esett szó. A DLDF adatbázis szerint az oklevél 1265-ből származik. Kiadása: HO IV. no 6. (19.) és ÁÚO VII. no 2. (2–3.)

⁵⁹⁷ Solymosi, 1984a, 182. és 185. A ciszterek birtoklására a 14. század közepéről is vannak adatok. 1365-ben a zirci apát beszédette a többek között Sóly településéről is neki járó tized – helyesebben nyilván a tizednegyed – felét és a tized egészét: VR 588. és 589. A veszprémi egyházmegyei gyakorlat szerint Somogy megye és az exempt plébániák kivételével a tized a püspököknek járt, a káptalan pedig fele-fele arányban osztozott a helyi plébánossal a tizednegyeden: VOSuppl no 34. (74–76.) Odo apát kegyúrként joggal formálhatott igényt a tizednegyednek plébánosa után közvetve neki járó felére, viszont az oklevél alapján, amely szerint Sólyon a tizednegyed egészét beszédette, a falu földesura is a zirci apát lehetett ekkor már.

⁵⁹⁸ MRT 2. 201–202.

András adományozta a veszprémi Szent Mihály székesegyháznak utóda születésekor. A 14–15. század folyamán azonban, egészen 1507-ig jórészt mégis inkább jogigénnyel, mint tényleges birtokjoggal számolhatott a káptalan a településen.⁵⁹⁹

Az 1488. évi adóösszeírás szerint az Essegváriak 17, az Újlakiak és a káptalan 9 forint adót fizetett.⁶⁰⁰ A káptalani számadáskönyvben több Billegeről olvashatunk: *Billege dominorum* a kanonokok részét jelentette, ahonnan a tized és tizednegyed mellett kilencedet is szedett a káptalan, míg *Billege Essegwar* az Essegváriak, *Billege ducis* pedig az Újlakiak birtokrészét takarta, ahonnan kilencedet nem kaptak a kanonokok. Billegecsatár a szomszédos, máskor csak Csatár néven szereplő kisenemesi falu volt.⁶⁰¹ Az 1536-ból, 1542-ből és 1543-ból származó rovásadóösszeírások szerint a kanonokoknak előbb 10,5, majd 9, végül pedig 4 jobbágytelke volt a településen.⁶⁰²

1507-ben Újlaki Lőrinc az essegvári várban lévő, valamint billegei birtokrészét, s nem különben a vár uradalmát, így a Füreden, Tótvázsonyban, Barnagon és Váralján (Bádon) lévő birtokrészeit is átadta a káptalannak.⁶⁰³

12. Bogárfölde (Veszprém m.) 1299/1315–

A mai Veszprém északkeleti határában, Jutas és Kádárta között, a Séd patak jobbpartjára lokalizálható település a 14. század elején került a káptalan tulajdonába.⁶⁰⁴ Már a 13. század végén királynéi pohárnokok, „*buchar*”-ok földjére kapott 1290-ben adományt a Pál budai éneklőkanonok, Erzsébet királyné klerikusa, aki azt 1299-ben a veszprémi káptalannak adományozta.⁶⁰⁵ Valószínűbb azonban, hogy nem a királynéi szolgálónépekről, hanem egykori tulajdonosáról kapta nevét a falu. 1315-ben Rátót nembeli Rénold fia Miske tiltakozott az ellen, hogy a veszprémi (nagyobbik) káptalan és a jutasi nemesek egymás között

⁵⁹⁹ VO no 24. (50–51.). IV. Béla oklevelét 1272-ben V. István – RA II. 2209. –, 1276-ban pedig IV. László erősítette meg: VO no 32. (62–63.) Egy 1345-ben átírt, de 1233-ból származó uralkodói oklevél már érvénytelennek nyilvánította II. András adományát, amelyben Salamon bánnak adományozta a települést: VOSuppl no 42. (86–91.) Vö. Horváth–Koppány, 2008. 23.

⁶⁰⁰ Solymosi, 1984a. 185., 186., 189., 190. és MRT 2. 201.

⁶⁰¹ Szk 9–10.

⁶⁰² Pákay, 1942. 79–80.

⁶⁰³ VÉL C/1. (cap.) Essegvári Ferenc jobbágyai ellentmondtak: VÉL C/1. (cap.) Billege 17. (DF 201584)

⁶⁰⁴ MRT 2. 255.

⁶⁰⁵ Az oklevélre kívülről, még középkori írással Bogárfölde nevét jelezték. 1290: VOSuppl no 97. (155–157.) Az ugyanezt az adományt 1291-ben megerősítő uralkodói oklevél külső oldalán szintén középkori kéz írásával jelezték az irat tartalmát: „*super terra filiorum Bagar*”. VOSuppl no 98. (157.) 1299: VOSuppl no 112. (174–175.)

Bagar fiainak egyébként Jutason fekvő földjét fel kívánták egymás között osztani.⁶⁰⁶ Az ezt követő időben a káptalan háborítatlanul bírta az apró települést. 1488-ban 3 portája után fizettek adót a kanonokok.⁶⁰⁷ A számadáskönyv adatsorai szerint a falu 1498-ig fizetett gabonából kilencedet,⁶⁰⁸ ezt követően azonban sem ezt, sem tizedet vagy tizednegyedet nem, bár olykor még előfordult a település neve a gabonajövedelmek felosztásánál. Jelentős volt viszont két malma. Ezek 1524-ig a káptalan veszprémi uradalombéli malombevételének 5–10%-át szolgáltatták. Az ezt követő időszak adóösszeírásaiban már nem fordult elő a település.

13. Bozsok (Veszprém m.) 1308e–

A mai Balatonbozsok település káptalani birtoklására vonatkozó első adat egy hatalmaskodás 1308-ból.⁶⁰⁹ Az 1317 körül keletkezett Szent László-féle összeírás szerint 6 ekealja földje volt Szent István király, és további 5 ekealja földje *Chudus*, *Phonsol*, Balázs, *Bala* és *Elus* comesek jóvoltából. Ezen kívül 2 földműves (*arator*), 3 szolga (*servus*), 30 szekeres (*curriger*), 7 kézműves (*artifex*), és 13 jobbágy állt a településen az egyház földesurasága alatt.⁶¹⁰ A kanonokok mellett a püspököknek is voltak birtokai a településen.⁶¹¹

A korszakvégi adóösszeírásokban már nem szerepelt a település káptalani birtokrésze, a számadáskönyvben következetesen prédiumpként említik, tehát már korábban elnéptelenedhetett.⁶¹²

⁶⁰⁶ VR 75. Ezzel hosszadalmas pereskedés indult meg a jutasi nemesek és a káptalan között a később Bogárföldének nevezett birtok miatt. 1321-ben Ine fiai, Heym és Tyba és társaik visszaadtak a káptalannak egy kisebb területet egy malomhellyel Bogár és fiai korábban megosztott birtokából. (VOSuppl no 131. (198–200.) 1354-ben ismét a káptalan javára döntöttek a fogott bírúk a jutasi nemesek kárára. (VOSuppl no 162A. és 162B. (262–267.) 1368-ban jutasi Péter fia István fia János és társai Erzsébet királyné tárnoki háza szolgálói nyertek adományt a királynétól egy elnéptelenedett királynéi földre. (VR 617.) A káptalan még az évben vizsgálatot eszközölt ki, amelynek során kiderült, hogy a királyné nem adományozhatta volna el a kérdéses földet, mivel az a káptalan tulajdonában volt. (VR 625., VOSuppl no 173. (278285.) 1372-ben az esküt tevő tanúk száma alapján ismét káptalannak ítélték és iktatták a régóta az egyház tulajdonában lévő, éppen ezért királynéi adományozás alá nem vonható Bogárföldét. (VOSuppl no 177. (288–292.) és no 178. (292–307.) Utóbbi ítéletlevelet 1374 elején ugyancsak Szécsi Miklós országbíróval átíratva a káptalan. (VR 690.)

⁶⁰⁷ Solymosi, 1984a. 185.

⁶⁰⁸ Szk 44.

⁶⁰⁹ Ekkor jutasi nemesek a bozsoki káptalani jobbágyok ökreit hajtották el: VOSuppl no 118. (184.)

⁶¹⁰ DHA no 81. (237.), VO no 3. (23–24.)

⁶¹¹ 1383-ban Lukács fia János fia György hagyta fele birtokát Veszprémben, Bozsokon és Káldon a veszprémi Szent Mihály egyházra úgy, hogy magtalan halála esetén birtokai másik fele is az egyházat illesse: VO no 104. (159–160.) Négy évtizeddel korábban, 1342-ben apja, János biztosított elővételi jogot veszprémi és bozsoki birtokrészeire a veszprémi káptalannak, amennyiben azokat elidegenítené: VOSuppl no 152. (243–244.) Csánki Dezső szerint a káptalan földesurasága a korábbi keletű, míg a püspöki birtokrész kialakulása tehető 1383-ra. történeti földrajz összeállítója szerint a településen a fehérvári káptalan és a veszprémvölgyi apácák is birtokoltak rajtuk kívül: Csánki III. 224.

⁶¹² Már 1434-ben a káptalan azzal a feltétellel adta bérbe birtokrészét Bozsokon a fajszi Ányosoknak évi 6 aranyforintért, hogy azt, mint lakatlant most népesítsék be: VÉL C/1 (cap.) Bozsok 6. (DF 201265). 1488-ban három egytelkes nemes kúriáját írták össze Bozsokon. Solymosi, 1984a. 194., 210. A prédiumpot 1495-ben az

14. Böre (Somogy m.) 1317e–1340/1349

Az 1082-es hamis összeírásban szereplő – Kiliti és *Suen* (Sövény) között felsorolt – *Bereyt* Böre-várral vagy pusztával azonosíthatjuk a mai Ságvár délnyugati határában.⁶¹³ Eszerint a veszprémi Szent Mihály egyháznak a településen 50 hold földje, 3 szőlője és 2 szőlőművese, valamint két helyen erdeje és rétje volt.⁶¹⁴ A birtokot – a rajta lévő 50 hold földdel, illetve a somogyi Szőlőssel együtt – a fehérvári káptalannal 1349 előtt (1340-ben?) cserélték el a veszprémi kanonokok.⁶¹⁵

15. Csaba (Somogy m.) 1259e–

A középkori Csaba település a mai Tabtól délnyugatra található Csaba-pusztával azonosítható.⁶¹⁶ 1259-ben a levéltári elenchus szerint a kérdéses *Chaba* birtokon történt, hogy korábban Kázmér veszprémi prépost (1232–1239) által a veszprémi egyház szolgálatába fogadott három torló és helybéli pap ügyében megegyezésre lépett a hantai prépost, illetve csabai Pongrác fia János és István fia *Salatia*.⁶¹⁷ Biztosan a Somogy megyei Csabára vonatkozik a II. András által 1222-ben kiadott hamis, a 13. század utolsó harmadában keletkezett s IV. László által 1276-ban megerősített adomány, melynek értelmében a káptalan 7 háznép szolgálóval bírt itt.⁶¹⁸ Ugyancsak uralkodói adományból bővültek tovább a helyi káptalani birtokok a század végéig.⁶¹⁹

A számadáskönyv bejegyzései alapján a nagyberényi birtokigazgatók felügyelete alá a következő települések tartoztak: Nagyberény, Ocsmán, Csaba, Gerézd, Megyer és a Tolna megyei Fadd. A 16. századi somogyi dikális összeírások szerint 1536-ban 5 portája volt a faluban a káptalannak.⁶²⁰

Essegvári György vette bérbe évi 7 aranyforintért 6 évre, amelyet fiával, Ferencsel 1503-ban 12 évre meghosszabbítottak. 1495: HO V. no 251. (385.) 1503: Szk 84. 1497-ben Essegvári György halála után az özvegye, 1499-ben az özvegye és a fia, Ferenc által lerótt bérleti összeg nyugtája fennmaradt: Szk 27., illetve VÉL C/1 (cap.) Bozsok 8. (DF 201526). 1507-ben már a dékán kezelte a prédiomot (Szk 121.), amely 1523-ban kerül ismét bérbeadásra – Berényi Jánosnak 4 forintért (Szk 249.) –, de a következő években a számadáskönyvben a birtok neve után rendszeresen üresen maradt a sor.

⁶¹³ SMFN 166.

⁶¹⁴ DHA no 81. (240.), VO no 3. (26.)

⁶¹⁵ VR 332.

⁶¹⁶ Csánki II. 596.

⁶¹⁷ HO V. no 23. (31–32.)

⁶¹⁸ VO no 13. (36.)

⁶¹⁹ 1279-ben a királyné adományozta az itteni boradó kondicionáriusait (RAD 180.), ahogy 1282-ben az uralkodó juttatott szintén kondicionáriusokat a településen a testületnek: VO no 48. (85–86.)

⁶²⁰ MOL E 158. Somogy megye, 1536: 137. o. (1647. tekercs)

Csajág (Veszprém m.) —

A veszprémi káptalan csajági birtokrészéről egyetlen oklevélben esik szó. 1460-ban a Csajági Mátyás deák több állatot elhajtott a kanonokok itteni birtokrészéről.⁶²¹ Sem ezt megelőzően, sem ezt követően nincs adatunk a káptalan helybeli birtoklására.⁶²² A püspök csajági birtoklására vonatkozó adatok a 14. század utolsó évtizedeiből valók.⁶²³

1321–1322-ben még egy átíró oklevélben tűnik fel a káptalani levéltárban Csajág, illetve a csajági plébános. László pécsi püspök oklevele szerint megidézte a veszprémi püspök vizitációját nem fogadó, az esztergomi érsek joghatósága alá helyezkedő segesdi, lövöldi, sasadi, (buda-) örsi és csajági (*Cheyk*) plébánosokat, akik közül előbbi kettő a tizedet sem voltak hajlandók fizetni a veszprémi püspöknek.⁶²⁴ A *Cheyk* névalak azonban nem a Veszprém megyei Csajág települést, hanem a pilis megyei egykori Csík (Csejk) települést takarja, ami a mai Budaörs határában keresendő.⁶²⁵

16. Csányfalva (Zala m.) 1466–

A Csányfalva nevű település elhelyezkedése sokáig vitatott volt, de annyi tudható, hogy Zala megyében feküdt és nem azonos a mai Zalacsány községgel. Holub József helyesen a megye északnyugati sarkába, a mai Veszprém megyei Balaton-felvidékre helyezte.⁶²⁶

A település birtokába 1466-ban jutott a káptalan csere révén.⁶²⁷ A számadáskönyv 1495-ös adatai szerint Vászoly, Kispécsely, Halomhegy és Csányfalva borjövédelmét együttesen kezelték a kanonokok. Az ebből szedett tized és tizednegyed mellett kilenced is járt itt a káptalannak.⁶²⁸

⁶²¹ VÉL C/1 (cap.) Csajág 2. (DF 201359)

⁶²² A településen helyi nemesi famíliák, a pannonhalmi bencések, illetve az Újlakiak bírtak jobbágytelkeket – MRT II. 75. –, az 1488. évi adólajstrom szerint pedig csak előbbieik: Solymosi, 1984a. 178.

⁶²³ Csajági Zerye fia Balázs 1384-ben fiúörökös híján a veszprémi püspök és egyháza javára végrendelkezett csajági és enyingi birtokrészeit illetően: VR 802. A püspök javára történő iktatásnak 1392-ben ellentmondtak – VÉL C/1. (epp.) Csajág 2. (DF 200347) –, ezt követően pedig a veszprémi püspök csajági birtoklására vonatkozó adatok is megszűnnek. (Ha csak nem tekintjük annak az említett 1460-as hatalmaskodási esetet, bár az oklevélben egyértelműen a káptalan kárára történt visszaélés olvasható.)

⁶²⁴ MREV IV. no CCLII. (318–319.)

⁶²⁵ Györffy IV. 629.

⁶²⁶ Holub, 1933. Csányfalva; Ezt az elképzelést támogatja, hogy 1536-ban a rovásadó jegyzékben a tapolcai járás falvai között, a felsorolásban Herend és Dörgicse között felvéve említették 3 szegény telkét: Pákay, 1984. 237. Csánki Dezső nem tudta lokalizálni Zala megyei helységei között a települést: Csánki III. 41. A források következetesen Halomhegygel együtt emlegetik, amely Óbudavártól keletre feküdt. VMHL II. 219. Valószínű, hogy az utóbbi melletti Csemfával azonos. VMFN I. 84. (14/55.) Solymosi László a számadáskönyv kiadásában ez utóbbi azonosítással és Holubbal egyetértve a mai Veszprém megyébe, a történeti Zala vármegye Balaton-felvidéki részére helyezte a falut.

⁶²⁷ A Gyulafi Lászlóval végrehajtott csere során a testület Gyula vagy Csombkeszi nevű birtokáért cserébe Rátóton és a Zala megyei Csán(y)falván kapta meg a Gyulafiak birtokrészeit: VÉL C/1 (cap.) Rátót 1. (DF 201407).

⁶²⁸ Szk 6. és 12. (1495).

Csatár (Veszprém m.) —

Veszprém megyében egykor több Csatár nevű település létezett. A fehérvári prépostságé a Palota várához tartozó, ma Súr területén fekvő egykori bakonyi helység volt, illetve Podár környékén helyezkedett el egy másik falu. A helytörténeti lexikon ugyancsak egy, de a régészeti topográfia már két Csatárt ismer a mai Veszprém közigazgatási határán belül.⁶²⁹ A veszprémi káptalan szempontjából érdekes, negyedik ilyen nevű település a mai Tótvázsony területén található Csatár-hegy környékén feküdt és a szomszédos Billege nevű település mellett olykor Billegecsatárként fordult elő a forrásokban.⁶³⁰ A forrás szövegéből nem egyértelmű, hogy melyik Csatárra vonatkozóan kapott adományt 1439-ben Novai Péter veszprémi olvasókanonok, egyúttal zágrábi kanonok.⁶³¹

Mint láttuk, Csatáron a káptalan a 15. század végén csak tizednegyedet szedett, kilencedet nem, így földesúri jogai sem lehettek egyik településen sem. 1506-ban azonban a káptalan korábbi veszprémi officiálisja és csatári Tót Ilona megegyeztek a káptalannal egy vitás csatári birtokrészrel kapcsolatban, amely a Veszprémvíze, vagyis a Séd patak két oldalán feküdt.⁶³² Ez alapján egyértelmű, hogy a kérdéses terület a Veszprémvölgyben az apácák birtokában is lévő Csatár települést jelentette. A káptalani számadáskönyvben 1506–1507-ben meg is nevezték a terület erdei között a csatárit is.⁶³³

17. Csege (Somogy m.) 1273e–

Csege Somogy megyében egykor Bálványos határában található település volt.⁶³⁴ 1273 előtt már birtokos volt a településen a káptalan, mivel ekkor helyi jobbágyait megnesemesítve azokat lovas egyházi nemeseinek sorába emelte.⁶³⁵ A település megmaradt a káptalan birtokában a korszak végén is: a számadáskönyvben valamennyi évnél a nagyberényi

⁶²⁹ Előbbi a veszprémvölgyi apácák Kemece falvának szomszédságába helyezte azt, utóbbi a Szent Katalin domonkos apácák birtokának tulajdonította: VMHL I. 154., MRT 2. 238 és 251. Valójában az 1240-ből mindkét rend apácáinak birtokát érintő oklevélben említették Csatár birtokot: VOSuppl no 51. (100–101.) és no 52. (102–103.)

⁶³⁰ MRT 2. 201. VMFN IV. 379–380. (50/155). Lakói elsősorban egytelkes nemesek voltak, a településről a káptalan tizednegyedet szedett: Szk 20. A kötet adatsoraiban felváltva Csatárként és Billegecsatárként fordul elő. Szk 10. A település templomát Szent Gotthárd tiszteletére szentelték, amely 1464-ben búcsút nyert: VOSuppl no 243. (421–422.)

⁶³¹ Novai a Zsigmond király kíséretében bemutatott szolgálataiért egy magtalanul elhunyt csatári nemes telkét kapta az uralkodótól és egyúttal nemességet is szerzett családjá és a maga számára: VO no 129. (202–204.)

⁶³² VO no 202. (312–313.)

⁶³³ Szk 111. és 121.

⁶³⁴ Csánki II. 597.

⁶³⁵ VÉL C/1 (cap.) Csege 1. (DF 200680) 1328-ban szükségessé vált az egyházi nemesek státusának és birtokainak rendezése Csegén is. A felszabadított jobbágyok által *beneficium*-ként birtokolt földeket, 3 jobbágytelket, 1-1 nagyobb és kisebb szőlőt, valamint 10 hold szántót visszaadtak a káptalannak: VR 187. A libertinusok kezén csak a nemesektől vagy extraneusoktól vásárolt földek maradtak.

birtokigazgatók felügyelete alá tartozott Csege. A településen a püspöknek is volt egy jobbágya.⁶³⁶

18. Csiszár (Somogy m.) 1297–1346e

A Somogy megyei Csiszár település a mai Nagybjalom határában keresendő, a 18–19. században még létező helynév volt. Az eredetileg uralkodói népek lakta település várföld föld, amelynek lakói a somogyi várszervezet részére készítettek fegyvereket.⁶³⁷ A birtokra vonatkozó egyetlen adat szerint 1297-ben Herbordus comes Andronicus veszprémi prépostnak (1288–1298) adta el csiszári földjét azzal az oklevéllel együtt, amellyel ő 1277-ben IV. Lászlótól adományul kapta a települést.⁶³⁸ A település neve többször nem fordul elő, de Szerdahelyi Ders fiainak a szomszédos Lencsen birtokra vonatkozó, éppen a veszprémi káptalan előtt 1346-ban tett osztályának egyik kitétele szerint az nem sérthette a kanonokok Lencsenhez fűződő jogait.⁶³⁹ Ezek alapján feltételezhető, hogy a káptalan Csiszár nevű földje ekkorra Lencsenbe olvadt.

19. Csombkeszi (Gyulakeszi; egykor Zala, ma Veszprém m.) 1174/1178 – 1466

A település a helytörténeti lexikon szerint a mai Gyulakeszi és Tapolca között feküdt és nem azonos a későbbi Gyulakeszivel.⁶⁴⁰ Előbbit a veszprémi káptalan, utóbbit uralkodói adományból jórészt a rátóti Gyulafiak birtokolták. Az 1317 körül keletkezett Szent László-féle adománylevél két Keszit is említ. Közülük a második a Hegymagas és Merenye között felsorolt zalai faluval azonosítható Csombkeszi, ahol a veszprémi Szent Mihály egyháznak 2 ekealja földje, erdeje, 7 jobbágya, 2 torlója, 3 malma és 2 szőleje volt.⁶⁴¹ A káptalan azonban levéltári forrásokban is megfogható adományt kapott több alkalommal, már a 12. századtól a területre vonatkozóan.⁶⁴²

⁶³⁶ Urbárium 59.

⁶³⁷ Solymosi–Mikóczy, 1979. 43–44. Csánki még a megye északnyugati sarkába lokalizálta: Csánki II. 598.

⁶³⁸ 1277-ben a szomszédos Karácsonykútja uralkodói várföldet adományozta el az uralkodó. Feltételezhető, hogy Csiszár is ekkor került magánkézre. RA 2791. 1297: HO V. no 69. (83–84.)

⁶³⁹ AO IV. no 375 (641.)

⁶⁴⁰ VMHL II. 183.

⁶⁴¹ DHA no 81. (238.), VO no 3. (25.)

⁶⁴² 1174–1178 között Simon veszprémi kanonok adományozta a káptalannak – 15. századi átírásokban Gyulakeszi jelzet alatt fennmaradt – zalai birtokait, amelyek 300 hold földet, 9 ökröt, 9 szolgálót, 2 szőlőt és egy malmot tettek ki: VOSuppl no 13. (51–52.). 1247-ben a korábban Csomp (Chumpó) veszprémi prépost által a veszprémi egyháznak lelke üdvéért adományozott Keszi birtokát valamennyi tartozékával és név szerint felsorolt 18 libertinusával Csomp fia, Simon veszprémi éneklőkanonok testvéreivel, Elekkel és Lázárral átadták a káptalannak úgy, hogy a birtok felét élethosszig használatra visszakapták: HO V. no 15. (20–22.), CD IX/7. 661–662. A végrendelezéskor már minden bizonnyal élemedett korú Csomp a birtokhoz királyi adományból jutott 1180-ban, amikor III. Béla a Tapolca és Keszi közötti 3 ekealja területet adta neki: VOSuppl no 14. (52.), kiadásainak felsorolásával. 1313-ban a Vérbulcsú nembeli ládi nemesek 10 évre zálogba adták István veszprémi

A Rátótiakkal⁶⁴³ az 1360-as évektől folyamatosan pereskedett a káptalan Felkeszi és Csombkeszi birtokrészekért. A hosszadalmas pereskedést végül 1466-ban birtokcserével zárta le a két fél: a káptalannak a székhelytől távol fekvő keszi birtokait (*in distantia remota existeret*) elcseréltek a Rátótiak – szintén Veszprémtől távolabb fekvő – csányfalvi és gyulafirátóti részbirtokaival.⁶⁴⁴ A 15. század végi forrásokban a káptalan Csombkeszihez fűződő korábbi jogairól tanúskodik, hogy a káptalani számadáskönyvben a falu tizedei és tizednegyedei továbbra is megillették a veszprémi kanonokokat.⁶⁴⁵

20. Csupak (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1277e–

A káptalan egyik régtől fogva birtokolt, népes falva. Első említése az 1082-es hamis összeírásban még a szomszédos Paloznakkal együtt említette a veszprémi egyház itteni javait: 6 ekealja föld, 46 szőlő, 22 szőlőműves, 16 jobbágy, 40 szekérnyi kaszáló, 3 malom, 4 *cubicularius*, 3 torló és *magistralis* szőlőműves.⁶⁴⁶ Első hiteles említése 1277-ből való: ekkor már birtokban volt a testület.⁶⁴⁷ A 14. század elején uralkodói eredetű földek birtokába került Csupakon a káptalan,⁶⁴⁸ 1403-ban pedig egy fegyveres hatalmaskodás ellentételezéseként újabb csopaki telek került tulajdonába.⁶⁴⁹

püspöknek és káptalanának felkeszi birtokrészüket azzal a kikötéssel, hogy amennyiben nem váltanák vissza a zálogidőszak végén, azok a püspökre és káptalanára szállnak: VR 79. 1313-ban és 1315-ben a káptalan újabb végrendeleti adományokkal, ezúttal a társadalmi változások közepette bizonytalan helyzetbe került egykori királyi szolgálónépek és nemesek (?) földjeivel kerekítette ki keszi birtokait: VR 80. és 88. 1342–1343-ban telekcserék révén a káptalan díszeli nemesek keszi birtokait szerezte meg a veszprémi egyház jobbágynak sorába történő felvételükkel: VR 353. és 382.

⁶⁴³ 1274-ben az uralkodó Keszi másik királyi részét is eladományozta. IV. László Balduin comes fiának, Gyulának adta az itteni királyi udvarnokok földjeit a cseh király elleni háborúban tanúsított szolgálataiért: RA II. 2502.

⁶⁴⁴ VÉL C/1. (cap.) Rátót 1. (DF 201407) és Rátót 2 A (DF 201408). Az oklevélben részletesen számba vették a káptalan keszi telkeit. A kanonokoknak 17 telkük volt, amelyből 3 a felső részen (*in parte superiori*) a Szűz Mária-egyház körül, 14 pedig az alsó részen Keresztelő Szent János egyháza mellett feküdt. Utóbbiak közül 8 az Egregy patak mentén nyugatra, a maradék 6 pedig a pataktól keletre, a Kesziből Diszelre tartó út mellett feküdt. Az Egregyen 3 malma is volt a káptalannak, a Halyagos nevű szőlőhegyen pedig 3 és fél szőlőjük feküdt. Elek és Lázár leszármazottainak telkét is belefoglalták a csereszerződésbe, akik megmaradtak eddigi státusukban. Ezt követően kerülhetett a csere értelmében sor a csányfalvi és rátóti birtokokba történő iktatásra is: VÉL C/1. (cap.) Rátót 2 B. (DF 289374)

⁶⁴⁵ Szk 9., 10. Ezek általában azokban a falvakban illették a káptalant, ahol vagy volt földesúri joguk is, tehát kilencedet is szedtek, vagy valamely külön püspöki adomány nekik juttatta e jövedelmeket. Csombkeszi esetében a korábbi földesúri jog maradványaként illethette meg a tized a kanonokokat a 15. század végén.

⁶⁴⁶ DHA no 81. (238.), VO no 3. (24.)

⁶⁴⁷ Az oklevél szerint 2 csopaki malmát cseréli el Liliom asszony veszprémi fél malmáért: VO no 41. (73–75.) A fehérvári káptalan uralkodói parancsra átírja ezt a cserét: VOSuppl no 154. (245–246.) és VOSuppl no 155. (246–247.)

⁶⁴⁸ 1303 júliusában a káptalan sikeresen szerezte vissza azokat az egykori uralkodói udvarnokföldeket, amelyeket Buzma fia István és testvérei, csopaki lakosok (nemesek?) tartottak megszállva: HO IV. no 77. (105–106.). 1303 szeptemberének végén már valószínűleg az előbbi csopaki telket és malmot engedte át a káptalan Buzmai fiainak 15 évre: HO IV. no 79. (107–108.) 1312-ben Buzmai fiai és rokonságuk 13 hold öröklött csopaki földjüket, amelyek a kanonokok helybéli földjeivel voltak szomszédosak, 2,5 márkáért azoknak eladták: ZO I. no .103. (137–138.) A káptalan csopaki földjeinek uralkodói eredetét bizonyítja az is, hogy amikor 1327-ben az egykori

1380-ban sor került Csopak település nyugati határának megállapítására.⁶⁵⁰

A településen a jobbágyok földjei mellett jellemzően a 15. század második felétől szőlei is voltak a testületnek,⁶⁵¹ illetve a székesegyház egyes oltárainak.⁶⁵² Csopakon a Balatonnal határos részen a szőlők és szántók mellett természetesen halászó helyei és nádasai is voltak a káptalannak.⁶⁵³

1436-ban Zsigmond király több káptalani birtok, így Csopak kamarahaszna adóját is elengedte a testület péti malmaiért és a Veszprém megyei lovasi birtokaiért cserébe.⁶⁵⁴

A számadáskönyv szerint a káptalan háborítatlanul bírta a település gabonakilencedét. A bort illetően az alsóörsi, lovasi, paloznaki, csopaki és arácsi bortized, kilenced és tizednegyed-jövedelmeket 1495–1500 között együttesen adták bérbe. 1495-ben három, 1500-tól 4, végül a

királyi földek felkutatására megbízott érkezett Zala megyébe, a káptalan tiltakozással élt többek között csopaki birtokaiknak I. Károly részére történő elfoglalása ellen: VR 183. és 184. Az érintett települések: Ábrahám, Alsóörs, Csopak, Paloznak és Szőlős. Az uralkodó 1330-ban teljes szövegű átírásban erősítette meg Köcski Sándor 1327-ben kelt ítéletét: ZO I. no 180. (248–253.)

⁶⁴⁹ Ajkai Péter és fia, illetve Hidegkúti Farkas Bereck nemes és nemtelen familiárisaikkal és jobbágyaikkal a kanonokok e két falvára törve több jobbágyot megsebesítettek, négyet pedig közülük meg is öltek: ZsO II. 2072. Vö. A levéltári elenchus 1388-ra, Kumorovitz pedig 1364-re teszi a gyilkosságot: VR 664. Az egyezség értelmében a 4 káptalani jobbágy 120 forintos vérdíja fejében a vétkesek átadták 3 kövesdi és 1 csopaki telküket, borkilencedüket és egyéb járandóságait, valamint a szintén zalai Németpáh (ma Felsőpáhok) nevű birtokot a káptalannak: ZsO II. 2244. HO V. no 145. (195–199.)

⁶⁵⁰ Arácsi Miklós csázmái prépost és testvére Ágoston a szomszédos Magyaré vagy „Sykach” – Ma a Balatonfüredhez tartozó Arács területén keresendő. MRT 2. 43. – birtokosai a fehérvári kereszties konvent előtt elhatárolták földjeiket a veszprémi káptalan csopaki területétől: ZO II. no 53. (170–174.)

⁶⁵¹ Csak levéltári elenchusbeli kivonata maradt fenn annak az oklevélnek, amely szerint 1467 és 1471 között Fajszai Ányos Györgytől a káptalan nevében Német(-i) Gergely dékán egy szőlőt vásárolt 61 forintért a csopaki szőlőhegyen: VÉL C/1 Elenchus II. 190. o. Csopak 38. A dátum Nemti Gergely kanonoksága (1430–1451) és Fajszai György forrásokban történő feltűnése alapján (1452–1473) az 1450-es évek elejére módosítható. 1471-ben Újfalusi András felsőörsi préposttal cserélte el a testület egy veszprémi kanonoki házhelyét és más javait egy préposti telekért cserébe „*in possessione nostra Csopak*”: VO no 156. (248–250.) 1484-ben Király Benedek fehérvári polgár Péter nándorfehérvári püspöknek, Vetési segédpüspökének adta el 2 csopaki szőlőjét 125 forint értékben: HO V. no 242. (363–364.)

⁶⁵² 1467-ben Vetési püspök egy székesegyházbeli oltárigazgatóságot az örkanonoki stallummal kapcsolt össze, s az oltár javadalmait Újfalusi Gál örkanonok többek között egy csopaki szőlővel egészítette ki: VO no 152. (241–245.) Mint határos testület a káptalan is érintett volt abban a szintén 1467-ben történt csopaki szőlőadásvételben, amely a székesegyház altplomában lévő Szent Imre oltára, valamint a Péter és Pál apostolok oltáraival volt szomszédos: VO no 153. (245–246.) Ugyancsak Vetési püspök dotálta 1476-ban a székesegyházi Szent György kápolna általa épített Krisztus Teste oltárát 2 vásárolt csopaki szőlővel: VO no 165. (257–262.) Egy csere eredményeképpen 1485-ban a Szent György kápolna Krisztus Teste oltára igazgatója, Polyáni János kanonok egy alsóörsi szőlő helyett egy csopaki szőlőt vett birtokba: VO no 178. (278–279.) Fél évvel később, 1486 februárjában ugyanezen oltár másik alsóörsi szőlőjét egy szintén csopaki szőlőre cserélte Polyáni: VO no 179. (279–280.) Kövesi Mihály nemes végrendeletében szintén a Krisztus Teste oltárnak, s így Polyáni kanonoknak hagyhatott újabb 2 csopaki szőlőt és 2 hold földet, amelybe a bevezetést Kinizsi Pál országbíró parancsára a fehérvári káptalan 1494-ben elvégezte: VO no 192. (297–299.) A székesegyházbeli Szent Ulrik oltár 1508-ban részesült Szentmihályfalvi Antal kanonok végrendelete szerint 2 csopaki szőlőből: VO no 206. (317–319.)

⁶⁵³ 1482-ben ugyanis kanonokok panasza szerint a püspök csopaki, kövesdi és nosztori jobbágyai ezeket elfoglalva tartották: VÉL C/1 (cap.) Csopak 42. (DF 201470)

⁶⁵⁴ VÉL C/1 (cap.) Lovas in Veszprém 8. (DF 201272). Az adómentesség megerősítése: 1455: VÉL C/1 (cap.) Kádárta 5. (DF 201346), 1459: VÉL C/1 (cap.) Nagyberény 45A. (DF 201357), 1467: VÉL C/1 (cap.) Nagyberény 46. (DF 201413) és uo. Paloznak 60. (DF 201412). Az adónem eltörlése után 1476-tól a káptalan megkísérelte visszaszerezni az éppen az adómentesség fejében tőle elkerült Lovas birtokot. Ennek kapcsán többször előfordult Csopak említése is. Részletesen lásd Pétnél és Lovasnál.

korszak végén 1533-ban 7 kisebb (10–40 mérő bérleti összegű) malma volt a településen a testületnek. A 16. századi adójegyzékek szerint 1534-ben 37, míg lassú csökkenéssel 1548-ban még mindig 27 telke volt a településen a kanonokoknak.⁶⁵⁵

21. Csóta (Veszprém m.) –1441e (?)

A mai Kolontár község külterületén fekvő Csóta község⁶⁵⁶ a középkor végén a veszprémi püspök birtokában volt.⁶⁵⁷ Egyetlen okleveles adat szól a káptalan csótai birtoklásáról. 1441-ben mondtak le a kanonokok itteni birtokrészük feléről I. Ulászló felkérésére Koromlai István és testvérei javára, amiért cserébe az uralkodótól a peremartoni és kádártai birtokrészeik kamarahaszna adó alóli mentességet kapnak.⁶⁵⁸ A számadáskönyv adatai alapján egyébként az itteni tized és tizednegyed is a kanonokokat illette.⁶⁵⁹

22. Deáki (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1270e–1495e

A Nyirád határában fekvő egykori Deáki⁶⁶⁰ a 13. század végén, 1270-ben már biztosan káptalani birtok volt.⁶⁶¹ Az 1082-re keltezett hamis összeírás szerint több alattvalója élt itt Szent Mihály veszprémi egyházának: 16 szekeres (*curriger*), 4 préposti *cubicularius*, 5 szakács (*magistralis cocus*) és 3 hospes jobbágy.⁶⁶² A kanonok birtoklása a 14. század végéig kimutatható,⁶⁶³ de a számadáskönyv korszak végi adatai szerint kilencedet már nem, csak tizedet és tizednegyedet szedtek a településen.⁶⁶⁴

A településen birtokos volt a káptalan mellett a veszprémi püspök is, akinek 1524-ben 3 helybeli jobbágyát említette az összeírás.⁶⁶⁵

⁶⁵⁵ Pákay, 1986. 320.

⁶⁵⁶ MRT 3. 144.

⁶⁵⁷ Ezt támasztja alá az 1488-as adójegyzék, amely 13 háztartását írta össze – Solymosi, 1984a. 185. –, illetve az egy generációval későbbi, 1524-ből származó püspöki urbárium, amely 15 helybeli püspöki jobbágyot írt össze: Urbárium 110. Az összeírás a 15. jobbágy felsorolása után megszakad, tehát valamivel többen élhettek itt.

⁶⁵⁸ VÉL C/1 (cap.) Kádárta 3. (DF 201284)

⁶⁵⁹ Bár a káptalani levéltári elenchusban előfordul *Choltha* birtok, az itt felsorolt oklevelek a fenti, 1441. évi kivételével a zalai Istóc falura és annak tizedeire vonatkoznak, amelyért a káptalan a zalavári apáttal pereskedett a 14. század első felében. (Lásd a tizedekről szóló fejezetben.)

⁶⁶⁰ MRT 3. 173., VMFN III. 270. (47/258.)

⁶⁶¹ A káptalan 1270-ben régóta elfoglalva tartott birtokát követelte vissza Deákiban, s azt V. István ellentmondás nélkül vissza is juttatta számára: HO V. no 33. (41–42.)

⁶⁶² DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.)

⁶⁶³ 1392-ben két halápi nemes követelt el hatalmaskodást a káptalan 4 deáki jobbágya ellen boruk elragadásával: HO V. no 138. (185–189.)

⁶⁶⁴ 1454-ben Bodó Miklós fehérvári prépost és veszprémi segédpüspök Unyomi Miklós veszprémi várnaggyal beszédette a nyirádi, ereki és deáki tizedeket, ami ellen a káptalan panaszt tett. Mivel az Erek-késbe tartozó tizedekből csak negyed járt a káptalannak, így feltételezhető, hogy ezek jogtalan beszédéséről tettek panaszt a kanonokok. A számadáskönyv szerint Erekés cultellusban csak negyed járt a kanonokoknak. A panasz: ZO II. no 282. (553–556.)

⁶⁶⁵ Urbárium 109.

23. Dörgicse (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1317e–?

A mai Dörgicse település felsődörgicsei része feleltethető meg a középkori forrásokban olvasható Szentpéterdörgicsének.⁶⁶⁶ A településhez fűződő birtokjoga a káptalannak feltehetően nem volt. Mindössze az 1317 körül keletkezett hamis összeírásban és ezek átirásaiban fordul elő a falu, ahol 1 jobbágya, 2 szőleje és 70 hold földje volt a veszprémi Szent Mihály egyháznak.⁶⁶⁷

A számadáskönyv adatai szerint kilencedet nem szedtek a településen a kanonokok – gabonatedet is csak 1498-ig –, illetve a 16. századi adóösszeírásokban sem a káptalan birtokaként írták össze Szentpéterdörgicsét.

24. Ecsér (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1317e–1394

Két Ecsér nevű település létezett az egykori zalai területeken, amelyek a veszprémi egyházzal kapcsolatba hozhatóak, s amelyeket a levéltári elenchus tanúsága szerint a 18. században már nem tudtak megkülönböztetni, ezért egyetlen *Echer* címszó alatt vettek fel.⁶⁶⁸ Az egyik a Vindornya közelében található *Luov* (Lovas), egykor *Hecher* prédiium. Erről, a mai Zalaszentgyörgy közelében fekvő településről a későbbiekben nem szól oklevél.⁶⁶⁹

Az 1082-re keltezett hamis Szent László-féle összeírás szerinti Ecséren 40 ekealja szántó, 6 szőlő és 4 szolgáló tartozott a káptalanhoz.⁶⁷⁰ A később keletkezett oklevelek szerint ez a település a mai Kővágóörs területén található ecséri templom körül létezhetett.⁶⁷¹ A 14. századi káptalan birtoklás végére 1394-ben került pont, amikor az akkor üresnek mondott ecséri kanonoki birtokrészeket is elcserélték Koltai György éneklőkanonok családjával azok Papkesziben lévő malmáért.⁶⁷² A későbbiekben ennek megfelelően nem olvashatunk a káptalan itteni földesúri jogairól.

⁶⁶⁶ MRT 2. 84–85.

⁶⁶⁷ DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.) A későbbiekben a tihanyi bencés apátság birtokjoga kapcsán keletkeztek oklevelek Dörgicsével kapcsolatban. 1231-ben sor került az apátság birtokainak határjárására, amelyet a veszprémi káptalan kiküldöttje folytatott le, s ebben megemlégték Dörgicsét is: PRT X. no 10. (517–518.)

⁶⁶⁸ Elenchus II. 207–208. o.

⁶⁶⁹ Ezen 1227-ben Atyusz nembeli Sol comes végrendeletének a veszprémi káptalan levéltárában fennmaradt változata szerint a veszprémi Szent Mihály egyháznak hagyományozott egy ekealja földjét, szolgálóját és szőlőjét: VOSuppl no 35B. (76–82). A végrendelet másik változata a Kovácsi melletti *Luey* prédiiumot említi, Ecsér neve ebben nem kerül elő. Uo. no 35A. ZMHL 46–47.

⁶⁷⁰ DHA no 81. (238.), VO no 3. (24.)

⁶⁷¹ MRT 1. 101–102.

⁶⁷² VO no 109. (165–168.) 1353–1365 között helyi nemesekkel pereskedett a káptalan itteni telkekért: 1353: VR 453., 1355–1358: VR 469., 1364: VR 567., 568. és 572., 1365: VR 591. és 592.

25. Endréd (Somogy m.) 1317e–1394

E névvel két település szerepel a 18. századi káptalani levéltári elenchesban.⁶⁷³ A települések már az 1082-es adománylevélben előfordulnak. A Csatár, Menyeke és Fajszt környéki Endréd lehetett a Veszprém megyei, amelyben a káptalannak két helyen voltak birtokai.⁶⁷⁴

A másik Endréd valójában két település, Alsó- és Felső-Endréd, amely feltehetően a mai Somogy megyei Balatonendréddelel azonosítható. Itt az összeírás szerint a kanonokoknak 40 ekealja földje, 4 szőlője és egy szőlőművese, a másik itteni Endréden pedig 3 harangozója, 50 ekealja földje, 6 szőlője és rétjei voltak.⁶⁷⁵ Megerősíti ezt az összeírás feltételezett évében, 1317-ben Gál hantai olvasó-, valamint pécsi és veszprémi kanonok birtokvásárlása.⁶⁷⁶ Az alsóendrédi birtokrészek 1394-ben cserével kerültek el a káptalantól, amikor Koltai György éneklőkanonok és családja más káptalani birtokokért cserébe saját papkeszi malmukat adták a testületnek.⁶⁷⁷ A későbbiekben, így a számadáskönyvben és az adóösszeírásokban Endréd nem fordul elő a káptalan tulajdonában.

26. Essegvár (Veszprém m.) 1507–?

A mai Bánd község feletti dombon található vár és váralja település csak későn, a 16. század elején került káptalani tulajdonba. A vár és a falu a középkor folyamán a nevét is innen vevő Lörinte nembeli Essegvári család birtoka volt.⁶⁷⁸ 1507-ben Újlaki Lőrinc herceg saját és felmenői lelke üdvéért Essegvár várának felét, és a vár uradalmát alkotó Billege, Vászoly,⁶⁷⁹ Füred, Barnag és Váralja település öt illeto birtokrészét adományozta a veszprémi káptalannak misealapítványként.⁶⁸⁰ A későbbiekben nem maradt forrás a káptalan essegvári várbirtoklására. Feltételezhető, hogy a vár másik felét birtokló Essegváriak tették rá a kezüket

⁶⁷³ Elenchus II. 210. o. (in comitatu Veszprém) és 211–212. o.

⁶⁷⁴ DHA no 81. (236.), VO no 3. (23.) A Veszprém megyei, a mai Márkó területére lokalizált Endréd a feltételezések szerint a mai településtől délre, az egykori káptalani Gyipót területén keresendő és a bakonybéli apátság birtokában volt, amelynek a szomszédos Bere (Csapberki) területén is voltak érdekeltségei: MRT 2. 129–130. Bővebben lásd Gyipótnál és Csapberkinél.

⁶⁷⁵ DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.)

⁶⁷⁶ A kanonok három helyen 18, 12 és 10, azaz összesen 40 hold földet vásárolt – azaz éppen annyit, amennyi a hamis 1082-es összeírás első felében szerepel –, valamint szőlőt, amelyet lelke üdvéért a veszprémi káptalannak adományozott: VR 85.

⁶⁷⁷ VO no 109. (165–168.). A Koltaiak 1386-ban már bérbe vettek egy alsóendrédi káptalani telket: VR 840.

⁶⁷⁸ A vár történetére bővebben lásd Horváth, 2002., illetve Rainer, 2008. A káptalan levéltárában az elenches szerint a településre vonatkozóan okleveles források mégis maradtak fenn korábról, ezek azonban részben hiteleshelyi tevékenység során keletkezett határjárás – VOSuppl no 42. (86–91.) –, illetve az Essegváriakkal Billege kapcsán keletkezett perek okleveles anyaga: VR 432., 498. és 611.

⁶⁷⁹ Helyesen Tótvázsony. A káptalani számadáskönyvben is Vázsony szerepel a káptalan birtokába került új kilenced fizető falvak felsorolásánál: Szk. 128. Lásd Tótvázsonynál és Vászolynál.

⁶⁸⁰ VÉL C/1 (cap.) Essegh 6. (DF 201562) Az adományt néhány nappal később az uralkodó is megerősítette: VÉL C/1 (cap.) Essegh 7. (DF 201563). Bándon és Billegén vám is tartozott az adományhoz.

a várra. 1510-től több adat is van arra vonatkozóan, hogy az Essegváriak akadályozták a káptalant új birtokaik élvezetében.⁶⁸¹

A számadáskönyvben nyomon követhető az 1507-es Újlaki Lőrinc-féle adomány, pontosabban a vár tartozékainak sorsa. Ettől kezdve ugyanis a kanonokok Bánd, Billege, Tótvázsony és Barnag falvakból kilenceddel bírtak,⁶⁸² 1515-ben a számadáskönyv tartalmazta a bándi rét felosztását is, a várra azonban egyetlen bejegyzés sem utal a kötetben.⁶⁸³

27. Fadd (Tolna m.; pécsi egyházmegye, tolnai főesperesség) 1317e–

A veszprémi egyházmegyén kívül fekvő Tolna megyei, Duna mellett fekvő Fadd először az 1317 körül keletkezett összeírásban szerepelt, amely halászhelyet (*piscina*), a halászok nyolc telkét, valamint egy ekealja földet sorolt a káptalan helybéli birtokai közé.⁶⁸⁴

A 15. század folyamán a kanonok helyi birtoklása nyomon követhető, mivel a településen valamennyi birtokossal akadt vitájuk, így a fehérvári keresztes konventtel, a fehérvári káptalannal és a vránai perjellel.⁶⁸⁵

A káptalani számadáskönyv szerint a nagyberényi birtokigazgatók felügyelete alá tartozott Fadd is, mint a nagyberényi birtoktest része. A korszak végén ez a somogyi káptalani birtoktest is áldozatul esett a Mohácsot követő zavaros időknek. 1535-ben Török Bálint a Tolna megyei Fadd kivételével még visszaadta a Kápolnai Ferenc által korábban elragadott birtokokat,⁶⁸⁶ de ezt követően a török dunai terjeszkedése után megszűnt a veszprémi kanonokok itteni birtoklása.

⁶⁸¹ Essegvári Ferenc jobbágysai 1510-ben a veszprémi kanonokok egy herendi jobbágysát kifosztották Bándon: VÉL C/1 (cap.) Billege 15 C. (DF 201578), uo. 15 B. (DF 283240) és uo. 15 A. (DF 201581). Ugyanebben az évben kelt másik kanonoki panasz szerint a barnagi vám át nem engedése miatt a veszprémi kanonokoknak Essegvári Ferenc az elmúlt három év alatt összesen több mint 1000 forint kárt okozott: VÉL C/1 (cap.) Billege 16. (DF 201580). A következő évből egy perhalasztó oklevél maradt fenn: VÉL C/1 (cap.) Esseg 5. (DF 201583) 1514-ben egyetlen alkalommal maradt adat arra vonatkozóan, hogy a kanonokok bérbe adták a billegei és a bándi vámot (6 forintért Gönci György kanonoktársuknak): Szk 175. 1515-ből egy rossz állapotú oklevélből megállapítható, hogy Essegvári Ferenc jobbágysai a káptalannak járó tizedeket és kilencedeket (!) nem fizették: VÉL C/1 (cap.) Esseg 10. (DF 201590) A vár további sorsa az Újlaki vagyon sorsával egyezett meg. Lőrinc herceg 1524-ben meghalt. Vagyona az 1496. évi királlyal kötött szerződés értelmében a koronára háramlott. A várra a Guti Országok igyekeztek rá tenni a kezüket leánynegyed és hitbér címén. Ők az 1507-es adományt sem fogadták el. Az Újlaki vagyonra az özvegy hercegné, Bakócai Magdolna második férje, Csulai Móré László is igényt formált. Horváth, 2002. 35–38.

⁶⁸² Eztán („*deinceps*”) a négy faluból, amelyből korábban tized illetve a kanonokokat, kilencedet szedhettek. Szk. 128.

⁶⁸³ Szk. 182.

⁶⁸⁴ DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.) Vélhetően erre az összeírásra hivatkozva 1342-ben Paksi Olivér zólyomi ispán, királynéi udvarbíró meghagyta saját faddi officialisának – miután a királyné felszólította erre: CD IX/1. no IX. (61.) –, hogy a veszprémi káptalant juttassa vissza jogos birtokába: VR 366.

⁶⁸⁵ Csánki III. 408–409.

⁶⁸⁶ Szk 317.

28. Fajsz (Veszprém m.) 1263–

A mai Veszprémfajsz a források alapján a káptalan egyik ősi birtokának számított. A kanonokok első oklevélben megfogható birtokszerzése a 13. század közepéről származik, amikor 1263-ban Froca asszony jutasi, fajszi, soponyai, Feketefalubeli (*villa Nigra*) és paloznaki földjeit azok tartozékaival végrendeletileg a veszprémi Szent Mihály egyháznak hagyta.⁶⁸⁷ Ettől kezdve rendszeresek a káptalan fajszi birtokszerzései.

A település a népesebb káptalani birtokok közé tartozott. A testület mellett birtokosa volt még a falunak a veszprémi püspök, illetve a világiak közül a fajszi Ányos család.⁶⁸⁸ Utóbbi szerzett Albert királytól 1439-ben jogot a falu keddi hetivásárja mellé sokadalom, azaz éves vásár tartására.⁶⁸⁹ Az 1488. évi jegyzék szerint birtokosa volt még a felsőörsi prépost is az ekkor 12 telekből és 1 nemesi kúriából álló helységnek.⁶⁹⁰ 1524-ben a püspök 2 lakott és 5 pusztatelekkel bírt a településen.⁶⁹¹ A következő évtized adójegyzékei szerint a káptalannak 1531-ben 14 telke volt, amelyből csak 8 fizetett adót és folyamatosan csökkent a porták száma.⁶⁹² A káptalani számadáskönyv szerint Fajsz az érintett évtizedekben gabonakilenceddel is tartozott a káptalannak a tized és a negyed mellett.

29. Fekete (egykor Veszprém, ma Fejér m.) 1263–1294/1317u

A források alapján azonban valószínűbbnek látszik, hogy az egykori Veszprém vármegye délkeleti sarkában, a mai Fejér megyei Dég községgel szomszédos Fekete-pusztával, az 1952-ben létrejött Mátyásdomb községgel azonos.⁶⁹³ A veszprémi Szent Mihály székesegyháznak a Szent László-féle összeírás szerint eszerint nagy földje és sok rétje volt, valamint 20 hospes jobbágya, 11 szekere (*curriger*) és 6 harangozója (*pulsator*) élt még a településen.⁶⁹⁴

Az összeírásban történő említés meglepő, ugyanis a veszprémi székesegyház 1263-ban részesült itt egy végrendeleti adományban, amelyet 1294-ben a végrendelező rokonai megtámadtak, és a káptalannal megkötött egyezség értelmében megosztottak a

⁶⁸⁷ VOSuppl no 68. (123–124.) 1294-ben aztán a soponyai és feketei birtokrészeket Leopárd fia Leónak engedte át a káptalan a fehérvári káptalan előtt megkötött egyezség értelmében, míg a fajszi, paloznaki és jutasi részek tulajdonában megmaradt. VOSuppl no 105. (166–167.)

⁶⁸⁸ Tőlük 1407-ben kaptak Fajszon adományt a kanonokok: DL 101966.

⁶⁸⁹ DL 102085. Csánki ez alapján a települést az oppidumok közé sorolta. Csánki III. 213.

⁶⁹⁰ Solymosi, 1984a. 184.

⁶⁹¹ Urbárium 30.

⁶⁹² Pákay, 1942. 59.

⁶⁹³ VMHL I. 173. (Dég), 185. (Fekete) és 261. (Mátyásdomb), MOL S 78 283 Veszprém megye, Dég. Az 1317 körül keletkezett, a földrajzi viszonyokat valamelyest követő hamis összeírásban Nigra Villát (Balaton-) Bozsok és (Sió-) Maros – az oklevélben egyébként Veszprém megyeiként nem említett, de a szomszédos települések alapján ide sorolható – prédiúmok között sorolták fel.

⁶⁹⁴ DHA no 81. (239.), VO no 3. (24.) A VO és VOSuppl mutatójának készítője, e sorok írója az oklevélben szereplő, Fadd és Zamárdi között felsorolt másik Fekete települést Nagyberény tájékára helyezte. E másik villa *Fekety*-ben a székesegyház 3 magisztrális jobbágya élt.

testamentumban foglalt javakon. Az egyezés szerint a végrendeletben foglalt feketei részek elkerültek a testülettől.⁶⁹⁵ Ezt követően a veszprémi kanonokok feketei birtokairól a hamis összeírásen kívül nem maradt fenn forrás.

30. Felsőörs (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1317e–1495e

A veszprémi káptalan kisebb birtokrészeket birtokolt Felsőörsön, s ezekre a 14. század első feléből van biztos adat. Az 1082-re keltezett hamis Szent László-féle összeírásban ugyan két Örs nevű település szerepel, de még megkülönböztetés nélkül. Egyikben harangozók és szőlőművesek éltek és az egyháznak nagy erdeje, illetve közös földje volt itt, a másikban (*in alio Wrsy*) 1 ekealja földje, 8 szőleje, kondicionárius jobbágyok és szolgálók laktak a székesegyház szolgálatában.⁶⁹⁶

Az első, az összeírásen túli konkrét adat a káptalan helybeli birtoklására egy 1338-ból származó birtokcsere.⁶⁹⁷ A káptalan ezt követően testületileg nem, csak az egyes oltárigazgatóságok, illetve tagjai révén volt birtokos a településen.⁶⁹⁸

A káptalani számadáskönyvben 1499-től a korszak végéig élvezték a kanonokok az itteni gabonatedet és tizednegyedet.⁶⁹⁹ A 16. századi adóösszeírások szerint 1534-ben és 1542-ben a káptalannak 3 adózó portája volt a településen. Az 1536-os jegyzékből azonban kiderül, hogy ezek a felsőörsi prépost telkei voltak.⁷⁰⁰

⁶⁹⁵ Paloznaki Villibald hitvese, Froca hagyott lelke üdvéért a veszprémi székes egyháznak sógorával, Villibald testvérével, Leopárdal közösen bírt paloznaki, fajszi, jutasi, soponyai és feketei birtokrészeket: VOSuppl no 68. (123–124.) Az adományt 1270-ben Favus veszprémi nagyprépost IV. Bélával megerősítette: VOSuppl no 72. (126–127.) 1294-ben aztán a soponyai és feketei birtokrészeket Leopárd fia Leónak engedte át a káptalan a fehérvári káptalan előtt megkötött egyezés értelmében, míg a fajszi, paloznaki és jutasi részek tulajdonában megmaradt: VOSuppl no 105. (166–167.)

⁶⁹⁶ DHA no 81. (237.), VO no 3. (23.) Az Alsóörsnél tett megállapítások alapján az előbbi Örs vonatkozik Felsőörsre. Felsőörsnél is felvették az elenchuskötetbe az 1131-es, az 1245-ös és az 1275-ös káptalan részére tett adományokat. Lásd Alsóörsnél. A település további birtokosai a felsőörsi prépostság, a Batthyányiak, a fajszi Ányosok és a bakonybéli bencések voltak.

⁶⁹⁷ Ekkor a Felsőörsön egyébként birtokos bakonybéli apátsággal cserélték el a kanonok egy itteni fél telküket az bencések alsóörsi telkére: HO IV. no 123. (160–161.) Egy másik birtokcsere értelmében 1448-ban Kövesi és Pósvölgyi György fia Albert adta több öröklött birtokát, köztük egy felsőörsi erdőt 26 hold földdel szentkirályszabadjai káptalani birtokokért cserébe: VÉL C/1 (cap.) Szentkirályszabadja 10. (DF 201307)

⁶⁹⁸ 1467-ben Újfalusi Gál örkanonok saját vásárolt felsőörsi szőlejét adományozta az örkanonoksággal Vetési püspök által összekötött székesegyházi Szent András apostol, András és Benedek mártír, Miklós és Gál hitvallók és Mária Magdolna oltárának: VO no 152. (241–245.) 1475-ben Kornis Mihály segesdi főesperes adományozta saját vásárolt felsőörsi szőlejét a székesegyházi Szent Kereszt oltárnak: VÉL C/1 (cap.) Veszprém eccl. et capit. 55. (DF 201441) Ellenkező irányi birtokmozgást mutat egy 1512-ben megkötött csereügylet. Jakab bakonybéli apát cserélte el ekkor saját üresen álló tagyoni telkét Nágocsi Gáspár helynök, éneklőkanonoknak elődje, Gyümölcvényi Elek által vásárolt, az éneklőkanonoki javadalomhoz tartozó 3 hold felsőörsi szőlejével: VO no 207. (319–320.)

⁶⁹⁹ Szk 56.

⁷⁰⁰ Pákay, 1986. 322.

31. Fok (Somogy m.) 1276–?

A veszprémi székesegyház hírhedt, 1276-ban történt feldúlása után kárpótlásképpen a somogyi ispánnak járó foki vámbevételek kerültek királyi adomány révén a káptalanhoz. A későbbiekben, így a korszak végéről származó számadáskönyvben a káptalan fekvő jószágairól vagy a vámról már nem maradt említés, csak a somogyi tizedek kapcsán került elő több alkalommal a település.⁷⁰¹

(Fok-) Szabadi (egykor Veszprém, ma Somogy m.) —

A mai Balatonszabadi az újkorban a káptalan kiliti uradalmához tartozott. A középkorból ugyan két eredeti oklevél is fennmaradt Fokszabadi jelzet alatt, azonban ezek nem árulnak el sokat a káptalan itteni birtokviszonyairól.⁷⁰²

Füle (Fejér m.) —

A mai Füle község Fejér megye nyugati, Veszprém megyével határos részén fekszik. Már az 1009-es szentistváni adománylevelével is a veszprémi püspökség Úrhidával szomszédos birtokaként említette,⁷⁰³ azonban a Hunyadi korban már mint a fehérvári káptalan és prépost birtokaként szerepelt Csánki feldolgozásában.⁷⁰⁴

A veszprémi káptalan levéltárában Füle jelzet alatt fennmaradt oklevelek, illetve a levéltári elenchus szerinti említések két csoportba bonthatók. Az egyik csoportot az 1009-es adománylevelével és későbbi átírásai, az oklevelek másik részét pedig zömmel 15. századi, a veszprémi káptalan mint hiteleshely által kiadott határjáró okmányok alkotják.⁷⁰⁵ Az elenchusban tévedésből Füle neve alatt is szerepel a Szentmártonföldről a veszprémi káptalan javára Borhi Balázs somogyi főesperes által tett adomány.⁷⁰⁶ A tévedés oka az lehetett, hogy a középkori Füle település egyik része olykor Füle-szentmárton néven szerepelt az oklevelekben. Borhi Balázs adománya azonban a közeli, mai Küngös község déli,

⁷⁰¹ 1428: VÉL C/1 (cap.) Fok 5. (DF 201243), 1522: VÉL C/1 (cap.) Fok 6. (DF 201614)

⁷⁰² Egy 1449-es nádori oklevél szerint a fehérvári prépost emelt panaszt a veszprémi püspök és várnagyai ellen, akik a prépost fokszabadi birtokára törve 150 forint kárt okoztak neki: VÉL C/1 (cap.) Fokszabadi 1. (DF 201327) 1465-ben a kapornaki konvent vizsgálata már a káptalan itteni jobbágynak erőszakos elhurcolásáról emlékezett meg: VÉL C/1 (cap.) Fokszabadi 1A. (DF 201401).

⁷⁰³ DHA no 8. (49–53.), VO no 1. (17–18.)

⁷⁰⁴ Csánki III. 328.

⁷⁰⁵ Előbbire VÉL C/1 (cap.) Füle 1., 2. és 7., utóbbira Füle 3., 4. (DF 201268), 5. (DF 201275), 6. (DF 201409).

⁷⁰⁶ A Füle 8. jelzetű oklevél a Liber Viridisben, a veszprémi püspökség és káptalan legfontosabb középkori okleveleit tartalmazó, az 1710-es években összeállított dokumentumgyűjteményben található adományra vonatkozik. Ennek eredetije: VÉL C/1 (cap.) Szentmártonföldre 4. (DF 201591), az iktatás elrendelésének kiadása: VO no 211. (325–327.)

Csajággal szomszédos határában egykor található Szentmártonföldéről szolt.⁷⁰⁷ Ezek alapján megállapítható, hogy a veszprémi káptalannak a középkorban Füle településen nem volt birtoka, s ott majd csak a török utáni birtokvisszaváltáskor szerzett tulajdonjogot.

32. Füred (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1507–

A mai Balatonfüred település Füred nevű részén több birtokos osztozott, s ezek közül csak kettő volt a veszprémi püspök és a káptalan.⁷⁰⁸ Utóbbi birtoklására vonatkozóan csak 1507-től, Újlaki Lőrinc részéről az essegvári várról és tartozékairól tett adomány idejétől vannak adatok.⁷⁰⁹ Ezzel összhangban 1507-től a számadáskönyvben is megjelent Füred település, mint amelyből a kanonokok gabonakilencedet szedtek.⁷¹⁰ (Korábban a Füred nevű részéről csak tized és tizednegyed illetve a kanonokokat.) Az 1536. évi adójegyzékben a káptalan 3 füredi telkét jegyezték fel.⁷¹¹ A településen ezt megelőzően a káptalani levéltár és annak elenchesében felsoroltak szerint a veszprémi püspök birtokjogáról maradtak források.⁷¹²

33. Garabonc (Zala m.) 1259k–

A Kis-Balatonról délnyugatra található Zala megyei Garaboncon a 13. század közepétől mutatható ki a veszprémi káptalan birtokjoga, elsősorban Merenye és annak Adelhaid királyné részéről történő adományozása kapcsán.⁷¹³ Holub szerint első hiteles említése 1335-ből való, valójában azonban ekkor sem káptalani birtokként fordul elő, hanem pusztán a települést és a Körmendre vezető útját említik, birtokosát nem.⁷¹⁴

Pontosan nem határozható meg tehát, mikor jutottak a veszprémi kanonokok Garabonc birtokába. A 14. század első felében az Ugodi Csenikkel, illetve a század második felében a

⁷⁰⁷ MRT 2. 75. (Csajág) és 121. (Küngös) – Lásd Szentmártonföldénél!

⁷⁰⁸ A veszprémi püspök és káptalana mellett a tihanyi apátság és a budai káptalan, valamint világi birtokosok. Csánki szerint Füred egy része „mint veszprémmegyei hely, Esegvárhoz tartozott”. Csánki III. 54., VMHL II. 134. Holub szerint azonban a veszprémi kanonoki testület nem volt a településen birtokos. Holub, 1933. Füred.

⁷⁰⁹ VÉL C/1. (cap.) Essegh 7. (DF 201563) és Billege 14. (DF 201561).

⁷¹⁰ Szk 128.

⁷¹¹ Pákay, 1986. 319. A püspöki birtokok urbáriumára szerint 1524-ben Füreden és Kéken a püspöknek 11 jobbágya volt, az 1531-évi adójegyzék szerint 11,5 telekkel bírt. Urbárium 28., Pákay, uo.

⁷¹² 1326: VR 162. a 14. század végéről több oklevél tartalmazza néhai füredi püspöki jobbágyok birtokának eladományozása miatt kibontakozó, az újabb birtokosok és Benedek veszprémi püspök pereskedését: Közülük az egyik oklevél a káptalan levéltárában maradt fenn: 1397. VÉL C/1 (cap.) Füred 4. (DF 201123). A többi oklevél az 1385–1397 közötti időszakból a püspöki levéltárban található: DF 200342, DF 200365, DF 200371, DF 200373, DF 200377, DF 200378, DF 200381.)

⁷¹³ A levéltári elenchesba az 1259-ből és az ezt átíró 1271-ből származó okleveleket a településhez is felvették, ezekben azonban szó szerinti említés nem történt Garaboncról, csak Merenyéről, Újlakról és Újnépusztáról, valamint az ezekhez tartozó további falvakról. 1259: CD IX/7. Anecdota no XXIX. (672–673.); 1271: RA II/2086. IV. Béla a zalai ispán joghatósága alól vette ki a három említett település lakosait. Az 1317 körül keletkezett hamis összeírás említi a környékbéli birtokok későbbi központját, Merenyét, Garaboncról az összeírás nem tett említést.

⁷¹⁴ Holub, 1933. Garabonc; ZO I. no 206. (294–307.)

zalavári bencésekkel kapcsolatos birtokperekből kiderül, hogy a település Merenye területéből vált ki és lett önálló.⁷¹⁵

Zsigmond király 1436-ban Lovas birtokért és egy péti malomért cserébe lemondott többek között a Garabonc káptalani birtok után járó kamarahaszna adóról is.⁷¹⁶ A korszak végén, a számadáskönyv adatai szerint a merenyei birtokigazgató felügyelte a garabonci birtokokat. A 16. századi dikális összeírások szerint 1534-ben 38, 1536-ban pedig 35 portája volt a településen a káptalannak.⁷¹⁷

34. Gelemér (Veszprém m.) 1266e–

Az egykori Gelemér település a mai Kádárta keleti határában, a Fehérvár és Veszprém közötti nagy úton, a 19. században még létező Geleméri csárda környékén feküdt.⁷¹⁸ A birtoklástörténetére vonatkozó kevés rendelkezésre álló adatból kirajzolódó kép homályos.

1266-ban Geleméri Salamon és fiai megállapodást kötöttek a veszprémi káptalannal a település birtoklásával kapcsolatban. Gelemér falu fele részét Salamon és leszármazói, másik felét pedig a káptalan birtokolta úgy, hogy előbbieket eladás esetén azt csak a kanonokoknak idegeníthették el.⁷¹⁹ 1337-ben a tihanyi apáttal kötött csere révén további birtokrészekhez jutott a káptalan.⁷²⁰

A 15. század közepén a birtokosok között megjelent a veszprémi püspök is,⁷²¹ akinek szintén voltak jobbágjai az ekkor még lakott településen. A későbbiekben azonban sem a számadáskönyvben, sem az 1488. évi vagy a 16. század első felében keletkezett adóösszeírásokban nem került elő a birtok. Az 1524. évi püspöki urbárium szerint ugyanakkor a Hajmáskér falu mellett Gelemér prédiumon lakott 6 püspöki jobbágy.⁷²²

⁷¹⁵ 1338: VR 380. A zalai bencésekre, 1376–1382: VR. 743., 767., 778. és 779.

⁷¹⁶ 1436: VÉL C/1. Lovas in Veszprém 8 (DF 201272)

⁷¹⁷ MOL E 158. Zala megye, 1534: 70. o, 1536: 147. o. (1660. tekercs)

⁷¹⁸ MRT 2. 113. VMFN IV. 285. (36/968.)

⁷¹⁹ VO no 22. (47–48.)

⁷²⁰ Az apát itteni és szőlősi birtokát cserélte el a káptalan saját Balaton-parti birtokaiért (Arács, Aszófő, Örvényes, Udvari): ZO I. no 218. (322–324.)

⁷²¹ VÉL C/1 (epp.) Gelemér 2. (DF 200492), VOSuppl no 244. (422–423.), VÉL C/1 (cap.) Bercsény 20. (DF 201397).

⁷²² Urbárium 35.

35. Gerézd (Somogy m.) 1317e–

A birtokra vonatkozó iratok a káptalani magánlevéltárban nem, csak a püspökiben maradtak fenn.⁷²³ Ez alapján a püspöki birtokok közé kellene sorolni, ami viszont nem magyarázza meg, hogy mi okból szerepel a káptalani számadáskönyvben. Az 1317 körül keletkezett hamis összeírásban a somogyi birtokok felsorolásánál már szerepel ugyan egy *Grazy* nevű helység,⁷²⁴ de több önálló említése ennek nincs, csak az oklevél már többször emlegetett átírásaiban. A számadáskönyv bejegyzései alapján a nagyberényi birtokigazgatók felügyelete alá tartozott 1495–1533 között.

36. Gyipolt (Gyipót, Gyepolt; Veszprém m.) 1235–1359

A mai Márkó település déli határában, a Séd feletti dombon helyezkedhetett el a középkori Gyipolt falu.⁷²⁵ A település birtokába 1235-ben jutott a káptalan vásárlás révén.⁷²⁶ A veszprémi kanonokok helyi birtokjoga 1359-cel megszűnt, a település peres úton az Essegváriaké lett.⁷²⁷

Hajmáskér (Veszprém m.) —

A településen a püspök birtokjoga mellett egy székesegyházi oltár bírt kanonoki adomány révén egy malmot.⁷²⁸ A számadáskönyv adatai szerint a hajmáskéri gabonaterület a káptalanhoz tartozott.⁷²⁹

⁷²³ Az 1524-es urbárium 18 püspöki jobbágyát írta össze. Urbárium 58–59. Gerézd birtoklásának tisztázatlansága ismét ráirányítja a figyelmet a püspöki és káptalani birtokrészek szétválasztásának problémájára. Ennek folyamatát további kutatásoknak szükséges tisztáznia.

⁷²⁴ Ma Gerézdpuszta Somogyacsa külterületén. „*In villa Grazy habet ecclesia terram unius aratri, III vineas, II vinitoros (...), II prata et VIII ortos cumulorum.*” – DHA no 81. (240.), VO no 3. (26.) Valamivel korábbi adat lehet egy 1275-ben kelt adománylevél, amely a margitszigeti apácáknak adományozott, Igal környéki, tehát Gerézzel szomszédos birtokoknál a veszprémi káptalan népeit említi: BTOE I no. 136. (150–151.)

⁷²⁵ MRT 2. 129.

⁷²⁶ *Guepolt*-i Sebestyén fia *Keselev* 2 ekealja földjét, 1 szántóját, 1 szabadost 4 fiával 25 ezüstmárkáért adta el: Solymosi, 2006. 153–154. Tévesen, 1335-ös dátum alatt: VR 274. Az oklevél szerint a terület szomszédos volt a bakonybéli apát Endréd nevű, közelebről nem azonosítható birtokával (MRT 2. 129–130.), és Menyekével (ma Bánd területén: MRT 2. 66.). Két évvel később ugyanő panaszt emelt 9 libertinusáért a veszprémi káptalan ellen. A testület az előbbi oklevélben érintett 5 személyről be tudta mutatni oklevelét, a másik 4 név szerint említett libertinust pedig Keselő és rokonai a káptalannak 4 márkáért eladták: Solymosi, 2006. 154. VO no 15. (39–40.) Párja: VÉL C/1 (cap.) Gyipoldt 1 ½ (DF 283209). Solymosi, 2006. 155.

⁷²⁷ Már 1352-ben panaszt emelt a káptalan, miszerint Essegvári Tamás fiai, Miklós és János a testület *Guepolt* nevű földjét elfoglalták: VR 439. Az országbíró 1358 novemberében esküre kötelezte a feleket a győri káptalan előtt, miután az októberi győri káptalani jelentés szerint többen tanúskodtak az Essegváriak, mint a veszprémi kanonokok gyimóti (!) birtokjoga mellett. Az eskü időpontjául 1359. január 13-át tűzte ki, amelyet az Essegváriaknak kellett letenni: ha megteszik, *Guepolt* az övék marad, ha nem az 1235. évi fehérvári káptalani oklevél értelmében a veszprémi kanonokoké lesz: VR 504.

⁷²⁸ VO no 152. (243.)

⁷²⁹ Szk 9.

37. Hegymagas és Raposka (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1245e–1520

Hegymagas településen a 13. századból maradtak adatok a kanonok birtoklására, azonban a 16. század első feléből származó források szerint már nem volt itt birtokos a kanonoki testület. A birtok cseréjéről vagy eladásáról azonban nem maradt fenn oklevél. Az ellentét úgy oldható fel, hogy a szomszédos Raposka birtok a Hegymagas nevű településből vált ki.⁷³⁰ Az új birtokból a számadáskönyv szerint a káptalan borkilencedet szedett.⁷³¹ 1520-ban végül a káptalan elcserélte raposkai és gyimóti birtokrészeit a Gyulafiak lovasi és maradék rátóti birtokrészeivel.⁷³²

A káptalan korai, birtoklásáról 1245-ből maradt fenn adat, amelyeket több 13. századi oklevél is megerősít.⁷³³ A hamis, 1317 körül keletkezett összeírás szerint a veszprémi Szent Mihály egyház 3 ekealja földet, 8 szőlőt, 6 szőlőművest és 16 hospesjobbágyot, valamint 1 malmot bírt a Szent György tiszteletére szentelt egyház mellett.⁷³⁴ Ugyanebből az évből maradt fenn Raposka kiválásáról az első adat: ekkor Lőrinte fia Tamás pusztította el a káptalan Raposka, más néven Hegymagas nevű birtokát.⁷³⁵

38. Herend (Veszprém m.) 1386–1399

A mai Veszprém megye területén két Herend nevű középkori település volt. Egyikük, a mai Szentjakabfa határában a történelmi Zala megyében feküdt,⁷³⁶ s a püspök birtokába csere révén került 1318-ban.⁷³⁷

A mai Herend területén fekvő, a káptalani Mesterivel szomszédos másik középkori település nagyobb része a lövöldi karthauziaké volt.⁷³⁸ A veszprémi káptalan 1386-ban jutott

⁷³⁰ Vö. VMHL II. 31. és Holub, 1933.

⁷³¹ Szk 12.

⁷³² VÉL C/1. (cap.) Rátót 4. (DF 201608). A 16. századi adójegyzékekben már a Gyulafi család kezén szerepelt a falu.

⁷³³ Ezerint a pannonthalmi apát a veszprémi egyház (püspök) Hegymagas feletti egyházi joghatóságát csorbította, amelynek kapcsán pápai eljárás indult a győri püspök közreműködésével: MREV I. no CXLIV. (122–123.). 1256-ban a hegymagasi hegyet a pannonthalmi apát, a veszprémi káptalan és zalai királyi várnépek lakták: ÁÚO II. no 168. (266–269.) A veszprémi káptalan levéltárában fennmaradt átírást 1391-ben István nádor adta ki: VÉL C/1. (cap.) Hegymagas 4. (DF 201086). 1280-ban Móric, a későbbi Mórighidai család őse pusztította el a káptalan Hegymagas nevű faluját: VO no 45. (80–82.)

⁷³⁴ DHA no 81. (238.), VO no 3. (24–25.)

⁷³⁵ VR 86. A Mórighidiaikkal folytatott pereskedések eredményeképpen 1420-ban sor került a földek szétválasztására. Ekkor megállapították, „*hogy Repesoka villa-ban a káptalan birtokában 10 jobbágytelek, egy kőkápolna és 123 iugera terrarum regalis mensura van, s ez utóbbiból 60 iugera terre usualis a Hegmagas hegyen alapított Szent György-egyház plébánosáé, a villa-ban egy lakatlan ház is van, s a káptalan három szőlőnek is tulajdonosa*”, Hegymagas falu Mórighidai János mesteré, míg a pannonthalmi bencések Apátit birtokolják: ZsO VII. 1762. 1424-ben iktatást nyertek Raposkára: ZsO IX. 578. és 707.

⁷³⁶ MRT I. 150.

⁷³⁷ Szentendréért cserébe jutott itt és Tagyonban földesúri jogokhoz a veszprémi püspök: CD VIII/7. no XCVI. (121–123.) A főpásztor itteni birtokjoga a későbbiekben is megmaradt: az 1524-es urbárium és az ezt követő adóösszeírások szerint is több telke volt a püspöknek: Urbárium 40–42.; Pákay, 1984. 238.

birtokrészhez adomány révén ez utóbbi Herenden.⁷³⁹ Nem maradt azonban sokáig birtokában. Egy 1394-től a Vezsenyi Lászlóval folytatott pereskedés végén megegyeztek a felek, s a terület Herendtől Mesterihez csatolt részébe – vélhetően a szepesi préposti adományába – a káptalant bevezették.⁷⁴⁰

A továbbiakban herendi káptalani birtoklásról nem maradt forrás. Ez azt támaszthatja alá, hogy a préposttól adományba kapott birtokrészt a továbbiakban Mesterihez tartozónak számították. Az 1488-as adóösszeírás szerint Kinizsi Pálé volt a település, s a 16. századi adóösszeírások sem szólnak a kanonokok itteni telkeiről. A káptalani számadáskönyv szerint a 15. század végére Herend prédiium elnéptelenedett. A *Herend episcopi* névvel illetett településről gabona- és bortized, illetve tizednegyed illetve a káptalant, a *Herend Kynysy* nevű településről azonban csak gabonatized és tizednegyed.

39. Ispánságerdő (Veszprém m.) 1392–

1392-ben Zsigmond király adományából Veszprém közelében, a mai 8-as elkerülőút és a 73-as út csomópontja környékén⁷⁴¹ jutott a veszprémi egyház és Maternus püspök az Ispánságnak nevezett erdőhöz és egy volt veszprémi várjobbágy (várkajátók, *iobagiones proclamatorie*) telekhez.⁷⁴²

40. Jenő (Fejér m.) 1257–1317e

A település Veszprém és Fejér megyék határán, de utóbbi területén fekszik. A helyi nemesek által lakott faluban a 13. század közepén két alkalommal részesültek adományban a kanonokok.⁷⁴³ A későbbiekben a birtokosok között a káptalan nem található.⁷⁴⁴ Csánki és Engel szerint a Benetei (Jenői) család volt a birtokosa a 15. században.⁷⁴⁵

⁷³⁸ Határjárás a két település között 1361-ben: VR 552. és 553.

⁷³⁹ Miklós szepesi prépost ekkor egy-egy herendi és veszprémi birtokrészét adta lelke üdvéért és a kanonokok jövőbeli pártfogásáért a veszprémi káptalannak: VO no 106. (161–163.)

⁷⁴⁰ 1394: ZsO I. 3749., 1396: HO V. no 140. (189–191.), 1399: ZsO I. 5861.

⁷⁴¹ VMFN IV. 287. (36/1032). Vö. VO no 77. (121.), illetve VR 70. és 791.

⁷⁴² VO no 107. (163–164.)

⁷⁴³ 1257-ben előbb Jenei Benedicta saját és rokonai földjeit, köztük egy malmot és malomhelyet – VÉL C/1 (cap.) Jenő 1. (DF 200653) –, majd 1263-ban Jenei István és felesége Floriana hagyományozott fiúörökös híján birtokrészeket a káptalannak: VOSuppl no 67. (123.)

⁷⁴⁴ A püspöknek a településről befolyó tizedbor és gabona jövedelmét a szomszédos Veszprém megyei Ósinél regisztrálták, ami alátámasztja, hogy a településen a püspöknek sem volt birtokjoga: Urbárium 38.

⁷⁴⁵ Csánki III. 362., Engel, 2001b. Jenő (Fejér m.).

41. Jutas (Veszprém m.) 1263–

A mai Veszprém északi határában lévő Jutas puszta a káptalan egyik jelentős újkori birtokközpontja volt, ahol majorsága állt a testületnek. A középkorban azonban Jutas elsősorban nemesi település volt, ahol a kanonokok csupán kisebb részbirtokkal rendelkeztek. A 13. században két alkalommal részesült adományokban a településen a káptalan.⁷⁴⁶ A hamis Szent László-féle összeírás a 14. század elején a korábbi adományokat is tartalmazta. Eszerint Jutas villánál 1 ekealja föld és 11 rét, 1-1 kamarás (*cubicularius*) szekérrel és anélkül és 1 malom olvasható.⁷⁴⁷

A 15. századtól jobbra az egyes székesegyházbeli oltárigazgatóságok részesültek adományokban Jutason. 1404-ben a Keresztelő Szent János és Pál apostolról nevezett oltár kapott adományt egy jutasi malomra és egy Kerekszéna nevezetű rétre jutasi Nagy vagy Kont Miklóstól⁷⁴⁸ 1435-ben a János evangélista oltár igazgatóságához 3 hold szántó tartozott a jutai Vízköz nevű helyen.⁷⁴⁹ 1467-ben Vetési püspök az általa alapított Szent András apostol stb. oltár igazgatóságát az örkanonoksággal kötötte össze. Ekkor Újfalusi Gál örkanonok is tett adományt az új oltárnak, s így a korábban általa vásárolt Izsórétet az oltárigazgatósághoz kapcsolta.⁷⁵⁰ 1476-ban ismét Vetési Albert püspök adományozott az általa a Szent György-kápolnában emelt Krisztus Teste oltárnak többek között egy vásárolt jutasi jobbágytelket és egy ugyancsak itt vásárolt rétet.⁷⁵¹ 1484-ben egy kölcsön fejében került a székesegyházban alapított Krisztus Teste és Mindenszentek oltárhoz – nem összekeverendő a székesegyházhoz csatolt Szent György-kápolnabeli Krisztus Teste oltárral – egy helyreállított malom tartozékaival, 9 hold földdel és 2 réttel. Ugyanebben az évben vásárlás útján is gyarapodott az oltár jutasi birtoka.⁷⁵²

⁷⁴⁶ 1263-ban Froca, paloznaki Villibald özvegye több birtokát Paloznakon, Fajszon, Feketefaluban és Soponyán adományozta lélekváltságul a veszprémi Szent Mihály egyháznak, köztük az őt illető jutasi birtokrészeket is egy malommal: VOSuppl no 68. (123–124.), 1270-ben történt átírása: VOSuppl no 72. (126–127.) 1296-ban 120 hold, vagyis egy ekealja szántóföldre vonatkozó adományt kapott a kanonoki testület a településen jutasi Pétertől: VÉL C/1 (cap.) Jutas 8. (DF 200739). A század végén a jutasi királynéi szolgálonépek eladományozását lásd a Bogárföldnél.

⁷⁴⁷ VO 3. (23.)

⁷⁴⁸ VOSuppl no 205. (369–370.).

⁷⁴⁹ VOSuppl no 217. (381–382.), VOSuppl no 218. (382–383.)

⁷⁵⁰ 1462-ben Újfalusi Gál 32 forintért vásárolta meg a székesegyházbeli Szent László király, illetve a Szent Balázs és Szent Ilona oltárok földjeinek szomszédságában fekvő jutasi Izsórétet. 1462: VO no 147. (232–233.), 1467: VO no 152. (241–245.)

⁷⁵¹ VO no 165. (257–262.)

⁷⁵² 1483-ban két jutasi nemes 40 forint kölcsönt vett fel Kornis Mihály segesdi főesperestől egy jutasi malom építésére. A felvett kölcsönért a főesperes által alapított oltárnak tartoztak évi 80 mérő gabonával. Akkor került sor jutasi birtokaiknak az oltár részére történő adományozásra, amikor a következő évben a törlesztést nem tudták fizetni. 1483: VO no 169. (267–268.), 1484: VO no 174. (273–274.) Szent Katalin domonkos kolostor perjele, a jutasi Kétvízközben lévő réjtét – más, veszprémi ingatlanokkal együtt – Kornis Mihály segesdi főesperesnek, s rajta keresztül a Krisztus Teste és Mindenszentek oltárnak adta el: VO no 176. (275–277.). Engedély az elidegenítésre: VO no 173. (272–273.); iktatás a következő évből: VO no 177. (277–278.)

Az oltárigazgatóságoknak tett adományokon túl kanonoki birtokügyletekre is volt példa a 15–16. századból.⁷⁵³ A veszprémi Szűz Mária ispotály két jutasi jogügyletben volt érintett.⁷⁵⁴

Az éneklőkanonoki javadalommal kapcsolatos tanúkihallgatások két tanúja szerint a többiek által említett kádártaiak mellett Jutason is voltak kántori rétek.⁷⁵⁵ Az 1488. évi adólajstrom szerint nemesi telkek és egy veszprémi oltárigazgató telke volt a faluban, a káptalan birtokairól nem tesz említést az összeírás.⁷⁵⁶ A számadáskönyv bejegyzései szerint a kilencedet fizető falvak között kezdetben nem sorolták fel, de először 1506-ben, később 1511-ben, majd 1516-tól kisebb megszakításokkal folyamatosan voltak a káptalannak gabonajövedelmei Jutáról. 1526-tól a kilencedfizető falvak felsorolásában is megtalálható már.⁷⁵⁷ 1531-ben és 1536-ban 6 – köztük egy olvasókanonoki és egy, amely Bornemissza Pál zalai főesperesé volt –, 1542–1543-ban pedig 2-2 telke volt a településen a kanonokoknak.⁷⁵⁸

42. Kádárta (Veszprém m.) 1382e–

A 15. század végén a káptalan egyik jelentős birtokának számított a ma közigazgatásilag Veszprémhez tartozó település. A falu viszonylag későn, a 14. század második felében fordul elő először az oklevelekben, ekkor már mint a testület birtoka, majd a 15. századtól folyamatosak az adatok erre vonatkozóan.⁷⁵⁹

1441-ben az uralkodó Peremartonnal együtt mentesítette a káptalan itt lakó jobbágyait a kamarahaszna adó fizetése alól a káptalan Csóta birtokáért cserébe.⁷⁶⁰

1488-ban a kizárólag káptalan birtokában lévő település 17 porta után fizetett adót.⁷⁶¹ A számadáskönyv adatsorai szerint a faluban kisebb malma állt a testületnek, illetve gabonakilencedet szedtek innen.⁷⁶² 1511-ban a kántorkanonoki javadalom utáni vizsgálat

⁷⁵³ A településhez tartozó Vízközben 1421-ben egy rétet vásároltak meg 22 forintért egy jutasi testvérpártól: VOSuppl no 208. (372–373.) 1524-ben Rajki Péter 3 forintért vásárolt meg egy rétet ugyancsak a Vízközben, amelynek egyik határosa Darányi Gál kanonok volt. VOSuppl no 298. (492.) 1504-ben. Monoszlói Kont Lőrinc 60 forintért vált meg nemesi birtokától a településen: VOSuppl no 279. (466–467), VOSuppl no 280. (467–468.). 1526-ban jutasi Nemes Gergely özvegye adta el a kanonokoknak nemesi telkét 25 forintért: VOSuppl no 303. (497–498.)

⁷⁵⁴ 1486-ban 80 forintért a Bánkházi és Bánki nemes családok kőházukat, egy nemesi és két jobbágytelküket, két rétet és 26 hold szántót adtak a Vetési püspök által emelt ispotály Szűz Mária oltárának: VO no 180. (280–282.) 1523-ban jutasi Nemes Miklós a káptalannál és az ispotálynál zálogban lévő nemesi telkét adta összes tartozékaival együtt lélekváltsággként a káptalannak: VOSuppl no 297. (490–491.)

⁷⁵⁵ VO no 212. (328–335.)

⁷⁵⁶ Solymosi, 1984a. 185.

⁷⁵⁷ Szk 117. (1506), 155. (1511), 284. (1526).

⁷⁵⁸ Pákay, 1942. 103.

⁷⁵⁹ 1382-ben a káptalan birtokán egy fele részben birtokolt malom másik felét vásárolták meg a kanonokok 8 forintért: VR 772. A következő évben már a káptalan kizárólagos birtokában lévőként említették a települést. VR 783. 1471: VO no 156. (248–250.), 1486: VO no 186. (288–290.).

⁷⁶⁰ VÉL C/1 (cap.) Kádárta 3. (DF 201284)

⁷⁶¹ Solymosi, 1984a. 185.

⁷⁶² Szk 4. és 10.

szerint több rétet is kezelt itt az éneklőkanonok, illetve az olvasókanonok.⁷⁶³ Az 1531-ben 28, 1536-ban 2 újjal kiegészülve 30, 1542-ben viszont már csak 17 portája volt a faluban a káptalannak.⁷⁶⁴

43–45. Kál-völgyi káptalani birtokok: Mindszentkál, Szentbékáll, Szentvidkál (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1171–

A Kál-völgyi települések esetében a pontos birtokjogi viszonyok nehezen határozhatók meg. A káptalani levéltár elenchusa szerint felsorolt oklevelek alapján a következő kép bontakozik ki. A völgyben edzetben uralkodói népek is laktak.⁷⁶⁵ Mellettük több alkalommal részesült a veszprémi egyház, majd a káptalan előbb magánszemélyek,⁷⁶⁶ majd az uralkodócsalád adományaiban.⁷⁶⁷ 1290-ben Szentvidkál és a Nivegy-völgyi Csicsó birtokokat kapta (perelte?) vissza a káptalan Mikó fia Mikó királynéi lovászmestertől, aki azokat Izabella királynétól kapta adományba.⁷⁶⁸ 1277-ben Csák Péter püspökkel hajtott végre a káptalan birtokcserét.⁷⁶⁹ Az 1082-ből származó összeírás szerint *Kaal villa*-ban a veszprémi Szent Mihály egyház a következőket birtokolta: 3 ekealja föld, 11 szőlő, 5 szolga (*servus*), 4 rét, egy nagy cserjés, 9 *hospes* jobbágy és 3 torló.⁷⁷⁰

1341. április 15-én az uralkodó valamennyi Kál-völgyi birtokát, így köveskáli, szentbékállai és mindszentkállai boradó kondicionáriusait és udvarnokait adta cserébe a veszprémi káptalannak és a püspöknek Tátika vára és tartozékai fejében.⁷⁷¹ Az ügy ezzel,

⁷⁶³ VO no 212. (328–335.)

⁷⁶⁴ Pákay, 1942. 103.

⁷⁶⁵ 1272-ben Káli Tamás fia Balduin udvari *notarius* nyert adományt az uralkodótól a Kálon lakó királyi várnépekre – RA 2156. és 2157. –, 1273-ban pedig Erzsébet királyné emelt három szentbékállai szőlőművest a királyi szerviensek sorába: RAD 104.

⁷⁶⁶ 1171: VO no 6. (29–30.), 1199: VOSuppl no 18. (57–60.), 1227: VOSuppl no 35B. (76–79.), 1237: VOSuppl no 48. (98–99.).

⁷⁶⁷ 1276-ban IV. László felesége, Izabella a veszprémi egyház újjáépítésére Kál-völgyi szőlőműveseit adományozta a káptalan hasznára (*ad usum tamen capituli*): VO no 33. (63–64.) Az adományt a királyné 1290 májusában megismételte, de kihagyta belőle az „*ad usum tamen capituli*” kitélt: VO no 53. (92–93.) Ezt az újabb átírást Benedek püspök kérését közvetítve a káptalan tagjai írásták át III. Andrással 1295-ben: VO no 59. (97–98.) Az eredeti, 1276-ból származó királynéi adományt I. Károly is megerősítette 1323-ban: VR 136. Az 1276-os királynéi adományt néhány nappal később az uralkodó kibővítette és megerősítette: VO no 34. (64–65.) 1314-ből származó uralkodói megerősítése: VR 69. Az 1276-ból származó két, királyi és királynéi adományleveleket 1341-ben a fehérvári káptalan átírta: VR 343.

⁷⁶⁸ HOKI no 116. (122–123.) Szentvidkál és Csicsó is szerepel – Kék, Paloznak, Alsóörs, Szőlős, Fajsz és Vámos mellett – abban az 1323-ban kelt uralkodói oklevélben, amelyben I. Károly a királyi és királynéi jogon visszafoglalt volt püspöki és káptalani birtokokat visszaadta az egyháznak: VR 130. Az oklevelet 1365-ben I. Lajos záradékolta a plikán.

⁷⁶⁹ Ennek eredményeképpen az 1222-es adomány szerinti arácsi, udvari és örvényesi telkekért, szám szerint tizennyolcért a kanonokok Mindszentkál birtokába jutottak: VO no 40. (72–73.) Ezzel egybevág, hogy 1324-ben 12 mindszentkállai lakos magát a káptalan kondicionáriusának vallotta: VR 147.

⁷⁷⁰ DHA no 81. (238.), VO no 3. (24.)

⁷⁷¹ VR 335. és VO no 81. (126–128.) A fehérvári káptalan által május 3-án kiállított jelentés szerint azonban a Kál-völgyi iktatás nem sikerült, mivel az előbbi három falu mellett a kerekikáli és töttöskáli népek is

legalábbis a káptalani birtoklás tekintetében nyugvópontra jutott. Az oklevelek alapján a kanonokoknak tehát Mindszentkállára⁷⁷² és Szentvidkálra⁷⁷³ vonatkozott a birtokjoga. A Mindszentkalla melletti, ma már az anyatelepüléssel összenőtt Kisfaludnak is birtokosai voltak a kanonokok (lásd Kisfaludnál), illetve egy esetben Kiskálról is szólnak okleveles források.⁷⁷⁴

A 16. századi adóösszeírások szerint a káptalannak – a veszprémi prépostnak – Mindszentkállán 1531-ben még 4 pusztá telke volt (20,5 püspöki és 1 kapornaki apáti telek mellett), Szentbékállán 1531-ben 2, 1536-ban pedig 1 adófizető portája volt 29 püspöki porta mellett. Kisfaludon 1531-ben 12 püspöki, majd 1534-ben 14 káptalani, köztük több pusztá telek volt.⁷⁷⁵

46. (lásd fentebb). Kisfalud (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1396e–

A település Zala megyei, azonban legalább két Kisfalud kapcsán kell a veszprémi káptalan érdekeltségeivel számolni.

Az egyik település esetében a tizednegyedekkel kapcsolatban tett panaszt a káptalan.⁷⁷⁶ Holub és Csánki is több Kisfalud nevű települést ismer Zalában, ezért nem dönthető el egyértelműen, melyik lehetett ez az említett tizedkerületen belül.⁷⁷⁷ Egy 1496-os számadáskönyvbéli bejegyzés is erre a településre vonatkozhat, ami szerint a tized és a negyed fele a felsorolt rigyáckési falvakban a káptalant illette.⁷⁷⁸

nemeseknek, illetve királyi jobbágyoknak vallották magukat, továbbá voltak, akik egyenesen nemesítésről szóló oklevelet tudtak bemutatni: VR 339. A korábban már említett, 1341-ből származó oklevélátírások feltehetően tehát ebben az összefüggésben, a veszprémi káptalan kezdeményezésére a Kál-völgyi falvak lakosainak uralkodói joghatóság alól egyházi függőségbe kerülésük idején keletkezettek, igazolván a kanonokok korábbi jogait a területhez: Vö. VR 343. Újbóli királyi adomány 1342-ből I. Károly: VR 355. (1350-ben a fehérvári káptalan írta át az uralkodó rendelkezését: VR 424.), majd I. Lajos részéről: ZO I. no 269. (406–408.) A szentbékállai, feltehetően püspöki birtokrészen élők státuspere tovább folytatódott 1346-ban, amikor többen is országos nemesnek vallották magukat próbálván kihátrálni a számukra kedvezőtlen fejlemények, vagyis az egyházi függésbe kerülés alól: ZO I. no 283. (428–432.) 1382-ben végül a püspök végrendeletben nyert adományt Szentbékállára (VR 781.)

⁷⁷² MRT I. 115–116.

⁷⁷³ Szentvidkált feltehetően Szentbékállára északkeleti határában kell keresni. MRT I. 145.

⁷⁷⁴ Kisfaludot és Kiskált a szakirodalom olykor két külön településnek, olykor pedig azonosnak tekinti. Különböző települések: VMHL II. 254. (Kisfalud) és 255. (Kiskál); azonosak: MRT I. 116. Nem eldönthető: Holub, Községek: Kál és Kisfalud. Feltételezésem szerint a két település azonos lehetett. Kiskálról mindössze egyetlen okleveles adatunk maradt fenn 1396-ból. Kisfaludról a 15. század közepéről maradt adat. Mindkét előfordulás a Kál-völgy nyugati részébe, a Gyulakeszi felé eső határvidékre helyezi azokat, közelebbről azonban nem lehet meghatározni őket. Kiskálra vonatkozóan a káptalani számadáskönyvben maradtak adatok: a kanonok a kódex valamennyi évében keletkezett feljegyzései szerint borkilencedet szedtek a településen, s gabonakilencedből is részesültek 1495–1498 között.

⁷⁷⁵ Pákay, 1984. 239. és 241.

⁷⁷⁶ A római kúriában született ítélet szerint a Rigyáckés cultellusba tartozó több falu, így Kisfalud papja is a kanonokok sérelmére több év óta beszedte a tizedet: MREV IV. no CX. 128–131.

⁷⁷⁷ Csánki III. 71–72., illetve Holub, Községek, Kisfalud.

⁷⁷⁸ Szk 24.

Elképzelhető azonban, hogy a középkor végén már Kisfaludként vagy Kiskálként volt ismert az a Mindszentkállától délkeletre fekvő település, amely a törökök után is a káptalan tulajdonában volt.⁷⁷⁹ Nem kizárt tehát, hogy az egyetlen eredetiben fennmaradt Kisfalud jelzetű oklevél erre a településre vonatkozott.⁷⁸⁰ (A Mindszentkállára vonatkozó adatokat lásd Kál-völgynél.)

47. Káloz (Veszprém m.) 1171–

Káloz a mai Berhida település északnyugati határában feküdt Tuzuk és Dezsőkáloz szomszédságában,⁷⁸¹ nem azonos a mai Fejér megyei, közeli Kálózzal.⁷⁸² A káptalan részére végrendelezett Benedek veszprémi ispán 1171-ben, amikor a püspök említése nélkül a veszprémi Szent Mihály egyházra hagyta birtokai egy részét, így Kálozon is 9 mansiót ökrökkel és ménessel, valamint a Pét vizén lévő 2 malommal.⁷⁸³ Az 1082-es összeírás *villa Kaluzdy* esetében 7 ekealja szántóról, 3 jobbágyról és 12 szolgáról (*servus et ancilla*) emlékezik meg.⁷⁸⁴ A szomszédos *Deseu* Káloz nevű birtokrészhez 1327-ben jutott a káptalan részben adományként, részben vásárlással.⁷⁸⁵

A területet már a 14. században prédiúmként említették, így önálló településként sem az 1488-as dikajegyzékben, sem a számadáskönyvben, sem a 16. század első felében kelt rovásadó-összeírásokban nem szerepelt. Egy, a fehérvári káptalannal két birtok határai körül zajló pereskedést lezáró 1507-ben megkötött egyezségben szintén megemlítették Káloz, Tuzuk és Bercsény prédiúmot, mint amelyek a veszprémi káptalan peremartoni, és nem a fehérváriak Vilonya nevű birtokához tartoztak.⁷⁸⁶

48. Kapoly (Somogy m.) 1152e–1358u

Az 1082-re datált hamis összeírás szerint a veszprémi Szent Mihály egyháznak a településen 40 hold földje, 4 szőleje, 3-nál több szőlőművese, 3 rétje és 2 erdeje volt.⁷⁸⁷ Egy 1152-ben kelt oklevél szerint a veszprémi kanonokok esküje szerint Kapolyban (*in villa*

⁷⁷⁹ MRT 1. 116–117.

⁷⁸⁰ 1462-ben a kanonokok panaszt emeltek – vélhetően – Zala megye hatósága előtt, miszerint többen, köztük Tapolcáról erőszakkal szállást vettek Kisfalud nevű birtokukon: VÉL C/1 (cap.) Kisfaud 2. (DF 201378)

⁷⁸¹ MRT 2. 72., VMFN IV. 247. (35/241.)

⁷⁸² Györffy II. 390, Csánki III. 334.

⁷⁸³ VO no 6. (29.)

⁷⁸⁴ VO 3. (23.)

⁷⁸⁵ Már 1324-ben sor került a két terület elhatárolására, amikor Péti Antal fia János ispán királyi adományt kapott a káptalani Káloz szomszédságában fekvő *Deseu* Káloz földre (*terra*): VR 155. Három évvel később ugyanezen János ispán 12 márkáért és lelke üdvéért a káptalannak adományozta nemrég kapott birtokrészét, amelyek Kálózzal keverten (*mixtim*) feküdtek: VR 173.

⁷⁸⁷ DHA no 81. (239–240.), VO no 3. (25–26.)

Copuliensi) a veszprémi egyház szolgálói éltek.⁷⁸⁸ Az 1358-ban Somogy megye részére tartott nádori közgyűlésen a káptalan tiltakozással élt több birtoka, köztük Kapoly idegenek által történt megszállása ellen.⁷⁸⁹ További kanonoki birtoklásról nem maradt forrás. A két középkori Kapoly (Egyházas- és Kápolnáskapoly) birtokosa több család és a veszprémi püspök voltak.⁷⁹⁰ Utóbbinak az 1524-es urbárium szerint 3 adózó jobbágya volt Egyházaskapolyban.⁷⁹¹ A káptalani számadáskönyvben a falu nem fordult elő.

49. Karos (Zala m.) 1276–1356e

A Zala megyei Karos falut 1276-ban adományozta IV. László a veszprémi káptalannak a székesegyházat ért pusztítás után. Az adomány ekkor kiterjedt a merenyei birtokkal szomszédos település egészére, részletesen felsorolt vámtételeire és vásárára úgy, hogy az adományozott helység a merenyei birtokokhoz hasonlóan mentesült a megyésispán joghatósága alól.⁷⁹² 1356-ban azonban az uralkodó Karos, Komár, Galambok és Szentpéter Somogy és Zala megyei falvakat a budai káptalannak adományozta.⁷⁹³ Arról, hogy 1276 után mikor került ismét uralkodói kézbe a település nem maradt fenn forrás, de annak jogszerűségét alátámasztja, hogy a káptalan ezt az adományt nem támadta meg. Csak találgathatunk, hogy a birtok csere vagy a volt zalai királyi földek visszaszerzése kapcsán került ismét az uralkodóhoz.⁷⁹⁴

50. Kemece és a Koralát-malom (Veszprém m.) 1230–

A mai Veszprém területén, a Séd völgyében található veszprémvölgyi apácakolostor, a későbbi jezsuita templomrom közelében található egykori Kemece falu birtokosai az apácák voltak.⁷⁹⁵

⁷⁸⁸ RA 81.

⁷⁸⁹ VR 495.

⁷⁹⁰ Engel, 2001b. Egyházaskapoly, Csánki II. 616.

⁷⁹¹ Urbárium 57.

⁷⁹² VO no 37. (67–69.) Hasonló adományt tett – a Kál-völgyi királynéi szőlőművesekkel együtt – Erzsébet királyné, IV. László anyja még ugyanebben az évben: VO no 39. (69–71.) Utóbbi Vetési Albert püspök kérésére a győri káptalan írta át a veszprémi püspökségre vonatkozó több oklevéllel együtt 1469-ben: VOSuppl no 248. (426–428.)

⁷⁹³ VR 474. (VeML, Veszprémi káptalan hiteleshelyi levéltára, Metales 10. = DF 230026)

⁷⁹⁴ VOSuppl no 59. (113–115.). IV. Béla átírta Adelhaid királyné Imre király által megerősített adománylevelét Merenye számára. Ebben olvashatunk a karosi királyi várnépekről — „*iobagiones castri Zaladiensis et populos eiusdem castri de Koros*” —, akik lerontották a merenyei birtok határait. A veszprémi káptalan a budaiakkal 1392-ben egyezsége lépett s a két testület vitatott birtokait szétválasztották: ZsO I. 2511.

⁷⁹⁵ Az 1488-as és a 16. századi adóösszeírásokban szereplő Boldogasszonyfalva település feltételezhetően a kolostor védőszentjére utal, s ez alatt az apácák két kis faluját értették, Kemecest és Tekeröst. MRT II. 238. Az 1488-as adólajstrom másfél évtizeddel későbbi közreadása során az azonosítás elmaradt. Solymosi, 1984a. 185. és 200.

A 13. század folyamán a káptalan is bírt itt birtokrészeket. Az egyik itteni, az ún. Szák-féle malom azonos a 14. században és a számadáskönyvben többször előforduló Korlátmalommal.⁷⁹⁶ A malom a számadáskönyv malom-bérbeadási rögzítő adatsoraiban az első helyen szerepel. 1495–1501 között elhagyott volt, mígnem Borhi Balázs somogyi főesperes 1502-ben rendbe hozatta.⁷⁹⁷ Ezt követően 1519-ig kezelésében is maradt a malom, majd bérlője 1520-tól 250 mérő gabonát fizetett bérleti díjként.⁷⁹⁸ A bérleti összeg nagyságához adalék, hogy az évente 30–40 malmot bérbeadó káptalan 1520. évi malomjövedelmeinek 6,7%-a származott egyedül a Korlátmalomból.

51. Ketye (Somogy m.) 1317e–1423e

A somogyi Ketye fekvésére utal az a két bejegyzés egy (vagy két), 1238-ban kelt, utólag azonosíthatatlan oklevélből, amelyek Nagyberény és Ketye közti határt írták le.⁷⁹⁹ Az 1317 körül keletkezett összeírásban *Kexa* prédiummal azonosítható, ahol a veszprémi egyháznak 1 ekealja földje, 2 harangozója és 1 jobbágya volt.⁸⁰⁰

A település egyik tulajdonosa a veszprémi káptalan, a másik a királyi kápolnaispánság volt.⁸⁰¹ 1358-ban a ketyei káptalani birtokrész is szerepelt azon települések között, amelyekről a nádor előtt panaszt téve a káptalan azt állította, hogy azokat idegenek elfoglalva tartanak.⁸⁰² Egy 1423-as határjárásból kiderül, hogy a ketyei rész ekkor már nem tartozott a káptalanhoz.⁸⁰³ Az 1238-as és az 1423-as oklevelek tanúsága szerint tehát Ketye valamikor Nagyberény határából vált ki, s azon a 15. századtól biztosan nem volt már káptalani földesuraság.

⁷⁹⁶ A malmot ugyan 1358-ban Kont Miklós nádor Száki Konrád fia János fia Domonkos mesternek ítélte Bere birtokkal együtt – VO no 92. (142.), továbbá VR 500. – azonban azt egy évszázaddal később a káptalan vásárlás útján ismét megszerezte 1452-ben, a Szák nemből származó Várongi család kihalása után. Ezt Derecskei László és Fajszai Ányos Mihály ekkor a Korlátmalmot Bere birtokkal együtt 387 forintért eladták a veszprémi kanonokoknak: VOSuppl no 234. (412–414.). Az iktatásra 1454-ben került sor: VO no 143. (227), az uralkodói megerősítésre 1455-ben: VO no 144. (227–230.)

⁷⁹⁷ Szk 74. (1502).

⁷⁹⁸ Szk 219. A következő évtől a bérleti összeg 225 mérőre csökkent. 1524-ben a malom új bérlője már csak 175 mérő bérleti díjat fizetett.

⁷⁹⁹ VÉL C/1 Elenchus II. 377. o.: Ketye 1. 1238.: Controversia metalis inter Ketye et N. Berény. Ketye 2. 1238: Metales super Ketye et N. Berény. Hasonló tartalmú bejegyzések fordulnak elő Nagyberénynél is az Elenchusban, azonban a regesztákhoz tartozó oklevelek eredetije nem azonosítható. 1238-as dátummal a püspöki (MOL U 401) és káptalani levéltárban (MOL U 402) egyetlen oklevél maradt fenn, a Litterae adjunctae B 12 (DF 200007) jelzetű, ez azonban egy tótdörögdi (Zalahaláp mellett, egykor Zala, ma Veszprém megye) végrendeletről szól. (Kiadása: Solymosi, 1998a. 208–210.)

⁸⁰⁰ DHA no 81. (240.), VO no 3. (26.) Vö. Csánki II. 620.

⁸⁰¹ 1338-ban a kanonokok a kápolnaispánsággal egyezsége lépve megosztották a vitás ketyei, Nagyberénnyel szomszédos területen: VR 293., 294., 299., 302.

⁸⁰² VR 495.

⁸⁰³ Ozorai Pipo kérésére ekkor Zsigmond utasította a fehérvári káptalant, hogy mivel a temesi ispán Ketye nevű birtokának nincs törvényes határjárása, azt a veszprémi kanonokok Nagyberény birtoka felől járják meg: ZsO X. 1370. Erre Himházi László veszprémi kanonok jelenlétében, ellentmondás nélkül került sor: ZsO X. 1545.

52. Kiliti (Somogy m.) 1152e–1358u

A mai Balatonkiliti településrész a török kor után a káptalan környékbeli birtokainak, a délkelet-balatoni uradalomnak a névadó központjává vált. Ennek ellenére a középkor folyamán csak négy esetben fordult elő az oklevelekben. Az 1082-re keltezett hamis, 14. század eleji- összeírás és ennek két további átírása szerint két Kiliti (*Clety*) létezett. Egyikben a veszprémi Szent Mihály egyház 1 ekealja földet, rétet, 10 szőlőt és hat szőlőművest, míg a másokban (*in alio predio Clety*) 2 ekealja földet, 4 szolgát (*servus*), 2 szőlőt és egy szőlőművest, 6 szolgálót (*ancilla*) és 1 jobbágyot birtokolt.⁸⁰⁴ Egy korábbi, 1152-ben kelt oklevél szerint a veszprémi kanonokok esküje szerint Kilitiben (*in villa Clech*) a veszprémi egyház szolgálói éltek.⁸⁰⁵ A település előfordult még azok között a káptalani birtokok között, amelyről 1358-ban a káptalan a nádor előtt panaszt emelve azokat idegenektől elfoglalva lévőeknek jelentette.⁸⁰⁶ A későbbiekben azonban nincs forrás, ami alá támasztaná a veszprémi egyházi testületek Kiliti birtokjogát.

53. Kisberény (Almádi) és Szárberény (Veszprém m.) 1222–

A levéltári elenchusban, és ennek megfelelően az oklevelek régi jelzetei között Kisberény és Szárberény is megtalálható. A kettő azonban a káptalan birtoklástörténete szempontjából véleményem szerint azonosnak tekinthető. A mai Balatonalmádi területén lévő Kisberény a topográfia szerint a 13. századtól a veszprémi káptalan birtoka volt, s a levéltári elenchus szerint 16 darab középkori oklevél vonatkozik a településre.⁸⁰⁷ A szintén a mai Balatonalmádi város részét képező egykori Vörösberény település határain belül található a középkori Szárberény (a „szár” szó jelentése etimológiailag: vörös⁸⁰⁸) település birtokosa elsősorban a veszprémvölgyi apácakolostor volt.⁸⁰⁹ Az alább ismertetett birtoktörténet alapján arra kell gondolnunk, hogy a két jelzet alatt felvett településekre vonatkozó oklevelek valójában egy településre, a Szárberényből a 15. század elején kialakult-kivált, néha Kisszárberényként említett Kisberényre vonatkoznak.

Az alábbi táblázat valamennyi Kisberény és Szárberény jelzet alatt fennmaradt oklevelet tartalmazza. Kurzívval azokat jelöltem, amelyek szempontunkból nem relevánsak. Ezek jellemzően Kisberény jelzet alatt maradtak fenn. A Szárberény jelzet alatt felvett oklevelek viszont kivétel nélkül relevánsnak tekinthetők a káptalan itteni birtokjogát illetően.

⁸⁰⁴ DHA no 81. (240.), VO no 3. (26.)

⁸⁰⁵ RA 81.

⁸⁰⁶ VR 495.

⁸⁰⁷ MRT 2. 33.

⁸⁰⁸ VMHL I. 410.

⁸⁰⁹ MRT 2. 261–262.

Év	Régi jelzet (Kisberény)	Régi jelzet (Szarberény)	Új jelzet	Kiadás
1082.	Veszprém eccl. et capit 2. (*Kisberény 1.) ⁸¹⁰		DF 200611	DHA no 81., VO no 3.
1174.	<i>Kisberény 2.</i> ⁸¹¹		<i>DF 200615</i>	<i>VOSuppl no 12.</i>
1222.	Nagypécsely 2. (*Kisberény 5.) ⁸¹²		DF 200622	VO no 13.
1230.	<i>Simeg. cott. dec. 1.</i> (*Kisberény 3.) ⁸¹³		<i>DF 200629</i>	<i>MREVI. no XCIII. és XCVI.</i>
1270.		Szarberény 1.	DF 200672	ÁÚO III. no 143.
1281.	<i>Kisberény 6.</i> ⁸¹⁴		<i>DF 200705</i>	<i>VO no 47.</i>
1297.		Szarberény 2.	DF 200752	-
1318.	<i>Peremarton 6.</i> (*Kisberény 7.) ⁸¹⁵		<i>DF 200638</i>	<i>VR 27., 55. és 92.</i>
1328.		Szentkirálysabadja 7. (*Szarberény 3.)	ismeretlen	-
1339.		Szarberény 4.		VR 314. és 316.
1339.		*Szarberény 5.	DL 2512	
1341.	Kisberény 8.		DF 200878	VR 346.
1347.		Szarberény 6.	DF 200905	VR 401., 404.
1353		Szarberény 7.	DF 200923	HO IV. no 138-
1353.		Szarberény 8.	ismeretlen	-
1353.		Szarberény 9.	DF 200927	VO no 88.
1354.		Szarberény 10.	DF 200927	VO no 88.
1365.	<i>Kisberény 10.</i> ⁸¹⁶		<i>DF 200973</i>	<i>HO IV. no 147.</i>
1365. (1375?)		Szarberény 11.	DF 201014	-
1380.		Szentkirálysabadja 7. (*Szarberény 12.)	ismeretlen	-
1383.		Szarberény 13.	DF 201042	VR 692., 695. és 788.

⁸¹⁰ *-gal az elenchusba felvett, de más jelzet alatt szereplő okleveleket jelöltem. Átírásai: 1350: VÉL C/1 (cap.) Veszprém eccl. et capit 21A. (DF 200907) = *Kisberény 9.; 1407: Veszprém eccl. et capit. 31. (DF 201151) = *Kisberény 11.

⁸¹¹ A végrendelet szerint Miske ispán fia István Almádon is hagyományozott a Szűz Mária egyháznak. Mivel a végrendelet egyéb részeiben egyértelműen a veszprémi Szent Mihály egyház javára tett további adományokat, ezért ezt az okleveles említést figyelmen kívül hagyhattuk a káptalan javainak vizsgálatakor, mivel az a titulus alapján valójában az almádi monostor javára szólt. Átírása 1419-ből: VÉL C/1 (cap.) Paloznak 51. (DF 201206, ZsO VII. 1168.) = *Kisberény 12.

⁸¹² Átírása: 1276: VÉL C/1 (cap.) Paloznak 14. (DF 200696) = *Kisberény 5.

⁸¹³ Az Egyed pápai követ által kiadott oklevél szerint a pannonhalmi monostor és a veszprémi káptalan között a somogyi tizedek joga kapcsán kibontakozó vitában is említik többek között Almádot és Berényt mint olyan településeket, ahonnan a veszprémi kanonokok az ítélete szerint jogosan szednek tizedet. Ezek a települések azonban, a vita természetéből adódóan, nem Veszprém megyeiek, tehát nem Kisberénnyel és (Balaton-) Almádival azonosíthatók. Átírása: 1251: VÉL C/1 (cap.) Simeg. cott. dec. 2. (DF 200648) = *Kisberény 4.

⁸¹⁴ Az 1281-ből származó, valójában 1232-ből eredő adásvételben *Kynusberen-i* birtokrészeket vásárolt a káptalan képviselője Szalók nembeli Balad fia Mihálytól. A település a somogyi, Nagyberény szomszédságában található Kisberénnyel azonosítható.

⁸¹⁵ Berénhidára vonatkozik a 14. század első két évtizedéből fennmaradt oklevél és az abban foglalt átírt dokumentumok. 1304-ben a tihanyi konvent előtt Peremartoni Máté fia berényi vásárolt földjeiket eladták Egyed veszprémi örkanonoknak: VR 27. Ez utóbbi adásvétel egyértelműen peremartoni birtokrészekre vonatkozik, s mivel az egyik szomszéd is ugyanaz és az átírás természetéből adódóan a másik átírt oklevél is ugyanarra a településre vonatkozik, így Peremarton vagy a vele szomszédos Berhida (Berénhida) lehetett a vásárlások tárgya. Az oklevelet 1318-ban ismét a tihanyi konvent írta át a veszprémi káptalan egy 1312-ből származó oklevelével együtt: 1312: VR 55., 1318: VR 92.

⁸¹⁶ A zirci apáttal kapcsolatos tizedvita kapcsán a panasz szerint Odo apát ekkor már régóta elfoglalva tartotta a veszprémi püspök és káptalana többek között berényi tizedeit, amelyet most az uralkodó parancsára a veszprémi egyháznak visszaadtak: HO IV. no 147. (200–203.)

Év	Régi jelzet (Kisberény)	Régi jelzet (Szarberény)	Új jelzet	Kiadás
1386.		Szarberény 14.	DF 201071	ZsO I. 979. (?)
1386.		Szarberény 15.	DF 201061	VR 856.
1389.		Szarberény 16.	DF 201079	ZsO I. 1040.
1401.		Szarberény 17.	DF 201132	VO no 116.
1402.		Szarberény 18.	DF 201133	-
1402.		Szarberény 19.	DF 201134	ZsO II. 1532.
1448.		Szarberény 20.	DF 201319	-
1455.	Kádárta 5. (*Kisberény 13.)		DF 201346	-
1461.	Kádárta 6. (*Kisberény 14.)		DF 201368	-
1505.	Kisberény 15.		DF 201551	VO no 201.
1512.	Orosztony 5. (*Kisberény 16.)		DF 201586	-

Tekintsük át ezek után a káptalani Berény birtoktörténetét. Az első hitelesnek tekinthető, a mai Almádi területén lévő Kisberényre vonatkozó oklevél 1276-ból származik.⁸¹⁷ A 13. század végén egy végrendelet szerint is birtokhoz jutott itt a veszprémi káptalan.⁸¹⁸ Az 1082-re keltezett hamis összeírásban a szomszédos Fajsz, Örs és Szentkirályszabadja után felsorolt *Bereyn*-ben a veszprémi Szent Mihály egyháznak 3 ekealja földje, 2 szőleje, erdeje, balatoni halászhelyei, valamint kondicionáriusai és szolgálói (*ancilla*) voltak nagy számban.⁸¹⁹ Nem eldönthető ugyanakkor, hogy a szintén szomszédos Csopek, Paloznak és Kék szomszédságában felsorolt *Bercen* nevű település Szárberényre, Kisberényre vagy esetleg egy másik településre vonatkozik.⁸²⁰

Szarberény és Kisberény különválása a veszprémvölgyi apácák és a káptalan között a 14. század közepén indult jogvita eredménye. 1339-ben elhatárolásra került egymástól a veszprémvölgyi apácák, Örsi Miske fia Pál és a veszprémi káptalan szárberényi birtoka.⁸²¹ Az oklevél szerint a káptalan a településen tehát 2 sessiót, 1 malomhelyet, szőlőket és az ezekhez tartozó földeket és réteket birtokolt. (Az apácáknak 54 sessiójuk, Pál mesternek pedig 3

⁸¹⁷ Ez azonban egy átírás, amelyben az átírt, 1222-ből származó Berényre is vonatkozó hamis adománylevelé szerepel: 1222: VO no 13. (36–38.), 1276: VO no 36. (69.) Mindez nem zárja ki azonban azt, hogy az oklevélben említett 2 jobbágy ne lett volna a káptalan birtokában.

⁸¹⁸ 1297-ben ugyanis Máté egykori királyi aranyműves végrendeletében a veszprémi Szent Mihály egyháznak adományozta V. Istvántól Szárberényben kapott, 60 hold kiterjedésű birtokrészét. VÉL C/1 (cap.) Szárberény 2. (DF 200752). V. István 1270-ben jutalmazta aranyművesét a szárberényi 60 hold kiterjedésű birtokkal: ÁÚO III. no 143. (237–238.)

⁸¹⁹ DHA no 81. (237.), VO no 3. (23.)

⁸²⁰ DHA no 81. (238.), VO no 3. (24.) Utóbbi településen préposti és magisztrális szőlők (*vinea prepositalis*, illetve *magistralis*) találhatóak 1-1 szőlőművessel. A század eleji káptalani birtoklás kapcsán egy hatalmaskodás során a káptalan szárberényi templomát kirabolták, jobbágyait kifosztották: VR 90. A püspök is földesúr volt a településen: szárberényi birtokát 1319-ben cserélte el Nivegy-völgyi birtokokra a Himfiékkel (VR 101.), amelyet 1324-ben I. Károly is átírt és megerősített (VR 145.) 1338-ban Pál országbíró érvénytelenítette az 1319-es cserét: VR 315.

⁸²¹ VR 316. Egyúttal az apácák kérésére elhatárolásra került egymástól Szentkirályszabadja és Szárberény határa is: DL 2512. Az oklevél ennek 1380-ban és 1526-ban történt megerősítését is tartalmazza.

sessiója volt.) Az apácák birtokjoga a kolostor szentistváni alapítólevele szerint Szárberényre is kiterjedt, míg a kanonokok az 1082-es, az 1222-es és az 1297-es oklevelek alapján formáltak igényt a település egy részére. A perben utoljára 1389-ben és ismételtén az apácák számára született kedvező ítélet. Először az általuk igényelt és oklevelekkel alátámasztott 54 hold föld kimérésére került sor, s a káptalan csak a maradék földön osztozhatott volna más nemesekkel.⁸²² Ezzel lezárult az apácák Szárberény és a veszprémi kanonokok Kisberény nevű birtokai között a pereskedés. 1401-ben János felsőörsi prépost végrendeletében tűnik fel először a Kisszárberény név, amikor a prépost egy, a veszprémi a székesegyházban általa alapított oltárra hagyta itteni szőlejét.⁸²³

A 15. század közepére biztosan birtokában volt a káptalan az immár Kisberénynek nevezett településnek. A kanonokok 1455-ben, majd 1461-ben is kieszközltek Veszprém megyei Kisberény nevű birtokuknak kamarahaszna adó alóli mentességét.⁸²⁴ 1505-ben a Nágocsi Gáspár veszprémi kanonok vásárolt az Almádi szőlőhegyen lévő Kisberény birtokban a székesegyházi oltárok szőleinek szomszédságában szőlőt.⁸²⁵

Az 1488-as adóösszeírás szerint együttesen Berényként említett két település 33 portájából 13-at a veszprémi káptalan bírt, 20-at az apácák.⁸²⁶ A korszakvégi számadáskönyv adatsorai szerint gabona- és borkilenced illetve a kanonokokat Kisberényből.⁸²⁷ 1531-ben 16, 1536-ban 14,5, 1542-ben 9 portája volt a településen a káptalannak, Szárberényt pedig az apácák birtokaként írták össze.⁸²⁸

54. Kozmadombja (Zala m.) 1199–?

és Kozmafölde (Veszprém m.) 1441k lásd Vámosnál!

Noha a levéltári elenchus egyetlen jelzet alatt tárgyalja, valójában két településről van szó. Előbbi okleveles említése kapcsán Zala megye Veszprémből nézve távolabbi végén keresendő – *predii, que ipsum contingit ultra Zala, quod vocatur Cusmadomian*⁸²⁹ –, míg utóbbit előfordulása kapcsán 1483-ban Vámos határában állónak – *Kozmafælde appellatam intra*

⁸²² ZsO I. 979. és 1040. Perhalasztó oklevelek maradtak fenn 1402-ből és 1448-ból is, azonban ezek tartalmára vonatkozóan a forrás rövidege miatt nincs információnk. 1402: VÉL C/1 (cap.) Szárberény 18. (DF 2301133), 1448: VÉL C/1 (cap.) Szárberény 20. (DF 201319).

⁸²³ VO no 116. (175–176.)

⁸²⁴ 1455: VÉL C/1 (cap.) Kádárta 5. (DF 201346) és 1461: uo. Kádárta 6. (DF 201368).

⁸²⁵ VO no 201. (311–312.)

⁸²⁶ Solymosi, 1984a. 185.

⁸²⁷ Meglepő módon azonban 1527-1528-ban már Szárberény néven szedték ezeket a jövedelmeket úgy, hogy néhány sorral feljebb a tized és tizednegyed jövedelmeknél viszont Kisberény volt olvasható. Szk 294.

⁸²⁸ Pákay, 1942. 77–78.

⁸²⁹ VOSuppl no 18. (58.)

*metas dicte possessionis Wamos in eodem comitatu Wesprimiensi*⁸³⁰ – tehát Veszprém megyeinek jelentették. Előbbi esetben egy végrendeletben hagyták a települést Szent Mihály veszprémi egyházára, utóbbi esetben egy hatalmaskodási ügy kapcsán emelt panaszt a káptalan 10 holdnyi földjének jogtalan használata miatt.

Előbbi település mindenképpen Zalában keresendő. Csánki és őt követve Holub két Zala megyei Kozmadombja nevű településről tud: az egyik Kozmadombja Lenti környékén, a másik Szentkozmadombja Novától keletre található.⁸³¹ Itt nem volt 1199-et követően birtokjoga a káptalannak. A Vámos melletti, tehát Veszprém megyei Kozmafölde pedig vámosi Gergely fia Kozma 1441-es végrendelete szerint került a kanonokok földesuraságába egy rövid időre.⁸³²

55. Kőröshegy (Somogy m.) 1317e–1358u

A település azon somogyi helységek közé tartozik, amelynek mindössze két okleveles említéssel bírnak a káptalani birtokjogra vonatkozóan. Az 1082-re keltezett hamis összeírás alapján a veszprémi Szent Mihály egyháznak a településen 2 szőleje, 1 szőlőművese és 16 hold földje volt.⁸³³ 1358-ban Somogy megye részére tartott nádori közgyűlésen pedig a káptalan tiltakozással élt több birtoka, köztük Kőröshegy idegenek által történt megszállása ellen.⁸³⁴

A 14. század utolsó harmadáig királynéi birtok volt, ezt követően a Marcaliaké, utóbb a Bátoriaké lett.⁸³⁵ A helyi jelentőségűnek tekinthető oppidum Kubinyi András rendszerében 12 centralitási ponttal bírt, s hetivására volt.⁸³⁶ A számadáskönyv adatsoraiban, illetve az 1524-es püspöki urbáriumban sem szerepel.

56–57. Kövesd (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1317e–, illetve 1403–

A középkorban Aszófő és Csopak környékén két Kövesd nevű település létezett. Az egyik a mai aszófői határban található és a törökkorban elpusztult település, a másik Balatonkövesd néven egészen a 20. századig önálló községként létezett, s csak utóbb olvadt bele a mai Csopakba.⁸³⁷ A két település megkülönböztetése már a levéltári elenchus 18. századi

⁸³⁰ VOSuppl no 265. (448.)

⁸³¹ Csánki III. 73., illetve Holub, 1933. Kozmadamján a.) és b.)

⁸³² VÉL C/1 (cap.) Vámos 16. (DF 201283). Bővebben lásd Vámosnál.

⁸³³ DHA no 81. (24.), VO no 3. (26.)

⁸³⁴ VR 495.

⁸³⁵ Csánki II. 579.

⁸³⁶ Kubinyi, 1989. 330.

⁸³⁷ MRT 2. 25–26., illetve uo. 80. Vö. Holub, 1933. Kövesd a.) és b.)

összeállítójának is nehézséget okozott, mivel a mutatókötetbeli egyetlen Kövesd név alá mind a két településre vonatkozó okleveleket is besorolt.

Korai adatok szólnak a veszprémi egyház Aszófő melletti kövesdi birtoklásáról: a Szent László-féle, többé-kevésbé a földrajzi elhelyezkedést követő hamis összeírás szerint 1 szőleje és 30 ekealja földje volt itt Szent Mihály egyházának. Bár nem tekinthetjük perdöntőnek az összeírásban szereplő települések sorrendjét, az abban szereplő *Kuesd* az aszófőivel azonosítható, mivel Szőlős és Pécsely után, illetve Vászoly előtt említették, ellenben a Csopakra vonatkozó résznél nem fordult elő.⁸³⁸

A másik, Csopak melletti Kövesden 1403-ban vérdíj fejében jutottak birtokrészhez a kanonokok, majd 1446-ban csere révén kerültek újabb telkek a birtokukba itt.⁸³⁹

A számadáskönyv adatsorai szerint Kövesden a kanonokok gabona- és borkilencedben is részesültek, s a tizedet és tizednegyedét a tihanyi bencések birtokrészéről (*Kewesd abbatis*) is beszédtek.⁸⁴⁰ Ugyancsak a számadáskönyv adatsorai között szerepelt 1508-ig kanonokok kövesdi malma, amelynél többször a „*desolatum per abbatem de Thikonio*” megjegyzés állt, s amely így nem hozott jövedelmet a testületnek.⁸⁴¹ A bencésekkel közös birtoklás az aszófői Kövesdre utalnak. Az 1536. évi zalai adóösszeírás szerint *Kewes*-en a káptalannak 4 szegény telke volt.⁸⁴² Ez esetben nem eldönthető, hogy a két Kövesd közül melyik települést írták össze.

58. Kustyán (egykor Veszprém, ma Fejér m.) 1243–

Az Enyingtől nem messze fekvő Kustyán puszta⁸⁴³ a 13. század közepén került a káptalan birtokába vásárlás révén.⁸⁴⁴ Az 1488-as adójegyzékben a fajszi Ányosok 3 jobbágyát írták

⁸³⁸ DHA no 81. (238.), VO no 3. (24.) Ugyancsak az Aszófő melletti Kövesdre vonatkoznak az 1415–1418 között keletkezett ítéletlevelek, amelyben a tihanyi apátot eltiltották többek között Kövesd tizedének és tizednegyedének a szedésétől: ZO II. no 175. (402–403.) = ZsO V. 1713.; ZO II. no 176. (404–408.) = ZsO V. 2028.; MREV IV. no CCCXXXVIII. (379–380.) = ZsO V. 2188.; MREV IV. no CCCXL. (383–385.) = ZsO VI. 1576. A bencésekkel az 1460-as, 1480-as években további birtokjogi vitákról maradt oklevelek. Előbb a tihanyi (Mihály?) apát részére történő iktatásnak mondott ellent a káptalan, amely érintette Kövesdet is – VÉL C/1 (cap.) Kispécsely 12. (DF 201458) –, majd László apát ellen (?), akinek jobbágysai a kövesdi káptalani jobbágyok kárára erőszakoskodtak: VÉL C/1 (cap.) Kövesd 12. (DF 201461). Az utóbbi oklevélben szereplő Lukács doktor veszprémi Mindenszentek (kis-)prépostra vonatkozó utolsó veszprémi adat 1460-ból való; 1462-től egri prépost lett. Ez, illetve az oklevélben említett László apát miatt az oklevél kelte valószínűleg korábbra, az 1460-as évek elejére tehető.

⁸³⁹ 1403: ZsO II. 2072. és 2244. Bővebben lásd Páhoknál. 1446: Kövesdi és pósvölgyi György fia Albert a káptalan szentkirályszabadjai telkeiért cserébe saját kövesdi, Felsőörs szomszédságában fekvő telkeit adta: VÉL C/1 (cap.) Kövesd 10. (DF 201306).

⁸⁴⁰ Szk. passim.

⁸⁴¹ Szk 5.

⁸⁴² Pákay, 1986. 320.

⁸⁴³ Csánki III. 240. Enying délnyugati határában keresendő. MOL S 78 283. (Enying)

össze, a számadáskönyv egy bejegyzése szerint pedig 1514-ben Kustány birtokról szedett a káptalan a birkák után tizedet.⁸⁴⁵ A kanonokok birtokrésze ez alapján a középkor végére elnéptelenedhetett. Ezen, illetve az 1243-as adományon kívül más forrásunk nem maradt a káptalan kustányi birtokjogára vonatkozóan.⁸⁴⁶

59. Lám (-erdő) (Veszprém m.) 1483e–

A Lám nevű erdő Nemesvámos és Veszprém határában feküdt. Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében a vámosi nemesekkel pereskedett érte a káptalan, s a területet hol Veszprém, hol Vámos határába tartozónak állították.⁸⁴⁷ A káptalani számadáskönyvben 1524-től fordul elő Lám és az itteni erdőőr (*custos silvarum*) megválasztása.⁸⁴⁸

60. Lác (Veszprém m.) 1263–

Lác birtok a mai Kádárta nyugati, közvetlenül a Veszprémmel és Jutassal határos részén található.⁸⁴⁹ 1263-ban a kapornaki konventtel folytatott pereskedés lezárásaként a két testület megosztozott a birtokon: annak keleti részét a bencések, nyugati részét pedig a kanonokok kapták.⁸⁵⁰ A 15. században a Kádárta környékén Vetési püspökkel egymás kárára elkövetett hatalmaskodások kapcsán került elő ismét a birtok neve: amelynek egyik része a püspök, másik része az erdővel a káptalan birtokát képezte.⁸⁵¹ A 13. században Simon kántorkanonok⁸⁵² képviselte a káptalant a kapornakiakkal folytatott perben, s 1512-ben a veszprémi éneklőkanonoki javadalom utáni vizsgálat során is felmerül Lác birtok. Az egyik tanú szerint a Lác nevű erdő a kántor jutasi és kádártai rétvének szomszédságában feküdt, de

⁸⁴⁴ 1243-ban Cüte fia János fia Dezső saját és családja lelke üdvéért a veszprémi káptalannak adta 25 márkáért vásárolt kustányi birtokát úgy, hogy annak birtokában élete végéig megmaradt és további 4 márkát kapott a káptalantól a földért: CD IX/7. Anecdota no XVIII. (659–660.)

⁸⁴⁵ Solymosi, 1984a. 199., illetve Szk 182.

⁸⁴⁶ Nem volt a káptalannak birtoka a zalai Kustányban. Csánki III. 75. A mai Kehidakustány része Zalaapátitól északra. A kezdeti uralkodói földbirtokon később elsősorban nemesi családok éltek. 1419-ben ugyan a zalai plébániák tizednegyedeivel kapcsolatban a káptalan kijelentette, hogy többek között Kustány tizednegyedeinek egésze régtől fogva megillette és most ezt az ellenszegülő plébánosoktól követeli – MREV IV. no CCCXLIII. (387–389.) = ZsO VII. 439. –, más forrás e zalai település kanonoki birtoklására vonatkozóan nem maradt fenn.

⁸⁴⁷ Mindkét esetben a kanonoki testület volt az ítélet kedvezményezettje. 1483-ban a Lám jelzet alatt fennmaradt oklevélben egy Monyorós-erdő – *alio nomine Kvththethw* – nevű terület volt a per tárgya: VOSuppl no 265. (447–448.) és VOSuppl no 266. (448–449.) 1487-ben a Lomharasztja nevű erdő és Monyorós nevű cserjés – *sylvarum et rubetorum Lomharasztia [et ilwd alio] nomine Monyoros nuncupatarum* – esetében döntöttek a káptalan javára: VÉL C/1 (cap.) Lám 2. (DF 201500). A másolat eredetijének kiadása: VO no 183. (283–285.)

⁸⁴⁸ Az erdő az utolsó években a Nagy- és Kis-Zimány nevű erdőkkel közös gondok felügyelete alá tartozott: Szk 258.

⁸⁴⁹ MRT 2. 112., VMFN IV. 252. (36/40, 41, 44.)

⁸⁵⁰ 1263: VOSuppl no 66. (121–122.). Előzményei 1237: VOSuppl no 45. (94–95.), 1245: VOSuppl no 56. (109.).

⁸⁵¹ Pl. VOSuppl no 244. (422–423.), VOSuppl no 245. (423–424.), VÉL C/1 (cap.) Keszi 28. (DF 201395).

⁸⁵² Simon egyébként Chump veszprémi prépostnak a fia volt, akinek adományából Gyula- vagy más néven Chombkeszi birtok került a káptalan birtokába a Tapolca melletti Csobánc hegy aljában. VR 446.

az nem említette annak javadalmi között.⁸⁵³ Lác sem a számadáskönyvben, sem az 1488-as, illetve a 16. századi adóösszeírásokban nem szerepelt.

61. Leányfalu (Veszprém m.) 1317e–

A mai Nagyvázsonyhoz tartozó középkori település⁸⁵⁴ első káptalani birtoklására vonatkozó adat a Szent László-féle összeírásban található. Eszerint 18 ekealja szántó, 4 jobbágy, 28 harangozó, 6 szakács, 8 préposti kamarás (*cubicularius praepositalis*) és számos szolgálo tartozott Szent Mihály veszprémi egyházához.⁸⁵⁵ 1488-ban még előfordul okleveles említése a településnek, s ugyanebben az évben 2 adózó portáját írták össze az adószedők.⁸⁵⁶ A számadáskönyv adatsoraiban ugyanakkor kilencedet nem, csak gabonatedet fizetett a falu a kanonoki testületnek. A mohácsi csatát követően 1531-ben egy káptalani adófizetőt rögzítettek, majd ezután már pusztaként szerepelt az összeírásokban.⁸⁵⁷

62. Les (-erdő) (Veszprém m.) 1317e–

Les, Less vagy Leső néven a veszprémi káptalan a mai Veszprém nyugati határában birtokolt egy erdőt. A terület első említése a Szent László-féle adománylevélben történik, amely szerint az a Csatár-Menyeke-Endréd közötti utak határolta területen feküdt.⁸⁵⁸ A káptalani számadáskönyvben több alkalommal is megválasztották a Les vagy Lesalja nevű erdő őrét. Az erdőörök megválasztása közvetlenül a gazdasági tisztségviselők kijelölése után került rögzítésre a kötetben. Mivel nem lakott helyről volt szó, ezért értelemszerűen nem szerepelt sem az 1488-as, sem a 16. századi adóösszeírásokban az erdő.

⁸⁵³ VO no. 212. (331.)

⁸⁵⁴ MRT 2. 139–140.

⁸⁵⁵ DHA no 81. (238.), VO no 3. (24.) A későbbiekben is kimutatható a káptalan birtoklása. 1379-ben sor került a település határainak újbóli rögzítésére, miután az 1082-re datált oklevél nagy vonalakban ezt már korábban kijelölte: VR 727. és 728.

⁸⁵⁶ A káptalan eltiltotta Kinizsi Pált bizonyos leányfalui földeknek a szomszédos – nagyvázsonyi vagy tálodi – pálosok részére történő elfoglalásától: VÉL C/1 (cap.) Leányfalu 8. (DF 201504), illetve Solymosi, 1984a. 185.

⁸⁵⁷ Pákay, 1942. 113.

⁸⁵⁸ DHA no 81. (236– 237.), VO no 3. (23.) A Les néven előforduló erdő egyértelműen nem keverhető össze az egykori Lőrinte falu (ma Padragkút része) melletti Les-heggyel. MRT 3. 185. 1418-ban Csatári Ferencet marasztalja el az uralkodó egy iktatásnak történő ellentmondás miatt a káptalan által ellene indított perben, amelyben a Csatár, Menyeka és Endréd (vagy Szentmárton) szomszédóságban fekvő Les nevű erdő, föld, kaszáló és berek említettik: VOSuppl no 207. (372.) 1422-ben a veszprémvölgyi apácák Menyeka birtoka és a veszprémi káptalan Les nevű birtoka – erdő, föld, kaszáló, berek – elhatárolása kapcsán keletkezett egy országbírói parancslevél a fehérvári káptalannak: ZsO IX. 639.

63. Litér (Veszprém m.) 1317e–1447e

A káptalant az 1317 körül készített hamis összeírás szerint 4 magisztrális jobbágy szolgálta a faluban, akik erdővel és földekkel bírtak.⁸⁵⁹ A 15. század közepére ez a birtokjog elenyészett: Egy 1447-ből fennmaradt oklevél a káptalan által vitatott Dobogószőlős nevű prédiomot Litér községhez tartozónak ítélte, vagyis Litéren ekkor már nem lehettek a káptalannak jogai.⁸⁶⁰ A településen ekkor egyébként még nemesi birtokosok laktak, akik 1488-ban 14 forint adót fizettek.⁸⁶¹ 1492-ben a veszprémi püspök is litéri birtokrészekhez jutott egy 1472-ben kelt végrendelet értelmében.⁸⁶²

64. Lovas (Veszprém m.) 1317e–1436

A Veszprém megyei Lovast a levéltári elenches 18. századi készítője *Lovas aliter Bánta* néven írta össze. A régészeti leletek alapján a mai Öskü területén található Bánta pusztá mellett Aranyoskút tájékára helyezhető az egykori település.⁸⁶³ A két, szempontunkból érdekes Lovas nevű település közül az egyik tehát a középkorban Veszprém megyében, a másik annak balatoni határvidékén, de már Zala megyében feküdt.

A határok tisztázatlansága miatt a két birtokra vonatkozó oklevelek összekeveredtek, így ezek szétválasztása azok tartalma szerint, elsősorban a perbeli ellenfelek alapján történhet meg. Az 1082-re keltezett hamis összeírásban még egyetlen Lovas prédiom szerepel, ahol a káptalan 1 ekealja földdel, 6 kamarással (*cubicularius*) és 1 malommal bírt.⁸⁶⁴ Az oklevél 1350-ben történt átírása után néhány évvel később, 1356-ban már az ebben foglalt 1 ekealja szántót, 6 sessiót és 1 malmot adott örökbérletbe a testület évi 6 pensáért a testület szomszédos Tikolt és *Euse-t* (Öskü? Ósi?) birtokló Kont Miklós nádornak. Ezek alapján a birtokösszeírásban szereplő Lovas a Veszprém megyei település.⁸⁶⁵

⁸⁵⁹ DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.)

⁸⁶⁰ VÉL C/1 (cap.) Litér 6. (DF 201313). A közelebről nem meghatározható Dobogószőlős nevű prédiom a számos szomszédos káptalani birtok – Papkeszi, Kádárta, Kisszárberény, Szentistván – közül bármelyik közelében lehetett.

⁸⁶¹ Solymosi, 1984a. 180. és 187.

⁸⁶² Litéri László unokaöccsére, illetve annak fiúörökös nélküli halála esetére Vetési Albertre és utódaira hagyta litéri birtokrészeit úgy, hogy a kiskorú örököse gyámjával a püspököt nevezte meg. Litér tört. no 2. (75–81.), illetve uo. no 3. (81–83.) 1492-ben Vitéz János püspök igyekezett a két évtizeddel korábbi végrendeletnek jogot szerezni – VÉL C/1 (epp.) Litér 2. (DF 200563), 3. (DF 200560), 4. (DF 200564) és 5. (DF 200561) –, úgy tűnik azonban, hogy sikertelenül, mivel az 1524-es püspöki urbáriumban a település nem szerepel a főpásztor falvai között.

⁸⁶³ Nem azonos a megye nyugati részén, Somlóvásárhely határában található Lovaspusztával: .MRT 2. 163., illetve VMFN III. 152. (26/211). A Balaton-felvidéken található harmadik, Zala megyei Lovas településen a veszprémi káptalan mellett a Rátót nemzetség és annak későbbi leszármazói, a Gyulafiak voltak birtokosok. Lásd lejjebb.

⁸⁶⁴ DHA no 81. (240.), VO no 3. (26.)

⁸⁶⁵ 1356: VR 472. Ez összefüggésben lehetett Bátorkö várának és uradalmának a nádor részére történő adományozással 1350-ben: VR 426. 1399-ben pedig már arról értesülünk a Kont család által folytatólagosan és

1436-ban Zsigmond király több káptalani birtok kamarahaszna adóját elengedte a testület péti malmaiért és lovasi birtokaiért cserébe.⁸⁶⁶ A csere háttérében bizonyosan az Újlakiak álltak, akik az uralkodótól hamarosan hozzájutottak a péti és lovasi birtokrészekhez.

A Veszprém megyei Lovas tehát a péti malmokkal együtt azok közé a birtokok közé sorolható, ahol kezdetben birtokolt a káptalan, azonban egy szerencsétlen kimenetelű birtokcsere után elvesztette a cserével megkapott adókedvezményeket, és korábbi jogait sem sikerült helyreállítania. Ezt támasztja alá, hogy sem az 1488. évi megyei adójegyzékben, sem a számadáskönyvben, sem az 1530-as évekből fennmaradt rovásadó jegyzékekben nem szerepel a káptalan birtokai között.

65. Lovas (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1290–1323; 1520–

A történeti Zala megyei Lovas prédiom szűk határa a mai Csupak és Arács között fekszik.⁸⁶⁷ A zalai Lovas területén a káptalan kétszer szerzett birtokjogot. Először 1290-ben jutott a testület uralkodói adományból telkekhez,⁸⁶⁸ majd tulajdonát 1323-ban elcserélte veszprémi, vagyis a káptalan székvárosában található telkekért.⁸⁶⁹ Két évszázaddal később, 1520-ban a szórtan elhelyezkedő káptalani birtokok koncentrálása játszhatott szerepet egy újabb birtokcsereben, amikor távolabbi, a székhelytől 50-60 km-re lévő birtokokat cserélt 15 km-es távolságban lévőkre.⁸⁷⁰ Érdekeség, hogy a másik fél mindkét esetben a Rátót nemből származó Gyulafi család volt.

Az 1488-as Veszprém megyei adóösszeírásban értelemszerűen nem szerepelhettek a káptalan zalai lovasi jobbágysai, azonban az 1530-as évek rovásadó összeírásaiban 1531-ben 34, 1534-ben 33, majd 1536-ban és 1542-ben 19-19 káptalani portát írtak össze.⁸⁷¹

több birtokon a káptalan sérelmére elkövetett hosszadalmas pereskedést fogott bírák által lezáró ítélet alapján, hogy a *Lovas aliter Bantha* prédiomért járó bérösszeget 35 éve nem fizették ki, így 84 forint kárt okoztak a kanonoki testületnek: ZsO I. 5676. Ez alapján a Kont család tagjai 1364/5-ben teljesítették utoljára az 1356-os szerződésben rögzített feltételeket.

⁸⁶⁶ VÉL C/1 (cap.) Lovas in Veszprém 8 (DF 201272)

⁸⁶⁷ Holub, 1933. Lovas; MRT 2. 124–125.; VMHL II. 276–277.

⁸⁶⁸ Erzsébet királyné adománya királynéi szolgálónépekre 1290-ból: HOKl. no 116. (122–123.)

⁸⁶⁹ A káptalan lovasi birtokainak egy részét elcserélte a Rátót nembeli Örsi Rénold fia Miske mesterrel 50 hold Veszprém városi földre: VOSuppl no 137. (209–212.) 1357-ben a Rátótiak, László barsi ispán és testvére, János újadományként kapták az uralkodótól Lovas korábbi királyi udvarnoki birtokot: VR 481. és 483. (Privilegiális formában megerősítve és átírva 1358-ban: VR 489.)

⁸⁷⁰ Gyulafi István lovasi és rátóti birtokrészeit cserélte el a káptalannal annak raposkai és gyimóti birtokrészeire: VÉL C/1 (cap.) Rátót 4 (DF 201608) Ennek megfelelően 1522-től a káptalani számadáskönyv gabonakilenced, 1523-tól pedig a borkilenced bevételei között is megjelennek a Lovasról származó jövedelmek: Szk 241. és 254.

⁸⁷¹ Pákay, 1986. 323.

66. Luba (Somogy m.) 1317e–1358u

Luba, a mai Jaba-pusztá⁸⁷² azok közé a somogyi települések közé tartozik, ahol az 1317 körül keletkezett hamis összeírás mellett csak egyetlen további említése van a káptalan birtokjogának. Az összeírás alapján a veszprémi Szent Mihály egyháznak a településen 40 hold földje, 3 szőleje és szőlőművesei voltak.⁸⁷³ 1358-ban Somogy megye részére tartott nádori közgyűlésen a káptalan tiltakozással élt több birtoka, köztük Luba idegenek által történt megszállása ellen.⁸⁷⁴ A számadáskönyvben, illetve az 1524-es püspöki urbáriumban Lubára vonatkozó adat nem szerepelt.

67. Lulla (Somogy m.) 1510–

A Somogy megye északkeleti sarkában fekvő Lulla községben 1510-ben jutott a káptalan birtokhoz.⁸⁷⁵ A következő évtől, 1511-től a község megjelenik a káptalani számadáskönyvben azon falvak felsorolása között, amelyeket a nagyberényi birtokigazgatók felügyeltek.⁸⁷⁶

A településen birtokos volt még a Batthyány, az Ugali és a fajszi Ányos család,⁸⁷⁷ valamint a 14. századtól a veszprémi püspök is, akinek 1524-ben 2 jobbágya volt a faluban.⁸⁷⁸ A településen az Ágoston-rendi kanonokoknak rendházuk volt.

68. Maros (egykor Veszprém, ma Somogy m.) 1117/21–1487u

Siómaros ma Balatonszabadi része. Az 1082-re keltezett hamis összeírás szerint a veszprémi egyház Máté püspök (1117–1121)⁸⁷⁹ kegyéből (*ex gratia Matey episcopi*) és más ispánok révén részesült adományban a prédiumon. Eszerint összesen 4 ekealja föld, 9 szolga (*servus*), 4 szolgáló (*ancilla*), 8 szekeres (*curriger*) és 4 cubicularius alattvalója volt Szent Mihály egyházának Maroson.⁸⁸⁰ A 13. században további adatok vannak a káptalan marosi birtoklására.⁸⁸¹

⁸⁷² Csánki II. 626.

⁸⁷³ DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.)

⁸⁷⁴ VR 495.

⁸⁷⁵ Ekkor Sári István özvegye Ilona hagyott a kanonokokra 2 lullai jobbágytelket és a szomszédos Póka nevű szőlőhegyen egy szőlőt: VÉL C/1 (cap.) Lullya 1. (DF 201582)

⁸⁷⁶ Szk 151.

⁸⁷⁷ Csánki II. 626.

⁸⁷⁸ Urbárium 59.

⁸⁷⁹ Solymosi, 1994a. 729.

⁸⁸⁰ DHA no 81. (237–238.), VO no 3. (24.)

⁸⁸¹ A hamis 1222-es II. András-féle adománylevél szerint ekkor az uralkodó 3 háznép szolgálót juttatott itt a kanonokoknak: VO no 13. (37.) 1296-ban III. András Andronicus veszprémi prépostnak, majd ugyancsak neki, immár mint fehérvári örkanonoknak adományozott a településen birtokokat: RA 4091. és 4169.

A testület földesúri joga a középkor végére azonban elenyészett. Már a 14. században vannak adatok a Marcali család őseivel, a Pécs nembeliekkel folytatott vitáknak,⁸⁸² s a 15. században ennek megfelelően ezek folytatódtak előbb a Marcaliakkal,⁸⁸³ majd később a család vagyonát öröklő Bátoriakkal.⁸⁸⁴ A káptalan birtokjoga 1487-ben a fehérvári keresztes konvent vizsgálata szerint a település harmadára, 26 jobbágytelekre terjedt ki, legalábbis ezek uralkodói elfoglalása ellen emeltek panaszt a kanonokok.⁸⁸⁵ A kanonokok ezt követően veszíthették el maradék birtokjogukat, mivel a számadáskönyvben a somogyi birtokigazgatók feladatának meghatározásakor Maros már egyetlen alkalommal sem szerepelt a káptalani birtokok között.⁸⁸⁶

69. Megyer (Somogy m.) 1429e–

Megyer birtokon – a település ma Bábonymegyer része⁸⁸⁷ – a káptalani birtokjog a 15. század első harmadától mutatható ki.⁸⁸⁸ A település az 1082-re keltezett oklevélben még nem szerepelt. Mivel a későbbiekben szinte minden birtokszerzésről maradt fenn oklevél, így elképzelhető, hogy Megyer volt az a birtok, amelyre 1340–1349 között a fehérvári konventtől egy csonka, éppen az érintett településnél hiányos oklevélben fennmaradt csere útján tett szert a káptalan Szőlős és Böre birtokok fejében.⁸⁸⁹

A számadáskönyv bejegyzései alapján a 15–16. század fordulóján nagyberényi birtokigazgatók felügyelete alá tartozott Nagyberénnyel, Ocsmánnal, Csabával, Gerézddel és a Tolna megyei Faddal. Megyer település azonban több évben is hiányzik a felsorolásból, így először 1503–1506, majd 1509–1512 között, s végül 1520-tól folyamatosan. Az 1536. évi somogyi adójegyzékben már mások kezén található a település.⁸⁹⁰

⁸⁸² 1341: VR 50. Az oklevél a regesztakötetben 1311-es dátum alatt szerepel. A helyes, 1341-es keltezésére lásd a 19. oldalon írottakat. 1351: VR 430., 1360: VR 546.

⁸⁸³ 1443: VÉL C/1 (cap.) Maros 10. (DF 201290), 1444: somogyi nádori közgyűlés, okleveles anyagát feldolgozta és regesztákban közzétette: Borsa, 1989., 1461: a foltos, elhalványult oklevél helyett a levéltári elenchus: VÉL C/1 Elenchus II. 445. o. Maros 13., illetve VÉL C/1 (cap.) Maros 13. (DF 201367)., 1464: Az előbbihez hasonlóan halvány oklevél: VÉL C/1 (cap.) Maros 11. (DF 201382).

⁸⁸⁴ Az 1474-ben megkötött Marcali-Bátori örökösödési szerződés – Documenta Bátori no 102. (131–132.) – 1487-ben lépett életbe.

⁸⁸⁵ VÉL C/1 (cap.) Maros 16. (DF 201498)

⁸⁸⁶ Az 1512-évi parancsra 1513 januárjában vezették be a Bátoriakat Maros és Jut birtokokba: Documenta Bátori no 196. (242–243.). 1522-ben Bátori György somogyi ispán, királyi lovászmester már saját juti és marosi offiálisait figyelmeztette, hogy a káptalan nagyberényi erdeiben ne okozzanak további károkat: VÉL C/1 (cap.) Nagyberény 50. (DF 201613).

⁸⁸⁷ Csánki III. 628.

⁸⁸⁸ Ekkor a káptalan panaszára Somogy megye hatósága igazolta, hogy a kanonokok megyeri birtokrészét Szerdahelyi Dersfi Imre megszálta és néhány káptalani jobbágyot lakhelyéről elűzött: VÉL C/1 (cap.) Megyer 1 (DF 201245)

⁸⁸⁹ VR 332.

⁸⁹⁰ MOL E 158. Somogy megye, 1536: 137. o. (1647. tekercs)

Menyeke (Veszprém m.) —

Bár több oklevélben szerepel a káptalan levéltárának elenchusában, de a Bándtól délkeletre elterülő egykori Menyeke község a veszprémvölgyi apácák birtoka volt.⁸⁹¹

70. Merenye (Zala m.) 1095e–

A káptalan egyik ősi, feltehetően 11. századi eredetű birtoka. Egy 1203-as, Imre király által kiadott oklevél tanúsága szerint ekkor már úgy tudták, hogy Merenye Szent László király felesége, Adelhaid királyné adományából került a veszprémi Szent Mihály egyház birtokába.⁸⁹² Ezzel egybevág, hogy az 1317 körül keletkezett Szent László-féle hamis összeírás szerint a veszprémi egyháznak a településen az oklevél szövegének kiemelése szerint szintén Adelhaid adományából 80 hospes jobbágya, 11 *aratora*, 6 halásza (*piscator*), 2 erdőőre (*custos silvae*) és 7 szolgálója (*ancilla*) volt.⁸⁹³ A káptalan a 13–14. század fordulóján Merenyén további három ízben újabb telkeket, nevezetesen szőlőket szerzett helyi birtokosoktól.⁸⁹⁴

Merenye, Újlak és Újnép birtokok 1259-ben István ifjabb király adományából mentesültek a megyésispánok joghatósága és a nekik fizetendő adók alól.⁸⁹⁵ 1275-ben IV. László Merenyét és a hozzá tartozó falvakat mentesítette minden dénár és élelmiszeradó alól.⁸⁹⁶ 1442-ben a volt káptalani Vámos birtok kárpótlásaként további települések, köztük a szomszédos Merenye kamarahasznáról mondott le az uralkodó.⁸⁹⁷

⁸⁹¹ MRT 2. 66. 1082-es összeírásban csak a Leserdőhöz vezető úttal kapcsolatban említették – DHA no 81. (237.), VO no 3. (23.) – , illetve egy 1304-ben történt vámosi birtok adásvétele kapcsán szintén szerepeltek a településre vezető utak: VO no 63. (102.) 1422-ben már egyértelműen a Less nevű káptalani erdőről, illetve a Menyeke nevű apácakonventi birtokról esett szó egy vizsgálat kapcsán: ZsO IX. 639.

⁸⁹² VOSuppl no 19. (60–62.) Imre király adományát 1254-ben IV. Béla erősítette meg, mivel Merenye határait a zalai vár jobbágysai és Csák nembeli Demeter vitatták: VOSuppl no 59. (114–115.) Ugyanebben az évben egy kanonok szőlővásárlásról is maradt fenn oklevél: Márk kanonok vette meg 2 márkáért Kálózdí Miske szőlőjét: VÉL C/1 (cap.) Merenye 3. (DF 200662).

⁸⁹³ DHA no 81. (238–239.), VO no 3. (25.)

⁸⁹⁴ 1285-ben Lőrinc örkanonok két szőlőjét vette meg Colynus (veszprémi) főesperes: 1285: VÉL C/1 (cap.) Merenye 7 (DF 200709), 1293-ban Herbordus fia Miklós, 1310-ben pedig Nagy János komári várnagy hagyta lelke üdvéért a veszprémi egyháznak egy-egy szőlőjét: 1293: uo. Merenye 8 (DF 200729) és 1310: VR 47.

⁸⁹⁵ CD IX/7. Anecdota no 29. (672–673.) (RA 1759.) A három felsorolt birtok Merenye, Újlak és Újnép (*willa Winep*). Későbbiekben a kanonokok birtokai közt az utóbbi, a mai Magyarszerdahely-Újnép-pusztának megfeleltethető település nem fordul elő. 1271-ben István immár királyként erősítette meg előbbi adományát „*populorum de Merene et villarum ad ipsam pertinentium*” vonatkozólag: RA 2086. Az ifjabb király oklevelének 1458. évi újbóli megerősítése: VÉL C/1 (cap.) Merenye 30. (DF 201353).

⁸⁹⁶ RA 2675.

⁸⁹⁷ VÉL C/1 (cap.) Kádárta 4. (DF 201285)

A birtokot a számadáskönyv adatai szerint a két merenyei birtokigazgató irányította. 1531-ben 22, 1534-ben 15, 1536-ban 18 telke volt a faluban a káptalannak a dikális összeírások alapján.⁸⁹⁸

Merényén (és Nagyberényben) Pákai Márton kanonoknak az éneklőkanonoki javadalomra vonatkozó eljárásában tett vallomása szerint dupla rész járt a kanonoki porcióból.⁸⁹⁹

71. Mocskosfölde (Veszprém m.) 1461e–1488e

A 18. századi levéltári elenchusban az e néven felvett birtokról csak más birtoknév alatt fennmaradt oklevelek tudósítanak.⁹⁰⁰ Csánki még Kádárta, Patvására és Veszprém környékére lokalizálta, az újabb helynévgyűjtés szerint azonban ettől valamivel északabbra, a Kádárta és Gyulafirátót közötti határszakaszon lévő Mocskos(-i) nevű hellyel és a Mocskos ajjai réttel azonosítható.⁹⁰¹

Vetési Albert püspök és a káptalan között 1461–1464-ben felmerült kölcsönös jogsértések során többször említették Mocskosfölde prédiomot is. 1461-ben káptalani földnek mondták a kanonokok, 1464-ben a püspök emelt panaszt a birtokhoz fűződő jogai védelmében.⁹⁰² A későbbiekben a prédiom sorsáról nem tudunk.

72. Nagyberény (Somogy m.) 1232–

A káptalan délkelet-balatoni birtokainak központjává a középkorban Nagyberény vált. A település feltehetően az 1082-re keltezett hamis összeírásban is szerepel. Az oklevélben több Berény és Bercsény nevű birtok közül a Tát és *Grazy* között felsorolt *Berchen* rejtheti a későbbi Nagyberényt. Ha a Szent László-féle hamis összeírástól független okleveles említésekben megfogható birtokokat vesszük szemügyre, akkor a 13. századtól érdemes vizsgálódnunk. A településen 1232-ben vásárlás útján szerzett földet a káptalan,⁹⁰³ amelyet a 13. század utolsó két évtizedében az egykori uralkodói adományokból, a korábbi uralkodói

⁸⁹⁸ MOL E 158. Zala megye. 1531: 16. o., 1534: 70. o., 1536: 147. o. (1660. tekercs). A merenyei birtoktestre vonatkozóan bővebben lásd: Karlinszky, 2010.

⁸⁹⁹ VO no 212. (331.) Vö. Szk XII–XIII.

⁹⁰⁰ Elenchus II. 443. o.

⁹⁰¹ Csánki III. 243. VMFN IV. 281–282. (36/878. és 36/894.), MOL S 78 Veszprém megye. Feltehetően azt a területet jelölheti a név, amelyet Geleméri Simon és rokonai, fia Mockus és testvérei, Leusták és Ivahun birtokában maradtak a káptalannal 1266-ban megkötött egyezség értelmében, de később csak a kanonokoknak adhattak el: VO no 22. (47–48.)

⁹⁰² A hatalmaskodásokról lásd részletesen a Kádártánál írtakat. 1461: VÉL C/1 (cap.) Kádárta 7. (DF 201370), VÉL C/1 (epp.) Gelemér 2. (DF 200492), VOSuppl no 244. (422–423.).

⁹⁰³ A káptalan 1232-ben 50 márkáért vásárolta meg a Szalók nembeli Balad Mihály kisberényi földjét. Az oklevél 1281. évi átírásban maradt fenn: VO no 47 (83–85.)

Az uralkodói adományozásokkal párhuzamosan bomlik az egykori Berény település ketté, Kis- és Nagyberényre. Utóbbi jelentőségét mutatja, hogy a régészek két Árpád-kori várat is azonosítottak határában. Magyar, 1989. 74.

szolgálónépek egyházi földesuraság alá kerülésével kerekített ki.⁹⁰⁴ 1294–1295-ben több nagyberényi volt királynéi udvarnok és harcos jobbágy vesztette el státusperét a kanonokokkal szemben.⁹⁰⁵

A 14. század közepén időszerűvé vált a különböző eredetű és eltérő időpontokban megszerzett birtokok és az azokon lakó szolgálónépek jogállásának rendezése. A nagyberényi jobbágyság konstitúciójának kiadására 1355-ben került sor.⁹⁰⁶ Zsigmond király 1404-ben a káptalani birtok központja, Nagyberény számára szerdai napra hetivásár tartására vonatkozó jogot adományozott.⁹⁰⁷ A birtokközpont 1436-ban mentesült a kamarahaszna fizetés kötelezettsége alól, mivel azt az uralkodó – más birtokokból származó hasonló jövedelmeivel együtt – elcserélte a lovasi és péti káptalani malmokra.⁹⁰⁸

A számadáskönyv bejegyzései alapján a következő települések tartoztak a középkor végén a nagyberényi birtokigazgatók felügyelete alá: Nagyberény, Ocsmán, Csaba, Gerézd, Megyer és a Tolna megyei Fadd. A veszprémi éneklőkanonoki javadalommal kapcsolatos vizsgálat szerint 1511-ben a kántor dupla kanonoki porciót élvezett a nagyberényi – és merényei – jövedelmekből.⁹⁰⁹ Az 1536. évi somogyi dikajegyzék szerint a káptalan 12 portája mellett Kisberény másik birtokosa Török Bálint volt.⁹¹⁰

73. Nagygyimót (Veszprém m.; győri püspökség, pápai főesperesség) 1358–1520

A Veszprém megye északnyugati részén, a Bakony hegységtől északnyugatra, a középkorban a győri püspökséghez – és olykor Győr megyéhez – tartozó pápai főesperesség területén fekvő (Nagy-) Gyimót csak 1358-ban került uralkodói adományként a veszprémi

⁹⁰⁴ 1280-ban Erzsébet királyné, IV. László felesége – VOSuppl no 91 A és B. (148–150.) –, 1283 szeptemberében Erzsébet apáca, IV. László nagynénje – VO no 50. (87–89.) –, 1289-ben pedig ismét Erzsébet királyné – VO no 52. (90–91.) – adományozott birtokokat a településen két ízben is a káptalannak.

⁹⁰⁵ 1294: ÁÚO V. no 69. (106–107.) és HO IV. 65. (88–89.), illetve 1295: RA 4018. A felemelkedés lehetősége továbbra is adott volt az egykori uralkodói népek előtt. 1334-ben a káptalan több nagyberényi jobbágyságát egyházi nemeseinek sorába emelte: HO IV. no 116. (152–153.)

⁹⁰⁶ Kiadása legutóbb: VO no 89. (VR 465.); illetve Solymosi 1998a. 262–263. Az oklevél párhuzamosan használja a jobbágysággal kapcsolatosan a „nagyberényi” és a „somogyi” jelzőket, amely alátámasztja, hogy a birtokcsoport központjának ekkor Nagyberény tekinthető. Vö. Karlinszky, 2013. Ebben az 1444-es nádori közgyűlés kapcsán felvett káptalani panaszok kapcsán további adalékok találhatóak a birtokközpont gazdasági potenciáljára vonatkozóan.

⁹⁰⁷ HO IV. no 185. (247–248.)

⁹⁰⁸ DF 201272. Zsigmond a Veszprém megyei Lovas prédiúmért és a közeli péti maloméért cserébe elengedte Keszi, Nagyberény, Garabonc, Paloznak és Csopak káptalani birtokok kamarahaszna adóját. Hunyadi János kormányzó csak Nagyberényre 1447-ben – HO IV. no 250. (343.) –, V. László 1455-ben összesen 11 településre – VÉL C/1 (cap.) Kádárta 5. (DF 201346) –, Mátyás 1459-ben – VÉL C/1 (cap.) Nagyberény 45. és 45A (DF 201356 és 201357), utóbbit 1467-ben a káptalan kérésére átírta a somogyi konvent: VÉL C/1 (cap.) Nagyberény 46. (DF 201413) – ismét több birtokra vonatkozóan erősítették ezt meg.

⁹⁰⁹ VO no 212. (331.) Vö. Szk XII–XIII.

⁹¹⁰ MOL E 158. Somogy megye, 1536: 136. o. (1647. tekercs)

káptalan tulajdonába.⁹¹¹ 1387-ben ugyan birtokcserét hajtott végre a káptalan Himházi György fiaival, köztük László kanonokkal,⁹¹² de a csere azonban minden bizonnyal nem jött létre, ugyanis Nagygyimót a továbbiakban is, egészen 1520-ig a káptalané maradt, Berét pedig csak a 15. század közepén szerezte meg a kanonoki testület a Korlátmalommal együtt.

I. Károly 1317-ben bíraskodási kiváltság adományozott Gyimótnak, amellyel mentesítette azt a megyei joghatóság alól.⁹¹³ 1365-ben az uralkodó megerősítette az egyházi birtokok, s különösen a Gyimót nevű birtok megyei és más egyházi bíróságok alóli kiváltságát.⁹¹⁴ 1442-ben I. Ulászló király több más káptalani birtokkal együtt Gyimótot is mentesítette a kamarahaszna fizetésének terhe alól egy vámosi birtokügylet következtében.⁹¹⁵ A település jobbágyainak egy másik kiváltsága is volt a 15. század derekán: a győri püspöknek járó tizedet pénzben is megfizethették.⁹¹⁶

1488-ban a káptalan 35 adózó portáját írták össze a településen.⁹¹⁷ A települést a számadáskönyv adatai szerint külön birtokigazgató kezelte, hasonlóan a veszprémi székhelytől távolabbi somogyi és délnyugat-balatoni birtokokhoz. Gyimót esetében elegendőnek látszott azonban csak egy tisztségviselő kinevezése, míg a két másik nagyobb, több birtokot tömörítő birtoktest esetében 2-2 birtokigazgatót választottak a kanonokok.

1520-ban aztán a káptalan elcserélte gyimóti és raposkai birtokrészeit a Gyulafiak rátóti birtokáért cserébe.⁹¹⁸ Ennek megfelelően a számadáskönyv adatsorából ez évtől már

⁹¹¹ Lajos király a Gutkeled nemből származó felsőlendvai Miklós bán fia Miklós fia János örökös nélküli halála után a koronára szállt birtokot a kanonokoknak adományozta: VO no 91. (141.) A levéltári elenchus szerint az adomány megerősítésére 1360-ban került sor, amikor már „*titulo novae donationis*” kapta meg a káptalan Gyimótot. Az oklevél jelenleg lappang. VÉL C/1 Elenchus II. 286. o. 1364-ben ismét megerősítették a királlyal a kanonokok az adományt: VR 570.

⁹¹² A Himháziak a veszprémi Korlátmalom melletti malmukat, Bere birtokot, a veszprémi Kőmalom felét, valamint szentkirályszabadjai vásárolt birtokrészüket adták a veszprémi kanonokok nagygyimóti birtokáért: VOSuppl no 196. (353–355.)

⁹¹³ VR 82. A kiváltság I. Lajos általi megerősítése: VR 374.

⁹¹⁴ VR 582. Az új, 1365-ös kiváltságlevél kiadására azért lehetett szükség, mivel 1366-ban a veszprémi káptalan panaszt emelt a település korábbi birtokosa a váradi káptalan ellen, mivel azok nem voltak hajlandók a birtokra vonatkozó okleveleiket kiadni: VR 605. A veszprémi kanonokok már 1359-ben átírták a váradiaknak Gyimótra vonatkozó okleveleit is: VR 514. (A váradiak egyébként 1348-ban jutottak hozzá a településhez: VR 412., VR 413.)

⁹¹⁵ VÉL C/1 (cap.) Kádárta 4. (DF 201285). Lásd a Vámosnál leírtakat! V. László király 1455-ben megerősítette Gyimót kamarahaszna alóli mentességét: VÉL C/1 (cap.) Kádárta 5. (DF 201346), ahogy Mátyás király is tette 1461-ben: VÉL C/1 (cap.) Kádárta 6. (DF 201368).

⁹¹⁶ 1460-ban, mikor már egy éve plébániatemplomával együtt interdictum alatt volt a falu, Albert esztergomi vikárius, jogi doktor visszavonta Salánki Ágoston győri püspök által kihirdetett egyházi kiközösítést, amelyet a püspök azért tett közzé, mivel a gyimótiak nem voltak hajlandók – kiváltságuk ellenére – természetben leróni a főpásztornak a tizedet. VÉL C/1 (cap.) Gyimót 26. (DF 201364)

⁹¹⁷ Solymosi, 1984a. 185.

⁹¹⁸ VÉL C/1 (cap.) Rátót 4. (DF 201608)

hiányoznak a gyimóti birtokigazgatók,⁹¹⁹ s a 16. század harmincas éveitől az adóösszeírások is Devecseri Choron András birtokaként jegyezték fel a települést.⁹²⁰

74. Nosztori (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1296–1362u

A mai Csopak északi határában a Nosztori-patak felső völgyében található egykori település osztozott Papvására birtok sorsában.⁹²¹ Ennek megfelelően 1296-ban Óvári Konrád birtokából került át a veszprémi püspök és a káptalan tulajdonába a tulajdonjog változásról fennmaradt egyik oklevélben 80 márkára becsült falu.⁹²² 1362-ben közvetve fele részben püspöki, fele részben káptalani birtoknak mondták, s Nosztori előfordult még Papvására 1369-es és 1399-es említésekor.⁹²³

Ezt követően azonban a káptalani birtoklásnak nincs nyoma. A számadáskönyv egyetlen esetben, a hetedik csopaki malomnál tett róla említést 1533-ban, mint amely Nosztori irányában – *istud molendinum est in versus Nozthre* – feküdt.⁹²⁴ Az 1524-ben készült püspöki urbárium szerint 1 jobbágy adózik itt a főpásztornak.⁹²⁵ Az adóösszeírásokban nem szerepelt.

75. Ocsmán (Somogy m.) 1275k–

Osman, Ocsmán stb. nevű település a mai Nagyberénytől és Somtól délre feküdt, Somogy megyében.⁹²⁶ Első említése a káptalani levéltár elenchusában 1275-ből származik.⁹²⁷ A valamivel későbbi, 1317 körül keletkezett Szent László-féle összeírás szerint az Osman nevű prédiomon a veszprémi Szent Mihály egyháznak 3 szolgálója (*servi*), 4 szőleje, 50 hold földje, erdeje, 3 rétje, 2 torlója, 6 jobbágya volt, akik 4 további szőlővel, 30 hold földdel és réttel bírtak.⁹²⁸ A káptalan ocsmáni birtoklása innentől fogva a számadáskönyvig adatolható, noha újabb adományról, cseréről vagy vásárlásról nem maradt forrás. A számadáskönyv

⁹¹⁹ Szk 218.

⁹²⁰ Pákay, 1942. 96.

⁹²¹ A levéltári elenchusban Nosztorinak összesen nyolc középkori említése van (Elenchus II. 450–451. o.). Az első, 1239-est leszámítva valamennyinél Papvására van megadva a kérdéses oklevél eredeti lelőhelyeként. Az 1239-ből származó említés viszont téves: az a régebben Veszprém megyéhez tartozó, ma Komárom-Esztergom megyei Kerékteleki község területén fekvő egykori Osztár településre vonatkozik Nosztori helyett. Vö. Solymosi, 1984a. 201 és Csánki III. 245. Ennek az okleveles említés sem mond ellent: a közeli hantai prépostság Osztár birtokát juttatta vissza IV. Béla oklevelével a társaskáptalannak. CD IX/7. 656–657. (RA 667.)

⁹²² VÉL C/1 (cap.) Pathvására 1–6. (DF 200740 – kiadása: RA 4049. –, DF 200742 – regesztája: RA 4050. –, DF 200743, DF 200745 – kiadása: RA 4058. és 4064. –, DF 200746, DF 200747.)

⁹²³ 1362: VR 554., 1369: VO no 97. (148–150.), 1399: VÉL C/1 (cap.) Pathvására 13. (DF 201128).

⁹²⁴ Szk 313.

⁹²⁵ Urbárium 29.

⁹²⁶ Csánki II. 632. Som település déli határában Ocsmány nevű szántó fekszik: SMFN 182. (45/105)

⁹²⁷ A vízfoltos, nagyjából olvashatatlan oklevélről az elenchus összeállítója annyit jegyzett fel, hogy az „*accorda capituli ratione terrae Ocsmány*”: VÉL C/1 (cap.) Ocsmán 1A (DF 200685), uo. Elenchus II. 454. o.

⁹²⁸ DHA no 81. (240.), VO no 3. (26.) Ugali Pál 1335-ben kapott adományt a településen „*salva possessionaria porcione honorabilis ecclesie Wesprimiensis in eadem remanente*”: AO III. no 168. (246.)

tanúsága szerint a 15–16. század fordulóján nagyberényi birtokigazgatók felügyelete alá tartozott. Az 1536-os dikális összeírás szerint a káptalan egyetlen telekkel bírt a faluban.⁹²⁹

76. Orosztony (Zala m.) ?–1309; 1340e–1495e

A Merenyével szomszédos, egyébként nemesek lakta Orosztonyban lévő káptalani részbirtokról forrásaink jórészt a 14. század első feléből valók. Ezek alapján a kanonokok 1309 előtt, majd 1340-től voltak részbirtokosok a településen.⁹³⁰ A két falura bomló településen nemes családok birtokai is feküdtek, s majd csak 1512-ben értesülünk ismét a veszprémi egyház helyi birtokáról egy erdő használatával kapcsolatos megegyezés alkalmával.⁹³¹

77. Örvényes (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1222–1277/1337/1448

Örvényes (Örményes) és a szomszédos Udvari esetében hasonló a birtoktörténet. A veszprémi káptalan 1222-ben jutott itt birtokhoz.⁹³² 1277-ben a káptalan Péter püspökkel cserélte el 7 örvényesi háznépét – az udvariakkal és arácsiakkal együtt – a püspök Mindszentkállya nevű falvára.⁹³³

A település másik rész birtokosa az 1211. évi tihanyi összeírás szerint a tihanyi bencés apátság volt. 1337-ben az örvényesi káptalani telkeket is elcserélték a kanonokok a bencésekkel azok Veszprém megyei szőlősi és a szomszédos geleméri birtokrészeire.⁹³⁴ Valamiféle birtokjoga ezek után továbbra is maradhatott a káptalannak a faluban, ugyanis 1448-ban egy újabb birtokcserét követően a tihanyi apát egy arácsi telkéért a veszprémi kanonokok egy újabb örvényesi telküket adták.⁹³⁵

⁹²⁹ MOL E 158. Somogy megye, 1536: 137. o. (1647. tekercs)

⁹³⁰ 1309 előtt a káptalan egy, a merenyi birtokával határos orosztónyi földhöz jutott a Muthmertől származó Petrics comes végrendelete révén. 1309-ben aztán Petrics egy távoli rokona, Kristóf fia István ezeket a földeket a kanonoktól úgy váltotta meg, hogy azokat később csak a káptalannak ajándékozhatta vagy adhatta el: VR 45. 1327-ben már Kristóf fia István fia Orosztónyi Miklós adta zálogba ezeket a földeket a korábbi 4 bécsi márka után újabb 4 márkáért Gech fia Péternek és János fia Tamásnak: VR 176. A zálogba vetett birtokot 1337-ben határolták meg: VR 287. és 292. Végül egy Kristóf fia Istvántól vásárolt (!) káptalani orosztónyi földdel szomszédos földet 1340-ben vettek meg a kanonokok 30 széles dénármárkáért: VR 331.

⁹³¹ VÉL, C/1. Orosztony 5 (DF 201586) Valószínű, hogy az erdőt Merenyéről igazgatták – az 1512-es forrásban szerepel a számadáskönyvben egyébként ez évben nem szereplő két merenyi birtokigazgató –, ugyanis Orosztony nevű birtokról a számadáskönyv egyetlen bejegyzése sem tanúskodik. Sőt, mivel a számadáskönyvben Merenye, Újlak, Garabonc és Németpáh minden szerepel a megválasztott birtokigazgatók illetékességének felsorolásakor, feltételezhető, hogy Orosztonyban ekkor már nem volt birtokos a káptalan.

⁹³² A hamis II. András-féle adományban 8 háznép került a káptalanhoz: VO no 13. (36–38.) A hamis adománylevelet 1276-ban írták át az uralkodóval: VO no 38. (69.) Az átírást 1386-ban a fehérvári káptalan is megismételte a kanonokok kérésére: VR 848.

⁹³³ VO no 40 (72–73.)

⁹³⁴ ZO I. no 218. (322–324.) A cserével kapcsolatban többször átírták még az oklevelet, így például Udvari alatt a levéltári elenchesban fennmaradt hivatkozás szerint 1400-ban is (Helyesen: 1411-ben; ZsO III. 132.)

⁹³⁵ ZO II. no 268. (534–536.)

A korszak végén a számadáskönyv adatai alapján földesúri joga nem, ellenben tized és tizednegyed szedési joga volt a kanonokoknak Örvényesen mind bor, mind gabona tekintetében. A 16. századi adóösszeírásokban sem szerepelt a település birtokosaként a káptalan.

78. Ósi (Fejér/Veszprém m.) 1184/88e–

A Séd és a Buhin patak összefolyásánál található egykori Fejér megyei település⁹³⁶ tulajdonosa a középkorban a veszprémi püspök volt, de a káptalannak, pontosabban a veszprémi prépostnak is volt jövedelme, illetve telkei a faluban.

Az 1082-re keltezett hamis összeírás szerint öt préposti jobbágy (*iobagiones prepositales*) tartozott a veszprémi egyházhhoz.⁹³⁷ Egy 1184–1188 közötti, a tizedekre vonatkozó püspöki adomány, amely többek között a három márkás jövedelemmel bíró Ósi egyházat juttatta a szűkölködő kanonok ellátására, s egyúttal kikötötte, hogy a prépost a szokásos jövedelmén kívül mást ezekből ne szedjen.⁹³⁸ A későbbiekben a püspök itteni birtoklása látszik szinte kizárólagosnak, a jelentős településnek mondható Ósiben 1488-ban a 60 porta nagy része után ő adózott, míg négy telket bírt itt a prépost.⁹³⁹ Az 1530-as évek rovásadó jegyzékei szerint a püspök számos telke mellett (1531: 61, 1536: 46) a káptalan 1-1 telkét írták össze.⁹⁴⁰

A számadáskönyv adatsorai szerint az egész tizednegyed járt itt a káptalannak.⁹⁴¹ A káptalan ezen oklevél és a számadáskönyv tizedbérletről rendelkező adatai szerint a neki szokás szerint járó fél tizednegyed mellett annak másik felét is bírta.

79. Öskü (Veszprém m.) 1317e–1488e

Öskü azok közé a birtokok közé sorolható, amelyekről csak az 1082-es Szent László-féle adománylevel, illetve annak későbbi átírásai tudósítanak. Eszerint a veszprémi Szent Mihály egyháznak *Es* faluban (*villa*) 40 ekealja szántója, 3 szőleje, erdeje, rétje, valamint 2 név

⁹³⁶ MRT II. 155–158. Györffy az Árpád-kor tekintetében még Fejér megyéhez sorolta, Csánki a 15. századra vonatkozóan már Veszprémhez. Györffy II. 399. Csánki III. 245.

⁹³⁷ DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.)

⁹³⁸ *Prepositus vero de hys omnibus nichil preter prepositalem prebendam accipiat.* – VO no 8. (31.)

⁹³⁹ Solymosi, 1984a. 185. Az 1524-ben készült urbárium szerint majorsága volt itt püspöknek, ahol az inventárium tanúsága szerint 300 bárány és 125 juh, valamint szarvasmarhák voltak találhatóak. – Urbárium 89.

⁹⁴⁰ Pákay, 1942. 125. Ez utóbbiak a préposti telkeket jelenthették, mivel 1528-at követően nem maradt fenn adat veszprémi prépostról egészen a testület 1630-ban történt újjászervezéséig: Kredics–Solymosi, 2010. 145.

⁹⁴¹ Szk 8. Ósi jövedelmeit Peremarton, Berénhida és Kovácsi, illetve utóbb Keszi után külön kezelték a veszprémi káptalani „uradalmon” belül. – Szk. X. A káptalani levéltárban fennmaradt egyetlen Ósi jelzetű oklevélben Rozgonyi Simon püspök 1430-ban az Ósi plébános ellenében a káptalannak ítélte a tizednegyed felét: VÉL C/1 (cap.) Eösi 5A. (DF 201254).

szerint említett szolgátja volt.⁹⁴² A település későbbi egyházi birtoklására nincs adat. A 15. század végén az Újlakiak birtokolták.⁹⁴³

80. Páhok (Zala m.) 1403–

Németpáhon, a mai Felsőpáhokon⁹⁴⁴ aránylag későn, 1403-ban jutottak 120 aranyforint értékű részbirtokhoz a kanonokok.⁹⁴⁵ A település található legtávolabb Zalamerenyétől, s így a birtok nem is kapcsolódik szorosan a merenyei birtoktesthez, azonban a földrajzi közelség miatt mégis inkább tartozott ide, mint a Balaton-felvidék többi káptalani helységéhez. Ezt erősítik meg a számadáskönyv illetékességi felsorolásai is, amelyekben mindannyiszor a merenyei birtokigazgatók hatáskörébe utalták a páhoki javak kezelését.⁹⁴⁶ A 16. századi dikális listák szerint 1531-ben Devecseri Csóron Andrásnak 38, 1534-ben 32, 1536-ban pedig a káptalannak 7 portáját írták össze a településen.⁹⁴⁷

81. Paloznak (Zala m.) 1079–

Tudomásunk szerint az egyik legkorábban adatolható káptalani birtok. A kanonokok 1079-ben már oklevéllel bizonyíthatóan kaptak adományt a településen. Ekkor a Guden-féle végrendelete értelmében 5 háznép szolgát, 2 ekealja földet, 11 szőlőt, 20 ökröt, 300 birkát, réteket, szántókat, gyümölcsfákat és erdőt hagyott a veszprémi egyház *fratereire*.⁹⁴⁸ A 12–13. század folyamán további adományokban részesült itt a káptalan.⁹⁴⁹

⁹⁴² DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.). Es faluból a közeli Ósi miatti megkülönböztetés végett a szomszédos várról, Ós-kőről jelentésváltozással ment át a név a falura is. VMHL I. 307.

⁹⁴³ Solymosi, 1984a. 189. 1488-ban 10 adózó portáját írták össze. Feltételezhető, hogy amikor Kont Miklós nádor, az Újlakiak őse 1350-ben uralkodói adományt kapott Bátorokó várára, akkor egyúttal a település is neki jutott: VR 426.

⁹⁴⁴ Szántó, 1960. 40.

⁹⁴⁵ HO V. no 145. (194–199) = ZsO II. 2246. Hidegkuti Farkas fia Bereck, Ajkai Péter és fia, Miklós deák a káptalan paloznaki és csopaki birtokaira rátörve jobbágyaik közül négyet megöltek. A fehérvári káptalan előtt született egyezség értelmében a vérdíj megfizetése helyett az alperesek németpáhi birtokaikat adták át a káptalannak.

⁹⁴⁶ 1509 és 1513 között Németpáh nem szerepelt a merenyei birtokigazgatók hatáskörébe bízott falvak között.

⁹⁴⁷ MOL E 158. Zala megye, 1531: 40. o, 1534: 67. o, 1536: 158. o. (1660. tekercs)

⁹⁴⁸ DHA no 78. (225–226.), VO no 2. (21–22.)

⁹⁴⁹ 1174: VOSuppl no 12. (49–51.) Ennek 1419-ben történt uralkodói megerősítése: ZsO VII. 1168. Turul comes adománya adósságai fejében II. András megerősítő oklevelében, 1217: VOSuppl no 26. (68.) Utóbb Béla ifjabb király által 1229-ben történt megerősítése: VOSuppl no 37. (81–82.) Mindkettőt megerősítette IV László is 1272-ben: RA 2330. és 2331. Egy másik 1217-ből származó, de uralkodói adomány: VO no 12. (35–36.) Ezt II. András a szentföldi hadjárat költségeire a veszprémi székesegyházból elvitt javak utáni kárpótlásként tette, amelyet IV. Béla 1237-ben erősített meg: VOSuppl no 47. (97–98.) Előzménye ennek az az 1236-ból származó Bertalan veszprémi püspöktől származó rendelkezés, amely a Zala megyei birtokjogok felülvizsgálata során a veszprémi egyház 25 hold és 4 szőlő paloznaki birtokából 9-et átengedett a zalai várnépeknek. VOSuppl no 46. (96–97.) Az 1217-es uralkodói adomány hamis bővítése 1222-ből: VO no 13. (36–38.) 1276-ban, a veszprémi székesegyház elpusztítása után kelt átírása: VO no 38. (69.) 1386-ban történt átírása: VR 848. Az 1217-ben kelt uralkodói adomány 1222. évi (másik) megerősítése: VO no 14. (38–39.) Uralkodói megerősítés a hantai prépostság számára történő adománynak, 1239: CD IX/7. Anecdota... no XVI. (656–657.) 1330-ban a

Az 1082-re datált Szent László-féle összeírás szerint, tehát a 14. század elején Csupakkal együtt a településen 6 ekealja föld, 46 szőlő, 22 szőlőműves, 16 jobbágy, 40 szekérnyi kaszáló, 3 malom, 4 *cubicularius*, 3 torló és *magistralis* szőlőműves volt a veszprémi Szent Mihály egyház birtokában.⁹⁵⁰

1272-ben sor került több paloznaki káptalani jobbágy szolgáltatási terhének könnyítésére és ezek írásban történő rögzítésére.⁹⁵¹ A 14. században további szerzeményekkel kerekítette ki paloznaki birtokát a káptalan.⁹⁵² A 15. század második felétől kanonoki szőlővásárlásokról maradtak adatok,⁹⁵³ illetve 1508-ban a székesegyházbeli Szent Ulrik-oltár részesült Szentmihályfalvi Antal kanonok végrendelete szerint 1 paloznaki és 2 csopaki szőlőből.⁹⁵⁴

1436-ban Paloznak is érintett volt abban a csereügyletben – Nagyberény, Papkeszi, Garabonc és Csupak mellett – amelynek eredményeként a nevezett településekből járó kamarahaszna adót az uralkodó átengedte cserébe a Veszprém megyei Lovas és Pét birtokáért. A kanonokok az adónem 1467-ben történt eltörlése után többször próbálkoztak a csere érvénytelenítésével.⁹⁵⁵

A számadáskönyv adatai szerint a bort illetően az alsóörsi, lovasi, paloznaki, csopaki és arácsi bortized, kilenced és tizednegyed-jövedelmeket 1495–1500 között együttesen adták bérbe. A testület zavartalanul szedte a településről a gabonakilencedet – meglepő, hogy ugyanakkor a borkilencedről nincsenek adatok az előbbi rövid időszak kivételével. A rovásadó összeírások szerint 1531-ben és 1534-ben 36 telke, (1536-ban 20,5), 1542-ben pedig még mindig 28 telke volt a településen a káptalannak.⁹⁵⁶

hantai egyház hantai és paloznaki birtokainak benépesítésére 3 évi szolgáltatási mentességet adományozott az oda költözőknek. VR 211. Froca asszony végrendelete, 1263: VOSuppl no 68. (123–124.). IV. Béla 1270-ben erősítette ezt meg: VOSuppl no 72. (126–127.) A végrendeletben érintett soponyai és feketei birtokrészeket Leopárd fia Leónak engedte át a káptalan a fehérvári káptalan előtt megkötött egyezés értelmében 1294-ben, míg a fajszí, paloznaki és jutasi részek tulajdonában megmaradt. VOSuppl no 105. (166–167.). Bakonybéli bencésekkel ráfizetéssel megvalósuló birtokcsere, 1286: VÉL C/1 (cap.) Paloznak 16. (DF 200712). Zálogba vétel 6 évre 1294-ben: VÉL C/1 (cap.) Paloznak 18. (DF 200731) A bakonybéli bencésekkel 1358–1360 között folyt perben a zálogosító oklevelet a káptalan birtokjogának igazolására bemutatta, így feltételezhető, hogy a zálogidőszak lejártával az a káptalanra szállt. Nem csak birtokszerzés történt a 13. században: 1277-ben egy fél veszprémi malomért cserébe 2 csopaki malmot és sessiókat, valamint egy paloznaki szőlőt adott a káptalan Liliom asszonynak: VO no 41. (73–75.) A fehérvári káptalan uralkodói parancsra átírja ezt a cserét: VOSuppl no 154. (245–246.) és VOSuppl no 155. (246–247.)

⁹⁵⁰ DHA no 81. (238.) VO no 3. (24.)

⁹⁵¹ Solymosi, 1998a. 229.

⁹⁵² VR 28. és 29., VR 168., VR 395.

⁹⁵³ VÉL C/1 (cap.) Paloznak 62. (DF 201459), Paloznak 63. (DF 201496), Paloznak 64. (DF 201520), VÉL C/1 (cap.), Paloznak 65. (DF 201557), Paloznak 66. (DF 201558).

⁹⁵⁴ VO no 206. (317–319.)

⁹⁵⁵ VÉL C/1 (cap.) Lovas in Veszprém 8. (DF 201272). Részletesen lásd Pétnél.

⁹⁵⁶ Pákay, 1986. 324.

82. Papkeszi (Veszprém m.) 1283e–

A káptalan egyik legősibb, népes birtoka. Keszi néven a testület több településen birtokolt, így a Zala megyei Csomboksziben (Gyulakeszi), illetve egy Tolna megyei település is szerepel a levéltári elenchusban. Az 1082-re keltezett összeírásban prédiüm *Kezwy* néven fordul elő. Népes település: 1 jobbágy, 10 hospes-jobbágy, 22 szekeres, 50 kézműves (*artifex*), 6 szakács, 7 pásztor, 3 kamarás (*cubicularius praeapositalis*) lakta, 2 malommal, 3-3 réttel és erdővel bírt.⁹⁵⁷ Legkorábbi adatunk szerint 1181-ben János püspök kanonokjai jóváhagyásával a Szent Mihály székesegyház négy helybeli libertinusának 28 hold földet és kaszálót adományozott úgy, hogy annak jövedelmei fele részben a keszi egyházat illették.⁹⁵⁸ 1283-ban már biztosan a falu is a káptalan birtokában volt, amikor Colynus veszprémi főesperes a testület falvával szomszédos Sár folyón egy malmot vett.⁹⁵⁹ 1394-ben a káptalan Koltai György éneklőkanonok és Tamás nevű testvérével hajtott végre cserét: a testvérek keszi malmát és tartozékait szerezte meg alsóendrédi, szécsi és teleméri birtokrészek fejében.⁹⁶⁰

1388-ban Zsigmond király a csütörtöki napra hetivásár tartására adott engedélyt.⁹⁶¹ Papkeszi is mentesült 1436-ban a kamarahaszna fizetése alól (Csopakkal, Garabonccal, Nagyberénnyel, Paloznakkal együtt), amikor azt az uralkodó a Veszprém megyei Lovas prédiümért elcserélte.⁹⁶²

Az 1488. évi Veszprém megyei adólajstromban Papkeszi az egyik legnépesebb település volt, 56 adózó portáját írták össze.⁹⁶³ A káptalani számadáskönyv első évében, 1495-ben 3, név nélküli malmot regisztráltak, valamint a településről gabonakilenced is járt a kanonokoknak.⁹⁶⁴ 1531-ben ugyancsak a népes birtokok között találjuk a rovásadóösszeírás szerint: 23 adózót, 9 szegényt és 25 felégetett telket, valamint az örkanonok 3 adózó, az olvasókanonok 1 felégetett telkét vették lajstromba. Öt évvel később is közel azonosak a telekszám szerinti adatok: 14 szegény, 3 pusztas és 17 felégetett telek volt a káptalan, 2 pedig az olvasókanonok és 4 adózó az örkanonok birtokában.⁹⁶⁵

⁹⁵⁷ DHA no 81. (238.), VO no 3. (24.)

⁹⁵⁸ VO no 7. (30–31.)

⁹⁵⁹ VÉL C/1. (cap.) Sári 4. (DF 200707)

⁹⁶⁰ VO no 109. (165–168.)

⁹⁶¹ ZsO I. 632.

⁹⁶² VÉL C/1. (cap.) Keszi 19. (DF 201271) és uo. Lovas in Veszpr. 8 (DF 201272).

⁹⁶³ Solymosi, 1984a. 185. Adója a VMHL szerint, minden biztonnyal elírás eredményeképp, 46 forint: VMHL I. 313.

⁹⁶⁴ Szk 4. és 10.

⁹⁶⁵ Pákay, 1942, 127.

83. Papvására (Veszprém m.) 1296–1464e

A mai Litér település területileg két egymással nem érintkező részre oszlik: közülük az egyik, az egykori Papvására (vagy Potvására) nevű terület a keleti tagban, Papkeszi, Királyszentistván és Balatonfüzfő között található.⁹⁶⁶

Papvására azok közé a települések közé sorolható, amelyek a 13. század végén nyomon követhető módon kerültek egyházi tulajdonba. 1296-ban a veszprémi püspök és káptalan az együttesen 250 aranymárka értéket képviselő Pathvására (180 márka) és Nosztre birtokok (70 márka) tulajdonába jutott a Győr nembeli Óvári Konrád mestertől annak 200 márkás tartozásának fejében.⁹⁶⁷

A kezdetben osztatlan birtokon a püspök és káptalan közötti osztozkodás valamikor 1296 és 1336 között történhetett. Utóbbi évben ugyanis Meskó püspök Papvására nevű falvának tizedét és ottani szőleit adományozta a székesegyházbeli Szent Affra oltárnak.⁹⁶⁸ 1464-ben Vetési püspök és a káptalan között egymás kárára tett kölesönös károkozások kapcsán Papvására birtokot már a főpásztor földesurasága alá tartozónak mondták – a vita kiindulópontja ismét csak a korábbi közös birtokadomány lehetett.⁹⁶⁹ Papvására az 1488-as adójegyzékben kizárólag a püspök birtoka,⁹⁷⁰ és előfordul az 1524-es püspöki urbáriumban is. Ezen összeírás szerint a település tizedét a zalai főesperes, míg tizednegyedét és kilencedét a püspök bírta.⁹⁷¹ A források alapján tehát nem dönthető el, hogy az 1362-ben még közvetett bizonyítékok alapján a püspök és káptalan által fele-fele arányban bírt település mikor került kizárólag a püspök tulajdonába. A 15. század végén már biztosan ez a helyzet állt fenn, de nem zárható ki az sem, hogy már 1464-ben is a püspök volt a falu jogos tulajdonosa.

⁹⁶⁶ MRT 2. 122–123.

⁹⁶⁷ VÉL C/1 (cap.) Pathvására 1–6. (DF 200740 – kiadása: RA 4049. –, DF 200742 – regesztája: RA 4050. –, DF 200743, DF 200745 – kiadása: RA 4058. és 4064. –, DF 200746, DF 200747.) Márton alországbírónak a bírságból járó hányadból történő kifizetése áthúzódott a következő évre, amint azt a budai káptalan oklevele tanúsítja: VÉL C/1 (cap.) Pathvására 7. (DF 200750). A IV. Béla uralkodása alatt pohárnokmesterségig jutott Konrád többször is váltogatta pártállását, így elképzelhető, hogy éppen hűtlensége miatt kellett megválnia két Veszprém megyei falvától, amelyek már 1288-ban birtokában voltak ugyan, de akkor még a veszprémi püspök húzott belőle hasznot zálog címen: ÁÚO XII. no 394. (474.) 1374-ben Óvári Konrád leszármazója, bizonyos László fia Miklós sikerrel perelte el a patvásári és nosztrei birtok után neki járó leánynegyedeket. VR 698. és 699.

⁹⁶⁸ VO no 79. (123–124.). A fehérvári káptalan általi átírása 1499-ből: VÉL C/1 (cap.) Pathvására 17. (DF 201527). 1362-ben már avval kapcsolatban emelt óvást a káptalan, hogy László püspök jogtalanul tartotta megszállva Papvására és Nosztre birtok felét: VR 554. Nem sokkal később, 1369-ben már éppen a veszprémi káptalan írt át egy korábbi évben kelt püspöki adománylevelet, amely a település püspöki részét érintően adományozott malomtelket a székesegyházi Szent Imre oltárnak: VO no 97. (148–150.) A püspök és káptalan közötti vita a települések fele miatt 1399-ben ismét felmerült, amikor is egy perhalasztó oklevélből értesülünk a püspök és a kanonokok vitájáról: VÉL C/1 (cap.) Pathvására 13. (DF 201128)

⁹⁶⁹ VOSuppl no 244. (422–423.) és VÉL C/1 (cap.) Keszi 26. (DF 201392).

⁹⁷⁰ Solymosi, 1984a. 185.

⁹⁷¹ Urbárium 32–33. Zalai főesperesről azonban 1510 után nincs tudomásunk, illetve a számadáskönyv adatai szerint sem szedtek a kanonokok tizedet a településen.

A településen már korábban részesültek a székesegyházbeli oltárok adományban, majd 1507-ben a veszprémi káptalan két 14. századi patvásári adományt írt át újjólag. A kedvezményezett mindkettő esetében Szent János evangélista székesegyházbeli oltára volt: 1373-ban László veszprémi püspök adományozott egy malmot az oltárnak a püspöki részből, 1378-ban pedig Balázs zalai főesperes juttatott többek között ugyancsak egy malomhelyet az oltárnak.⁹⁷²

Pécsely

a) **84. Kispécsely** (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1251–

A középkori két Pécsely közül – Kis- és Nagypécsely – a levéltári elenchus egyik esetében sem sorolta fel az 1082-re keltezett összeírást, noha a települést szerepelt abban. Ennek ellenére a káptalan birtokjogának védelme során többször folyamodott ezen összeírás bemutatásához. A tihanyi apátság 1211-es birtokösszeírása sem említi „Kis” előtaggal Pécselyt, s ugyanígy pusztán Pécselyről szól az az 1251-ben keletkezett adásvétel is, amelyben az Atyusz nembeli Gyurkó 55 márkáért 22 *libertinusát*, szőlőit, erdeit és más tartozékait a veszprémi káptalannak adta el.⁹⁷³ Ez a kispécselyi birtokrész a település alsó részén feküdt. A későbbiek alapján megállapítható, hogy Kis- és Nagypécselyt csak a 14. század második felétől említették e két néven külön, illetve a veszprémi káptalan mellett előbbihez fűződik a tihanyi apátság, utóbbihoz pedig a budai káptalan részbirtoka.⁹⁷⁴

További részbirtokokkal a 16. század elején gyarapodott a káptalan Kispécselyen.⁹⁷⁵ A korszak végén a számadáskönyv szerint bor- és gabonakilencedet élveztek a kanonokok a településen. 1495 és 1500 között a vászolyi, kispécselyi, csányfalvi és halomhegyi borokból származó tizedet, kilencedet és tizednegyedét együttesen adták bérbe a kanonokok. A 16.

⁹⁷² VO no 205. (315–317.)

⁹⁷³ VÉL C/1 (cap.) Kispécsely 1. (DF 200647)

⁹⁷⁴ MRT 2. 176. Kispécselyre: uo. 179. A nagypécselyi birtokrészért Himfi Benedekkel, majd Vezsenyi Lászlóval folytatott perekből kiderül, hogy az 1251-es vásárlásban foglalt 22 *mansio* és tartozékai vitán felül a káptalant illették (Kispécsely), azonban a település Barnag felőli határában, északon lévő Szabad- vagy Nádasd-hegy kapcsán (Nagypécsely) uralkodói jogokkal is számolni kellett. Pl. 1378: VR 718. Részletesebben lásd Nagypécselynél. Pécselyen az almádi monostor 1121-ből származó alapítólevele szerint az almádi bencés apátság is birtokos volt. Mint láttuk, 1211-ben már a tihanyi bencéseknek fűződött birtokjoga a településhez, illetve az sem kizárt, hogy az almádi monostort alapító Atyuszok fentebb említett 1251-es birtokeladása érintette az itteni monostori birtokot. Mindenesetre az almádi monostor pécselyi birtokjoga csak egyetlen esetben, 1412-ben merült fel. Ekkor az apát a monostor 1274-es rendezése kapcsán kiadott oklevélre (RA 2519.) hivatkozva formált igényt pécselyi – a szomszédos Szőlős közelében fekvő – birtokrészekre. Ezt azonban a veszprémi káptalan által bemutatott korábbi dokumentumokra, így az 1082-es és az 1222-es két adomány-, valamint az 1378-as és 1394-es ítéletlevelekre hivatkozva Garai Miklós nádor elutasította. ZsO III. 2957.

⁹⁷⁵ 1500-ban Szentbékállai Mihály zálogosított el két jobbágytelket korábban 2, majd újabb 10 forint értékben a kanonokok számára: VÉL C/1 (cap.) Kispécsely 15. (DF 201530) 1508-ban Henyei Mihály nemes helyi telkét vásárolta meg a káptalan: VÉL C/1 (cap.) Kispécsely 16. (DF 201572)

századi adóösszeírások szerint 1531-ben 9 adózó és 12 szegény, 1542-ben 4 adózó és 11 szegény portáját írták össze.⁹⁷⁶

b) **85. Nagypécsely** (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1217–

A levéltári elenchusban Nagypécselynél nem sorolták fel, de a későbbi perek során a káptalan itteni birtokjogait igazolandó a kanonokok több alkalommal is bemutatták az 1082-es összeírást. E szerint a veszprémi Szent Mihály egyháznak Pécselyen 2 ekealja földje, 17 szőleje, 7 jobbágya, 5 szolgája (*servus*), 2 kovácsa (*faber*), 3 *cubiculariusa*, és közösen birtokolt rétje és erdeje volt.⁹⁷⁷

Nagypécselyen immár a levéltári elenchus szerint 1217-ben és 1222-ben összesen három adománylevél alapján részesültek a veszprémi egyház *frateri*, azaz kanonokjai uralkodói birtokadományban.⁹⁷⁸ A 13. században még egy alkalommal bővült a káptalan földesúri joga.⁹⁷⁹ A későbbiek folyamán is igyekezett a káptalan kikerekíteni nagypécselyi birtokrészeit.⁹⁸⁰ 1460-ban ugyanakkor Mencshelyi István saját mencshelyi nemesi telkét elcserélte a káptalan nagypécselyi telkével.⁹⁸¹

⁹⁷⁶ Pákay, 1986. 324.

⁹⁷⁷ DHA no 81. (238.), VO no 3. (24.) A birtokvita Himfi Benedek, a Zádor-vár építője és a káptalan között a 14. század végén az 1082-es, az 1217-es és 1222-es oklevelek alapján a nagypécselyi részekről folyt. 1374-ben támadta meg Himfi Benedek birtokjogát a káptalan a három adománylevélre (1082, 1217, 1222) hivatkozva – VR 693. és 694. – s a vitatott szőlőhegy ezek alapján a kanonoki testületet illette: VR 701. és 702. Ezt követte az 1378-ban hozott Szepesi Jakab-féle országbírói ítélet: VR 718. VR 746. Az oklevelek annak ellenére Kispécsely jelzet alatt maradtak fenn, hogy az 1378-ban született országbírói ítélet (VR 718.) és ennek 1381-ben történt végrehajtásáról szóló jelentés szerint az 1251-ben vásárlás útján szerzett kispécselyi birtokok vitán felül a veszprémi káptalant illették.

⁹⁷⁸ VO no 12. (35–36.) Az uralkodói adomány a veszprémi székesegyház kincstárából elvitt Gizella-korona értékének kárpótlásaként juttatta a birtokokat a testületnek. Ezek közül hitelesnek az első, 1217-es adomány tekinthető, amely alapján 5 zalai háznép került a káptalan földesurasága alá. 1222-ben korábbi adományához képest már csak 4 háznép adományozásáról esett szó – akik név szerint megegyeztek az 1217-es adománylevélben közöltekkel –, illetve kimaradt az adományozott birtokok közül a korábbihoz képest Ábrahám. VO no 14. (38–39.) Az oklevél átírására először 1229-ben került sor, amikor IV. Béla felülvizsgálta apja birtokadományozási politikáját, s az 1222-es adományt helyénvalónak találta. CD VII/1. no CLXXXIX. (220–223.) Valószínűleg ez utóbbi oklevél pecsétjét illesztették a szintén 1222-re keltezett hamis adománylevél végére. Ebben már Nagypécselyt (*Pechul maior*) említ az uralkodó 6 háznép, illetve egy másik Pécselyt (*alia villa Pechul*) 2 háznép szolgálóval, akiknek nevei nem egyeznek az egyik korábbi adománylevélben szereplőkkel. VO no 13. (36–38.) Áruklodó, hogy a hamis oklevelet először 1276-ban, a székesegyház feldúlásának évében írták át a kanonokok, ekkor tehát már biztosan létezett. VO no 38. (69.)

⁹⁷⁹ 1244-ben az óbudai káptalan helyi jobbágya 2 malmot adott el a veszprémi káptalan szintén helyben lakó *cubicularius*ának. PRT X. no 10. (517–518.)

⁹⁸⁰ 1469-ben pécselyi Bede Péter végrendelete szerint egy telek került a káptalan tulajdonába: VÉL C/1 (cap.) Nagypécsely 40. (DF 201415). 1489-ben újabb hat jobbágytelek került a kanonokok birtokába. Ráskai Balázs, a budai vár tisztartója ugyanebben az évben a veszprémi Szent Katalin domonkos zárdától vásárolt több birtokot, így Nagypécselyen 6 telket, amelyet most misealapítványként a veszprémi káptalannak adományozott: VO no 186. (288–290.), VO no 187. (290–292.) Az adománnyal, pontosabban a vásárlással probléma lehetett, mivel 1492-ben a domonkosok általános magyarországi tartományi biztosa, Pataki Lőrinc a Ráskai-féle adományban foglalt javakat már pénzért adta el a kanonokoknak: VO no 191. (297.) 1474-ben bizta meg a domonkos rend generális magisztere, hogy az apácákat a tartományi perjel távolítsa el a kolostorból és helyükre férfiszerezteseket telepítsen. Feltehetően ezt követően annulálhatták az apácák legutóbbi birtokjoggal

A számadáskönyv adatai szerint Nagypécselyen a káptalan gabona- és borkilenced birtokában volt. Az 1531-es adójegyzék szerint 15 adózó és 20 szegény, összesen tehát 35 portája, míg 1542-ben 6,5 adózó és 12 szegény, tehát 18,5 portája volt itt a káptalannak.⁹⁸²

c) Nemespécsely (egykor Zala, ma Veszprém m.) —

A káptalani levéltárban egyetlen eredeti oklevél sem maradt fenn Nemespécselyre vonatkozóan. A Nemespécsely alatt felsorolt oklevelek közül valamennyi a káptalani pécselyi birtoklására vonatkozott.⁹⁸³ A települést csak a 17. század végén illették ezzel a névvel, a korábbi Nagypécselyből válhatott ki.⁹⁸⁴

86. Peremarton (Veszprém m.) 1317e–

A mai Berhida település területén található egykori Peremarton prédiüm a káptalan népesebb birtokai közé tartozott. Nem azonos a veszprémi püspök szintén Peremarton nevezetű oppidumával, ami a mai Somogy és Tolna megye határvidékén, Somogyacsa területén található.⁹⁸⁵ *Premortun predium* az 1082-es összeírás szerint széles határral és sok réttel rendelkezett, továbbá 6 szőlővel, 7 szántóvetővel, 2 malommal, egy híd felével, 3 szőlőművessel, 4 szekeresrel, 5 pásztorral, 3 torlóval, 1 harangozóval és „sok” jobbággal.⁹⁸⁶

A 15. század közepén a kamarahaszna fizetése alól mentesülő káptalani birtokok sorában találjuk a települést. 1441-ben Ulászló király mentesítette Peremartont Kádártával együtt ennek beszolgáltatása alól.⁹⁸⁷

kapcsolatos intézkedéseit. Hervay–Érszegi, 2010. 153–154. 1523-ban nagypécselyi Miklóssa Erzsébet után a koronára háramlott 2 helyi telekre nyert uralkodói adományt a káptalan: VÉL C/1 (cap.) Nagypécsely 48. (DF 201619).

⁹⁸¹ VÉL C/1 (cap.) Nagypécsely 39. (DF 201360)

⁹⁸² Pákay, 1986. 324–325.

⁹⁸³ VÉL C/1 Elenchus II. 489–490. o.

⁹⁸⁴ VMHL II. 302., MRT 2. 176. A káptalani számadáskönyv kapcsán esetleg gondolhatnánk arra, hogy a *Pechel dominorum* néven említett település esetleg Nemespécselyt takarja. Cáfolja ezt azonban, hogy a gabonakilenceddel adózó falvak sorában 1495–1498 között felsorolt település a későbbiekben nem szerepel, viszont Nagypécselynél éppen 1499-től jelenik meg a borkilenced mellett a gabonakilenced is felsorolása is. Más települések példáján egyébként a „*dominorum*” névvel említett településrészek a káptalan tagjaira, a kanonok „urakra” vonatkoztak.

⁹⁸⁵ Urbárium 11.

⁹⁸⁶ VO 3. (23.) A bőséges felsorolást nem támasztja alá fennmaradt adománylevel. A birtokok eredete egyrészt uralkodói adomány lehetett. Királyi népekről 1239-ből van adatunk: ekkor a peremartoni és kálozi királyi tárnokok ügyében eljáró veszprémi prépost egy bizonyos Orbánt iktatott 40 hold föld, 5 hold erdő és 2 hold kaszáló birtokába: VOSuppl no 50. (100.). Feltételezve a királyi és királynéi szolgálónépek 14. század elejére történő eladományozását, az 1082-es oklevélnek a 14. század elején történt összeállítás időpontjára már jelentős birtokrészek kerülhettek Peremartonban a káptalan tulajdonába. Szőlőket továbbá a 14. század elején több alkalommal, 1304-ben és 1312-ben vásárolt itt Egyed örkanonok, (Ákos nembeli) Kéki István veszprémi püspök testvére szőlőket: VR 27. és 55.

⁹⁸⁷ 1441: VÉL C/1 (cap.) Kádárta 3. (DF 201284). Részletesebben lásd Kádártánál.

1488-ban 44 adózó portájával a megye egyik jelentős településének számított.⁹⁸⁸ A jegyzőkönyv szerint a környékbeli birtokok (Peremarton, Ósi, Berhida, Kovácsi, s később Papkeszi) tizedből, kilencedből és a tizednegyedből származó gabonajövedelmeit a veszprémi birtoktest többi tagjából származó jövedelmekhez képest külön adminisztrálták, olykor „*pertinentie Peremarton*” szerint írták össze.⁹⁸⁹ A 16. századi rovásadó-összeírásokban 1531-ben a veszprémi püspök birtokaként jegyezték fel összesen 47 portával, majd 1536-ben már csak a káptalan mindössze 7 portáját említik.⁹⁹⁰

87. Pét (Veszprém m.) 1171–1436

A mai Várpalota település délnyugati részén található falu a bátorkői, majd a palotai várhoz tartozott, s így a Kont, majd Újlaki családok birtokolták.⁹⁹¹ A káptalannak mindössze két itteni malmáról van tudomásunk, melyek azonban már a 12. század végén a testület birtokában voltak.⁹⁹²

A malmokért és Lovas prédiuum átengedésért cserébe 1436-ban az uralkodó elengedte több káptalani birtok kamarahaszna adóját.⁹⁹³ 1467-ben azonban, amikor Mátyás király eltörölte az adót, a káptalan számára értelmetlenné vált a korábbi ügylet, ezért megpróbálták visszaszerezni az elcserélt péti malmot és lovasi birtokot.⁹⁹⁴ Végül egyik birtokrész sem került

⁹⁸⁸ Solymosi, 1984a. 185. A század végén már Peremartonhoz számították Káloz és Tuzuk prédiuumokat is.

⁹⁸⁹ Szk X.; *pertinentia pl.*: Szk 178, 187, 199. Ezek alapján feltehetően officiolátus központjának számított a település.

⁹⁹⁰ Pákay, 1942, 65. 1540-ben János király Podmaniczky Jánosnak adományozta a veszprémi egyház Ósi, Berénhida, Peremarton és (Király-) Szentistván nevű birtokait, amelyek ellen mind a püspök, mind a káptalan panaszt emelt a későbbiekben, azonban 1560-ban ezt az adományt Ferdinánd is jóváhagyta: Pákay, 1942, 36.

⁹⁹¹ 1350-ben kap újadományt Bátorkő várára Kont Miklós későbbi nádor, közte tartozékára, Pethkalaztelek-re is. – VR 426. Holub tévesen azonosította az 1436-ban, az uralkodóval megkötött csereügyletben említett – egyébként Veszprém megyei – Pét birtokot a Zala megyei Túrje környékén, a zalaszentgróti járásban feküdt Péttel. Holub, 1933. Pét. Ez alapján téves a korábbi Zala megyei Pét és az 1436-os adomány lexikonbeli azonosítása is: VMHL II. 328.

⁹⁹² 1171-ben Benedek veszprémi ispán hagyott végrendeletileg a szomszédos Kálozon két malmot a káptalanra, amelyek a Pét nevű vízen álltak: VO no 6. (29.). Ezt erősítette meg a királyi udvarnokok és az általuk lakott földek vizsgálata során 1240-ben M. itteböi prépost, amikor két malmot juttatott a korábbi tulajdonos káptalannak: VÉL C/1 (cap.) Péth 2. (DF 200639). E két malmot írhatták össze a Szent László-féle összeírásban: DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.)

⁹⁹³ VÉL C/1 (cap.) Lovas in Veszprém 8 (DF 201272). A kedvezményezett a palotai várat birtokló Újlaki Miklós a Veszprém, megyei Lovast adományként a 15. század közepe tájékán kapta.

⁹⁹⁴ Elenchus II. 492. o. (Levélári jelzete szerint VÉL C/1 (cap.) Péth 21. – az oklevél azonban lappang, már 1970-es évekbeli restaurálások előtt eltűnt. Eltűnésének datálásához adalék, hogy DF numerust sem kapott.) Lovast látszólag sikerrel perelte vissza a káptalan. 1476-ban a fehérvári kereszties konvent és Veszprém megye hatóságának jelentése szerint az eltörölt kamarahaszna adó miatt a korábban elcserélt prédiuum birtokába iktatták a káptalan. A testület ekkor tiltakozással élt az ellen, hogy az uralkodó azt Újlaki Lőrincnek adományozta el: VÉL C/1 (cap.) Lovas in Veszprém 11 és 12 (DF 201446 és 201445). 1507-ben aztán megállapodtak, hogy az Újlakiak fiági kihalása esetén a vitatott birtokrészek a káptalanra szállnak vissza: VÉL C/1 (cap.) Essegh 6. és 7. (DF 201562 és 201563). A péti malmok esetében 1524. július 22-én, Újlaki Lőrinc júniusi halála és az Újlaki család fiágon történő kihalása után kelt az a királyi parancslevél, amely szerint a fehérvári keresztieseknek kellett a veszprémi káptalant Lovas és a két péti malom birtokába iktatni: VÉL C/1 (cap.) Péth 24. (DF 201621).

káptalani kezelésbe, ugyanis sem az 1528-tól kezdődően már meglehetősen hiányos számadáskönyv malmokra vagy kilencedekre vonatkozó részében, sem az 1530-as évektől vezetett rovásadójegyzékekben nem szerepel a káptalani javak között Pét vagy a Veszprém megyei Lovas.

88. Pókafölde (Veszprém m.) 1476/1492–

Pókafölde nevű település nem ismert a szakirodalomban, ennek ellenére a levéltári elenchusban önálló tételként szerepel. Valahol a mai Veszprém területén, a Séd mentén feküdhett ez a *locus*, amelyet keletről a Jutasra és Bogárföldre vezető út, délről a veszprémi Mindenszentek társaskáptalan malma határolt, illetve a helyhez tartozott egy rét és egy, a patakon álló malom. Ezeket Vetési püspök 1476-ban adományozta a Szent György-kápolnában általa alapított Krisztus Teste oltárnak.⁹⁹⁵

Az apácák 1476 (vagy 1474) előtti pókaföldi adásvételét utóbb semmissé teheték, mivel 1492-ben már arról értesülünk, hogy a veszprémi káptalan 1400 forintért vásárolt meg 12 veszprémi és 6 nagypécselyi telket, a veszprémi Jutasi utcát, illetve további veszprémi telkeket, malmokat, erdőket és a pókaföldi malmot.⁹⁹⁶ 1498-ban aztán a püspöki alapításnak megfelelően került sor a Krisztus Teste oltár igazgatójának beiktatására a malomba és a hozzá tartozó rétbe.⁹⁹⁷

89. Rátót (Veszprém m.) 1466–

A ma közigazgatásilag Veszprémhez tartozó Gyulafirátót településen a Rátóti család, illetve az általa alapított premontrei prépostság volt kezdetben a birtokos. A veszprémi káptalan itteni részirtokai viszonylag új keletűek és 1466-tól számítandóak, amikor

⁹⁹⁵ VO no 165. (257–262.). Az oklevél adatai alapján a terület a mai veszprémi Fenyves utca tájékára helyezhető. (Ilyen vagy hasonló nevű helyet azonban sem a káptalani levéltár térképein, sem a testület 17–19. századi gazdasági levéltárának átnézett anyagában, sem pedig a kataszteri térképeken nem találtam.) A pókaföldi malomhely és a rét korábban a veszprémi Szent Katalin apácakolostor tulajdonába tartozott, amelyet az apácák Vetési Albertnek 40 forintért eladtak, hogy a kolostorépület tetőszerkezetét ki tudják javítani: VOSuppl no 262. (444–445.) Somogyi Bálint veszprémi domonkos perjel az apácák adásvételét ugyanebben az évben hagyta jóvá: VOSuppl no 264. (446–447.) 1474-ben bízta meg a domonkos rend generális magisztere, hogy az apácákat a tartományi perjel távolítsa el a kolostorból és helyükre férfi szerzeteseket telepítsen. Az új férfikolostor első ismert perjele volt Somogyi Bálint. Hervay–Érszegi, 2010.

⁹⁹⁶ VO no. 191. (297.) 1486-ban Rezi Imre dékán és Mileji Tamás éneklőkanonok tiltakozott is Márk domonkos provinciális és Gál veszprémi perjel a Szent Katalin kolostor birtokainak elidegenítése ellen, mivel a veszprémi káptalant elővételi jog illetve szomszédság jogcímén annak birtokaira: VO no 181. (282–283.)

⁹⁹⁷ VO no 197. (303–305.)

birtokcserét hajtott végre a káptalan és a Gyulafi László, de a középkor folyamán a későbbiekben megmaradtak.⁹⁹⁸

Az 1488. évi adólajstromban a káptalan 5 adózó portával bírt az egyébként 9 porta után adózó településen.⁹⁹⁹ Az 1495-től vezetett számadáskönyv szerint gabonakilencedet szedett a testület, illetve malma állt a településen.¹⁰⁰⁰ A 16. századi rovásadó összeírások szerint a káptalannak 12 vagy 13 telke volt itt, amelyek mellett a veszprémi püspök és a premontrei prépostság is birtokos volt Rátóton.¹⁰⁰¹

Ságvár (Somogy m.) —

A Somogy megyei Ságvárott a fehérvári káptalan volt birtokos, a veszprémi kanonokok a középkorban még nem. Az 1082-es összeírásban Ságvár nem is szerepelt, s a levéltári elenchus szerint is mindössze két további előfordulása van a középkorban. A somogyi tizedekkel kapcsolatos pereskedések mellett¹⁰⁰² egyetlen középkori oklevél vonatkozik a káptalan szempontjából Ságvárra, mégpedig 1520-ból.¹⁰⁰³

90. Sári (Veszprém m.) 1283/1394–1488e

Az egykori Sári, Sár vagy Malomsár település a mai Papkeszi határában található a Séd (vagy Sárvice) partján.¹⁰⁰⁴ Birtokosai között a pannonhalmi bencéseket és helyi nemesi családokat találunk, illetve részben a veszprémi káptalan is birtokos volt a településen.¹⁰⁰⁵ A

⁹⁹⁸ VÉL C/1 (cap.) Rátót 1. (DF 201407.) . Ennek során a testület Gyula- vagy Csombkeszi nevű birtokáért cserébe Rátóton és a Zala megyei Csányfalván kapta meg a Gyulafiak birtokrészeit és előbbi helyen álló kőházát (*domus lapidea*). A prépostság kegyuraságát a csere nem érintette. A későbbiekben még előfordultak viták a Gyulafiak és a káptalan között, azonban ezek megegyezéssel zárultak és érintetlenül hagyták a káptalannak rátóti birtokrészeit. VÉL C/1 (cap.) Rátót 3. (DF 201542) és Rátót 4. (DF 201608). Utóbbi esetben további 5 telket kapott a Gyulafiaktól a káptalan cserébe raposkai és gymóti birtokrészekért.

⁹⁹⁹ Solymosi, 1984a. 185.

¹⁰⁰⁰ Szk 4. és 10. (1495)

¹⁰⁰¹ 1531: 12, 1536: 13, 1542: 8 telek. Pákay, 1942. 131.

¹⁰⁰² MREV I. no XCVI. (83–86.), átírása 1251-ben MREV IV. no CCXLII. (307–308.)

¹⁰⁰³ VÉL C/1 (cap.) Berchen 32 (DF 201606), feldolgozása: Gárdonyi, 2010. 48–49. A terjedelmes, a Veszprém megyei Bercsény birtok neve alatt eredetiben fennmaradt oklevél egy egészen 1395-ig visszanyúló jogvitáról tájékoztat. Ekkor ugyanis a Gáni család egyik tagja egyezséget kötött a káptalannal a Veszprém megyei Kovácsiban és Bercsényben lévő malmok felől úgy, hogy azokat megfelezték és azok Gáni Petics fia László fiúörökös nélküli halála esetén a káptalant illelnék. 1520-ban azonban a Gáni család egy akkor végrendelkező tagja valamennyi nevezett birtokrészét, így a Somogy megyei Ságvárt és Gánt, illetve Kovácsit lelke üdvéért a fehérvári káptalannak adományozta, ami ellen a veszprémi káptalan tiltakozással élt. A veszprémi kanonokok tehát nem a ságvári vélt vagy valós birtokaik miatt, hanem a Veszprém megyei Kovács kapcsán jelentették be tiltakozásukat, ennek ellenére azonban az elenchusban Ságvárhoz is följegyezték ezt az oklevelet. Lásd még Bercsénynél.

¹⁰⁰⁴ MRT 2. 170–171.

¹⁰⁰⁵ Csánki III. 249–250.

kanonokok mindössze 1283-tól egy,¹⁰⁰⁶ 1394-től pedig esetleg egy másik malmot¹⁰⁰⁷ birtokoltak Sáriban, így a Szent Lászlónak tulajdonított birtokösszeírásban sem szerepelt a falu, tehát szolgálónépei vagy jobbágysai nem éltek itt. A 15. században a Sárira vonatkozó káptalani oklevelek elsősorban Papkeszi, illetve részben Bercsény és Peremarton birtokoknál olvashatók.¹⁰⁰⁸ A káptalani számadáskönyvben Papkeszi birtoknál három malmot sorolnak fel,¹⁰⁰⁹ ezek közé tartozhatott minden bizonnyal a két korábbi sári malom is.

91. Soponya (Fejér m.) 1224/1263–1294

Soponya a veszprémi káptalan törzsbirtokaitól mintegy 30 km-re keletre található. A kanonoki testület birtoklására csak a 13. századból van adat. 1224-ben¹⁰¹⁰ és 1263-ban is Szent Mihály székesegyház s nem a káptalan részesült adományban, bár utóbbi esetben 1270-ben Favus nagyprépost járt el, így ez alapján feltételezhető a káptalan birtoklása.¹⁰¹¹ 1294-ben aztán a soponyai és feketei birtokrészeket az előbbi végrendelkező leszármazottjának, Leopárd fia Leónak engedte át a káptalan a megkötött egyezség értelmében, míg a fajszi, paloznaki és jutasi részek tulajdonában megmaradt.¹⁰¹² Ezt követően a veszprémi kanonokok soponyai birtokairól nincs forrás.

92. Szárszó (Somogy m.) 1317e–1495e

A mai Balatonszárszó esetében összesen három említése van a káptalani birtokjognak. A Szent László-féle összeírás alapján a veszprémi Szent Mihály egyháznak Szárszón 2 *cubiculariusa*, 3 ekealja földje, 11 szőleje, 16 szolgálja (*servus*) és 4 helyen erdeje

¹⁰⁰⁶ Endrédi Odolphus fia Odolphus 1283-ban egy Sár vizén lévő malmát, amely a káptalan Papkeszi nevű falvával volt szomszédos, Colynus veszprémi főesperesnek adta el: VÉL C/1 (cap.) Sári 4. (DF 200707). Az ügy előzménye, hogy 1262-ben IV. Béla egy vitézének, fehérvári Odolphusnak adományozott a Sár vizén egy malmot úgy, hogy a folyón lévő másik malmot a királyi udvarnokok használhatják. Az adományt V. István is megerősítette 1272-ben. 1262: RA I. 1272.; 1272: RA II. 2203.

¹⁰⁰⁷ VO no 109. (165–168.) 1394-ben cserélte el Koltai György éneklőkanonok és Tamás nevű testvére Sár folyón álló keszi malmát és tartozékait saját alsóendrédi, szécsi és teleméri birtokrészei fejében.

¹⁰⁰⁸ Mutatja ezt a 18. századi levéltári elenchus összeállítójának megjegyzése is, aki a Saári címszó után hozzátette: „vide plura sub Berchen P[ap]Kesz et Kovácsy”: VÉL C/1 (cap.) Elenchus II. 523. o. Az itteni káptalani birtokok, vagyis a malmok csak Papkeszi, illetve ez utóbbi kapcsán pedig Bercsény és Peremarton birtokok vonatkozásában kerülnek említésre, és osztoznak azok sorsában.

¹⁰⁰⁹ Szk 4. A középkor végén sem számították Sárít önálló káptalani birtoknak: az 1488-as adóösszeírásban világi birtokosai fizettek adót, 1531-ben pedig már jórészt elpusztult.

¹⁰¹⁰ VOSuppl no 32. (72–73.) Pacus királyi szerviens megerősített az uralkodóval rokonainak a Szent Mihály székesegyház javára tett egy ekealja földről szóló adományát.

¹⁰¹¹ VOSuppl no 68. (123–124.) 1263-ban paloznaki Villibald hitvese, Froca hagyott lelke üdvéért a székesegyháznak Villibald testvérével, Leopárddal közösen bírt paloznaki, fajszi, jutasi, soponyai és feketei birtokrészeket úgy, hogy azok élvezetében életében megmaradt, s csak halála után szálltak azok a székesegyházra. Az adományt a veszprémi nagyprépost 1270-ben IV. Bélával erősítette meg: VOSuppl no 72. (126–127.)

¹⁰¹² VOSuppl no 105. (166–167.)

volt.¹⁰¹³ 1358-ban Somogy megye részére tartott nádori közgyűlésen a káptalan tiltakozással élt több birtoka, köztük Szárszó idegenek által történt megszállása ellen.¹⁰¹⁴ Az ekkor megfogalmazott panasz egy évtizeddel később – ellentétben az abban felsorolt többi településsel – Szárszó esetében végül sikerrel, a kanonokok birtokjogának helyreállításával nyert rendezést.¹⁰¹⁵ A középkor végi számadáskönyvben egyszer sem fordul elő a település, ahogy az 1524-es püspöki urbáriumban sem található.

93. Szécs (Fejér m.) 1278e–1394

A középkori Fejér megyei Szécs (és/vagy Telemér) prédiom a mai Sárszentágota település határában, az egykori káptalani birtoktesttől mintegy 20 km-re keletre keresendő.¹⁰¹⁶ A birtok ismeretlen időpontban került a káptalan tulajdonába, de 1278-ban már birtokosai voltak a kanonokok.¹⁰¹⁷ 1394-ben a káptalan pedig elcserélte itteni javait további birtokai közelében fekvő papkeszi malomhely fejében.¹⁰¹⁸ A későbbiekben ennek megfelelően nem található adat a káptalan itteni birtokaira, így nem szerepel az a számadáskönyv adatsoraiban és a 18. századi levéltári elenchusban sem.

94. Szentkirályszabadja (Veszprém m.) 1314e–1495e

A Veszprém közeli, elsősorban kisenemesek lakta településen (*libera villa Sancti regis*) a 1314-ben már birtokban volt a káptalan.¹⁰¹⁹ 1326-ban egy adomány révén tovább bővült a kanonokok itteni birtokállománya.¹⁰²⁰

A káptalan itteni birtokai jelentéktelennek mondhatók, s ez 1446-ban egy csere értelmében tovább csökkent.¹⁰²¹ 1488-ban ugyan még háromnál kevesebb adózó telkét írták össze a

¹⁰¹³ DHA no 81. (240.), VO no 3. (26.)

¹⁰¹⁴ VR 495.

¹⁰¹⁵ VR 620. és 621.

¹⁰¹⁶ Csánki III. 346. (Szécs) és 353. (Telemér)

¹⁰¹⁷ Ekkor ugyanis Pál mesternek adták bérbe tíz évre 37 márkáért: VÉL C/1 (cap.) Szécs I. (DF 200700)

¹⁰¹⁸ A cserében érintett fél Koltai György kántorkanonok és családja volt. A csere értelmében szécsi, illetve a Somogy megye Alsóendrédén bírt birtokrészeit adták az éneklőkanonok familiájának azok említett malomhelyéért cserébe. Keszire: VO no 109. (165–168.); Szécsre és Endrédre: VÉL C/1 (cap.) Endréd 6 (DF 201104). Koltai György egyébként már 1389-ben kibérelte a szécsi káptalani prédiomot: ZsO I. 1081.

¹⁰¹⁹ VR 70. Ekkor adták ki a szabadi nemesek néhai szabadi Bochnak és testvéreinek Garmannak eddig visszatartott hagyatékát, 1 hold földjét, 2 falcastrumnyi rétet és 25 helyen fekvő további 103,5 holdnyi szántót a veszprémi káptalannak átadták. Hasonló nagyságrendű, 1 ekealja földet írtak össze az 1317 körül összeállított Szent László-féle hamis összeírásban is. DHA no 81. (237.), VO no 3. (23.)

¹⁰²⁰ Férje beleegyezésével Erzsébet saját és szülei lelke üdvéért Szabadiban 7 helyen összesen 13 hold szántót adományozott ekkor a káptalannak: VR 168. (Az adomány 2 paloznaki szőlőről is említést tett.)

¹⁰²¹ 1446-ban kövesi Pósvölgyi Albert cserélte el kövesi, pósvölgyi és felsőörsi birtokrészeit a káptalan egy szabadi telkével és az elenchus regesztája szerint a hozzá tartozó 40 hold földdel. A foltos oklevél: VÉL C/1 (cap.) Szentkirályszabadja 10. (DF 201307), VÉL C/1. Elenchus II. 544. o.

település 52 telke között,¹⁰²² de a számadáskönyvben már a településre vonatkozó egyetlen említés sincs.¹⁰²³ A kanonokok mellett a veszprémi Keresztelő Szent János egyházában lévő Szűz Mária kápolna bírt még itt tartozékokkal a 15. század közepén.¹⁰²⁴

95. Szentmártonföldre (Veszprém m.) 1515–

A mai Küngös déli, Csajággal szomszédos határában található az egykori Szentmártonföldre település, amelyet az újkorban sokáig utóbbi település határában írtak össze.¹⁰²⁵ Borhi Balázs somogyi főesperes saját és családja lelke üdvéért 1515-ben a veszprémi káptalannak adományozta a korábban általa vásárolt Szentmártonföldét és a rajta található kőből épült malmot.¹⁰²⁶

Az 1488-as adóösszeírásban még értelemszerűen nem szerepelt a káptalan birtokai között a település – ennél is furcsább, hogy a település neve egyáltalán nem merült föl az összeírásban, ahogy az 1530-as-1540-es évek összeírásiban sem szerepelt. Igaz lehetett tehát a pannonhalmiaknak a Borhinak történő eladásról szóló megjegyzése, miszerint hasznot már nem hajtott a prédiüm, lakosai feltételezhetően nem voltak.

96. Szerente (Zala m.) 1275–1339

A mai Zalaszentlászló környékén terült el az egykori Szerente nevű volt zalai várföld.¹⁰²⁷ A település már az 1082-re keltezett Szent László-féle adománylevél szerint is a káptalan azonban ténylegesen, oklevéllel alátámaszthatóan csak 1275-ben került a falu birtokába.¹⁰²⁸ Az 1317 körül keletkezett összeírásban a veszprémi Szent Mihály egyház itt 7 ekealja földet, 9 szőlőt, 3 szolgát (*servus*), 7 hospes jobbágyot, 4 *calefactores stubaet* és 5 szakácsot (*cocus*)

¹⁰²² Solymosi, 1984a. 185.

¹⁰²³ Sőt, 1508-ban sor került a szentkirályszabadjai nemesek és a veszprémi káptalan veszprémi birtokainak elhatárolására is. VOSuppl no 285. (475–478.)

¹⁰²⁴ 1464-ben Miklós kápolnaigazgató egy veszprémi és egy szabadí üres telekbe történő bevezetésének mondtak ellen, utóbbi esetben a helyi nemesek: VO no 148. (233–235.)

¹⁰²⁵ MRT 2. 75. (Csajág) és 121. (Küngös), illetve VMHL 363.

¹⁰²⁶ A településen a középkor végéig a pannonhalmi apát volt birtokos, akitől Borhi Balázs 1510-ben azt 100 forintért megvásárolta. Az eladásról szóló dokumentum egy 1516. évi átírásban maradt fenn, amikor a vásárlásról szóló oklevelet és egy másikat írt át Perényi Imre nádor. VO no 211. (325–327.) Az oklevelet Szentmártonföldre adományozásáról az uralkodó is megerősítette 1517. novemberében: VÉL C/1 (cap.) Szentmártonföldre 5. (DF 201599). Az iktatásnak 1518. február elején ellentmondott néhány sári nemes: VÉL C/1 (cap.) Szentmártonföldre 6. (DF 201600). A káptalani számadáskönyv adatsoraiban 1517-ben tűnik fel a negyedik Papkesziben található malom, amely akkor és 1518-ban „*per Blasium Borhy*” kitételrel szerepelt. 1519-től már Borhi-malom néven szerepelt a számadáskönyvben a malom, amely a papkeszi Újmalommal (Wymalom) együtt a káptalan jelentős malombevételi forrásának számított. 1522-ben például a káptalan teljes malombevételének kb. 20%-a e két malomból származott. Szk passim.

¹⁰²⁷ Csánki III. 111.

¹⁰²⁸ VO no 29. (59–60.) IV. László ugyanis hadi célokra a veszprémi székesegyházból összesen 515 márka értékben vitt el aranyat és ékszereket, amelyekért cserébe az „egykori” zalai várföldet, Szerentét adta a veszprémi egyháznak.

bírt.¹⁰²⁹ A falut azonban csak mintegy hét évtizedig át birtokolta a káptalan. 1339-ben a kanonokok a fehérvári káptalan előtt elcserélték szerentei birtokaikat több szentlászlói nemes veszprémi és fajszi birtokrészeire.¹⁰³⁰ A későbbiekben Szerente nem szerepelt a káptalan birtokai között, csak az 1082-es adománylevelél 1350-ben és 1407-ben kelt átírásaiban.

Szőlős

Három Szőlős nevű település található a levéltári elenchusban: *Szőlős iuxta Balatinum*, *Szőlős in comitatu Vesprimiensi* és *Szőlős in comitatu Zaladiensi*. Az 1082-es adománylevelében is három Szőlős (*Sceleus*) szerepelt, ezek közül azonban az egyik nem egyezik az elenchusbeliekkel. Az egyik Kék és Pécsely között (elenchus: *iuxta Balatinum*), a másik Litér szomszédságában (elenchus: *in comitatu Weszprém.*), a harmadik Somogyban, *Luba* és Kapoly felsorolása között.

a) **97. Szőlős** („Balaton melletti”, egykor Zala, ma Veszprém m.) 1222–

A mai Balatonszőlős település a mai Pécsely és Balatonfüred között fekszik az egykori zalai részekben.¹⁰³¹ A szentlászlói adománylevelében rá vonatkozó, Pécsellyel szomszédos bejegyzés szerint a veszprémi Szent Mihály egyháznak itt 9 szőleje és 7 szőlőművese, 1 ekealja földje és a falu lakosaival közösen használt rétje és erdeje volt.¹⁰³² Az összeírás előzményének a hamis 1222. évi oklevél,¹⁰³³ illetve egy 1309-ben tett végrendelet¹⁰³⁴ tekinthető.

A kanonokok szőlősi birtoklása a középkor végéig megmaradt. A számadáskönyv szerint a településen bor- és gabonakilencedet is szedtek. 1495–1500 között¹⁰³⁵ a szőlősi tizedeket is bérbe adták a kanonokok: a település tehát azok közé tartozhatott, ahonnan a káptalan tizeddel is bírt. A 16. századi adóösszeírásokban a káptalan telkei (1536: 1 adózó, 3 szegény, 1542: 6 adózó, 5 szegény¹⁰³⁶) mellett a püspök szőlősi jobbágyságait is összeírták annak ellenére, hogy a néhány évvel korábbi püspöki urbárium szerint a településen a főpásztor nem volt birtokos.

¹⁰²⁹ DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.)

¹⁰³⁰ VOSuppl no 149. (229–237.) A cseréről kiállított két oklevél érdekessége, hogy egyikben csak az 1082-es oklevélben említett szerentei birtokok, míg a másikban az 1275-ös uralkodói adományban foglaltakat is megemlégtették.

¹⁰³¹ MRT 2. 55–56. Bonyolítja a helyzetet, hogy a topográfia szerint itt is két Szőlős volt egykor található.

¹⁰³² DHA no 81. (238.), VO no 3. (24.)

¹⁰³³ VO no 13. (36–38.) Eszerint Szőlősön a káptalan 9 házhelyet kapott.

¹⁰³⁴ A kanonokok már meglévő szőlősi birtokai mellé Szőlősi *Fwn* fia Dénes végrendeletében vásárolt helybeli birtokát adományozta összesen 60 hold terjedelemben lelke üdvéért, feleségének hitbére kikötése mellett a veszprémi káptalannak: VR 43.

¹⁰³⁵ Szk 6. és 63.

¹⁰³⁶ Pákay, 1986. 325.

Bár 1473 augusztusában Kornis Mihály nagyprépost ellen emelt panaszt a káptalan, szőlősi préposti javadalomhoz kapcsolódó birtokokról más forrásunk nincs.¹⁰³⁷

b) **98. Szőlős** (Somogy m.) 1317e–1340/1349

Az 1082-es adománylevélben szereplő harmadik Szőlőst *Luba* és Kapoly között írták össze. Eszerint a veszprémi Szent Mihály egyháznak a településen 80 hold földje, 4 rétje, 12 szőlője és 5 szőlőművese volt.¹⁰³⁸ A birtokot – a rajta lévő 80 hold földdel, illetve Bőrével együtt – a fehérvári keresztesekkel 1340 és 1349 között cserélték el a veszprémi kanonokok.¹⁰³⁹

c) **99. Szőlős** (Veszprém m.) 1296/1337–1488e

A Veszprém megyében található Szőlőst a mai Kádárta határának Litérrel szomszédos délnyugati sarkára kell lokalizálnunk.¹⁰⁴⁰ A településen az összeírás szerint a veszprémi Szent Mihály egyháznak 2 ekealja földje, 2 helyen erdeje, 4 torlója és 2 harangozója volt.¹⁰⁴¹ A birtoklás kezdetével kapcsolatban bizonytalanok az adatok. 1296-ban zálog révén, míg 1337-ben csere révén jutott fekvőségekhez itt a káptalan.¹⁰⁴² a 1395-ben egy malommal bővült a kanonokok helyi birtoka.¹⁰⁴³ 1484-ben a székesegyházbeli Boldogságos Szűzről nevezett kriptá Szent Imre oltára kapott adományt a településen.¹⁰⁴⁴

A káptalani számadáskönyvben a Veszprém megyei Szőlősre vonatkozóan nincs bejegyzés, illetve az 1488-as és a 16. századi adóösszeírásokban sem szerepelt, a 16. századra a település elnéptelenedett.¹⁰⁴⁵

¹⁰³⁷ Kornis a prépostsági javadalomhoz csatolva elfoglalta a káptalant illető 8 szőlősi birtokrészt, illetve más veszprémi telkeket: VOSuppl no 249. (428–429.) és no 250. (429–430.). A nagyprépost még 1473 októberében elcserélte javadalmát, s az év novemberétől már segesdi főesperesként tűnik fel egy hiteleshelyi oklevél méltóságsorában: DF 260800.

¹⁰³⁸ DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.)

¹⁰³⁹ VR 332. Az oklevél egyébként Szőlős iuxta Balaton 10. (DF 200871) jelzet, vagyis Balatonszőlős neve alatt maradt fenn.

¹⁰⁴⁰ MRT 2. 114., VMFN IV. 287. (36/1016–1017) Ez a Szőlős az 1082-re keltezett Szent László-féle összeírás szerint is Litér előtt került felsorolásra.

¹⁰⁴¹ DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.)

¹⁰⁴² 1296-ban 4 dénármarkáért zálogba vették Rátót nembeli Lóránd fia Rátót örökölt szőlősi birtokrészét: 34 hold földet, 1 rétet és 1 telket: VÉL C/1 (cap.) Szőlős in Veszprém 2. (DF 200741). 1337-ben a tihanyi apátsággal megkötött szerződés értelmében a bencések szőlősi és geleméri birtokrészeiért arácsi, aszófői, örvényesi és udvari birtokrészeiket adták: ZO I. no 218. (322–324).

¹⁰⁴³ Himházi György fia Lukács egy szőlősi birtokába és a Sédén található Kómalom felébe nyertek iktatást: ZsO I. 3778. Utóbbi malmot a számadáskönyv adatsorai alapján már Veszprém határában állónak mondták, s 1497–1508, majd 1525–1528 között többször a szintén veszprémi *Maius* vagy Majos-malommal együtt adták bérletbe.

¹⁰⁴⁴ Nyilas Bálint adományozott ekkor Szőlősön 27 hold rétet – a káptalani rétek szomszédságában – és szántót: VO no 170. (268–269.)

¹⁰⁴⁵ Mind egy 1464-es oklevél „prédium” adata – VOSuppl no 245. (423–424.) –, mind Nyilas Bálint rétekről szóló adománya is azt támasztja alá,

d) Szőlős (Zala m.) —

A mai Vindornyaszőlőssel azonosítható a levéltári elenchesba Tátika vár tartozékaként – *Szőlős apertinentia castris Tadeuka in ctu Szalad* – felvett Szőlős.¹⁰⁴⁶ Az elenchesban szereplő középkori oklevelekből három az 1082-es összeírás és annak 1350. és 1407. évi átírása. Azonban az ebben szereplő Szőlős nevű települések az előbbi hárommal azonosíthatók, s nem a Tátika várhoz tartozóval. További két oklevél már Tátika várral hozható kapcsolatba, azonban ezekben nem Szőlős, hanem Nyirád és Szántó tartozékok mellett Szóc (*Zelch, Scoulch*) szerepelt.¹⁰⁴⁷ A Szántó, tehát Tátika melletti Szőlősről egyetlen oklevél maradt fenn, ez azonban a zalai plébánosokkal folytatott tizedper kapcsán keletkezett.¹⁰⁴⁸ Ezek alapján kijelenthető, hogy Vindornyaszőlősön a káptalannak a középkorban nem volt birtokjoga.

100. Szöröcsök (Veszprém m.) 1317–1488e

Veszprém megye területén ma két Szöröcsök utótagú település található: Borszöröcsök és Karakószöröcsök.¹⁰⁴⁹ A káptalani levéltár 18. századi elenchesában is két Szöröcsök található: Arkybanzurchuk és Zürcsük. A két település megkülönböztetése azonban nem lehetséges, mivel előbbinél összesen két, utóbbinál egy oklevél került felvételre az elenchesban, ráadásul a három oklevél közül kettő azonos jelzetű, vagyis egyetlen oklevelet takar.¹⁰⁵⁰ Csánki Dezső alapján Borszöröcsök azonosítható „Arkibányaszöröcsök”-kel.¹⁰⁵¹

Az egyetlen valóban Szöröcsök jelzet alatt fennmaradt oklevélben 1300-ban III. András megerősítette alországbírája egy évvel korábbi ítéletét, amelyben a szöröcsöki nemesektől elkobozta azok *Arkybanzurchuk*-i földjeit.¹⁰⁵² Az oklevélátírást kieszközlő Gál fehérvári őrkanonok, királynéi speciális clericus is érdekelt volt az ügyben. Néhány év múlva, 1317-ben ugyanis már mint veszprémi és pécsi kanonok, valamint hantai prépost a szöröcsöki nemesektől az előbbi oklevéllel elkobzott, majd később Ágnes királyné adományából éppen neki jutott földeket lelke üdvéért más birtokokkal – a Somogy megyei két Endréddel – együtt a veszprémi káptalannak adományozta.¹⁰⁵³ Ezt követően azonban a káptalan szöröcsöki birtokairól nem maradt fenn forrás.

¹⁰⁴⁶ Csánki III. 113. (Szöllős c.)

¹⁰⁴⁷ 1272: ZO no 49. (66–69.), és ennek 1341. évi átírása: VÉL C/1 (cap.) Kál 21. (DF 283215).

¹⁰⁴⁸ MREV IV. no CCCXLIII. (387–389.)

¹⁰⁴⁹ MRT 3. 40. és 121.

¹⁰⁵⁰ VÉL C/1 (cap.) Endréd 2. (DF 20795)

¹⁰⁵¹ Csánki III. 255.

¹⁰⁵² ÁÚO V. no 154. (236–241.)

¹⁰⁵³ VR 85.

101. Taath (Somogy m.) 1152e–1495e

A feltehetően somogyi helység azonosítása bizonytalan. Vonatkozó forrásaink többségét az 1082-es összeírás és átírásai alkotják, amelyben *That* néven fordul elő, ahol a veszprémi egyháznak 3 szőleje és ugyanennyi szőlőművese, 2 rétje és 50 hold földje volt.¹⁰⁵⁴ A szomszédos felsorolt birtokok mind a Balatontól délre lévő részeken találhatóak, ami alapján feltételezhető, hogy a kérdéses *That* is itt volt. Csánki szerint elképzelhető, hogy a somogyi Péntekhelyel,¹⁰⁵⁵ illetve nem kizárható, hogy a hangalak alapján az összeírásokban szereplő Túr szomszédságában lévő Tarddal azonos. Utóbbi elképzelést erősíti, hogy a Tard(os)kés nevű veszprémi egyházmegyei cultellus központja Tardon volt.¹⁰⁵⁶ Egyetlen biztos adat egy 1152-ben kelt oklevél, amely szerint a veszprémi kanonokok esküje szerint *Tat*-on a veszprémi egyház szolgálói éltek.¹⁰⁵⁷

102. Telemér (Fejér m.) 1278e–1394

A középkori Fejér megyei Telemér prédiom rövid káptalani történetére lásd a Szécsnél írtakat. A település nem azonos a Veszprém megyei Kádárta település keleti határában található egykori Gelemér¹⁰⁵⁸ prédiommal.

103. Tótvázsony (Veszprém m.) 1206k–1488e; 1507–

A település káptalani birtoktörténete a 16. század előtt zavaros. Billegét II. András fia születésekor a káptalannak adományozta,¹⁰⁵⁹ azonban 1233-ban a mai település határain belül lévő Billegére már más kapott uralkodói adományt.¹⁰⁶⁰ A kanonokok minimális helyi birtoka a 14. század elején a Szent László-féle oklevél alapján 1 ekealja föld és hat jobbágy volt.¹⁰⁶¹ 1488-ban egyetlen adófizető jobbágya sem volt a településen a káptalannak. 1507-től azonban, vagyis Újlaki Lőrinc hercegnek a káptalan részére a bándi (essegvári) vár feléről és

¹⁰⁵⁴ DHA no 81. (240.), VO no 3. (26.)

¹⁰⁵⁵ Csánki II. 636.

¹⁰⁵⁶ Engel, 2001b. Tard, illetve Szk. A levéltári elenchusban *Taath*-nál szerepel még 1407-ből egy hivatkozás a (Pap-) Keszi 16-os sorszámú oklevélre, amelyben Ozorai Pipo Buda és Visegrád környéki falvak tizede fejében 1800 forintot utaltatott ki János veszprémi püspöknek. A felsorolt települések között van egy *Tad* vagy *Tach* nevű is, ez azonban a Duna menti mai Tahival azonosítható. DL 42912. Györffy IV. 702.

¹⁰⁵⁷ RA 81. Az 1358-ban kelt nádori oklevélben is szerepel azon helységek között, amelyek a káptalan panasza szerint „idegenektől elfoglalva” vannak. VR 495. „*quas manus aliene occupasset*”

¹⁰⁵⁸ MRT II. 113.

¹⁰⁵⁹ VO no 24. (50–51.)

¹⁰⁶⁰ A Pós mester részére történt uralkodói adományozás kapcsán került sor Billege és Vázsony – *que sunt conterminales* – határjárására: VOSuppl no 42. (86–91.). A későbbiekben többször támadt vita az adományozott s leszármazói, az Essegváriak és a kanonoki testület között. Az ellentétek zömmel Billegére és annak hovatartozására vonatkoztak, azonban néhányszor előkerült ezek kapcsán (Tót-) Vázsony neve is, így például 1412-ben: ZsO III. 2206. A település birtokviszonyaira lásd Solymosi, 1984b. 102. jegyzet és Horváth–Koppány, 2008.

¹⁰⁶¹ DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.)

uradalmáról tett adománytól kezdődően a számadáskönyv adatsoraiban is előfordult a település neve.¹⁰⁶² A korszakvégi dikális összeírásokban már Essegvári és Dörögdi birtok.¹⁰⁶³

104. Túr (Somogy m.) 1293–1495e

A mai Somogytúr község esetében az 1082-ben készült összeírás és átírásai mellett egyetlen esetben említik meg a veszprémi káptalant. A településhez 1293-ban adományként jutott a testület. A település esetében a káptalan magánlevéltárában nem maradt fenn oklevél annak eladományozásáról vagy elcseréléséről, így ennek sorsa az 1293-as adományozást követően ismeretlen. Világi birtokosairól a 13. századot követően szólnak a források. A 15. században Csánki oppidumnak tekintette heti- és országos vásártartási joga (csütörtökön, illetve Szent Benedek napján, március 21-én) alapján.¹⁰⁶⁴ Kubinyi osztályozása szerint 7 centralitási pontja alapján a II. osztályba (átlagos mezővárosok, mezőváros jellegű falvak) tartozott.¹⁰⁶⁵

105. Tuzuk (Veszprém m.) 1317e–

A település a mai Berhida határának északnyugati részén feküdt Káloz és Dezsőkáloz szomszédságában, egyike a Séd-patak völgyében fekvő káptalani és püspöki birtokoknak.¹⁰⁶⁶ A birtokra vonatkozó okleveles anyag három részre osztható. Az első csoportot az 1082-es Szent László-féle összeírás és ennek átírásai alkotják.¹⁰⁶⁷ Az oklevelek második csoportja a 14. század második felében a káptalan és a péti nemesek között zajlott pereskedés, amelyek a Káloz birtokra vonatkozó iratok között maradtak fent (lásd Káloznál). Két további oklevél a 16. század elejéről pedig egy peremartoni birtokvita kapcsán említi a káptalan tuzuki prédiáját.¹⁰⁶⁸ Ezek alapján kijelenthető, hogy a káptalannak biztosan voltak a középkorban Tuzukon birtokrészei, noha sem a számadáskönyvben, sem az 1530–1540-es évek adójegyzékeiben nem fordult elő önálló településként.

¹⁰⁶² VÉL C/1. (cap.) Esseg 7. (DF 201563), Szk 128. Korábban csak tized és tizednegyed illetve a kanonokokat a faluból.

¹⁰⁶³ Pákay, 1942. 155.

¹⁰⁶⁴ Csánki II. 583–584., Weisz, 2010. 1441.

¹⁰⁶⁵ Kubinyi, 1989. 330.

¹⁰⁶⁶ MRT 2. 72.

¹⁰⁶⁷ Az összeírás közli egyébként Tuzuk prédiám határait, és lakosai között 3 jobbágyot, 7 szekereset és 4 harangozót említ.

¹⁰⁶⁸ VÉL C/1 (cap.) Peremarton 24. (DF 201560) és Peremarton 25. (DF 201566).

106. Udvari (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1222–1277/1337

Balatonudvari szolgálónépekre vonatkozóan a veszprémi káptalan 1222-ben, a hamis II. András-féle adományban nyer birtokjogot.¹⁰⁶⁹ A következő évben a káptalan elcserélte 4 udvari háznépét az örvényesiekkel és arácsiakkal együtt Péter püspökkel annak Mindszentkálla nevű falvára.¹⁰⁷⁰

Udvarinak – Örvényessel, Aszófővel és Aráccsal együtt – már korábban, az 1211-es összeírás szerint is birtokosa volt a tihanyi apátság. 1337-ben e négy birtokban lévő káptalani jogokat cserélték el a kanonokok a bencésekkel azok Veszprém megyei szőlősi és szomszédos geleméri birtokrészeire.¹⁰⁷¹

1494-ben az egyetlen Udvari jelzetű oklevélben udvari nemesek követtek hatalmaskodást a káptalan egy jobbággyával szemben, amely ügyben az uralkodó új határnapot tűzött ki.¹⁰⁷²

A korszak végén a számadáskönyv adatai alapján földesúri joga nem, ellenben tized és tizednegyed szedési joga volt a kanonokoknak Udvariban mind bor, mind gabona tekintetében. A káptalan a település birtokosaként a 16. századi adóösszeírásokban sem fordult elő.

107. Újlak (Zala m.) 1259e–

A Zala megyei Újlak a káptalan egyik korai, feltehetően 13. század elején már megszerzett birtoka volt. Név szerint először 1259-ben említették, amikor István ifjabb király adományából a kanonokok itteni jobbággyai mentesültek a megyésispánok joghatósága és a nekik fizetendő adók alól.¹⁰⁷³ A kisebb jelentőségű Újlak osztozott a birtokközpont Merenye és a szomszédos, szintén káptalani Garabonc történetével.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁶⁹ VO no 13. (36–38.) A hamisítás korára enged sejtetni, hogy 1276-ban, a veszprémi székesegyház dűlása után íratta át Pál prépost az oklevelet IV. Lászlóval: VO no 38. (69.) Az átírást 1386-ban a fehérvári káptalan is megismételte a kanonokok kérésére: VR 848.

¹⁰⁷⁰ VO no 40 (72–73.)

¹⁰⁷¹ ZO I. no 218. (322–324.) A cserével kapcsolatban többször átírták még az oklevelet, így például Udvari alatt a levéltári elenchusban fennmaradt hivatkozás szerint 1400-ban is (Helyesen: 1411-ben; ZsO III. 132.) Ugyancsak a tihanyi bencésekkel kapcsolatban került elő Udvari apátsági falvak tizedének és tizednegyedének hovatarozásával kapcsolatban. A birtokok, így Udvari tizedét és tizednegyedét az uralkodói döntés értelmében visszaadták a káptalannak. (Részletesebben lásd Arácsnál.) 1480-ban a tihanyi apátság nyert Bátor István országbírótól beiktatást többek között egy udvari részirtokba. Ennek azonban a veszprémi káptalan képviselője ellentmondott: VÉL C/1 (cap.) Kispécsely 12. (DF 201458)

¹⁰⁷² VÉL C/1 (cap.) Udvari 11. (DF 201515)

¹⁰⁷³ 1259: CD IX/7. Anecdota no XXIX. (672–673.). 1271-ben szintén István, immár királyként, megerősítette előbbi adományát. Az átíró oklevélben Merenye és a hozzátartozó falvak szerepelnek: 1271: RA II/2086.

¹⁰⁷⁴ Merenye kanonoki birtoklását a hagyomány már 1204-ben Szent László felesége, Adelhaid királyné adományának tulajdonította, tehát a 11. század végétől birtokos volt a környéken a káptalan. Újlak önállóan mindössze egyszer kerül elő, amikor 1455-ben a Marcali-familiáris Csapi András szentgyörgyi várnagy a káptalan újlaki birtokáról beszédette a terragiumot: VÉL C/1. Újlak 11. (DF 201348), Csapi Andrásra Engel, 1996a. I. 427. A káptalani levéltárban fennmaradt egyik Újlak jelzetű oklevél azonban nem a zalai Újlakra

A számadáskönyv adatsorai szerint a kötet időszaka alatt a zalamerényei birtokigazgatók kezelték a településről származó jövedelmeket. A 16. századi dikális összeírások szerint egyre népesebbé váló faluban 1534-ben 16, 1536-ban pedig 22 portája volt a káptalannak.¹⁰⁷⁵

108. Vámos (Veszprém m.) 1275–

A mai Nemesvámos a középkor végén 49 adózó portájával népes településnek számított.¹⁰⁷⁶ Az egytelkes nemesi faluban birtokos volt még a veszprémi püspök, a káptalan, a veszprémvölgyi apácák és a fajszi Ányos család is.¹⁰⁷⁷

A veszprémi káptalan több alkalommal jutott vámosi birtokrészekhez a 13. század végén,¹⁰⁷⁸ s további adományokban a 15–16. században.¹⁰⁷⁹ A 13–14. század folyamán zajló társadalmi változások is bővítették a kanonokok helyi jobbágynak számát.¹⁰⁸⁰ 1465-ben a székesegyházi Szentkereszt-oltár javára végrendelkeztek.¹⁰⁸¹

1501-ben Bederfalvi Balázs kanonok vásárolt Vámoson egy nemesi telket a maga és családja számára Fajszi Ányos Ferentől,¹⁰⁸² amelybe három évvel később a fehérvári káptalan a szomszédok ellentmondása nélkül be is iktatta.¹⁰⁸³

vonatkozik. 1360-ban a veszprémi püspök görgetegi birtokára rátörő királynéi újlaki jobbágyság feltehetően a közeli Rinyaújlakról érkezettek: VR 537.

¹⁰⁷⁵ MOL E 158. Zala megye, 1534: 70. o., 1536: 147. o. (1660. tekercs)

¹⁰⁷⁶ Solymosi, 1984a. 191.

¹⁰⁷⁷ VMHL I. 292.

¹⁰⁷⁸ Az adományok sorát a Pál nagyprépost, jogi doktor számára tett uralkodói donáció jelentette 1275-ben, amely 6 királynéi szolgálónépet érintett: VOSuppl no 81. (139–140.) A következő évben, Veszprém nevezetes feldúlása környékén, májusban egy fél vámosi telekről végrendelkezett Kővágóörsi Miske lánya Gyöngy a veszprémi káptalan javára: HO V. no 44. (54–55.)

¹⁰⁷⁹ 1441-ben kisvámosi Gergely fia Kozma végrendeletében vámosi birtokát a káptalanra és egy részét a fajszi plébániára hagyta: VÉL C/1 (cap.) Vámos 16. (DF 201283). 1415-ben Zsigmond eskü letételére kötelezte vámosi Gergely fia Kozmát és testvérét Jakabot, akik többszöri felszólítás ellenére sem mutatták be egy ottani, vámosi Fülöp fia János birtokrészére vonatkozó oklevelüket. (ZsO V. 467.) Az oklevél levéltári elenchusban szereplő regesztája szerint egyébként a szóban forgó birtok az egyházi jobbágyság közé 1318-ban állt János birtokrészére vonatkozik. (*Mandatum Sigismundi regis super repetitione litteralium instrumentorum capituli Joanne de Vámos fienda sonans*. VÉL C/1 Elenchus II. 573. o.) Kozma végrendeletét követően hamarosan elhunyt, birtoka azonban nem került a káptalanhoz. A következő évben ugyanis Ulászló király ugyan elismerte a kanonokok jogát a végrendeletben foglalt adományhoz, azonban azt Rozgonyi Simon egykori veszprémi, jelenlegi egri püspök kérésére már korábban másnak adományozta. Hogy a káptalant ne érje kár, az uralkodó a káptalan Kisberény, Peremarton, Kádárta, Nagygyimót, Merenye és Vászoly nevű birtokait felmentette a kamarahaszna fizetése alól: VÉL C/1 (cap.) Kádárta 4. (DF 201285). 1455-ben aztán V. Lászlóval a káptalan átíratta és megerősítette kisvámosi Kozma 1441-ben kelt végrendeletét: VÉL C/1 (cap.) Vámos 18. (DF 201344).

¹⁰⁸⁰ 1285: HO V. no 57. (69–70.), 1314: VR 71., 1318: VR 91., 1350: VR 425. Vámos is érintett volt az uralkodói birtokok felülvizsgálata során, azonban az itteni egykori királyi és királynéi földeket 1323-ban és 1329-ben I. Károly a veszprémi püspöknek, illetve a káptalannak ítélte. 1323: VR 130. Az oklevél plikáján I. Lajos 1365-ös megerősítése is olvasható. 1329: VR 196., 198., 199. és 201.

¹⁰⁸¹ Szentkirályszabadjai Nyulás Tamás özvegye, Ilona végrendeletében két vámosi jobbágytelket hagyott az oltárnak: VO no 150. (236–237.). Fennmaradt 1471-ből Vámosi Albert kanonok, oltárigazgatónak az Ilona asszony végrendelete szerint az oltárnak hagyott egyik telekbe történő beiktatása: VÉL C/1 (cap.) Vámos 20. (DF 283236).

¹⁰⁸² Kóta 567.

Egy 1511-ben, az éneklőkanonoki javadalmak kapcsán végzett vizsgálat során kiderült, hogy három tanú elmondása szerint Vámoson 12 holdnyi földet birtokol a kántor, ez idő szerint Nágocsi Gáspár és elődje is, s ezen kívül egy házat, amelyben lakik.¹⁰⁸⁴ Ezt megerősítik a 16. századi adójegyzékek, amelyek szerint a püspök, a káptalan és a veszprémvölgyi apácák mellett az veszprémi olvasókanonok is bírt egy adózó portával.¹⁰⁸⁵ A káptalani számadáskönyv szerint a településen gabonakilenceddel bírt a testület.

109. Vászoly (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1174–

A veszprémi káptalan egyik ősi birtoka, amelyen a középkor végéig megmaradt a kanonokok birtoklása. 1174-ben Atyusz nembeli Miske fia István végrendeletében 2 ekealja földet, 4 szolgálót (*mancipius*), 5 szőlőt, 3 malmot és a Solymos nevű erdőrészt adta a veszprémi Szent Mihály egyháznak.¹⁰⁸⁶

1305-ben 2 vászolyi káptalani offciálist említett egy peres eljárásbeli vizsgálat, amely alapján feltételezhető, hogy officiolátus központjának számított ekkor a település.¹⁰⁸⁷ Vászoly is azok közé a káptalani birtokok közé tartozott, amely mentessé vált a kamarahaszna fizetési kötelezettsége alól.¹⁰⁸⁸ Birtokos volt a településen a veszprémi székesegyházbeli Szent László oltár is.¹⁰⁸⁹

Az 1507-ben Újlaki Lőrinc adományából a káptalanhoz került tartozékok között felsorolt Vászoly elírás eredménye. A levéltári elenchus hivatkozása és az oklevelek Vászolyt összekeverték a Bándhoz közelebb fekvő (Tót-) Vázsonnyal – ezt támasztják alá a számadáskönyv adatsorai is, amelyben Vászoly már korábban is, míg Tótvázsony csak 1507-

¹⁰⁸³ VÉL C/1 (cap.) Vámos 22. (DF 201546). Ez évben a számadáskönyv adatai szerint Bederfalvi megkapta a káptalan kisgyermelyi tizednegyedét és ereki tizedét „*ad rationem sessionis in Wamus*”. Szk 95.

¹⁰⁸⁴ VO no 212. (328–335., különösen 334–335.) Az esetleges kapcsolatot Bederfalvi Balázs telekvásárlása, illetve a helyi éneklőkanonoki javadalom és a 16. századi adójegyzékek olvasókanonoki portája között a források hiánya miatt nem sikerült felderíteni.

¹⁰⁸⁵ Pákay, 1942. 152.

¹⁰⁸⁶ VOSuppl no 12. (49–51.) 1217-ben az uralkodó tett adományt itt a káptalannak a keresztes hadjáratra elvitt Gizella-koronáért cserébe: VO no 12. (35–36.) Ugyanezt az adományt ismételte meg 1222-ben: VO no 14. (38–39.) Az adományt IV. Béla 1229-ben hagyta helyben: CD VII/1. no CLXXXIX. (220–223.) 1272-ben előbb V. István – 5 udvarnoknépet említve –, majd IV. László is megerősítette ezt: RA 2208 és 2330. (Érdekesség, hogy a hamis 1222-es adománylevélből kimaradt a vászolyi adomány.) A Szent László-féle adománylevel szerint 9 ekealja földje, 10 szőleje, 8 szolgálója (*servus*), 2 *primus* jobbágya, 7 hospes jobbágya, 4 *aratora*, 3 malma és 1 malomhelye volt a veszprémi Szent Mihály egyháznak: DHA no 81. (238.), VO no 3. (24.)

¹⁰⁸⁷ VR 28.

¹⁰⁸⁸ 1442: VÉL C/1 (cap.) Kádárta 4. (DF 201285)

¹⁰⁸⁹ 1453-ban az oltárnak Debrenteiek által történő dotálását erősítette meg (adományozta újra) az uralkodó: VO no 141. (224–225.) A beiktatásról két hónappal későbbi jelentés számol be: VÉL C/1 (cap.) Vászoly 21. (DF 201337)

től szerepelt a káptalannak kilenceddel adózó, tehát a kanonokok földesurasága alá tartozó települések között.¹⁰⁹⁰

A számadáskönyv szerint a kanonokok bor- és gabonakilencedet szedtek Vászolyban. 1495 és 1500 között a vászolyi, kispécselyi, csányfalvi és halomhegyi borokból származó tizedet, kilencedet és tizednegyedet együttesen adták bérbe a kanonokok. A 16 századi adóösszeírásokban a kanonokoknak 1531-ben 45, 1534-ben 22, 1542-ben 23 jobbágytelke volt Paloznakon.¹⁰⁹¹

110. Veszprém város (Veszprém m.) 1249e–

Veszprém városa, mint a püspökség székhelye, kezdetben a püspök osztatlan birtokát képezte, ahol az egyház népei mellett uralkodói szolgálónépek, udvarnokok is laktak. A későbbiek alapján a káptalan földesurasága alá tartozott a Sárszeg, illetve a vár környéki városrészek, míg a Szent Miklós- és a Szent Tamás-szeg kifejezetten a püspökébe tartozott. Az utolsó veszprémi uralkodói földek a 14. század végén kerültek egyházi tulajdonba.¹⁰⁹²

A püspök és a káptalan birtokainak megosztását követően a 13. század közepétől maradtak adatok a kanonoki testület veszprémi birtokrészeinek bővítésére.¹⁰⁹³ Az 1317 körül készített Szent László-féle összeírás szerint a Szent Mihály-székesegyház környéke, a Zimány és a Berény erdő, 8 ekealja föld, 9 rét, „sok” jobbágy, 6 malom és 4 üres telek alkotta a bazilika birtokát.¹⁰⁹⁴

A veszprémi várban és váralján több kanonoki épület állt. A kanonokok, illetve családjaik háziról a 13. század utolsó harmadából maradtak fenn az első adatok.¹⁰⁹⁵ Veszprém

¹⁰⁹⁰ VÉL C/1. (cap.) Essegh 7. (DF 201563.) és Billege 14. (DF 201561)

¹⁰⁹¹ Pákay, 1986. 326.

¹⁰⁹² 1392-ben Zsigmond Maternus püspöknek adományozta a veszprémi várjobbágyok (*iobagiones castrenses ... proclamarie servitutis obligati*) telkét és az Ispánság-erdőt: VO no 107. (163–164.)

¹⁰⁹³ Az első, okleveles adatban fennmaradt ingatlanügylet 1249-ben történt, amikor a kanonokok vásárlással tettek szert meglévő malmuk mellé egy újabb malomra valamint egy kis szigetre: VO no 19. (44–45.). Ezt követően számos forrás maradt a különböző jogügyletekre vonatkozóan, amelyekhez a VO és a VOSuppl kötetek bőséges adatot szolgáltatnak, így ennek részletezésétől most eltekintünk.

¹⁰⁹⁴ DHA no 81. (236.), VO no 3. (22–23.)

¹⁰⁹⁵ 1271-ben Favus veszprémi prépost (1257–1271) adományozta rokonainak városbeli házát, ami az éneklőkanonok házának szomszédságában feküdt: VO no 27. (56–58.) A korábban említett 1277-ben történt csere során kiderült az is, hogy a kérdéses malom Simon segedi főesperes (1277) kúriája mellett állt. 1337-ben Veszprémi Pál fia János, Péter éneklőkanonok (1288–1316) testvére adósságai fejében 16 márkáért adta el a káptalannak saját veszprémi és jutasi birtokait: VOSuppl no 147. (225–227.) Az érintett veszprémi telekhez egy gyümölcsös tartozott, és tudni lehet még elhelyezkedéséről, hogy a Séd mellett feküdt, Miklós somogyi főesperes háza mellett, aki 1331-ben azt 8 évre zálogba is vette Pál fia Jánostól. 1343-ban Tördemici Jánosnak a testvérétől, György néhai dékántól örökölt kúriás telkét és a rajta álló épületeket szerezte meg a káptalan 16 márkáért: VO no 83. (129–130.) 1412-ben Vasvári László kanonoknak (1412–1418, majd felsőörsi prépost 1439-ig) a káptalani iskola igazgatása és az ifjúság nevelése terén végzett munkája elismeréseképpen adott el a káptalan egy veszprémi telket 28 forintért: VO no 117. (176–177.) Kanonokok közötti ingatlanügylet megkötésére került sor 1416-ban. Dubnicai János kanonok (1415–1422, majd budai főesperes 1425-ig) 1416-ban

azonban – más székeskáptalanokkal összevetve mint pl. Pécs, Győr – egybefüggő kanonoki vagy káptalani városrész nem alakult ki. Mindesetre a kanonokok lakóházai és a káptalan által a városban birtokolt egyéb ingatlanok a testület vagyonát gyarapították. A várban lakó szolgálonépek joghatósága pedig ugyan kezdetben a püspököt illette, ám 1313-ban I. Károly előtt István veszprémi püspök lemondott a veszprémi várba költöztetett volt káptalani jobbágyok fölötti joghatóságról és adóik és bírságpénzeik fele részéről, s ígéretet tett arra is, hogy a káptalannak a jobbágyokhoz kapcsolódó jogait nem fogja háborgatni.¹⁰⁹⁶

Két jellemző példa egy kanonoki család veszprémi birtokszerzésére. Veszprémi Mihály fia Márton felsőörsi prépost (1290–1327, István püspök *yconomusa*) és János nevű testvére 1315-ben 9 bécsi márkáért egy fél veszprémi malomhelyet vásárolt Mózes kanonok (1305–1329) háza alatt.¹⁰⁹⁷ Márton prépost nem volt már életben, amikor 1329-ben János nevű fivére a telket ismét megvásárolta, mivel azt korábban királyi adományként Veszprémi Besenyő Lukács fia János visszakarta az uralkodótól.¹⁰⁹⁸ Veszprémi Mihály fia János fia Miklós nagybátyjához, Márton préposthoz hasonlóan veszprémi kanonok lett, s emellett a királyi kúriában jegyzőként dolgozott. 1332-ben így lehetősége nyílt arra, hogy a felmenői által korábban szerzett veszprémi ingatlanokra vonatkozó jogait az uralkodóval megerősítse. A fehérvári káptalannak az uralkodó elé tett jelentése szerint Miklós kanonok 5 veszprémi telek és több helyen összesen 99 hold szántó tulajdonosa volt a városban.¹⁰⁹⁹ Három évvel később, 1335-ben újabb két királyi ítélettel erősítette meg Miklós kanonok családja városi javait. Apja, Veszprémi János egykori telkeibe, amelyeket 1332-ben várjobbágyi telkeknek nyilvánítottak 1335. március 29-én, míg Miklós somogyi főesperessel szemben április 5-én nyert uralkodói döntés alapján iktatást.¹¹⁰⁰

A Koltai családnak a káptalannal folytatott birtokügyeire az 1394-ben megkötött csere kapcsán – Endréd, Szécs és Telemér, illetve Papkeszi voltak az érintett települések – már kitértem. Koltai György éneklőkanonok (1377–1394) testvérel, Tamással együtt 1377-ben egy veszprémi telket vásároltak meg a káptalantól 17 márkáért. Ezt a Séd melletti telket egyébként korábban Jakab segesi főesperes (1335–1360) hagyta végrendeletében a

elcserélte a Szent Margit-szegen lévő házát Gergely presbiterrel, a székesegyházbeli Keresztelő Szent János és Szent Pál apostol oltárnak János örsi préposttól (1388–1415) kapott, a káptalani fürdő közelében fekvő házával: VO no 121. (189–190.)

¹⁰⁹⁶ VO no 68. (107–108.). Az oklevél alapján feltételezhető, hogy a veszprémi várban – ahol az oklevél szerint a kanonokok házai állnak – eddig a püspök joghatósága kizárólagos volt.

¹⁰⁹⁷ VO no 71. (110–111.)

¹⁰⁹⁸ VO no 75. (117–118.)

¹⁰⁹⁹ VO no 77. (119–122.)

¹¹⁰⁰ VOSuppl no 145. (219–223.) és VOSuppl no 146. (223–225.) .

testületre.¹¹⁰¹ A beépített telket később György kántor halála után utóda, Gergely éneklőkanonok (1395–1418) 20 márkáért vásárolta meg 1395-ben.¹¹⁰²

A 15. század második felétől megszorodtak a székesegyházi oltároknak – vagy oltárigazgatóknak – történő adományozások.¹¹⁰³

Az 1488. évi adólajstrom szerint Veszprémben a domonkosok és a püspök 5-5, illetve a prépost 1 telke mellett a káptalan 18 portával bírt. (Szenttamásfalván további 35 püspöki porta volt.)¹¹⁰⁴ Az éneklőkanonoki javadalom kapcsán folytatott vizsgálat szerint a kántor egy veszprémi házat bírt a hozzá tartozó kerttel.¹¹⁰⁵ A dikális összeírások szerint 1531-ben a 34 káptalani mellett a kántornak 3 portája volt. A Szent Miklós-szegen ugyanekkor 4 káptalani, és 4 préposti portát, a Felső utcában pedig további 6 káptalani portát írtak össze. 1536-ban 30,5 káptalani porta mellett 2-2 portája volt a városban a nagyprépostnak, az olvasó- és az éneklőkanonoknak. 1542-ben 22 káptalani és egy nagypréposti telket írtak össze.¹¹⁰⁶

111. Vigánt (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1317k–

A mai Vigántpetend település vigánti része tartozott a veszprémi káptalan földesurasága alá. Az 1082-es összeírás szerint a veszprémi Szent Mihály egyház 2 ekealja földet, a közösen használt erdőt, egy kapolcsi malmot és 9 harangozót birtokolt, tehát csak egy apró birtoka volt a településen.¹¹⁰⁷ A számadáskönyv adatai alapján 1499-ig¹¹⁰⁸ csak a vigánti erdő

¹¹⁰¹ VO no 102. (157–158.)

¹¹⁰² VO no 110. (168–169.)

¹¹⁰³ Korai előzményként 1378-ban kelt a veszprémi káptalan jelentése arról, hogy Balázs zalai főesperes (1364–1373) veszprémi várban lévő vásárolt házat hagyta a székesegyház Szent János evangélista oltárának: VO no 205. (315–317.) 1467-ban Vetési püspök a székesegyházbeli Szent András apostol, Szent András és Benedek vértanúk, Szent Miklós és Gál hitvallók és Mária Magdolna tiszteletére alapított oltár igazgatóságát annak szegénysége miatt az örkanonoksággal kötötte össze. Az oltár javadalmát egyrészt Újfalusi Gál örkanonok (1448–1472) több helységben található földjei és szőlői, valamint a káptalan egy veszprémi háza alkotta. Utóbbit ekkor éppen az örkanonok használta és más kanonoki házak szomszédságában állt: VO no 152. (241–245.) Néhány évvel később, 1473-ban az egyik szomszédos épületet, néhai Hadadi Demeter kanonok (1467–1473) házat adta a káptalan a Szent György-kápolnabéli, a püspök által újonnan alapított Krisztus Teste oltárnak: VO no 157. (250–251.) Az oltárigazgatóságot Vetési Albert püspök három évvel később további, többek között a Veszprémben található pókaföldi adományokkal gazdagította: VO no 165. (257–262.) 1490-ben egy Sárszegen lévő káptalani házhelyet adományoztak a kanonokok a székesegyház Szent Péter-oltára igazgatójának és utódainak: VO no 189. (295–296.) 1508-ban egy a vártól keletre lévő kanonoki házat adtak a Szentmihályfalvi Antal kanonok (1495–1507) által alapított Szent Ulrik-oltárnak, ami a veszprémi iskola Szűz Mária kápolnájával átellenben feküdt: VO no 206. (317–319.) Egy évtizeddel később 1518-ban a Szent Katalin, Borbála és Dorottya oltára részesült Telekesi János kanonok (1511–1533) révén egy veszprémi házról szóló adományban: VO no 213. (336–337.)

¹¹⁰⁴ Solymosi, 1984a. 185.

¹¹⁰⁵ VO no 212. (328–335.)

¹¹⁰⁶ Pákay, 1942. 51.

¹¹⁰⁷ DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.) E javakért 1335-ben indított a káptalan pert az összeírás bemutatásával, mivel azokat panasz szerint vigánti nemesek elfoglalva tartották: VR 264. 1338-ból való: ekkor Nagymartoni Pál országbíró parancsára kettéosztották a települést, melyből a nyugati, Kapolcs felé eső részt a Kapolcs patakon lévő Kismalommal együtt a káptalannak, a település keleti részét a nemeseknek ítélte: VR 304. Az

felügyeletével bíztak meg egy-egy kanonokot, majd ezt követően már felsorolták a települést azok között, ahonnan gabonatedés és tizednegyed illette a kanonokokat.

Vilonya (Veszprém m.) —

A középkorban Vinyola néven is előforduló település a fehérvári káptalané vagy prépostjáé volt, a veszprémi káptalannak birtokjoga nem fűződött a faluhoz.¹¹⁰⁹ A veszprémi káptalani birtokok levéltári elenchesába azért kerülhetett mégis a település, mivel szomszédos volt a káptalani Berénhidával és a mai Litér területén található egykori Papvására településsel. Az elenchesban szereplő említései ennek megfelelően határjárásokhoz kötődnek.¹¹¹⁰

112. Zamárdi (Somogy m.) 1171–1358k

Szamárd, a mai Zamárdi azok közé a települések közé tartozik, ahol az 1082-es hamis összeírás mellett csak két további említése van a káptalan birtokjogának. Az összeírás alapján a veszprémi Szent Mihály egyháznak Szamárdon 70 hold földje, 6 szőleje, 3 szőlőművese volt.¹¹¹¹ Szűk évszázaddal később 1171-ben egy végrendelet révén gazdagodott a veszprémi egyház helybeli birtokokban.¹¹¹² 1358-ban Somogy megye részére tartott nádori közgyűlésen a káptalan tiltakozással élt több birtoka, köztük Zamárdi idegenek által történt megszállása ellen.¹¹¹³ A 15. század végén a káptalani számadáskönyvben egyszer sem említették meg a települést, és az 1524-ben összeállított püspöki urbáriumban sem szerepelt a főpásztori birtokok között. A veszprémi egyház birtokjoga tehát valamikor a 14. század közepén szűnt meg Zamárdiban.

113. Zánka (egykor Zala, ma Veszprém m.) 1418–1495e

A településen a 15. század elején lehetett egy rövid periódusban birtokos a veszprémi káptalan. 1418-ban a veszprémi káptalan a település korábbi birtokosa, a rátóti Gyulafiak

elválasztás más helyi nemesek jogait sértette: VR 347. A káptalani településrészt a későbbiekben Polgár- vagy Pórvigántnak, a nemesekét Nemesvigántnak nevezték. VMHL II. 422.

¹¹⁰⁸ Szk 56.

¹¹⁰⁹ VMHL 408., MRT 2. 260.

¹¹¹⁰ 1478-ban Vetési Albert püspök és a káptalan mondott ellent egy vilonyai határjárásnak, amelyek a két említett káptalani birtokot is érintették: VÉL C/1. Elenches II. 577. o. Az oklevél a bejegyzés szerint a királyi levéltárban található, azonosítása nem sikerült. 1507–1508-ban három peremartoni oklevél kapcsán mindannyiszor a fehérvári káptalan Vilonya nevű településének elhatárolása történt meg a veszprémi testület Peremarton, Káloz, Alsókáloz, Tuzuk és Bercsény nevű birtokaitól. Az elhatárolásra egyébként egy hosszabb ideje húzódó vita lezárásaként került sor: VÉL C/1 (cap.) Peremarton 24. (DF 201560), Peremarton 25. (DF 201566) és Peremarton 26. (DF 201571).

¹¹¹¹ DHA no 81. (239.), VO no 3. (25.)

¹¹¹² Benedek veszprémi ispán többek között itt végrendelkezett 9 szőlőről és 2 szőlőművesről: VO no 6. (29–30.)

¹¹¹³ VR 495.

zánkai, a kanonokok birtoka szomszédságában lévő földjét valamilyen jogcímen elfoglalta majd feldúlta.¹¹¹⁴ A későbbiekben a településen a káptalan birtokjogára nincs adatunk, sem a számadáskönyvben, sem az adójegyzékekben nem fordult elő a kanonokok birtokaként.

Egy 1512-ben a veszprémi éneklőkanonok javadalmát felkutatató vizsgálat szerint a kántor Zánka, Tagyon és Monoszló teljes tizedét élvezte.¹¹¹⁵

¹¹¹⁴ ZsO VI. 1530. Az uralkodó tisztítóeskü letételére kötelezte a káptalan tagjait, amelyet azok meg is tettek – ZsO VI. 1747. –, majd ezt követően két évvel később, 1420-ban már a pert folytatni kívánó Gyulafiak ellen született elmarasztaló ítélet, éppen az eskü korábbi letétele miatt: ZsO VII. 1926.

¹¹¹⁵ VO no 212., különösen: 329., 330. és 333. o. Éppen ezért meglepő, hogy a számadáskönyv adatai között semmilyen formában nem fordul elő a település.

9. Források és felhasznált irodalom

9.1. Források

- Annatae = Josephus Körmendy (ed.): *Annatae e regno Hungariae provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421–1536*. Budapest, 1990. (Publicationes Archivi Nationalis Hungariae II/21.)
- AOkl = Kristó Gyula (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár. I–*. Budapest–Szeged, 1990–.
- AO = Nagy Imre (szerk.): *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis / Ajoukori okmánytár. I–VI*. Budapest, 1878–1891. VII. Tasnádi Nagy Gyula (szerk.). Budapest, 1920.
- ÁÚO = Wenzel Gusztáv (ed.): *Árpádkori új okmánytár / Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII*. Pest–Budapest, 1860–1874.
- BC = Kandra Kabos: A Bakócs-Codex vagy Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadó-könyve 1493–6 évekből. In: Kandra Kabos (szerk.): *Adatok az egri egyházmegye történelméhez. II*. Eger, 1887. 333–452.
- Bél, 1989. = Bél Mátyás (Kredics László szerk.): *Veszprém vármegye leírása*. Veszprém, 1989. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 6.)
- Bortizedjegyzék = Szakály Ferenc – Szücs Jenő (Nógrády Árpád – Tringli István kiadásra előkészítette): *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. Budapest, 2005. (História Könyvtár, Okmánytárak 4.)
- BTOE = Gárdonyi Albert (szerk.): *Budapest történetének okleveles emlékei I*. Budapest, 1936.
- CD = Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XII*. Budae, 1829–1844.
- CDH 2003 = Rácz György (szerk.): *A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Database of archival documents of medieval Hungary. DL–DF 4.2*. [Budapest], 2003. (Arcanum CD ROM)
- CDH 2008 = Rácz György (szerk.): *Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország digitális levéltára. Digital Archives of Mediaeval Hungary DVD ROM DL–DF 4.3*. Budapest, 2008. (A Magyar Országos Levéltárban (MOL) a Mohács előtti gyűjteményekhez 1874–2008 között készült levéltári segédletek és oklevelek elektronikus feldolgozása.)
- CDH 2010 = Rácz György (szerk.): *A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. Készült a Magyar Országos Levéltárban 1874–2009 között a Mohács előtti gyűjteményekhez készült levéltári segédletek elektronikus feldolgozásával*. Internetes kiadás (DL–DF 5.1). 2010.
- CJH = Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici I. / Magyar Törvénytár I. (1000–1526)*. Budapest, 1899.
- DHA = Georgius Györffy (ed.): *Documenta Hungariae Antiquissima. Vol. I. 1000–1131*. Budapest, 1992.
- Documenta Batori = Horváth Richárd – Neumann Tibor – C. Tóth Norbert (szerk.): *Documenta ad historiam familiae Batori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540*. Nyíregyháza, 2011.
- Dreska = Dreska Gábor: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára. I–III*. Győr, 2007–2009.
- ETE = Bunyitay Vince – Rapaiics Rajmund – Karácsonyi János – Kollányi Ferenc – Lukcsics József (szerk.): *Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából. I–V*. Budapest, 1902–1912.
- Fejérpataky, 1886–1887 = Fejérpataky László: A veszprémi káptalan kincseinek összeírása 1429–1437. évekből. *Magyar Történelmi Tár* 1886. 553–576., 1887. 173–192.
- HO = Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső (kiad.): *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII*. Győr–Budapest, 1865–1891.

- HOKI = Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula (szerk.): *Hazai Oklevéltár 1234–1536*. Budapest, 1879.
- Katona = Stephanus Katona: *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae. I–XLII*. Claudiopoli, 1779–1817.
- Kóta = Kóta Péter: *Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526*. Szombathely, 1997 (Vas megyei levéltári füzetek 8; Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban, 1).
- Litér tört. = Hudi József (szerk.): *Litér község története. Egy Balaton-felvidéki falu múltja és jelene*. Litér, 2007.
- MES = Knauz Nándor et al. (szerk.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–IV*. Esztergom–Budapest, 1874–1999.
- MOL = Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár, Budapest.
 DF = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképtár.
 DL = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár.
 E 158 = Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archívuma, Conscriptiones portarum.
 S 78 = Magyar Országos Levéltár, Térképtár, Kataszteri térképek.
- MREV = Guilelmus Fraknoi – Josephus Lukcsics (edd.): *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. / A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV*. Budapest, 1896–1907. [Újabb kiadása CD-ROM-on: Veszprém, 2007.]
- PRT = Erdélyi László – Sörös Pongrácz (szerk.): *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I–XII/B*. Budapest, 1902–1916. [Az egyes kötetek függelékében közölt okmánytári rész bővített CD-ROM kiadása: Dreska Gábor (szerk. és a szöveget gondozta): *Collectio Diplomatica Benedictina, A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei, Pannonhalma, 2001.*]
- RA = Szentpétery Imre – Borsa Iván (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Budapest, 1923–1987.
- RAD = Szentpétery Imre – Zsoldos Attila (szerk.): *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke*. Budapest, 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.)
- RCS = Solymosi László (közzev.: *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve / Registrum capituli cathedralis ecclesiae Strigoniensis (1500–1502, 1507–1527)*. Budapest, 2002.
- RegPal = Szöcs Tibor (szerk.): *Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke*. Budapest, 2012. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.)
- Suppl. = Lukcsics Pál: *XV. századi pápák oklevelei. I–II*. Budapest–Pécs, 1931–1938. (Olaszországi Magyar Oklevéltár I–II.)
- Szapolyai oklt. = Neumann Tibor (közreadja): *A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526)*. Budapest, 2012. (Magyar Történelmi emlékek. Okmánytárak)
- Szk = Kredics László – Madarász Lajos – Solymosi László (kiad.): *A veszprémi káptalan számadáskönyve, 1495–1534. / Krónika, 1526–1558. / Javadalmasok és javadalmak, 1550, 1556*. Veszprém, 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 13.)
- Urbárium = Kredics László – Solymosi László (kiad.): *A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium*. Budapest, 1993. (Új Történelmi Tár 4.)
- VÉL = Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprém.
 A/7 = Veszprémi Püspöki Levéltár, Acta et fragmenta visitationis canonicae.
 A/44 = Veszprémi Püspöki Levéltár, Acta Dioecessana.
 C/1 (cap.) = Veszprémi Káptalan Magánlevéltára, Documenta juris possessionarii.
 C/1 (epp.) = Veszprémi Káptalan Magánlevéltára, Documenta ad jura episcopatus Vesprimiensis tangencia.
 VeML = Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém.

- VO = Gutheil Jenő (szerk.), Kredics László (kiad.): *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523)*. Veszprém, 2007. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.)
- VOSuppl = Érszegi Géza – Solymosi László (összeáll.): *Veszprém város okmánytára. Pótkötet. (1000–1526)*. Veszprém, 2010. (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.)
- VR = Kumorovitz L. Bernát (összeáll.): *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Budapest, 1953. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II/2.)
- ZO = Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár I–II*. Budapest, 1886–1890.
- Zsinati könyv = Solymosi László (kiad.): *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai*. Budapest, 1997.
- ZsO = *Zsigmondkori oklevéltár*. I–II. Összeáll. Mályusz Elemér. III–VII. Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk. Borsa Iván. VIII–IX. Szerk. Borsa Iván, C. Tóth Norbert. X. Szerk. C. Tóth Norbert. XI. Szerk. C. Tóth Norbert, Neumann Tibor. XII. Szerk. C. Tóth Norbert, Lakatos Bálint. Budapest, 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II/1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.)

9.2. Felhasznált irodalom

- Ádám, 1912. = Ádám Iván: *A veszprémi székesegyház*. Veszprém, 1912.
- Balassa–Baranya, 2010. = Balassa László – Baranya Péter: *A veszprémi székesegyház*. In: Diós István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. XV. Budapest, 2010. 138–142.
- Bedy, 1934. = Bedy Vince: *A felsőörsi prépostság története*. Veszprém, 1934. (A veszprémi egyházmegye múltjából 3.)
- Bedy, 1938. = Bedy Vince: *A győri székeskáptalan története*. Győr, 1938.
- Békefi, 1896. = Békefi Remig: *Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése*. *Századok* 30 (1896) 321–337.
- Békefi, 1907. = Békefi Remig: *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban*. Budapest, 1907.
- Békefi, 1912. = Békefi Remig: *Veszprém a középkorban*. In: Hornig Károly (szerk.) *Veszprém múltja és jelene*. Veszprém, 1912. 1–32.
- Bogdán, 1978 = Bogdán István: *A magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig*. Budapest, 1978. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltár- és történelmi forrástudományok. 3.)
- Bojt, 1935. = Bojt Lajos: *A fejevári őrkanonokság (custodiatus) birtokának története a XVII. század végétől 1833-ig. Gazdaságtörténelmi értekezés*. Budapest, 1935. (Palaestra Calasanciana. A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől.)
- Bónis, 1971. = Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971.
- Borsa, 1981. = Borsa Iván: *A szenyéri uradalom 1524.-i összeírása*. *Somogy Megye Múltjából* 12 (1981) 29–46.
- Borsa, 1989. = Borsa Iván: *Királyi rendeletre tartott megyei közgyűlés Somogyvár mellett 1444-ben*. *Somogy megye múltjából* 20 (1989) 5–27.
- Borsa, 2000. = Borsa Iván: *A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban*. 6. közl. *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv*. 31 (2000) 7–59.
- Bunyitay, 1883. = Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai és monostorai a püspökség alapításától az 1566. évig*. Nagyvárad, 1883. (A váradi püspökség története 2.)
- Cevins, 2003. = Cevins, Marie-Madeleine de: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*. Budapest, 2003.
- Csánki = Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–V. Budapest, 1890–1941.

- Csete, 1867. = Csete Antal: A veszprémi székesegyház ékszereinek leltára. *Magyar Sion* 5 (1867) 359–361.
- Csukovits, 2011. = Csukovits Enikő: Végrendelet. In: Kőszeghy Péter (főszerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon. XII.* Budapest, 2011. 372–373.
- Eckhart, 1913. = Eckhart Ferenc: Hiteles helyeink eredete és jelentősége. *Századok* 47 (1913) 640–655.
- Engel, 1988. = Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). *Századok* 122 (1988) 89–146.
- Engel, 1996a. = Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II.* Budapest, 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.)
- Engel, 1996b. = Engel Pál: Uradalomszervezés a Dunántúlon a XIV–XV. században. In: Hermann István (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből. 2.* Pápa, 1996. 21–30.
- Engel, 2001a. = Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században I–II. In: Csukovits Enikő (szerk.): *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Budapest, 2001. 13–72. (Eredeti közlés: *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei* 4 (1968) 337–357. és 5 (1970) 291–313.)
- Engel, 2001b. = Engel Pál: *Magyarország a középkor végén.* CD ROM. [Budapest,] 2001.
- Engel, 2007. = Engel Pál: Töprengések az Árpád-kori sánccvárok problémájáról. *Castrum* 6 (2007) 1–18. (Eredeti közlés: *Műemlékvédelem* 31. (1987/1) 9–14.)
- Engel–Kristó–Kubinyi, 1998. = Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526.* Budapest, 1998.
- Erdő, 1994. = Erdő Péter: Középkori egyházi bíraskodás írott emlékei Lengyelországban és Magyarországon. *Magyar Könyvszemle* 110 (1994) 117–129.
- Erdő, 1996. = Erdő Péter: Egyházi jogélet a középkori Veszprémben a Nágocsi Gáspár-féle kódex tükrében. In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században.* Veszprém, 1996. (Veszprémi múzeumi konferenciák 6.) 78–89.
- Erdő, 2004. = Erdő Péter: Egyházi bíraskodás. In: Kőszeghy Péter (főszerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon. II.* Budapest, 2004. 295–299.
- Érdújhelyi, 1899. = Érdújhelyi Menyhért: *A körjegyzőség és hiteleshelyek története Magyarországon,* Budapest, 1899.
- Érdújhelyi, 1903. = Érdújhelyi Menyhért: *A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarország mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt,* Budapest, 1903.
- Éri, 1969. = Éri István: Veszprém megye középkori településtörténeti vázlata. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8 (1969) 199–216.
- Falussy, 2000. = Ifj. Falussy József: Középkor. In: Lichtneckert András (szerk.): *Berhida, Kiskovácsi, Peremarton története és néprajza.* Veszprém, 2000. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 15.) 21–46.
- Fedeles, 2003. = Fedeles Tamás: Adalékok a pécsi székesegyházi alsópapság történetéhez. In: Font Márta – Vargha Dezső (szerk.): *Tanulmányok Koller József tiszteletére.* Pécs, 2003. (Tanulmányok Pécs Történetéből 13.) 111–131.
- Fedeles, 2005. = Fedeles Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526).* Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.)
- Fedeles, 2009. = Fedeles Tamás: A püspökség és a székeskáptalan birtokai, gazdálkodása. In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.): *A középkor évszázadai (1009–1543).* (A Pécsi Egyházmegye története 1.) 421–464.
- Fejérpataky, 1885. = Fejérpataky László. *A királyi kancellária az Árpádok korában.* Budapest, 1885.
- Fügedi, 1961. = Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. *Tanulmányok Budapest múltjából* 14 (1961) 17–107.

- Fügedi, 1981. = Fügedi Erik: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. In: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981. 114–237. (Eredeti közlés: *Századok* 94 (1960) 82–122., 505–554.)
- Fügedi, 1994. = Fügedi Erik: Örökösödés. In: Kristó Gyula (főszerk), Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon. IX–XIV. század*. Budapest, 1994. 519–520.
- Gárdonyi, 2010. = Gárdonyi Máté: *Ságvár öröksége*. Ságvár, 2010.
- Gerendás, 1934. = Gerendás Ernő: *Az esztergomi főkáptalan garamszentbenedeki birtokkerülete a XVIII. század második felében*. Budapest, 1934. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 9.)
- Glaser, 1929–1930. = Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata I–II. *Századok* 63–64 (1929–1930) 138–167., 257–285.
- Gulyás, 2012. = Gulyás László Szabolcs: A középkori szőlőművelés és borkereskedelem információ-történeti vizsgálatának lehetőségei. *Aetas* 27 (2012/4) 155–176.
- Gutheil, 1940. = Gutheil Jenő: *Mátyás korának veszprémi emlékei*. Veszprém, 1940. (Veszprémvármegyei Füzetek 4.)
- Gutheil, 1961. = Gutheil Jenő: Veszprém Árpád-kori jogi főiskolája – az első magyar egyetem. *Vigilia* 26 (1961) 459–468.
- Gutheil, 1977. = Gutheil Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1977. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 1.)
- Györffy = Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Budapest, 1963–1998.
- Hegedüs, 1994. = Hegedüs Pál: A hántai káptalan és prépostság I–II. *Limes* 5 (1994/3) 89–100. és 5 (1994/4) 91–102.
- Hegy, 2010. = Hegyi Géza: Az erdélyi dékánkanonoki tisztség betöltése az Árpád- és az Anjou-korban. In: G. Tóth Péter – Szabó Pál (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai*. 63–74.
- Hermann, 2002. = Hermann István: *Mencshely*. Budapest, 2002. (Száz magyar falu könyvesháza)
- Hervay–Érszegi, 2010. = Hervay Ferenc Levente – Érszegi Géza: Veszprémi Szent Katalin-kolostor. In: Diós István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. XV*. Budapest, 2010. 153–155.
- Holub, 1929. = Holub József: *Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás*. Pécs, 1929.
- Holub, 1933. = Holub József: *Zala megye története a középkorban III. A községek története*. Pécs, 1933. [Kézirat]
- Holub, 1943. = Holub József: *Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén*. Pécs, 1943.
- Horváth, 2002. = Horváth Richárd: *Várak és politika a középkori Veszprém megyében*. Debrecen, 2002. [Doktori értekezés, kézirat].
- Horváth, 2005. = Horváth Richárd: A győri püspökök mint örökös ispánok a középkorban. In: Horváth Richárd: *Győr megye hatóságának oklevelei*. Győr, 2005. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, tanulmányok 1.) 13–35.
- Horváth–Koppány, 2008. = Horváth Richárd – Koppány András: Zádorvártól Vázsonykőig. *Castrum* 7 (2008/1). 17–38.
- Hungler, 1988. = Hungler József: *Veszprém településtörténete*. (Horizont közművelődési kiskönyvtár 14.)
- Huszár, 1941. = Huszár Lajos: A budai pénzverés II. Lajos korában. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 9 (1941) 176–193.

- Juhász, 1941. = Juhász Kálmán: *A csanádi székeskáptalan a középkorban (1030–1552)*. Makó, 1941.
- Kalász, 1932. = Kalász Elek: *A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban*. Budapest, 1932. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 5.)
- Karácsonyi, 1902. = Karácsonyi János: *Hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. Budapest 1902.
- Karlinszky, 2008. = Karlinszky Balázs: A veszprémi káptalan bevételei és gazdasági ereje a 15–16. század fordulóján. In: Kilián László – Rainer Pál (szerk.): *Veszprém reneszánsza*. Veszprém, 2008. 37–66.
- Karlinszky, 2010. = Karlinszky Balázs: A veszprémi káptalan Zalamerenye-környéki birtokai a török előtt. Káptalani birtokkezelés a középkorban. In: Hermann István – Karlinszky Balázs (szerk.): *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém, 2010. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 22. A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) 33–56.
- Karlinszky, 2012. = Karlinszky Balázs: A Monumentáktól az annátáig. Veszprémi egyházmegye pap-történeszek vatikáni kutatásai. In: Tusor Péter (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék. Források és távlatok*. Budapest–Róma, 2012. (Collectanea Vaticana Hungariae I/8.) 157–177.
- Karlinszky, 2013. = Karlinszky Balázs: A veszprémi székeskáptalan Nagyberény környéki birtokainak szervezete a középkorban. In: Borsy Judit (szerk.): *Uradalmak térben és időben*. Pécs, 2013. (Baranyai Történelmi Közlemények 5.) 11–34., 389–390. (térkép)
- Keglevich, 2012. = Keglevich Kristóf: *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és az Anjou korban (1075–1403)*. Szeged, 2012. (Capitulum VIII.)
- Kenyeres, 2001. = Kenyeres István: A végvárok uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a 16. században. *Századok* 135 (2001) 1349–1412.
- Kerezszy, 1910. = Kerezszy Jenő: *Bakócz Tamás egri püspök udvartartása és egyházmegyéje*. Erzsébetváros, 1910. (Művelődéstörténeti értekezések 39.)
- Kis, 2000. = Kis Péter: Az esztergomi érsekek uradalomszervezése a XIII. század második felében. In: Piti Ferenc (szerk.): *Magyaroknak eleiről. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged, 2000. 225–248.
- Kis, 2010. = Kis Péter: *A királyi szolgálónépi szervezet a 13–14. században*. Szeged, 2010. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 25.)
- Kollányi, 1890. = Kollányi Ferenc: *A magyar kath. alsópapság végrendelkezési joga, ennek története, jelenlegi állapota, és a hagyatékok körül követendő eljárás*. Esztergom, 1890.
- Kollányi, 1900. = Kollányi Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900.
- Kollányi, 1901. = Kollányi Ferenc: *A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története*. Veszprém, 1901.
- Korompay, 1969. = Korompay György: Veszprém város településtörténeti kialakulása. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8 (1969) 257–267.
- Kovács, 1987. = Kovács Béla: *Az egri egyházmegye története 1596-ig*. Eger, 1987.
- Köblös, 1987. = Köblös József: *A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája*. Budapest, 1987. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, Forrástudományi segédletek 3.)
- Köblös, 1994a. = Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával*. Budapest, 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.)
- Köblös, 1994b. = Köblös József: Officiális. In: Kristó Gyula (főszerk), Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon. IX–XIV. század*. Budapest, 1994. 502.

- Körmendy, 1986. = Körmendy József: A veszprémi egyházmegye a középkor végén az annáták tükrében. In: Somfai Balázs (szerk.): *A Dunántúl településtörténete VI. (XI–XIX. század.) PAB-VEAB Értesítő*. Pécs–Veszprém, 1986. 45–54.
- Körmendy, 2007. = Körmendy Kinga: *Studentes extra regnum 1183–1543*. Budapest, 2007.
- Kralovánszky, 1984. = Kralovánszky Alán: Újabb adatok Veszprém és Székesfehérvár településtörténetéhez. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17 (1984) 189–207.
- Kronológia = Benda Kálmán (főszerk.), Solymosi László (szerk.): *Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig*. Budapest, 1981.
- Kredics–Solymosi, 2010. = Kredics László – Solymosi László: A veszprémi székeskáptalan. In: Diós István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. XV.* Budapest, 2010. 144–152.
- Kristó, 1988. = Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988.
- Kristóf, 2002. = Kristóf Ilona: *Egyházi középrétegeink műveltsége – egyetemjárás a későközépkori váradi káptalanban*. In: METESZ Heves Megyei Szervezete, Tudományos Közlemények 5. Eger, 2002. 70–76.
- Kubinyi, 1973. = Kubinyi András: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához.) *Somogy Megye Múltjából* 4 (1973) 3–44.
- Kubinyi, 1989. = Kubinyi András: Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori délnyugat Magyarország. *Tapolca Városi Múzeum Közleményei* 1 (1989) 319–332.
- Kubinyi, 1991. = Kubinyi András: Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől Mohácsig. *Tapolca Városi Múzeum Közleményei* 2 (1991) 211–228.
- Kubinyi, 1999. = Kubinyi András: A budavári Szent Zsigmond káptalan a késő-középkorban. In: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest 1999. 225–232.
- Kubinyi, 2000. = Kubinyi András: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged, 2000. (Dél-alföldi évszázadok 14.)
- Kubinyi, 2004. = Kubinyi András: Székesfehérvár helye a késő középkori Magyarország városhálózatában, valamint fejér vármegye központi helyei között. In: Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs (szerk.): *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Budapest, 2004. 277–284. (Monumenta historica Budapestinensia XIV.)
- Leskó, 1907. = Leskó József: *Adatok az egri egyházmegye történetéhez IV.* Eger, 1907.
- Lukcsics, 1908. = Lukcsics József: *A veszprémi káptalan a XVI. században*. Veszprém, 1908.
- Lukcsics, 1923. = Lukcsics Pál: *A vásárhelyi apácák története*. Veszprém, 1923.
- Lukcsics, 1927. = Lukcsics Pál: *Az esztergomi főkáptalan a mohácsi vész idején (1500–1527)*. Esztergom, 1927.
- Lukcsics, 1930. = Lukcsics Pál: A veszprémi székeskáptalan levéltára. *Levéltári Közlemények* 8 (1930/3–4) 151–181.
- Magyar, 1989 = Magyar Kálmán: Siófok története a honfoglalástól a mohácsi vészig. In: Kanyar József (szerk.): *Siófok. Várostörténeti tanulmányok*. Budapest, 1989. 43–128.
- Mályusz, 1971. = Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971.
- MRT = Gerevich László (főszerk.): *Magyarország régészeti topográfiája. 1–4.* Budapest, 1966–1972.
- Neumann, 2003. = Neumann Tibor: Telekpusztásodás a késő középkori Magyarországon. *Századok* 137 (2003) 849–884.
- Neumann, 2007. = Neumann Tibor: Péter püspök és rokonsága. Az első Szapolyaiak. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* 127. (2007) 59–69.
- Nógrády, 1998. = Nógrády Árpád: A paraszti napszámber vásárlóértéke a középkor végi Magyarországon. In: Rácz István (szerk.): *Szabó István emlékkönyv*. Debrecen, 1998. 105–123.

- Nógrády, 2002. = Nógrády Árpád: A földesúri pénzjáradék nagysága és adóterhe a késő középkori Magyarországon. *Századok* 136 (2002) 451–468.
- Nógrády, 2008. = Nógrády Árpád: A földesúri adó és az adózás elve a késő középkori Magyarországon. In: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter (szerk.): *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Budapest, 2008. 363–376.
- Pákay, 1940–1941. = Pákay Zsolt: A veszprémi káptalan a XVIII. században. *Regnum. Egyháztörténeti évkönyv* 4 (1940–1941) 293–302.
- Pákay, 1942. = Pákay Zsolt: *Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján (1531–1696)*. Veszprém, 1942. (Publicationes Veszprémienses / Veszprémvármegyei füzetek 7.)
- Pákay, 1984. = Pákay Zsolt: Adalékok a tapolcai és sümegi járás török kori történetéhez a rovásadó-összeírások alapján (1531–1696). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17 (1984) 233–272.
- Pákay, 1986. = Pákay Zsolt: Adalékok a balatonfüredi járás török kori történetéhez a rovásadó-összeírások alapján (1531–1696). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18 (1986) 317–326.
- Pásztor, 2000. = Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest, 2000.
- Pauler, 1893. = Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I–II*. Budapest, 1893.
- Pfeiffer, 1943. = Pfeiffer János: *A veszprémi káptalan újkori statútumai (1667–1780)*. Veszprém, 1943. (A veszprémi egyházmegye múltjából 9.)
- Pfeiffer, 1947. = Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554–1760)*. Veszprém, 1947. (A veszprémi egyházmegye múltjából 10.)
- Pfeiffer, 1987. = Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai*. 1. köt. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.) 2. köt. *Index*. Veszprém, 1989.
- Rácz, 2000. = Rácz György: A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus-joga a 13–14. században. *Századok* 134 (2000) 147–210.
- Rainer, 2008. = Rainer Pál: Segvártól Essegvárig. A bándi vár és birtokosainak történetéből. *Castrum* 8. (2008/2.) 7–47.
- Rajczi, 1984. = Rajczi Pál: A pápai főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve, 1698. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17 (1984) 281–292.
- Ritoókné, 1996. = Humanista veszprémi főpapok. In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században*. Veszprém, 1996. (Veszprémi múzeumi konferenciák 6.) 90–98.
- F. Romhányi, 2006. = F. Romhányi Beatrix: A középkori egyházi intézmények gazdálkodása. In: Gyöngyössy Márton (szerk.): *Magyar középkori gazdaság. és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény*. Bölcsész Konzorcium, 2006. (internetes publikáció, lelőhelye: <http://www.mek.oszk.hu/04900/04949/04949.pdf>, utolsó letöltés ideje: 2013. augusztus 8.)
- Simon, 2000. = Simon Zoltán: *A füzéri vár a 16–17. században*. Miskolc, 2000. (Borsod–Abaúj–Zemplén megye régészeti emlékei I.)
- SMFN = Papp László – Végh József (szerk.): *Somogy megye földrajzi nevei*. Budapest, 1974.
- Solymosi, 1984a. = Solymosi László: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In: Kredics László (szerk.): *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Veszprém, 1984. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3.) 121–239.
- Solymosi, 1984b. = Hospes kiváltság 1275-ből. In: Kredics László (szerk.): *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Veszprém, 1984. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3.) 17–100.

- Solymosi, 1987. = Solymosi László: Egyházi és világi (földesúri) mortuarium a 11–14. századi Magyarországon. *Századok* 121 (1987) 547–583.
- Solymosi, 1989. = Solymosi László: Könyvhasználat a középkor végén. Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban. In: Szelestei N. László (szerk.): *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról: Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai*. Budapest, 1989. 77–119.
- Solymosi, 1992. = Solymosi László: Az egri káptalan dékánválasztási statútumai a XV. századból. *Levéltári Közlemények* 63 (1992) 137–156.
- Solymosi, 1994a. = Solymosi László: A veszprémi püspökség. In: Kristó Gyula (főszerk), Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon. IX–XIV. század*. Budapest, 1994. 727–729.
- Solymosi, 1994b. = Solymosi László: Veszprémi iskola. In: Kristó Gyula (főszerk), Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon. IX–XIV. század*. Budapest, 1994. 727.
- Solymosi, 1994c. = Solymosi László: Kamarahaszna. In: Kristó Gyula (főszerk), Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon. IX–XIV. század*. Budapest, 1994. 320.
- Solymosi, 1998a. = Solymosi László: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*. Budapest, 1998.
- Solymosi, 1998b. = Solymosi László: A veszprémi káptalan középkor végi számadáskönyvének forrásértéke. In: Rác István (szerk.): *Szabó István emlékkönyv*. Debrecen, 1998. 88–104.
- Solymosi, 1999. = Solymosi László: Püspöki joghatóság Somogyban a XI. században. *Turul* 72 (1999/3–4) 100–107.
- Solymosi, 2000. = Solymosi László: Veszprém korai történetének néhány kérése. In: Kredics László (szerk.): *Válaszúton. Pogányság–kereszténység. Kelet–nyugat*. Veszprém, 2000. 129–148.
- Solymosi, 2006. = Solymosi László: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Budapest, 2006.
- Solymosi, 2009. = Solymosi László: Bortizedfizetés sátonnál. In: Bessenyi József – Draskóczy István (szerk.): *Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Búza János 70. születésnapjára*. Budapest–Miskolc, 2009. 313–321.
- Solymosi, 2010. = Solymosi László: A veszprémi székesegyházi iskola. In: Diós István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. XV.* Budapest, 2010. 144.
- Solymosi, 2011. = Solymosi László: Tized. In: Kőszeghy Péter (főszerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon. XII.* Budapest, 2011.
- Solymosi–Mikóczi, 1979. = Solymosi László – Mikóczi Alajos: *Nagybajom története*. Kaposvár, 1979.
- Szabó, 2012. = Szabó Noémi Gyöngyvér: Bencés (pénz)gazdálkodás a késő középkorban: Garamszentbenedek példája. In: Illés Pál Attila – Juhász–Laczik Albin (szerk.): *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon*. (Rendtörténeti konferenciák 7/1–2.) 1011–1046.
- Szántó, 1957. = Szántó Imre: *A parasztság helyzete a veszprémi káptalan birtokain 1711–1780*. Eger, 1957. (Egri Pedagógia Főiskola Füzetei 62.)
- Szántó, 1960. = Szántó Imre: *Egy dunántúli falu, Alsópáhok története*. Budapest, 1960.
- Szeredy, 1883. = Szeredy József: *Egyházzog különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra. I–II.* Pécs, 1883.
- Szücs, 2002. = Szücs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 2002.
- Tonk, 1979. = Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979.

- C. Tóth, 2001. = C. Tóth Norbert: A Győr nemzetség az Árpád-korban. In: Neumann Tibor (szerk.): *Tanulmányok a középkorról*. Piliscsaba, 2011. (Analecta Mediaevalia I.) 53–72.
- G. Tóth, 2007. = G. Tóth Péter: *A csanádi székeskáptalan kanonokjainak egyetemjárása a középkorban*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 19. (2007/1–2.) 37–58.
- Tóth, 1967. = Tóth Sándor: XIII. századi építőműhely Veszprémben. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 6 (1967) 163–182.
- Tóth, 1969. = Tóth Sándor: Adalékok a veszprémi váralja telektörténetéhez. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8 (1969) 269–278.
- Tölgyesi, 1996. = Tölgyesi József: A középkori veszprémi főiskola néhány kérdéséhez. In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században*. Veszprém, 1996. (Veszprémi múzeumi konferenciák 6.) 99–110.
- Tüskés, 2008. = Tüskés Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526*. Budapest, 2008. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken I.)
- Udvardy, 1992. = Udvardy József: *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban*. Budapest, 1992. (METEM-könyvek 3.)
- Vágner, 1896. = Vágner József: *Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez*. Nyitra, 1896.
- Vajk, 2011. = Vajk Ádám: „Mibe került ezen hűségi levél?” In: Nemes Gábor – Vajk Ádám (szerk.): *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*. Győr, 2011. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13.) 411–440.
- Vályi = Vályi András: *Magyar Országának leírása. I–III*. Buda, 1796.
- VMFN = Balogh József – Ördögh Ferenc – Varga Mária (szerk.): *Veszprém megye földrajzi nevei I–IV*. Budapest, 1982–2000.
- VMHL = Ila Bálint – Kovacsics József: *Veszprém megye helytörténeti lexikona. I–II*. Budapest, 1964–1988.
- Weisz, 2010. = Weisz Boglárka: Vásárok a középkorban. *Századok* 144 (2010) 1397–1454.
- ZMHL = Kovacsics József: *Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke*. Budapest, 1991.
- Zsoldos, 1998. = Zsoldos Attila: Somogy vármegye kialakulásáról. In: Stamler Imre (szerk.): *A honfoglaló magyarság állama, kultúrája és az ősi vastermelés*. Dunaújváros, 1998. 37–50. Újabb kiadása: Veszprémi László (szerk.): *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 2002. 431–439. (Nemzet és emlékezet)
- Zsoldos, 2000. = Zsoldos Attila: A magyar királynék és Veszprém az Árpád-korban. In: Kredics László (szerk.): *Válaszúton. Pogányság–kereszténység. Kelet–Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről*. Veszprém, 2000. 177–184.
- Zsoldos, 2005. = Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik*. Budapest, 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.)
- Zsoldos, 2008. = Zsoldos Attila: Elvesztett források, paraszt urak és Ottó herceg. Somogy (és Zala) megye korai történetének ismeretéhez. *Századok*, 142 (2008) 490–497.
- Zsoldos, 2011. = Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája*. Budapest, 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.)

Függelék 1.

A veszprémi székeskáptalan dékánjai 1495-ig

Suni	1079. (VO no 2. (21–22.))
Ondurnik	1082. IV. 29. (VO no 3. (22–27.))
Péter	1207. VIII. 10. (VOSuppl no 20. (62–63.))
Fülöp	1210. (VOSuppl no 21. (63–64.))
Gergely	1226. (RegPal 21.) 1232.VII. 1U (VOSuppl no 41. (84–86.))
Pál	1247. (CD IX/7. 661.)
Jácint	1249. XII. 15. (VO no 19. (44–45.))
Rugas	1263. XI. 6. (VOSuppl no 66. (121–122.))
Márk	1266. XI. 23. (VO no 23. (48–50.))
Tamás	1285. V. 11. (VO no 47. (83–85.))
Gekmynus	1290. V. 11. (VO no 53. (92–93.))
Gál	1292. IX. 29. (VOSuppl no 103. (161–164.))
Villibald	1293. X. 6. (DF 200729)
Budrinus	1296. II. 19. (VOSuppl no 107. (168–170.))
Gekmynus	1299. V. 22. (ZO I. no 83. (115–116.))
András	1301. I. 1. (VR 1.)
Gekmynus	1304. II. 19. (VO no 62. (100–101.))
Gál	1305. II. 9. (VR 29.)
Budur	1305. III. 21. (VR 28.); 1305. IV. 26. (VO no 65. (104–105.))
Kozma	1311. V. 29. (VR 50.)
András	1315. VIII. 15. (VR 80.)
György	1318k (VO no 17. (42–43.))

Márton	1320. III/IV. 8. AO I. no 496. (548–553.))
András	1323. II. 17. (MES III. no 970. (715.)) 1324. XI. 3. (VR 155.)
László	1327. VI. 11. (ZO I. no 154. (201–205.))
Kozma	1334. VIII. 14. (VR 163.) 1335. VIII. 13. (VR 269.)
György	1335. (MREV II. no LXXXI. (83.)) 1336. II. 5. (VR 277.) 1337. XI. 30. (VOSuppl 147. (225–227.)) 1338. V. 6. (VR 301.); 1338. VI. 25. (VO no 80. (124–126.)) 1339. IX. 9. (VOSuppl no 149. (229–237.)) 1340. VII. 7. (VR 331.)
Kozma	1338. II. 27. (AO III. no 295. (445–452.)); 1338. III. 11. (VR 298.) 1339. IV. 11. (VR 312.) 1340. III. 9U (VR 327.); 1340. VI. 18. (VR 330.) 1341. V. 12. (VR 341.); 1341. VIII. 1U (VR 342.); 1341. XI. 29. (VR 346.)
Miklós	1339. V. 25. (VR 316.) 1340. VIII. 22. (VR 333.)
István	1342. IV. 7. (DL 99996)
Pál	1342. VIII. 22. (VO no 82. (128–129.)) 1343. IV. 15. (VR 375.)
Kozma	1343. V. 12. (VR 378.); 1343. VI. 8 és 19. között (VR 379) 1344. V. 8. (VOS no 155. (246–247.)) 1345. V. 16. (VOS no 156. (247–248.))
Pál	1346. VII. 12. (AO IV. no 365. (612–625.))
Kozma	1347. II. 23. (VR 401.)
János	1349. XII. 12. (ZO I. no 308. (490–492.))
István	1352. V. 11. (VO no 86. (134–135.)) 1353. IV. 17. (VR 450.) 1354. V. 3. (Kóta 115.); 1354. XI. 10. (VOSuppl no 162. (262–267.)) 1355. VI. 7. (VR 464.)

János	1354. VI. 19. (Dreska I. no 68. (76–77.)) 1357. X. 6. (Dreska I. no 79. (84.)) 1358. VII. 28. (VR 498.) 1359. IX. 15. (Dreska I. no 87. (92–93.)) 1360. XI. 1. (VR 546.)
Domokos	1361. X. 6U. (VR 553.)
János	1362. IV. 24. (VR 554.); 1362. VII. 9. (VR 556.)
Péter	1364. X. 7. (VR 590.)
János	1364. XII. 22. (VO no 95. (147–148.)) 1365. III. 29. (VR 583.)
Péter	1365. X. 20. (VR 656.) 1366. II. 25. (VR 595.) 1367. II. 7. (VR 605.); 1367. VII. 1U (VR 610.) 1368. II. 14. (VOSuppl no 171. (276–277.)) 1369. IV. 22. (VOSuppl no 173. (278–285.))
Posses dictus János	1369. IV. 4. (VO no 97. (148–150.)) 1370. III. 18. (HO V. no 123. (154–156.))
János	1369. XII. 21. (VR 656.)
Péter	1372. 05. 16. (VOSuppl no 173. (278–285.))
Posses dictus János	1374. IX. 17E (VR 693.) 1378. VIII. 4. (VR 723.); 1378. VIII. 22. (VO no 205. (316–317.)) 1379. VII. 14. (DF 261959)
Balázs	1380. VI. 11. (VOSuppl no 185. (316–318.)) 1381. VII. 16. (Dreska I. no 238. (268–269.))
Mihály (? – bizonytalan olvasat)	1385. VI. 2. (DL 101630)
Mihály	1386. II. 10. (ZO II. no 73 (209–210.))
Péter	1386. VIII. 10. (VOSuppl no 195. (351–352.))
János, Mózes fia	1389. IV. 11. (ZsO I. 979.); 1389. V. 16. (DF 200335)
Valkói Miklós	1390. I. 30. (DL 7560); 1390. III. 18. (DL 42436)
Pál	1391. II. 20. (ZsO I. 1900.)
Valkói Miklós	1392. III. 10. (DL 98244)

Péter	1393. III. 2. (ZO II. no 96. (260–261.)); 1393. IX. 1. (VOSuppl no 198. (357–358.)) 1394. IX. 6. (ZsO I. 2613.); 1394. X. 13. (ZO II. no 100. (264–271.)); 1394. XII. 27. (ZsO I. 3749.) 1395. II. 2. (VO no 110. (168–169.)), 1395. III. 7. (VO no 111. (169–171.))
Mihály	1394. II. 14. (VO no 109. (165–168.)); 1394. XII. 27. (ZsO I. 3749.) 1395. II. 2. (VO no 110. (168–169.)), 1395. III. 7. (VO no 111. (169–171.)) 1397. VIII. 12. (DL 42653)
János, Mózes fia	1397. II. 2. (DL 106209)
Valkói Miklós	1398. XII. 31. (Fejér vm tört. III. no XLIX (489–492.)) 1399. III. 8. (DL 100296), 1399. V. 5. (CD X/2 no CCCLXVII. (695–697.)) 1400. V. 11. (ZsO I. 5861.); 1400. V. 29. (ZsO XI. 680.); 1400. V. 30. (DL 34677); 1400. XII. 21. (VOSuppl no 201. (365–366.)) 1401. III. 22. (DF 261644), 1401. IV. 13. (DF 274531), 1401. V. 4. (HO II. no 125. (180–186.)), 1401. VI. 24. (VO no 116. (175–176.))
Esztergomi Miklós	1403. II. 2. (HO V. no 145. (195–199.)) 1404. I. 18. (VOSuppl no 205. (369–370.)) 1407. V. 12. (HO IV. no 187. (250–253.))
de Sanatibus Miklós	1407. V. 29. (DL 101966), segesdi főesperes
Miklós	1408. VII. 16. (ZsO II. 6230.) – az oklevélben csak Miklósként szerepel
Dubnicai János	1410. II. 17. (DL 73908), 1410. V. 8. (ZsO II. 7574.) 1411. VII. 18. (DF 208407) 1412. I. 4. (ZsO III. 1497.); 1412. II. 21U (ZsO III. 1783.); 1412. XII. 18. (DL 9990) 1414. XI. 14. (ZsO IV. 2689.) 1415. III. 21. (VO no 119. (179–185.)); 1415. V. 1. (ZsO V. 572.); 1415. VI. 29. (ZsO V. 793.); 1415. VIII. 24. (ZsO V. 962.) 1418. II. 15. (VOSuppl no 207. (372.)); 1418. III. 3. (ZsO VI. 1585.); 1418. VI. 9. (DL 98312) <i>1419. VI. 14. (ZsO VII. 659.) volt dékán</i>
Németi Gergely	1419. VI. 14. (ZsO VII. 659.)
Dubnicai János	1419. XII. 22. (ZsO VII. 1168.)

	1420. V. 10. (ZsO VII. 1719.)
Pesti Zsigmond	1420. V. 24. (ZsO VII. 1762.), 1420. V. 25. (ZsO VII. 1765.)
[Csitári] Miklós	1421. XI. 20. (ZsO VIII. 1166.)
Dubnicai János	1421. IX. 2. (MREV IV. no CCCXLV. (407–411.)) 1422. VIII. 1. (ZsO IX/848.)
Imre	1423. IV. 15. (ZsO X. 398.)
Dubnicai János	1423. VI. 26. (ZsO X. 885.) 1424. V. 21. (DL 39444 = DL 25146); 1424. VI. 11. (ZsO XI. 680.)
[Csitári] Miklós	1424. VI. 17. (ZsO XI. 707.)
Németi Gergely	1425. II. 14. (ZsO XII. 180.); 1425. IX. 17. (ZsO XII. 1058.) 1427. V. 22. (DL 94162.); 1427. V. 26. (DL 43703)
Récsei Imre	1427. IX. 24. (DL 11930); 1427. X. 16. (DL 43721)
Újlaki András	1429. IV. 18. (DF 200423); 1429. V. 30. (HO III. no 246. (355–357.)); 1429. VI. 26. (DF 207693)
Németi Gergely	1429. XII. 3. (DL 43818) 1430. IV. 25. (PRT III. no 44. (503–505.))
Eperjesi János	1433. VII. 2. (PRT III. no 48. (506–507.))
Zbugyai Fülöp	1435. II. 10. (DL 72251); 1435. XII. 8. (VOSuppl no 218. (382–383.)) 1436. II. 6. (DL 100512)
Tatai Bálint	1436. VII. 30. (DL 12932) 1437. V. 5. (DL 44136)
Zbugyai Fülöp	1438. VI. 20. (DF 283228)
Porch Gergely	1445. III. 3. (DF 201300) 1446. III. 12. (DF 201306 és 201317) 1447. VIII. 17. (DF 201313)
Varászlói János	1448. II. 19. (ZO II. no 268. (534–536.)) 1449. VII. 29. (DF 201329); 1449. VIII. 22. (DL 106518)
Sári János	1450–1457K (DF 283123)

	1452. VIII. 2. (HO V. no 172. (251–253.))
Vámosi Albert	1452. IX. 16. (VO no 140. (224.)) 1453. V. 23. (DL 44666) 1455. VI. 16. (DL 3642)
Tóti Balázs	1461. V. 16. (DL 72275, 88367)
Dörgicsei György	1462. I. 11. (VO no 147. (232–233.))
Nagyécsi György	1464. VIII. 8. (DF 200498)
Mileji Tamás	1466. VIII. 11. (DF 201407)
Báti Affrai Pál	1469. V. 3. (DL 45346)
Tóti Balázs	1471. I. 7. (DL 100803); 1471. IV. 17. (Kóta 477)
Kutasi János	1471. VIII. 24. (VO no 156. (248–250.)) 1473. I. 13. (VO no 157. (250–251.)); 1473. XI. 22. (DF 260800)
Rezi Imre	1486. VIII. 21. (VO no 181. (282–283.))
Piski János	1488. V. 21. (VO no 184. (285–287.))
Somogyvári Péter	1489. VII. 28. (DF 201506); 1489. VIII. 12. (DL 19546) 1490. V. 2. (VO no 189. (295–296.))
Rezi Imre	1495. VI. 11. (HO V. no 251. (385.))

Függelék 2.

A veszprémi káptalan gazdasági tisztségviselői a számadáskönyv alapján:¹¹¹⁶

Év	Dékán	Divisores	Magistri possessionum Nagyberény	Magistri possessionum Merenye	Magister possessionum Naggyimót	Officialis
1495	Rezi Imre	Gyulai Balázs ok Kenesei János fesp	Somogyvári Péter Károlyi Miklós	Polyáni János örök Kortói Mátyás	Ósi Márton	Arki Gál ¹¹¹⁷
1496	Bederfalvi Balázs	Gyulai Balázs ok Ósi Márton	Kortói Mátyás Pozsegai Egyed	Darányi Jakab prép Ósi Márton ¹¹¹⁸	Polyáni János örök	Csatári Balázs
1497	Polyáni János örök	Újhelyi János fesp Nágocsi Gáspár	Kortói Mátyás Darányi Gál	Darányi Jakab prép Károlyi Miklós	Somogyvári Péter	Csatári Balázs
1498	Kortói Mátyás	Újhelyi János fesp Nágocsi Gáspár	Somogyvári Péter Ceglédi Orbán	Polyáni János örök Ósi Márton	Bederfalvi Balázs	Csatári Balázs
1499	Kortói Mátyás	Gyulai Balázs ok Zirci Antal	Jenői Mátyás Darányi Gál	Ósi Márton Szentgyörgyi János	Ceglédi Orbán	Csatári Balázs
1500	Újhelyi János fesp	Gyulai Balázs ok Kortói Mátyás	Ceglédi Orbán Hajmáskéri Damján	Polyáni János örök Szentmihályfalvi Antal	Ósi Márton	Csatári Balázs
1501	Jenői Mátyás	Újhelyi János fesp Nágocsi Gáspár	Somogyvári Péter	Ósi Márton Szentmihályfalvi Antal	Kortói Mátyás	Csatári Balázs
1502	Jenői Mátyás	Újhelyi János fesp Nágocsi Gáspár	Kortói Mátyás Pozsegai Egyed	Szentgyörgyi János Darányi Gál	Borhi Balázs fesp	Chekew István ¹¹¹⁹
1503	Jenői Mátyás	Újhelyi János fesp Nágocsi Gáspár	Kortói Mátyás Hajmáskéri Damján	Bederfalvi Balázs Szentgyörgyi János	Borhi Balázs fesp	Chekehazai István
1504	Jenői Mátyás	Nágocsi Gáspár Budai János	Károlyi Miklós Hajmáskéri Damján	Szentgyörgyi János Pápóci Miklós	Kortói Mátyás	Chekehazai István
1505	Kortói Mátyás	Polyáni János örök Budai János	Bederfalvi Balázs Rajki Péter	Jungher János prép Szentgyörgyi János	Darányi Gál	Chekehazai István
1506	Jenői Mátyás	Polyáni János fesp Nágocsi Gáspár	Bederfalvi Balázs Pákai Márton	Ósi Márton Szentgyörgyi János	Kortói Mátyás	Chekehazai István
1507	Pákai Márton	Nágocsi Gáspár Pápóci Miklós	Somogyvári Péter Vidi János	Ósi Márton Hajmáskéri Damján	Jenői Mátyás	Chekehazai István
1508	Szentgyörgyi Mátyás	Budai János Pápóci Miklós	Darányi Gál Vidi János	Jungher János prép Hajmáskéri Damján	Borhi Balázs fesp	Chekehazai István
1509	Szentgyörgyi Mátyás	Ósi Márton Pápóci Miklós	Pesti Ferenc Csányi Albert	Hajmáskéri Damján Rajki Péter		Chekehazai István
1510	Szentgyörgyi Mátyás	Pápóci Miklós Petri Miklós	Hajmáskéri Damján Vidi János	Szentgyörgyi János Rajki Péter		
1511	Jenői Mátyás	Nágocsi Gáspár ék Petri Miklós	Rajki Péter Körösudvarhelyi Fülöp	Hajmáskéri Damján Szentgyörgyi Mátyás	Borhi Balázs fesp	Chekehazai István
1512	Petri Miklós	Jungher János prép Szentgyörgyi János	Hajmáskéri Damján Szemesi Barnabás	Szentgyörgyi Mátyás Rajki Péter ¹¹²⁰	Borhi Balázs fesp	Biró Miklós
1513	Petri Miklós	Jenői Mátyás Szemesi Barnabás	Rajki Péter Telekesi János	Szentgyörgyi János Szentgyörgyi Mátyás	Borhi Balázs fesp	Biró Miklós
1514	Petri Miklós	Jenői Mátyás Szemesi Barnabás	Rajki Péter Telekesi János	Szentgyörgyi János Szentgyörgyi Mátyás	Borhi Balázs fesp	Biró Miklós
1515	Rajki Péter	Petri Miklós Rajki Pál	Körösudvarhelyi Fülöp Pakosi Gergely	Szentgyörgyi János Szentgyörgyi Mátyás	Jenői Mátyás	Chekew István
1516	Rajki Péter	Petri Miklós ok Rajki Pál	Hajmáskéri Damján Keszi Kelemen	Szentgyörgyi János Szentgyörgyi Mátyás	Jenői Mátyás	Chekew István
1517	Telekesi	Petri Miklós ok	Rajki Péter	Szentgyörgyi János	Jenői Mátyás	Chekew

¹¹¹⁶ A táblázatban szereplő rövidítések feloldása a következő: fesp = főesperes, ok = olvasókanonok, örök = örökkanonok, prép = prépost

¹¹¹⁷ 1508-ban a zalai tizedkés negyedeit bérelte. Szék 136.

¹¹¹⁸ Ósi Márton 1496-ban egyszerre viselte a divisori és a merenyei birtokigazgatói hivatalt. Efféle hivatalhalmozásra ez az egyetlen adat. Szék 14.

¹¹¹⁹ Véltetően azonos a következő év *officialis*-ával.

¹¹²⁰ A számadáskönyvből hiányzó adatok pótlására lásd VÉL C/1. Orosztony 5. (DF 201586)

Év	Dékán	Divisores	Magistri possessionum Nagyberény	Magistri possessionum Merenye	Magister possessionum Naggyimót	Officialis
	János	Rajki Pál	Pakosi Gergely	Szentgyörgyvári Mátyás		István
1518	Szentgyörgyvári Mátyás	Petri Miklós ok Rajki Pál	Rajki Péter Telekesi János	Hajmáskéri Damján Pakosi Gergely	Darányi Gál	Chekew István
1519	Telekesi János	Petri Miklós ok Rajki Pál	Rajki Péter Szemesi Barnabás	Jungher János prép Pakosi Gergely	Jenői Mátyás ¹¹²¹	Chekew István
1520	Telekesi János	Jalsovai Péter fesp Rajki Pál	Szemesi Barnabás Dobi Lőrinc	Szentgyörgyvári Mátyás Pakosi Gergely		Chekew István
1521	Rajki Pál	Petri Miklós ok Telekesi János	Siri Pál Dobi Lőrinc	Szentgyörgyvári Mátyás Pakosi Gergely		Chekew István
1522	Pakosi Gergely	Petri Miklós ok Szepesi Bálint	Szemesi Barnabás Körmendi Balázs	Jalsovai Péter fesp Rajki Péter		Chekew István
1523	Pakosi Gergely	Petri Miklós ok Ládi Demeter	Szentgyörgyvári Mátyás Körmendi Balázs	Rajki Péter Telekesi János		
1524	Rajki Péter	Petri Miklós ok Jalsovai Péter fesp	Jenői Mátyás Pakosi Gergely	Szentgyörgyi János Szemesi Barnabás		
1525	Rajki Pál	Jalsovai Péter fesp Ládi Demeter	Pakosi Gergely Körmendi Balázs	Szentgyörgyi János Szemesi Barnabás		
1526	Telekesi János	Rajki Pál Ládi Demeter	Rajki Péter Körmendi Balázs	Szentgyörgyvári Mátyás Siri Pál		
1527	Ládi Demeter	Jalsovai Péter fesp Rajki Pál	Dobi Lőrinc Jacobus de Merlinis	Enyerei János Telekesi János		
1528	Rajki Pál	Jalsovai Péter fesp Ládi Demeter ok	Dobi Lőrinc Körmendi Balázs	Enyerei János Telekesi János		Szabó János
1529	Rajki Péter	Jalsovai Péter fesp Telekesi János	Igali Kelemen Tapolcai Bálint			Szabó János
1530	Rajki Pál	Ládi Demeter ok Iulianus de Merlinis örök	Rajki Péter Igali Kelemen	Anyan János <i>officialis</i>		Szabó János
1533	Telekesi János	Jalsovai Péter fesp Rajki Pál	Igali Kelemen Csatári Ambrus	Enyerei János Tapolcai Bálint		Szabó Ambrus
1534		Szentkirályszabadjai Albert ok Rajki Pál				

¹¹²¹ 1520-ban a káptalan birtokcserét hajtott végre, amelynek keretében Raposka és Naggyimót a Gyulafiak, míg azok lovasi és rátóti porciói a káptalan birtokába kerültek: VÉL C/1 (cap.) Rátót 4. (DF 201608) A kanonokok naggyimóti birtoklása ezzel megszűnt, így az itteni birtokigazgatók kinevezésére eztán értelemszerűen nem került sor.

Függelék 3.

A veszprémi székeskáptalan közékor végi birtokai és tizedkerületi központjai
(Forrás: Szk, térképmelléklet)

